

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

L. 611

1355

1990

1999

ԹԻ ԻՆՁՊԵՍ

ՀՈՌՈՎՄԵՍԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ստեփան Բաբայան
Ո Ձ Ե Ի Ս Ե

ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻ.

№ 227

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԴԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐԷՆ

Մ Ի Շ Ո Ջ Բ Ա Հ Ա Ն Ա Ց Ի Փ Ա Ր Ի Ջ Ե Ց Ի Ո Ց

Ի ԳԱՐԲԻԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ

ԱՅՎԱԶԵԱՆ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻՆ

Համաձայն կտակի վաղաթառամ գոկտոր
աստուածաբանութեան Արշակ Տէր-
Միքէլեանի նուիրում է նրա եղբայր
Սեդրակ Տէր-Միքէլեանը.

№

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳՈՅ Գ.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

ՀՅ. 1358

Գ 1355- ԸՈ

ԺԱՆՈՒՅՈՒՄՆ ԹԱՐԳՄԱՆԶԻՆ.

Եւրոպայի մէջ մի քանի տարիէ հետէ
ղարմանալի շարժում մը կայ կրօնա-
կան, որոյ արձագանքը մինչեւ Ասիա
եւս կըլսուի. շարժում մը՝ զոր կարե-
լի է անուանել, գէթ առ այժմ, նաեւ
գետնաշարժ, սասանութիւն, դժգոհու-
մունք. Այս շարժման մէջ երկու երեւոյթ
աւելի աչքի կըգարնէ՝ ոչ միայն աստուա-
ծաբանից ամենայն ազգաց, այլ եւ ա-
մենայն քրիստոնէից առհասարակ մէ-
կը՝ Հռովմայ պապին աշխարհակոծ իշ-
խանութեան բոլորովին վերցուիլը, եւ
միւսը, որ կրնայ համարուիլ նաեւ պատ-
ճառ առաջնոյն, պապին նոյն իսկ հոգե-
ւոր իշխանութեան տկարանալը, քայ-
քայուիլը. եւ այս երկորորդ եւ առաջի-
նէն աւելի զղարմանալի երեւութիւն բնա-

կան պատճառ եղան Վատիկանու տիե-
ղերական անուանեալ ժողովոյն ապօ-
րինաւոր վճիռները, մանաւանդ պապին
անսխալականութեանը համար եղածը,
Յայտնի է որ Հռովմէական ժողովըր-
դոց հին մէկ սովորութիւնը եղած է
սեպհականել իրենց եւ իրենց եկե-
ղեցւոյն հաւելի բառը, որ եւ հաւելի
կամ ընդհանրական ինչպէս որ այժմու
յունագաւաններն ալ իրենց յատկա-
ցուցեր են օրինակաւ կամ «պապական»
«պապական» բառը: Արդ այժմու կա-
թոլիկները վերոյիշեալ ժողովոյն պատ-
ճառաւը երկու մեծամեծ բանակներ
բաժնուեցան, որոնք որ կամայ եւ ակա-
մայ ընդունեցան Հռովմայ եկեղեցւոյն
նորահնար վարդապետութիւնները, եւ
մանաւանդ Վատիկանեան ժողովոյն
վճիռները, ըսուեցան նոր հաւելի (Գաղ-
ղիարէն Նէօ - Կալսէդ) • իսկ որոնք որ
մերժեցին այն վարդապետութիւնները,

եւ նոյն առիթով նաեւ Հռովմէական
եկեղեցւոյն ուրիշ շատ նորաձեւու-
թիւնները ի հաւատոյս, ըսուեցան հին
հաւելի կամ վաղեմի հաւելի (Գաղ-
ղիարէն Վ Նէօ - Կալսէդ կամ Կալսէդ
Կալսէդ):

Վաղեմի կաթոլիկեացի դրօշակիր
կամ խնդրեան եղաւ Գերմանիոյ մէջ՝
քաջահմուտ վարդապետն աստուածա-
բանութեան ՏէՕԼԼԻԿԵԼԻ, որոյ հետե-
ւողները օր ըստ օրէքազմանալու վերայ
են հազարներով ու բիւրերով, եւ Գաղ-
ղիոյ մէջ իմաստուն եւ արիասիրտ քա-
հանայն ՄԻՇՈՅ, որ նոյնպէս խիստ շատ
հետեւողներ ունի ամէն տեղ:

Սա ուրիշ զանազան գրուածքներէն
զատ՝ այս տարիներս երկու գիրք հրա-
տարակեց, որոց մէկը այս մեր թարգ-
մանածն է, եւ միւսը՝ իբրեւ ասոր հե-
տեւանք՝ այս վերնագիրս ունի, «Նա-
խագիծ վերանորոգութեան արեւմտ-

եան Եկեղեցւոյ՝ առաջարկեալ վաղեմի կաթողիկեայց եւ ամենայն քրիստոնէից»։ Այս երկրորդն ալ սոյնպէս թարգմաներ եմք, եւ պատրաստ է ի տպագրութիւն։

Գրեթէ աւելորդ աշխատութիւն մի է աւագողցանել ուղելը՝ թէ այսպիսի զօրաւոր փաստերով եւ ամենապարզ ոճով շարագրուած գրքերուն Հայերէն թարգմանուիլը սրբան յարմար եւ պատշաճ է մեր օրերուս, մանաւանդ անոր համար որ քանի մը տարիէ հետէ ազգերնուս Հռովմէական մասը սատուիկ ալէկոծութեան մէջ է յարեւելս, եւ զեկը կորսուած նաւակի մը պէս կերերտըլի եւ կտատանի՝ ընդ մէջ անստոյգ յուսոյ եւ տագնապիչ երկիւղի իւր կրօնական եւ եկեղեցական զգացմանցը վրայ։ Նոքա որք մինչեւ այս տարւոյս սկիզբները Հասոստոսեան կըսէին, եւ Եւրոպացւոց անդրադարձան

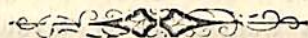
(Գաղղ. Իւլիանոսէնէն), ըսած մուկիրօն պապականներուն կհամեմատին, չեն գիտեր թէ ինչ ջախջախ եղեգի կապած են իրենց յոյսերը եւ զգացմանքը. «Խոստորեալք յունայնութիւն բանից, կամին լինել վարդապետք օրինաց, ինքեանք ոչ իմանան զինչ խօսին, եւ ոչ վասն որոց պնդեալն են» (Ա. ՏԻՖ. Ա. 7)։ Գուցէ ոմանք իրենց խօսածները հասկընալու պարտքէն եւս ազատ ճանչնան իրենք զիրենք, որովհետեւ «ես անսխալական եմ» ըսող մարդու մը խօսքերուն կոյր զկուրայն հեռեւիլը յանձն առած են։ Կխոստովանիմք որ այնպիսեաց համար այս գրուածքը ոչ հետաքրքրական պիտի լինի եւ ոչ այնչափ օգտակար՝ որչափ որ ըստ ինքեան պիտի լինէր։

Միւս կուսակցութիւնը, որ սովորական դարձած անյատուկ բառով մը Հակահասոստոսեան ըսուեցաւ քիչ մը ժա-

մանակ, եւ ինքզինքը՝ կանուանէ՝ նոյն-
պէս՝ ճշգրութեան՝ գուրկ անուանակո-
չութեամբ մը՝ Արեւելեան Կաթողիկէ Կայս-
տարակոյս չունիմը որ սիրով եւ գովելի
հետաքրքրութեամբ պիտի կարգայ թէ
այս եւ թէ ասոր յաջորդող գրուածքը,
եւ ասոնց խօսքերովն ալ պիտի յոր-
դորուի վերջապէս գուրս ելլելու ազա-
տելու իւր տարտամ՝ եւ անորոշ լիճա-
կէն։ Նթէ այսպիսի յաջողութեան գո-
նէ փոքր իշատէ՝ ձեռնտու լինի մեր
աշխատութիւնը, ինչպէս որ կ'յուսամք,
ըստ բաւականին վարձատրուած պիտի
համարիմք զմեզ։

Վերջացնեմք խօսքերնիս՝ յիշեցնե-
լով ընթերցողաց՝ թէ բնագրին Կաթողի-
բառը ընդհանրապէս ուղիղ մտք
ըսուած տեղերը թարգմանեք եմք Կա-
թողիկէ կամ ընդհանրական բառերով,
որովհետեւ, ինչպէս որ ըսինք, Կաթողի-
բառը հռոմէականը իրենց սեպհակա-

նած լինելով՝ անախորժ անուն մը ըրեթ
են զայն ուրիշ քրիստոնեայ ազգաց ա-
կանջին։ Նմանապէս բնագրին Կաթոլիկ եւ
Կաթոլիկոս բառերը թէպէտ եւ ըստ ին-
քեան իրարմէ տարբեր նշանակութիւն
եւս ունին, — մէկը իբրեւ Կաթողիկոս
կամ Կաթողիկէ, եւ միւսը իբրեւ Կա-
թոլիկոսէր կամ Կաթողիկոս, — բայց մեք
հարկաւոր չտեսանք ամէն տեղ այդ
զանազանութիւնը ճիշդ պահել։

[illegible]

ՏՆ՝ արժանի արժեք մեկ մասնաշաղկապի պարունակը
- արտադրողի միջոցառման արժեքը մեկ գնումով

የቲ ቤዳግድሀ

ՀՈՈՎՄԻՆԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

በፊት ሆኖ ለጥያቄው ማረጋገጫ ማስፈጸም ይገባል፡፡

Նալ) ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻ

U.

Թէ ինչպէս Հոսովիական Եկեղեցին ունի Մի-
նչոյն մարտիրոսը՝ յոնիկոս ան-
շին քրիստոնէական վարդապետու-
թիւններուն նայելով՝ չորս նշան կայ-
որովք կճանչցուի՝ Քրիստոսի ճշմարիտ
Սկզբեցին, եւ այն նշանները ասոնք են.
Ռոմ-իւն, յըն-իւն, ընդհանրական-
իւն եւ արաբական-իւն: Եւ որովհե-
տեւ անդրախեռնականները (պապա-
կանները) լաւ գիտեն որ այս չորս նը-

Հաճանքերը բաւական չեն ցուցընելու՝ թէ իրենք են ճշմարիտ եկեղեցին Քրիստոսի, նոր քրիստոնէականներուն մէջ հինգերորդ նշան մ' ալ կաւելցընեն, որով իբր թէ ամենեւին տարակուսելու տեղի չմնար որ իրենք են ճշմարիտ եկեղեցւոյ որդիք։ Կըսեն թէ «ճշմարիտ եկեղեցին է Ռ. Կոմիտասի (կամ ընդհանրական), Կոմիտասի եւ Կոմիտասի» :

Մենք վաղեմի Կաթուղիկեայքս մեր
Հին քրիստոնեականներէն ետ չենք կե-
նար, եւ այժմու հռովմէական եկեղե-
ցւոյն զատուածտանը կկտրենք՝ երբ որ
տեսնենք թէ նա ինչ կերպով է մի,
սուրբ, կաթուղիկէ եւ առաքելական:

Եւ նախ՝ արդեօք իրօք ունի՞ մի ու-
թիւն՝ թէ՛ ոչ:

Ճշմարիտ ընդհանրական եկեղեցւոյն
միութիւնը անոր յիշատակը՝ որ եկեղեցին
այսչափ ժամանակ միայն՝ մի եւ

Տոյն վարդապետութիւնը պահած լինի, հապաւած միւս ժամանակ՝ մինչեւ վերջը: Եւ յիրաւի եթէ այնպէս չլինի եկեղեցւոյն միութիւնը, ո՛չ ընդհանրական կլինի, ո՛չ առաքելական եւ ո՛չ քրիստոնէական:

Արդ այս անժխտելի սկզբամբ, նոյն-
պէս անժխտելի է որ այժմու հռով-
մէական եկեղեցին բոլորովին զուրկ է
միութենէն. վասն զի նա պապին ան-
սխալութեան եւ ամենակարողութեան
սուտ վարդապետութիւնը հնարելով՝
բոլորովին ուրացաւ այն կաթողիկէ
հաւատքը որ կքարոզուէր 1870ի Յու-
լիսի 18էն առաջ: 1870ին Յուլիսի 18ը
կատարեալ ուրացութիւն է նախընթաց
կաթողիկէ վարդապետութեան: Այլա
ուրեմն այժմու հռովմէական եկեղե-
ցին ոչ եւս մի է (այս ինքն մէկ եկեղե-
ցի չէ) այն կաթողիկէ եկեղեցւոյն հետ,
որ կար 1870ին Յուլիսի 18էն առաջ:

Բայց նայինք թէ հռովմէական եկեղեցին գոնէ 1870ին Յուլիսի 18էն ետքը ունի՞ միութիւն թէ ոչ:

Ամենեւին:

Վատն զի, եթէ դնեմք թէ նա հին եւ նոր կաթողիկոսներէն բաղկացեալ է, յայտնի բան է որ մեծ բաժանումն կայ մէջը, եւ անոր համար է որ նոր կաթողիկոսները ամենայն ջանքով իրենց եկեղեցւոյն մէջէն դուրս կձգեն ո՞ր եւ իցէ մարդ՝ որ կամենայ այն կերպով կաթողիկ մնալ՝ ինչ կերպով որ էր 1870ին Յուլիսի 18էն առաջ:

Բայց այս վերջի գիտողութեամբ անգամ՝ եթէ հռովմէական եկեղեցին կազմողները լինին միայն յուլիսի կաթողիկոսները, արդեօք այն եկեղեցին կարո՞ղ է իրեն համար որոշիչ նշան առնուլ միութիւնը:

Կեղծաւորութեան ու երկչոտութեան միութիւնը առնուլ կարող է, բայց վարդապետութեան միութիւնը ո՛չ:

Այս բանիս համոզուելու համար՝ տեսնեմք թէ այն կաթողիկոսներն որ ատենով ազատամիտ էին ու յետոյ նոր վարդապետութեանց հանդիսաւոր կերպով հպատակութիւն ցուցնելով պապական եղան, ինչ կերպով ըրին այս իրենց հպատակութիւնը:

Մենք այս բանիս վրայ շատ պատուական տեղեկութիւններ ունիմք, բայց խոհեմութիւն չեմք համարիր այժմէն հրատարակել զանոնք: Առ այժմ՝ բաւական լինի առաջիկայ անցքերը մէջ բերել:

Գերմանացի կարգինալմը կճանչնամք՝ որ Վատիկանի ժողովոյն վճիռները հրատարակեց իւր վիճակին մէջ, եւ սակայն ասած է նա վաղեմի կաթողիկոս մը. «եթէ ժողովոյն անվաւերութեանը

շրայ գրածներդ ետ կանչես, հարկ կը-
լինի որ սաստիկ արհամարհեմ ըզ-
քեզ ։

Նոյն աղգէն եպիսկոպոս մը կճանչ-
նամք, որ նոյնպէս հրատարակեց ժողո-
վոյն վճիռները իւր վիճակին մէջ, ձեռք
դրաւ նաեւ Ծուլտայի եպիսկոպոսնե-
րուն հպատակութեան համար գրած
շրջաբերականին. եւ սակայն իւր մեր-
ձաւորացը մէջ համարձակ կասէ՝ թէ
հռովմէական պալատին մարդիկը ու-
տանայի արքանեակներն են, եւ կուշտ
կուշտ կծիծաղի պապական անսխալա-
կանութեանը վրայ ։

Մաճառ եպիսկոպոս մը կճանչնամք՝
որ հպատակութեան գիր մը յուղար-
կած է Հռովմ, բայց այսպիսի զանա-
ղանութեամբ. « ըստ որում կաթողիկ
եւ ըստ որում եպիսկոպոս՝ կհպատա-
կիմ ես Հռովմայ հեղինակութեան .
բայց ըստ որում մարդ եւ ըստ որում

տնտուածաբան՝ իմ աղատութիւնս եւ
մտքիս համոզումը կպահպանեմ » ։

Այս այնպիսի զանազանութիւն մի է
որ հռովմէական կաթողիկոսութեան հի-
մը կքանդէ, քարոզելով թէ այդ կա-
թողիկոսութիւնը ըստ վարդապետութեան
հաւատոյ հակառակ է ուղիղ բանակա-
նութեան, գլխութեան, պատմութեան,
եւ հնազանդութեան կերպարանօք տե-
ղի տալով ոչ միայն սկեպտական ան-
տարբերութեան, այլ եւ բացարձակ եւ
յայտնի անհաւատութեան ։

Ուրիշ երկու հոգի ալ կճանչնամք .
մէկը Գերմանացի՝ միւսը Քաղղիացի, որ
այն ժամանակը միայն յուղարկեցին
պապին նոր վարդապետութեանց հպա-
տակելու թուղթ մը՝ երբ յայտնապէս
սպառնալիք ընդունեցան՝ թէ իրենց իշ-
խանութիւնը ձեռքերէն պիտի առնուի ։
Չեմք գիտեր թէ Քաղղիացի եպիս-
կոպոսին անկեղծութիւնն ինչ աստիճա-

նի է. իսկ Գերմանացի եպիսկոպոսը տեսնելով որ իւր բոլոր հին բարեկամներուն արհամարհելի եղաւ, եւ իրեն հաւնած ու կաթողիկոսներուն մէջ մեծ պատուոյ արժանի անձ մը չգտնելով՝ շատ անգամ խոստովանեցաւ թէ հազար անգամ լաւ էր իրեն մեռնիլ քան թէ այն կերպով ապրիլ:

Գաղղիացի եպիսկոպոս մը կճանչնամք՝ որ երբ կարգաց հօրն Յակինթոսի առ հայրն Կռաթրի գրած նամակը, յորում կախարակէր նորա արած յետս կոչումը, այն նամակը ցուցուց իւր բարեկամներէն մէկուն, եւ խոստովանեցաւ թէ իրեն համար հաւասարապէս հիանալի են թէ նամակը եւ թէ անոր հեղինակը:

Մարտիկոյ եպիսկոպոսը գերապատիւ Փլաս՝ հետագայ նամակը ընդունեցաւ իւր մէկ բարեկամուհիէն, որ գրուած էր Դեկտեմբերի 22ին 1870 . . .

«Մեր խեղճ Գաղղիացի եպիսկոպոսներէն անոնք՝ որ այդ վարդապետութիւնը չհրատարակեցին՝ կանգեն թէ ամենեւին հարկադրութիւն մը չեղաւ իրենց այդ բանը անելու ժողովոյն հանգիստաւոր փակմանէն առաջ. վասն զի այն ժողովը ընդհատուած է. Այն վարդապետութիւնը չհրատարակուեցաւ ոչ Փարիզ, ոչ Օռլէան, եւ ոչ Մարսիլիա. եւ ոչ համոզուած եմ որ Մարսիլիոյ մէջ ոչ երբէք կհրատարակուի՝ քանի որ գերապատիւ Փլասը մեր եպիսկոպոսն է: Նա այսչափ միայն հպատակութիւն ցուցուց՝ որ Օգոստոսի 14ին հրատարակած շրջաբերականին մէջ այսպիսի յաւելուած մը ըրաւ՝ թէ «Ժողովոյն աշխատութեանցը վրայ մանրամասն կերպով ձեզի հետ խօսելու ժամանակը չէ եկած տակաւին. բայց որովհետեւ արդէն յայտնի են նորա տուած երկու վճիռները, որ սրբազան հօր (պապին)

հաստատութիւնն ալ առած են, եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը եւ սուրբ միութիւնը պահպանելու պարտքը . . . կը պահանջեն՝ որ այն վճիռները ընդունելի լինին մեծարանօք, պատկառանօք եւ հպատակութեամբ ամենայն որդւոց եկեղեցւոյ . . . Այնուհետեւ ամենեւին բերան չբացաւ: Իմ կարծեօքս աւելի լաւ էր որ այն երկբայական խօսքը տպած չլինէր: Եւ սակայն դուք ալ կտեսնէք որ անոր մէջ ամենեւին նշան մը չկայ բացարձակ հպատակութեան Հռոմի մէջ պատահած անցքերուն . . . Մինչեւ ցայժմ մեր եպիսկոպոսը հաստատուն կերպով մը ասած չունի՝ թէ Վատիկանու համախմբութիւնը եկեղեցական ժողով մի է: Եւ նորա տուած վարդապետութիւնը մասն հաւատոյ. բայց անոր հակառակը ասելու ալ կամք չունի . . . Խեղճ Գաղղիան ինքզինքը մեռուց, բայց կաթոլիկութիւնը շատ օգնեց ա-

նոր այս բանիս մէջ . . . Ես ալ ձեզի պէս կարծեմ թէ մեր հոգին հանողը ստախոսութիւնն է, եւ թէ քանի որ այս բանը չեմք տեսներ, միշտ մէկ անդունդէն մէկալը պիտի կործանիմք*):

Ահա այսպէս կհաւատան այն եպիսկոպոսները՝ որ իրենց հպատակութիւնը յայտնեցին 1870ին Յուլիսի 18-էն ետեւ: Արդեօք քահանաներուն մեծ մասը ուրիշ կերպով շարժեցան: Ոչ բնաւ: Նոցա բռնած ճանապարհն ալ իսկապէս նոյն տարակուսանքն է. Ասոնցմէ մէկը իւր հպատակութիւնը յայտնելէն ետեւ՝ այսպէս կգրէր Յունվարի 10ին 1872ին. «Մեր վրայ պարտք չէ դրուած յանդիմանութիւն տալու անոնց որ Աստուծոյ կողմանէ մեծաւոր տը-

(*) Տես Յրիտիկս վարդապետի դրած օրագրութիւն Ժողովոյն. էջ 459—460. (Journal du Concile du Dr. Friedrich Nördlingen, 1871):

րուած են մեղի՝ եկեղեցական դասա-
կարգութեան եւ կառավարութեան
կարգով. այլ եւ ոչ պարտական եմք
հետեւել նոցա՝ երբ կերեւի մեղի թէ
նոքա կհեռանան պատուոյ ճանապարհ-
ներէն, եւ երկնից արքայութեան շաւի-
ղէն. մեր պարտքն է միայն հնազանդիլ
անոնց՝ եւս եւ երբ այլադաւան լինին
... ի՞նչ հարկ կայ մեղի խառնուելու
Մաճառաց թագուհւոյն կռիւներուն
մէջ . . . ուրիշ կողմանէ՝ ի՞նչ հարկ է
որ մենք մեր կենաց խաղաղութիւնը
վրդովեմք՝ մեզնէ զօրաւորներուն դէմ
խօսելով. Իրաւունք ունի Գամաղիէլը
ասելու. «եթէ ի մարդկանէ իցէ՝ քակ-
տեսցի. իսկ եթէ յԱստուծոյ է, ոչ կա-
րէք քակտել, գուցէ եւ աստուածա-
մարտ գտանիցիք: Թոյլ տուք նոցա,
թոյլ տուք»:

Հասարակ աշխարհականներն ալ չեն
հաւատար այդ բանին, բաւական է որ

փոքր ի շատէ մտածեն՝ թէ որքան ան-
յարմար են մէկմէկու հարց եւ անխա-
լակնութիւն բառերուն գաղափարնե-
րը: Շատերուն միտքը ամենայն ճշտու-
թեամբ բացատրուած է այս յայտնի
խօսքովս՝ որոյ անկեղծութեամբը խա-
մուժիւնը կպարտըկուի: «Իբրեւ կա-
թոլիկ՝ կհպատակիմ ես. բայց ստտա-
նան առնու զիս՝ եթէ այդ բանին մէկ
խօսքին ալ կհաւատամ»: Ահա այս
կերպով կխօսին իրարու հետ ազնուա-
գոյն ընկերութեան մէջ գտնուող հռով-
մէական կաթոլիկները:

1769ին անգամ Միսթի ըստած հըռ-
չակաւոր կոնդակէն ետեւ՝ այս բանս
գրուած էր թէ, քսաներորդ առաջար-
կութիւնը, որ Մանս քաղաքին մէջ հե-
րետիկոսական կհամարուի, Անժէ քա-
ղաքին մէջ «անխառն» է միայն: Լուառ
գետէն աստիս մոլորական կհամարուի
այն բանը՝ որ նոյն գետէն անդին յան-

Գլխաւոր միայն կատարել . . . կրօնական
 տեղի առանց իրարու խօսք լսելու . . . կլի-
 ճաքանեն ու ամենքս միաձայն եմք կը-
 սեն . . . այս այնպիսի ներդաշնակութիւն
 է՝ որոյ ամենայն ձայներն ալ խառնա-
 փրնդոր են . . . Հոգիդ սիրես, միթէ այս
 կերպով է՝ եկեղեցւոյն բան սովորեցնե-
 լը . . . մէկ վճիռ մը չկայ որ այնքան
 հաւանութիւն եւ այնքան քիչ պատիւ
 ընդունած լինի, այնքան ծափահարու-
 թիւն ու գովեստ մէկ կողմէն՝ եւ այն-
 քան քիչ գնացող սրտեր իրեն ետեւէն . . .
 Կնքաւոր նամակներ ջատագովութիւն
 կընեն անոր, թոշակաց թերթը վաւե-
 րականութիւն կուտայ անոր, եղուիթ-
 ները իրենց գործիք կառնուն զայն,
 եպիսկոպոսները ի չարն կըանեցնեն,
 բանսարկու մարդիկ անով կպարծենան . . .
 Սորպոնը կընդունի՝ իրեն խաղալիկ կը-
 դարձընէ զայն . . . համալսարանները կըն-
 դունին ու կարհամարհեն, կրօնաւորա-

կան միաբանութիւնները կընդունին ու
 կհառաչեն, եկեղեցական դպրոցները
 այն կերպով կխնկարկեն անոր՝ որ կար-
 ծես թէ մասանց տուի կամ անտուկ է՝
 ոչ երբէք բացուած ընդունելութեան
 ամեն տեղ, ընդունողներ եւ ոչ մէկ
 տեղ*) :

Այս օրուան օրս գրեթէ նոյն վիճա-
 կի մէջ են Վատիկանեան Ժողովա-
 կին վարդապետական վճիռները . . . Եթէ
 մարդկանց մտքերը թափանցիկ լինէին,
 ի՞նչ գայթակղական անմիաբանութեան
 տեսարան պիտի բացուէր . . . Նոր Հռոմն
 հետ միաբանող քահանաներն այնքան
 լաւ գիտեն այս բանս՝ որ չեն համար-
 ձակիր եւ ոչ խոստովանարանին մէջ,

(*) Խորհրդածութիւնք ի վերայ բռնակալութեան
 եպիսկոպոսաց եւ ինքնահանոյ բանադրանաց. (Réf-
 lexions sur le despotisme des évêques et les interdicts
 arbitraires) էջ 8 եւ 33. Աւենիոն, 1749:

եւ ոչ Աստուծոյ առջեւը հարցընել աշխարհականաց՝ թէ ինչպէս կհաւատան նաեւ այն ատեն որ յայտնապէս գիտեն թէ իրենց խոստովանորդիքը չեն հաւատար նոր վարդապետութիւններուն, չգիտնալու կզարնեն՝ որպէս զի կարենան արտաքսապէս եւ օրինաւորապէս արձակուամ տալ։ Ահա այսպիսի հնարագործութիւններ անելու ստիպուած են այժմ հռոմէական եկեղեցւոյն մէջ։ Ինչ կասէք, գիտէք որ ձեր խոստովանորդիքը՝ ձեր սուտ սկզբանցը նայելով՝ կատարեալ հերետիկոսներ են, եւ թոյլ կուտաք որ նոքա արձակումը խլին ձեզմէ գողութեամբ, եւ այն՝ Աստուծոյ առջեւը, անկեղծութեան ատենին մէջ անգամ, եւ դուք միութիւն դաւանութեան կանուանէք այդ արմատական անհամաձայնութիւնները՝ որ դէմ ընդ դէմ կհակառակին իրարու։ Բայց խօսքերն իս առաջ տանիմք։

Ուրիշ մէկ արքեպիսկոպոս ալ կճանչնամք՝ ազգաւ Անգղիացի, որ այն նոր վարդապետութիւնները ուրիշ բան չհամարիր՝ եթէ ոչ դիւրագոյն հնարք մը եկեղեցին կառավարելու։ Բնութեամբ հրամայել սիրող մարդ լինելով եւ հրամայելու համար ծնած, միտքը դրած է թէ վիճաբանութիւնը վերցընելով՝ շատ դիւրին կլինի քահանաներն ու աշխարհականները կսուսարել, եւ այնպէս եկեղեցին լռութեան ու խաղաղութեան մէջ պահել. եւ ասոր համար է որ կամք տուաւ հրատարակելու պապին՝ որ իւր բարեկամն է՝ անսխալականութիւնը եւ ամենակարողութիւնը։ Բայց սրտովը կհաւատայ արդեօք անոր. մենք հաստատուն պատճառներ ունիմք կարծելու՝ թէ նա ոչ բնական հաւատով կհաւատայ անոր, եւ ոչ գերբնականով։ Եւ յիրաւի ահա այն արքեպիսկոպոսը քօյլը քահանայ մը

ունի՝ որ յայտնապէս ասած է թէ այն
վարդապետութեանց չեմ հաւատար:
Այս ստոյգ է որ այն քահանան իւր
եղբօրորդին է: ապա ուրեմն հարկ կը
լինի ասել՝ թէ արքեպիսկոպոսին արա-
ծը կամ աղգականի կողմնասիրութիւն
է, եւ կամ սկեպտականութիւն: Եթէ
նա իւր եղբօրորդին հերետիկոսի տեղ
դրած է, յայտնի բան է որ զինքը քովը
պահելովը հերետիկոսութեան պաշտ-
պան եղած կլինի: Իսկ եթէ առաջուան
սէս կաթողիկի տեղ դրած է զինքը,
ասել է թէ ինքն ալ չհաւատար նոր
վարդապետութիւններուն:

Գարձեալ, ո՞վ կայ որ չգիտնայ գեր,
Քէթթելէրին նոր յայտարարութիւնը:
Գերմանոյ աղգային ժողովին մէջ ե-
րեսփոխաններէն մէկը մեղադրեր է ա-
նոր՝ որ հասարակ մարդու մը անսխա-
լականութիւնը ընդուներ է: Եւ նա
Պեռլինու Գերմանիա անունով լրագրին

մէջ այս պատասխանս տուած է: «Այդ
խօսքը ասելը՝ եպիսկոպոսները կամ ան-
մաի տեղ դնել է եւ կամ չարագործի
... Պապը Աստուծոյ օգնականութիւն
կընդունի՝ ոչ թէ նոր յայտնութիւն
մը անելու համար: Հապա Աստուծոյ
արդէն յայտնած բանը մոլորութենէ կամ
սխալ իմացուածքէ պահելու: Սենք
կաթողիկէս այսպէս հաւատամք՝ թէ
երբ որ պապը համախոսմբ եպիսկոպոս-
ներու հետ, եւ կամ մինակ ինքը, հան-
գիստաւոր լծիւններ կուտայ Բիւրոսի լաւ-
դասեցութեանը վրայ, ամենակարողն Աս-
տուած այն մարդկային գործողութիւ-
նը մոլորութենէ կապահէ, մինչդեռ նոյն
մարդկը մոլորութեան ենթակայ են»^{*)}:
Գերապատիւ Քէթթելէրին խօսքին նա-
յելով՝ ասել կլինի թէ պապը այն ա-

(*) Sten Իւնիվէր (Univers) լրագիրը 1874 ին,
Դեկտեմբերի 14:

տեն անսխալական է՝ երբ Քրիստոսի յայտնութեանը արձագանքն է. արդ ո՞վ կայ որ չտեսնէ թէ պապին անսխալականութեան այսպիսի պայման մը դնելը յայտնապէս յոռի շրջան առնել է: Վասն զի պապը ի՞նչ պատճառաւ անսխալ ասուեցաւ, բայց եթէ յայտնութիւնը մեկնելու համար: Ուրեմն ի՞նչպէս կլինի որ դուք անսխալական կանուանէք զինքը՝ յայտնութիւնը բացատրելու համար, եւ մտքերնիդ դրած էք թէ այն ատենը միայն անսխալական է՝ երբ նոյն յայտնութեան հաւատարիմ կմնայ: Բայց ո՞վ պիտի դատէ թէ ինչ աստիճանի է նորա առ յայտնութիւնն ունեցած հաւատարմութիւնը. խնդիրը այս է: Մի թէ դուք իրաւունք պիտի ունենա՞ք ասելու թէ նա ծուռ մեկնութիւն կուտայ յայտնութեան: Անշուշտ ո՛չ, վասն զի եթէ դուք այս իրաւունքը ձեզի պա-

հէլք, ձեր պապը ամենեւին անսխալական չէր լինէր, եւ դուք կարող էիք ձեր դատաւ զանկէն տակը ձգել զինքը որով՝ ըստ ձեր սկզբանց՝ հայհոյութիւն արած կլինէիք. եւ եթէ այդ իրաւունքը ձեզի չէք պահեր, հարկ է որ խոստովանիք թէ ամեն անգամ որ պապը խօսի իբրեւ վարդապետ ընդհանրական եկեղեցւոյ, եւ առէ թէ ինքը յայտնութիւնը կմեկնէ, ձեզի չընկնիր քննել թէ արդեօք նա յայտնութեան իմաստին հաւատարիմ է թէ ոչ, այլ պարտական էք հաւատալու իրեն բացարձակապէս: Թէպէտեւ ձեր անձնական կարծիքը համաձայն չլինի նորա ասածին: Մէկ խօսքով, դերապառիւ Քէթթելէրին արածը պարզապէս երկիւստութիւն է. եւ եթէ թեթեւութեամբ չէ խօսածը, իրաւ որ չհաւատար նա պապին անսխալականութեանը այն կերպով՝ ինչ կերպով որ բացատրուած է

Վատիկանի վճիռներուն մէջ, այլ այն
վճիռներուն բնական իմաստը վարպե-
տութեամբ կճըռէ՝ վտր կճգէ: Զուիդե-
րիի եպիսկոպոսներուն հոլութեան խը-
րատներն ալ բոլորովին նոյն հոգեով
գրուած են, եւ ամենեւին աւելի ար-
ժէք մը չունին:

Կճանչնամք նաեւ այնպիսի մեծանուն
աստուածաբան մը՝ որ ատենով եւ ոչ
դայն կրնդունէր՝ թէ պապին առաջ-
նութիւնը կամ նախապատուութիւնը
յաստուածային իրաւանց է, եւ սակայն
հպատակեցաւ ժողովին վճիռներուն:
Բայց յետոյ իւր բարեկամներէն մեկուն
հետ խօսելով, որ հին կաթողիկէ դա-
ւանութեան հաւատարիմ մնացած է,
ասաց. « Դուք գոնէ ձեր պատիւը պահող
մարդ էք . . . »: Այս խօսքը ասողին
խղճմտանքը տես թէ ինչպէս կղարնէ:

Դարձեալ, երկու կրօնաւոր կճանչ-
նամք՝ Եւրոպայի մէջ մեծ անուն ունե-

ցող, որ մէկ կողմանէ իրենց միաբա-
նութիւնները փրկել ցանկալով, միւս
կողմանէ ալ իրենց խղճմտանքը ռոնա-
կոիս անել չկամենալով՝ այսպիսի սլայ-
մանադրութիւն մը արին: Իրենց միա-
բանութիւնները Վատիկանի կայծակ-
ներէն պաշտպանելու համար երկուքն
ալ հսկատակեցան. բայց իրենց խղճմը-
տանքին բողոքը կատարելու համար ալ՝
իրենց խելքին ուժ կուտան ճար մը
գտնելու: Մէկը այսպէս կասէ. « Ուրիշ
բան է հնազանդիլը, ուրիշ բան է հա-
ւատալը. ես կհնազանդիմ, բայց չեմ
հաւատար» . որպէս թէ կարելի բան է
հաւատոյ նիւթերուն մէջ հնազանդիլ՝
առանց հաւատալու: Միւսը այսպէս
կասէ. « Ես ժողովին վճիռներուն կհա-
ւատամ, բայց կհաւատամ այն մտքով՝
որոյ ճշմարիտ լինելը Աստուած միայն
գիտէ. վասն զի մէկ մարդ մը չկայ այ-
ժրմ, եւ ոչ իսկ պապը, որ այն վճիռ-

ներու իսկական միտքը գիտնայ. միայն Աստուած պիտի որոշէ զայն զանազան պատահարաց ընթացքին մէջ. որպէս թէ այն վճիռներուն բնական իմաստը պայծառ եւ յստակ չէր, եւ որպէս թէ խաբէական բան մը չէ հրատարակելը՝ թէ պէտք է պապին հետ համաձայն լինի այն վճիռներն ընդունողը, եւ թէ կարելի է չհամաձայնիլ նորա հետ, եւ այնպէս բացատրել անոնց միտքը:

Ուրիշ կրօնաւոր մը, Կճանչնամբ՝ որ նախընթաց երկու կրօնաւորներէն պակաս հռչակաւոր չէ, այս ինքն հայրն Կրթութիւն որ իւր հպատակութիւնը ասոր համար միայն արաւ՝ որպէս զի հէրշ-աճ անուանեալ բանէն հեռու կենայ, բայց ոչ բնաւ անոր համար որ նոր վարդապետութեանց ներքին ճշմարտութեանը համոզուած էր, եւ նա չէր վախնար՝ իւր խելքին ինչպէս որ

կերելի այնպէս բացատրելու զանոնք, այնպէս որ կրօնի ընդհանուր գիտութեանը հետ յարմարընէ զանոնք. նրմանապէս այն բանին համեմատ բերէ՝ զոր ինքը ըստ քմաց կանուանէ՝ բազմաբեղուն ներդաշնակութիւն:

Եպիսկոպոս կայ որ նոր վարդապետութիւնները չընդունող քահանաները կբանադրէ, եւ ինքը ամենեւին չըվախնար այն մտքով բացատրելու զանոնք որ բոլորովին հակառակ է անոնց բնական իմաստին, եւ Հռոմէն բացարձակապէս դատապարտուած: Քահանաներ կան՝ թէ բարեպաշտ եւ թէ գիտուն, եւս եւ մեծ կրօնաւորական կարգի մը անդամներ, որ իրենց հպատակութիւնը կյայտնեն, բայց եւ կառն համարձակ՝ թէ իրենք տիեզերական ժողովի նիստ մը չեն համարեր 1870ին Յուլիոսի 18ին եղած գումարումը: Ուրիշ գրքւան անձինք կան որ լուռ կեցած

են՝ անոր համար որ եթէ մէկ խօսք մը
ասեն, իսկոյն իրենց եպիսկոպոսէն պի-
տի բանադրուին ու իրենց հացէն պի-
տի դրկուին: Եւ ո՞րքա՞նք միայն սխալման

Տեսնուեցաւ ահա որ ռմանք կհաւա-
տան նոր վարդապետութիւններուն,
բայց բոլորովին հակասական մտքերով
կբացատրեն զանոնք: Ուրիշները չեն
հաւատարայն վարդապետութեանց,
թէ պէտեւ կհպատակին. եւ իրենց հը-
պատակիլը անոր համար է որ չկորսն-
ցնեն իրենց եպիսկոպոսական աթոռը,
կամ թէ իրենց ժողովրդապետութիւ-
նը, փոխանորդութիւնը, իրենց վանքը
կամ դպրոցը. կամ թէ անոր համար
որ հռովմին հետ չաւրուին: Կաւ կհա-
մարին ներսէն ճշմարտութեան եւ հա-
ւատոյ հետ աւրուիլ՝ քան թէ դրսէն
Պիոսի Թ. եւ նորա եղուիթներուն հետ:
Ուրեմն այս նոր անդրալեռնականաց
(այս ինքն պապականաց) Ռիւ-Ռիւ-նը ու-

րիշ բան չէր՝ եթէ ոչ խօսքի՝ ձեւերու
վրայ արտաքին համաձայնութիւն մը,
եւ ոչ բնաւ վարդապետութեան վրայ
համաձայնութիւն մտաց: Միութիւն է
այս բառից, եւ ոչ թէ միութիւն դադա-
փարաց. միութիւն կեղծաւորութեան
եւ երկիւղի, որ հեղինակութեան եւ
հնազանդութեան ծուռ դադափարի վը-
րայ հիմնուած է, կամ այնպիսի ամօ-
թալի անձնասիրութեան վրայ՝ որ մար-
դուս խղճմտանքը իրեն վիճակին զոհել
կուտայ: Այսպիսի է ահա հռովմէական
եկեղեցւոյ այժմու միութիւնը, եւ այն
ոչ եթէ պարզ կարծիքական խնդրոյ մը
վրայ, հապա այն վարդապետութեան
իմաստովը՝ զոր հռովմէական եկեղեցին
իւր վարդապետութեանց մէջ ամենէն
էականը, ամենէն հիմնականը, ամենէն
հարկաւորը կհամարի:

Արդ հռովմէական եկեղեցին բաւա-
կան կհամարի՞ արդեօք այսպիսի միութե-

Թիւնը: ՆԹԵ բաւական համարի, ի՛նչ
 իրաւամբ կոյարծի թէ վարդապետական
 միութիւնը իւր որոշիչ նշանակին է՝ վա-
 սըն զի չկայ մէկ քրիստոնեայ ժողո-
 վուրդ մը որ քան զայդ աւելի ճշմարիտ
 միութիւն չունենայ: Եւ յերաւի ու-
 թիշ քրիստոնեայ եկեղեցեաց մէջ այ-
 լակրօնները չեն պահուելու իր, եւ ամեն
 մարդ գիտէ թէ իսկապէս ուղղափառնե-
 րը որոնք են. իսկ պապական եկեղեցւոյն
 մէջ այդ նորահաւատները մէկմէկէ ա-
 ւելի կը ջանան ծածկել այն ազատակա-
 նութեան մնացորդը՝ զոր մինչեւ ցայ-
 ժըմ պահեր են, եւ իրենց եկեղեցւոյն
 վարդապետական միութիւնը այնպիսի
 կեղծ միութիւն մը կանեն՝ որ պարզա-
 միտները միայն կրնայ խաբել: Եւ
 ոչ այժմու հռովմէական եկեղեցին ոչ
 է թէ իւր հաւատոյ դաւանութեանը մէջ:
 Ոչ է թէ Գերմանիոյ մէջ, ուր այն կա-
 թոլիկները՝ որ ազատամիտ էին յուլի-

սէն առաջ, եւ հպատակեցան յուլիսէն
 ետեւ, իրենց խղճմունքին մէջ պահ-
 պանած են անդրալեռնականաց հակա-
 ուակ հաւատքը զոր ունէին: Եւ

Ոչ է թէ Անգլիոյ մէջ, ուր քահանա-
 ներ կան որ յայտնապէս հաւատարիմ
 մնացած են հին կաթոլիկութեան ըս-
 կըրդունքներուն, եւ սակայն իրենց ե-
 պիսկոպոսներէն հրաման ունին քահա-
 նայական պաշտօնները կատարելու այն-
 պէս՝ որպէս թէ իրօք հռովմէական
 հաւատքը դաւանէին: Եւ

Ոչ է թէ նաեւ Իտալիոյ մէջ, ուր շատ
 բազմաթիւ են այն քահանայք՝ որ նոր
 վճիռները կհերքեն, եւ լուութեամբ կըս-
 պասեն թէ երբ պիտի հասնի ազատու-
 թեան ժամը: Եւ

Ոչ է թէ եւ ոչ Իսկ Գաղղիոյ մէջ, այն
 դժբաղդ երկրին մէջ՝ արեւմտեայ թէ
 պապականութեան երկիր եղած է, Վա-
 սըն զի եթէ Գաղղիոյ եկեղեցականաց

մէկ մասը այնքան եռանդ ցուցուց
 սրապական կարողութիւնը աճեցնելու
 պէտք չէ խաբուի, այլ գիտնալու է թէ
 այն եռանդեան իրական պատճառը ի՞նչ
 էր. այն տգէտները որ այժմու խար-
 դախեալ աստուածաբանութիւններով
 մոլորուած են՝ հարկաւ իրենց պարտք
 կհամարին պատկին իշխանութիւնը ու-
 ժովցընել, նորա հայրութիւնը մեծա-
 րել եւ դժբաղդութիւնները փառաւո-
 րել. բայց այն իմաստունները՝ որ չեն
 մոռցած հին աստուածաբանութիւնը,
 մանաւանդ անոնք որ պապական գը-
 րուածոց վկայութեանց ստուգութիւնը
 քննեք են, ուրիշ բան չէին կրնար ընել՝
 եթէ ոչ եպիսկոպոսաց դէմ՝ կռուիլ
 պապական իշխանութեան աճամբը,
 զանոնք կործանել, չթողուլ ամենեւին
 որ առաջ անին նոքա իրենց փաշայի
 կառավարութեան նման կառավարու-
 թիւնը, այս ինքն ինքնահաճոյ եւ ատե-

լի կերպը, եւ ասոր համար այնպէս ա-
 նել՝ որ եպիսկոպոսները պատկին փոխա-
 նորդները միայն լինին, պապն ալ հե-
 ռու գտնուելով՝ նորա կառավարու-
 թիւնը աւելի քաղցր լինի քան թէ մօտ
 գտնուող եպիսկոպոսներունը:

Շիտակը նայելով՝ Գաղղիոյ եկեղեցա-
 կանաց լաւագոյն մասին պապականու-
 թիւնը քաղաքականութիւն է, եւ ոչ
 թէ դաւանութիւն. եւ եթէ յանկարծ
 աշխարհիս պատահմունքները թոյլ տան
 որ ամեն մարդու խղճմտանքը անկեղ-
 ծօրէն յայտնուի՝ շատ ապացոյցներ ե-
 րեւան կուգան:

Առ այժմ՝ ամեն մարդ կ'օտէ ինքնի-
 րեն. «ի՞նչ ընեմ. եթէ անխոհեմ խոս-
 քով մը բանագրանքի տակ ընկնիմ, այժ-
 մու հանգամանաց նայելով պաշտօնէս
 պիտի գրկուիմ, պաշտօնիս հետ պիտի
 կորսընեմ ասլրուստս պատիւս, եւ հե-
 տեւաբար ուղղափառ մնացած հոգի-

Դերուհն քիչ մը բարիք ալ որ պիտի ը-
 նէի՝ այն ալ պիտի չկարենամ ընել։ Մեր
 կառավարութիւնը՝ որ նոյնպէս կոյր է
 հաւատոյ բաներու մէջ՝ ինչպէս քաղա-
 քականութեան մէջ, ոչ ապաքէն պա-
 պականութեան կդառնայ այս պա-
 տըրուակով՝ որ իբր թէ իւր իշխանու-
 թեանէն վեր եղած խնդիրներու չխառ-
 նուիր։ Ասել է թէ անորմէ մեզի օգ-
 նութիւն չկայ, եւ միայն պապականնե-
 րը պիտի վայելեն տէրութեան գանձը
 եւ եկեղեցիները։ Ուրիշ կողմանէ՝ պա-
 տուաւոր մարդիկը, այն կաթողիկեայք
 որ մեզի պէս կմտածեն Գաղղիոյ մէջ,
 սաստիկ վախկոտութեան մէջ ընկած
 են, եւ այն ժամանակը միայն կուգան
 մեզի՝ երբ մեր գործը յաջող երթայ, եւ
 մեր յաջողութեան պատճառաւ իրենց
 ամենեւին վնաս մը չպատահի։ Ապա ու-
 րեմն առ այժմ՝ բան մը չկայ մեզի ընե-
 լու : Զորքան ասիւնքը ողորդու

Ահա այս կերպով կխորհրդածէ լը-
 ոութեամբ ու ծածուկ Գաղղիոյ եկե-
 ղեցականաց երրորդ մասը։ Եւ տարա-
 կոյս չկայ որ եթէ գտնուէին նաեւ
 Գաղղիոյ մէջ՝ ինչպէս որ կան ուրիշ
 տեղեր՝ հին կաթողիկեաց ընկերութիւն-
 ներ, որ ձեւացած են հաւատացեւոց
 տուած ողորմութիւնները հաւաքելու,
 եւ բաւական միջոցներ ունին եկեղեցի-
 ներ բանալու, աստուածալաշտութեան
 կարգերը կատարելու եւ ապրուստ ճա-
 րելու այն քահանաներուն՝ որ իրենք
 զիրենք կնուիրեն ճշմարիտ հաւատքը
 քարոզելու, քիչ ատենի մէջ այնպիսի
 մէկ յարութիւն մեռելոց կլինէր Գաղ-
 ղիոյ մէջ՝ որ Գաղղիան ինքն ալ կղար-
 մանար, ինքն ալ յարութիւն կառնէր
 թէ ազգային օգուտներու կողմանէ եւ
 թէ կրօնական։ Գաղղիոյ միայն այս
 Զիարդ եւ իցէ, հռովմէական եկե-
 ղեցւոյն այժմու վիճակը ամեն կողմանէ

կցուցընէ որ կատարեալ սկեպտակա-
նութեան մէջ է։ Նորա բան հասկըցող
անդամներուն տուած բացատրութեան-
ցը նայելով ալ՝ հաւատոյ ներգործու-
թիւնը ոչ եւս է ներգործութիւն բա-
նականութեան, այլ միայն կամ շատ
շատ՝ ներգործութիւն կամաց։ Հաւա-
տացեալ ըսուելու համար բաւական է
թեթեւ կամեցողութիւն մը միայն ու-
նենալ հաւատալու, այս ինքն իւր կամ-
քը հպատակեցնելու պապին վարդա-
պետութեանը։ Բայց հարկաւոր չէ ի-
րօք հաւատալ, այս ինքն հոգւով եւ
սրտով յարիւր յայտնեալ կարծուած
վարդապետութիւններուն։ Եթէ մէկը
տարակուսի, կամ թէ նաեւ յայտնա-
պէս դէմ կենայ սրտովը պապի հան-
գանակին, իրեն բան ասող չկայ։ Իրօք
այս միայն կպահանջուի՝ որ նա ցան-
կութիւն ունենայ իւր կամքը հպատա-
կեցընելու։ Արդ այս տեսակ հաւատոյ

ներգործութեան վարդապետութիւնը
բոլորովին մոլորական է։ Վասն զի զմարդ-
ինքիրմէ կբաժնէ, թող կուտայ որ միտ-
քը բողոքէ կամքին դէմ, եւ մէկդի
դնէ խելքը կամ բանականութիւնը՝ ո-
րով պէտք էր Աստուծոյ հետ միանար,
ինչպէս որ պիտի միանայ սրտով։ Կբաժ-
նուի ի Քրիստոսէ եւ յեկեղեցւոյ նորայ
կթողու որ գիտութիւնը բոլորովին
բաժնուի հաւատքէն, եւ կաթոլիկները
այնպիսի մարդիկ դարձընէ՝ որ ամե-
նայն անձոռնի բաներու կուրօրէն հա-
ւատան։ Նմանապէս վարդապետու-
թիւնները այնպիսի կարծիքներու կփո-
խէ որ քաղաքականօրէն հարկաւոր են,
բայց գիտնականօրէն անընդունելի։ Ա-
պա ուրեմն իրաւունք ունիմք հետեւ-
ցընելու թէ այժմու հռովմէական ե-
կեղեցին բացարձակապէս զուրկ է վար-
դապետական յօւնիւնէ։

Բ.

Թէ որչա՞նչ Լեւոնեան Լեւոնեան
ՍՈՒՐԲ.

Այժմու հռովմէական եկեղեցին ինչ-
պէս որ մի չէ, նոյնպէս «-րբ ալ
չէ:

Մեր միտքը հոգւոց վրայ դատաստան
կտրել չէ, քաւ լիցի. միայն Աստուած
է այդ բանին իրաւունք եւ իշխանու-
թիւն ունեցողը. վասն զի նա միայն
սրտագէտ է, եւ ամենայն խորհրդոց
տեղեակ: Մենք տարակոյս չունիմք որ
հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ, եւս եւ
անդրալեւնականաց կամ պապականաց
մէջ շատ մը սրբաւիտ անձինք կան, մա-
նաւանդ նոքա՝ որք չեն գիտեր ամենե-
ւին թէ պապականները ինչ յեղափո-
խութիւն ըրին այս մօտերս իրենց հա-

ւատոյ վարդապետութեանը մէջ. եւ
միայն անոր համար մնացած են այդ
եկեղեցւոյն մէջ՝ որ կկարծեն թէ միշտ
նոյն է, եւ միշտ կաթուղիկէ:

Մեր դատողութիւնը այդ եկեղեցւոյն
բարոյական վարդապետութեանը վրայ
է, եւ թէ ինչ կերպով կվարուի սրբա-
ղան գործոց մատակարարութեանը մէջ.
մէկ խօսքով՝ մեր միտքը այն է որ ա-
նոր գործնական սկզբունքներն ու գոր-
ծողութիւնները քննեմք:

Այն հռովմէական կաթողիկոսութիւ-
նը՝ զոր կքարոզէ Պ. Վէոյլեօ, եւ կը-
հաստատեն Վատիկանեան Ժողովին վը-
ճիւռները, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ա-
րեւմտեան պրահմականութիւն (կա-
պալտութիւն). եւ այս պրահմակա-
նութիւնը նոյն իսկ կաթողիկոսութեան
խանգարումն է, ոչ միայն հաւատոյ
վարդապետութեանց մէջ, հապա նաեւ
բարոյականին մէջ:

եւ յիրաւի մէկ կրօնական գաղա-
փար մը չկայ որ նա խարդախած այլա-
փոխած չլինի:

Աստուածապաշտութիւնը՝ որ ամեն
բանէ առաջ մարդուն հոգւոյն Աստու-
ծոյ հետ միաւորութիւնն է, ինչ դար-
ձեր է հռովմէական կաթողիկոսութեան
մէջ, եթէ ոչ հպատակութիւն ներգոր-
ծութեանց հոգւոյ կամ գէթ ներգոր-
ծութեանց մարմնոյ՝ իշխանութեան
սլապին:

Կաթողիկոսութիւնը յայտնի հակառա-
կութիւն է քրիստոնէական հաւատոյ
անոր մէջ բարեգործութիւն ասած գ-
լինչ բան է՝ եթէ ոչ հպատակութիւն
սլապին եւ նորա պալատին, ոչ աւելի
եւ ոչ պակաս: Անոր համար է որ հը-
ռովմ ամեն բանի կներէ, բաւական է
որ մէկը նորա հրամաններուն հպատա-
կի: Միշտ նոյն կերպով կվարուի՝ ինչ-
պէս որ վարուեցաւ Պօղոս Ռ պապը, որ

կիսոստանար «սիրելւոյ դասեր իւրում»
ի Քրիստոս Եղիսաբէթի թագուհւոյն
Անգղիոյ, ջրել այն վճիռը՝ որ ելած էր
ընդդէմ ամուսնութեան նորա մօրը՝
Աննայի Պօլէնեան, եթէ նա յանձն առ-
նու ընդունել սլապին իրաւասութիւնը
կամ իշխանութիւնը՝ իրեն ու իւր հաւա-
տակներուն վրայ: «Ամենայն ինչ վասն
ձեր», կասէր սուրբն Պօղոս*): «Ամե-
նայն ինչ վասն իմ է» կասէ պապը: —
Անոր ներհակ, գերբնական կերպով
չարագործութիւնը ուրիշ բան չէ՝ եթէ
ոչ չհնազանդիլը սլապին կամացը եւ
նորա պալատին վճիռներուն: Ով որ
սլապին իրաւունքներէն դուրս իրա-
ւունք մը ճանչնայ, սլապին իրաւանցը
դէմ խօսած կլինի: այնուհետեւ ինչ
մարդ ալ որ լինի, ինչ առաքինութիւն-

(*) Բնոր: Դ. 13: յայտնաբերուած թուականներու համաձայն

ներալ գործէ՝ ամբարտաւան է, ապրտամբ է, ուրացող է:

Եւ այսպէս հռովմէական պրահմականութեան մէջ այն առաքինութիւնը՝ որով մարգս պիտի հպատակի Աստուծոյ կամացն ու օրինացը, այժմ գործեր է երկրպագութիւն մը զոր պարտական է ընել ամենայն մարդ իւր բոլոր դօրութեամբը պապին ու նորա պալատին առջեւ:

Այսպիսի տրամաբանութեամբ գիւրին է հասկընալը՝ թէ ի՞նչ անարգութեան հասած են բարոյականութիւնն ու սրբութիւնը: Ինչպէս որ եկեղեցական գալորոցներու մէջ բարոյականի դառախօտութիւնը այժմ եղեր է դասախօսութիւն փցուն խնդրոց գիպուածական բարոյականի, նոյնպէս ալ հռովմէասէր ընկերութեան մէջ սովորութիւն եղած է՝ որքան կարելի է հեռու մնալ ուղիղ սկզբունքներէ, եւ

խելք տալ միայն քանի մը մանր միւսներ կրկնադածութեանց՝ որոց պատուը եղած է միշտ օրէնքը խաղալիկ դարձընել, եւ ամեն մարդու իւր հաճոյիցը համեմատ վարուիլ: Այս է պատճառն որ հռովմէական եկեղեցին եւ պապական պալատը անթիւ անհատն օրէնքներ հնարած են. որպէս զի ջնջուին այն քանի մի ճշմարտապէս բարոյական օրէնքները՝ զորս քարոզած է Քրիստոս իւր աւետարանին մէջ:

Բարոյականութեան վրայ ինչ կարծիք որ մտած է՝ նոյնը հաստատուած է նաեւ սրբութեան վերայ. սրով սրբութիւնն է յաղթանակ թանձրամտութեան եւ փարիսական կեղծաւորութեան ի վերայ հոգեւորականութեան աւետարանին: «Այս» եւ տարակոյս չունիմ որ կաթոլիկութիւնը կորած է՝ եթէ չլերանորոգուի, եթէ իջնայ այն դառ ի վայրէն՝ յորում գրուեցաւ յու-

լիսի 18ին 1870ին: Այս բանիս համա-
գոտելու համար բաւական է որ շէրակ ճը-
պօժ հասկընա՞նք այն խօսքը՝ զոր կասեին
Ժողովոյն մէջի հակառակորդները յու-
լիսի 17ին, թէ որպիսի արձագանքն ու-
ժանգոտութիւնն էր այն նոր վարդապետու-
թիւնը եկեղեցւոյ կառավարութեանը
մէջ: Նոքա այժմ լուռ կեցած են, եւ
չեն կրնար եւ ոչ իսկ այժմու մարդկա-
յին ընկերութեան իրաւանցը պաշտպա-
նութիւն անել. վասն զի նոցա կար-
ծեօքը՝ աշխարհս պիտի շանթահարուի
անսխալականին ատուածային կայծակ-
ներովը: Հարկադրուած են մօռնջ ոչ-
խարներու պէս շարուելու յաւիտեա-
կան հոգեւոր գաւազանին տակը, մինչդեռ
նորա ձեռքը բարձրացած է ընդդէմ
ամենայն ազատութեան, ամենէն օտը
ազատութենէն օկոսելով: Այսուհետեւ
միայն ամենայն իրաւանց կատարի ուն-

հարները կարող են ձայներնին բարձ-
րացնել. վասն զի նոքա միայն ուղղա-
փառք են վաւերական կաթոլիկու-
թիւնը (դռն էպրդա, հռովմէականու-
թիւնը) անդրալեռնականաց այն ողոր-
մելի գաւանանքն է՝ հանդերձ իւր նը-
զովքներովը ընդդէմ ամենայն ազատ
խղճմտանաց՝ հանդերձ ամօթալի սնա-
պաշտութիւններովը, իւր քաւչարար
լուացմունքներովը, իւր ծիծաղական ա-
ռասպելներովը եւ անգոր բռնութիւն-
ներովը, որ արժանի համարուած է
հաւասար ասուելու հեթանոսութեան
վերջի ժամանակներուն »*): Հռովմայ
եւ անոր օգնական եկեղեցիներուն բըժ-
ժանաց կրօնամոլութիւնը դարձեր է
այժմ ամենայն հռովմէամոլից բարե-
պաշտութիւն, ինչպէս որ ատենով ե-

(*) Պ. ֆրէսանսէ, Ժողով վատիկան (Le Concile
du Vatican, par Mr. de Pressensé) էջ 8, փարիզ:

ղած էին Եփեսոսի Արտեմիս կուռքին մանր մուկն արձանները:

Գերմանիոյ կաթողիկ քահանաներէն մէկը այս խօսքերով կհաստատէ այդ վկայութիւնը. «բոլոր այս հռովմէական արարողութիւնը, որ մանաւանդ 20 տարուանէ ի վեր հին եկեղեցեաց մասնաւոր արարողութիւնները կոչընչացընէ՝ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ խոտլական ջերմեռանդութեան օրէնքներուն մէկ հիւստածքը, որոյ նպատակն է բովանդակ արեւմտեան եկեղեցւոյն արտաքին միակերպութիւն մը տալ. . . Այս բանիս մէջք ալ ակոնատես վկայ եմք. երկու նորընծայ եկեղեցականք ծանր կերպով կվիճէին իրարու հետ՝ որ հասկընան թէ մէկ քահանայ մը որ Բաբէր յայնով ասէ պատարագի կանոնին խօսքերը (աւելի երէկ եւն), մինչդեռ հռովմի արարողութեանց ժողովը հրամայած է յաճ յայնով ասել, արդեօք

մոհու չանկի մեղք կգործէ՝ թէ միայն ներքին մեղք կմեղանչէ. . . .*)»:

Այժմ տեսնեմք թէ հռովմէական եկեղեցին ինչ կերպով ի գործ կդնէ ապաշխարութեան խորհուրդը:

Որքան աւելի վերերը բարձրանաս, եւ ջերմեռանդութեանց խորը երթաս, կտեսնես որ այնքան այս խորհուրդը աներեւոյթ կլինի, եւ սորա տեղը կը ընէ հոգևոր հայր-ն: Խոստովանահայրը մէկ բան մը չէ, վասն զի հռովմէականաց համար արձակումը բոլորովին երկրորդական բան մի է. հոգևոր հայրն է միայն որ բանի տեղ կգրուի. ու պատիւ կընդունի. վասն զի այժմ ապաշխարանաց խորհրդոյն էական մասը խոստովանահօր իրատներն են: Այս

(*) Ուէյնթենս, *Zeitschrift für lutherische Theologie* (Dr. Reinkens Glaube und Unterrserfung), էջ 7, Միւնսթեր, 1871:

բանս այնչափ ճշմարիտ է՝ որ քահանայ-
ներէն ոմանք, եւ այն՝ աւելի անուանի-
ները, կպարծենան իրենց բարեկամաց
առջեւը՝ թէ այս ինչ հռչակաւոր տիկ-
նոջը ոչ թէ խոստովանահայր են իրենք,
հապա հոգեւոր հայր: Խոստովանահայ-
րութիւնը ստորին կարգի քահանայից
մնացած է: Բարձրաստիճան եկեղեցա-
կան ասուողները, կամ թէ վերին կար-
գի քահանաները այս հոգեւոր հայրու-
թեան վրայ միայն մեծ համարում ու-
նին. ամօթ կհամարին իրենց արձա-
կում տուող քահանայից կարգը դըր-
ւիլ, որպէս թէ արձակումը ի Քրիստո-
սէ ընդունուած քահանայական պաշ-
տօնին գործադրութիւնը չլինէր:

Մինչդեռ մէկ կողմանէ քահանային
քահանայութիւնը կվերնայ վրայէն ու
տեղը կբռնէ բարեկամութիւնը կամ
խորհրդականութիւնը, ուրիշ կողմանէ
եւս նոյնպիսի ծանր փոփոխութիւն մը

կլինի: Ըստ տեսականին կվարդապե-
տեն՝ թէ ապաշխարութեան խորհրդ-
դոյն մէջ զղջումը ամեն բանէ վեր է,
բայց ըստ գործնականին այն զղջումը
երկրորդ կամ երրորդ աստիճանի կի-
ջեցընեն, որպէս զի մեզաց խոստովա-
նութիւնը առաջին կարգի բան համա-
րուի: Այն բաւական չէ՝ աւելի եւս հե-
ռու կերթան. իրենց պահանջածը ոչ
եթէ խոստովանութիւն կլինի, հապա
պատմութիւն: Խոստովանորդին փոխա-
նակ պարզապէս մեղքը խոստովանելու
ըստ տեսականին՝ խելքը միտքը կուտայ
այն մեղքին պարագաները պատմելու
գայթակղական կերպերով: Եթէ ապաշ-
խարհը իւր խղճմտանքը հանգչեցու-
ցածի՛ համարուի, ոչ այնչափ անոք հա-
մար: որ իրօք զղջաղեր է խոստովա-
նած մեղքին վրայ, որչափ անոր համար
որ ամեն բան ըսեք է: Այս բանը ո՛չ ա-
պաքէն խանգարել է խորհրդոյն խա-

կութիւնը. եւ միթէ միայն աղաշխա-
րողի՞ն է յանցանքը: Ո՞չ ապաքէն աւե-
լի յանցաւորը խոստովանահայրն է, որ
փոխանակ խորհրդոյն օգուտ մը չբե-
րող պարագաներուն պատմութիւնը
արգելելու՝ ինքը պատմել կուտայ հե-
տաքրքրութեամբ, կամ գուցէ նաեւ
հետաքրքրութենէ ալ աւելի վնասակար
դիտաւորութեամբ: Դիտաւորութիւնը
թողումք. ո՞չ ապաքէն նոյն իսկ գործո-
ղութիւնը շատ անգամ կատարեալ կը-
րօնաքննութիւն է, եւ սաստիկ անբա-
րոյական կրօնաքննութիւն: Ասով է ա-
հա որ աղաշխարողը իւր մեղքերը խոս-
տովանելու տեղը՝ այնպէս կընկրկմի
շատախօսութեան մէջ որ կսկօի ուրիշ-
ներուն մեղքերը խոստովանիլ, եւ խոս-
տովանահայրը փոխանակ մասնաւոր
անձի մը յանցանքին պարզ խոստովա-
նութիւնը լսելու՝ ընտանեաց գաղտ-
նիքներուն մէջ կմտնէ, ուղաճին պէս

կկառարարէ զանոնք ի դիմաց Աստու-
ծոյ, իսկոտ շատ անգամ անխոհեմ խը-
րաններով կըաժնէ իրարմէ այն ան-
ձինքը որ ընտանեկան սիրով միաբան
պիտի մնային մէկմէկու հետ. վերջա-
պէս այնպիսի խնդիրներու մէջ կմտնէ՝
որ աւելի բանախօսական կամ ֆիզի-
քական բաներ են, եւ ոչ թէ բարոյա-
կան, թող թէ կրօնական:

Երրորդ խանգարմունքը՝ աղաշխա-
րանաց այլափոխութեանց է: Աղաշ-
խարանաց վախճանը պիտի լինէր քա-
ւութիւն անցելոյն եւ նախապահեստ
ապագային համար. եւ սակայն շատ
անգամ աղաշխարանք ըսածնին ո-
ղորմելի աղօթք մի է՝ որ ամենեւին
քաւութիւն չբերեր. գործուած յան-
ցանքներուն հետ ամենեւին յարաբե-
րութիւն չունի, եւ ամենեւին դը-
ժուարութիւն մը չտար յանցաւորին
ինքը զինքը շտկելու: Եթէ աղաշխարո-

դը չկատարէ ապաշխարանքը մոռացութեամբ կամ անհոգութեամբ, յինաս չունի, բաւական է որ միւս խոստովանութեանը մէջ իմաց տայ հոգեւոր հօրը անով ամենայն բան կլերջանայ: Եւ կամ եթէ ապաշխարանքը խիղճով աղօթք մը չէ, թեթեւ ողորմութիւն մի է՝ նոր կերպով մը դրօշաձ. այնպէս որ եթէ ապաշխարողին հաճոյ ալ չէ, խոստովանահօրը օգտակար է:

Ահա գրեթէ այս կերպով կմատակարարուի ընդհանրապէս այժմու հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ այն խորհուրդը՝ որ կարգեալ է ի սրբել զհոգիս մարդկան: Շիտակն ասէք, բարեմկտ քրիստոնեայք, միթէ այս կերպով չէ՞րն վարուիր Հրէից Աննակոկային փարիսեցիները՝ որոց վայ կուտար Քրիստոս:

Հաղորդութեան խորհուրդն ալ աւելի պատիւ մը չունի հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ: Հաւանական կոչուած բա-

րոյադէտները, որ հռովմէականութեան մէջ ուրիշներէն աւելի ընդունելի ատուածաբաններ են, եւ նոյա գրուածքները այժմ ամենայն եկեղեցական դպրոցաց մէջ դասագիրք են, այս առաջարկութիւնը կսուրբեցնէ թէ՛ «Մէկն որ արձակում ընդունած է այնպիսի տրամագրութեամբ՝ որ խոստովանահօր աջքին տարակուսական կերեւայ, տակաւին եւս մահու չափ մեղաց մէջ կը դառնուի. նորա այն վիճակին մէջ ընդունած հաղորդութիւնը ոչ ինչ է, բայց ինքը անոր համար սրբապիղծ չը համարուիր. կարելի է նաեւ նորա առած հաղորդութիւնը ոչ ինչ լինի, բայց ոչ բոլորովին անօգուտ» *): Եթէ մէկը

(*) *Stu L'union pashanayin pashanayin* իստաւորեանց խանգարեալ բարոյականի (Censure de 22 propositions de morale corrompue, par l'abbé Saborde):

քիչ մը նկատէ, իսկոյն կտեսնէ թէ որ-
պիտի առօկայի սրբապղծութիւն. կայ
այս առաջարկութեան մէջ: Եւ ինչ
կողմանէ ամենեւին տարակոյս
չկայ որ այժմու հետմեջակա եկեղե-
ցոյ բարոյականը՝ նոյն իսկ եղութիւնե-
րուն բարոյականն է: Արդ ի՞նչ բան է եղութիւնական բարո-
յականը: Հարկ չէ որ մենք ալ այն չսփանգանց
ամբաստանութիւններուն ձեռք զար-
նեմք՝ որ այս բանիս համար եղած են.
Հարկ չէ որ Փասկալին անմահական
թղթերը մէջ բերեմք, զորո ոչ երբէք
կարելի պիտի լինի հերքել. հարկ չէ
որ յիշատակեմք Ադէքսանդրի է, ին-
նովկէնտիոսի ԺԱ, եւ ուրիշներուն այն
բարոյականին դէմ հրատարակած դա-
տապարտութիւնները. կրնամք հաս-
տատ կերպով ցուցնել՝ թէ բովանդակ
եզութիւնական բարոյականին հիմունքը

այս երեք ուղղութիւններն են. հասանա-
ն-լի-ն, ուղղութիւն լիար-որո-լի-ն եւ
ամբողջ-ն հոգի. իսկ արդ այս երեք ըս-
կողղութիւններն ալ ըստ ինքեան իսկա-
պէս անբարոյական են: Եւ յիրաւի. եղութիւնական հաւանա-
կանութիւնը նախ կհաստատէ՝ թէ կա-
րելի է հետեւիլ հաւանական կարծեաց,
թէպէտ եւ ամենեւին այնքան հաւա-
նականութիւն չունենայ այն կարծիքը՝
որքան անոր հակառակ եղած կարծիքը.
յետոյ կտոյրեցնէ՝ թէ որ եւ իցէ կարծիք
իրօք հաւանական կհամարուի՝ եթէ որ
եւ իցէ անուանի մտրդ մը իւր հաւա-
նութիւնը տայ անոր. յետոյ այս ալ
կաւելցնէ՝ թէ կարելի է այն կարծիքը
ընտրել, թէպէտ եւ համոզուած լինի
մարդ՝ թէ ճշմարտութեան այնքան հա-
մաձայն չէ:

Այս վարդապետութիւնը ոչ միայն
մոլորական է, այլ եւ պատիկ վնասակար:

Եւ նախ՝ իրաւունք կուտայ անտար-
բերեայ լինելու կրօնական խնդրոցմէջ-
վասն զի բողոքականաց համար՝ Պէգ,
Քլոտ եւ Լէյսլինց անուանի երեւելի
մարդիկ են, պապականաց համար ո՞ր
եւ իցէ պապական անուանի ու խելացի
մարդ է, արեւելեայց համար Փոտ եւ
պատրիարքները անուանի խելացի մար-
դիկ են, Անգղիականաց համար 1562ին
եպիսկոպոսները անուանի մարդիկ են,
Հրէից համար րաբունիները խելացի ու
անուանի մարդիկ են, Մահմէտականաց
համար Մահմէտը մեծանուն խելացի
մարդ է, եւլն: Ապա ուրեմն ամենայն
կրօններն ալ հասանալանու-թեան մը վրայ
հիմնուած են, եւ ամենքն ալ ըստ բա-
ւականին իրաւունք ունին: — Երկ-
րորդ՝ այս վարդապետութեամբ մար-
դուս խղճմտանքը կոչնչանայ եւ խաղա-
լիք մը կդառնայ. վասն զի եթէ ես այ-
սօր կարող եմ գործ մը գործել, եւ վա-

ղը անոր ներհակը՝ հաւասար դիւրու-
թեամբ, միայն այս պատճառաւ որ այն
գործոց ամեն մէկն ալ անուանի կամ
խելացի մարդու մը հաւանութիւնը ըն-
դունած է, եւ մօտիկ չեմ ըներ իմ խղճ-
մտանքիս այն բանին համար ասածին,
յայտնի բան է որ իմ խղճմտանքս վա-
րուցս ուղղութեանը մէջ ամենեւին նը-
շանակութիւն մը չունի: Անով ես մի-
միայն պատիւը տուած կլինիմ այն ա-
նուանի մարդուն որ ինծմէ դուրս է,
եւ որոյ վարդապետութիւնը Խնորժա-
կիս յարմար է, կամ կրիցս ձեռնտու-
բայց այնուհետեւ խղճմտանքիս մէջ ա-
մենեւին պատիւ կամ պատկառանք չը-
մնար իմ անձիս վրայ: Բնական խելքը
կոչուցընէ թէ ո՞ր եւ իցէ բարոյականին
հիմնական սկզբունքը այս է՝ որ մարդ
անկեղծութեամբ հնազանդի իւր խղճ-
մտանքին անկողմնասէր թելադրու-
թեանը. սուրբն Թովմաս կսովբեցընէ՝

թէ խղճմտանքը մերձաւոր կանոն է ամենայն առաքինական եւ քրիստոնէական գործողութեանց. սուրբն Պօղոս յայտնապէս կասէ՝ թէ ամենայն մարդ պիտի դատուի ըստ վկայութեան իւր խղճմտանքին*):

Իսկ եղուի թական հաւանականութիւնը տալն ու վրայ կրնէ այս վարդապետութիւնը. բարոյականին իսկութիւնը կրնէ ոչ թէ խղճմտանքին վրայ այլ խղճմտանքէն դուրս խելացի կարծողած մարդու մը կարծիքին վրայ Այնուհետեւ դիւրաւ կ'հասկըցուի՝ թէ ինչպէս ճշմարիտ քրիստոնեայք՝ եղուի թնեւուն խօսքին նայելով՝ պարտական են միայն կրաւորական գործիք կամ մեքենայ մը դառնալ՝ որ ոչ թէ ինքնին կշարժի այլ խելացի մարդուն հոգեւոր հայրութենէն՝ կուրօրէն հաւատարմով

(*) 2 ԹԻՄ. Բ. 15:

այն ամենայն բաներուն որ խելացի մարդը կասէ իրենց թէ պէտք է հաւատալ, եւ ճիշդ կերպով կատարել նորա պատուիրածները: Պիտի ուրանաս քու խելքը, ազատութիւնդ, խղճմտանքդ, բընաւորութիւնդ, եւ դիակ մը պիտի դառնաս, կամ թէ գաւազան մը պիտի լինիս խելացի մարդուն ձեռքը*): Այս է ահաւասիկ եղուի թական բարոյականին բովանդակութիւնը: Ասոր համար արդէն պատմութիւնը կ'ցուցնէ՝ թէ մէկ Ժողովուրդ մը որքան աւելի եղուի թական հոգեւոր լցուի, այնքան աւելի դիակ կ'դառնայ: Թող Գաղղիան, Սպանիան, Իտալիան, Իռլանտան ու Ահհամանը աղէկ քննեն իրենց խղճմտանքը: Գաղղիան հասկըցած էր այս բանը Ժէ դարուն մէջ. վասն զի նորա եկեղեցիները 1656 ին մէկ տեղ գալով Ժոն-

(*) Perinde ac cadavr, tanquam baculus.

Կախարչական անուաններ էին այս
 բարոյական սկզբունքները, եւ ասած
 էին՝ թէ սորա այն աստիճանի խանգա-
 րած են քրիստոնէական բարոյականը
 եւ աւետարանին սկզբունքը՝ որ աւելի
 ցանկալի է թանձրագիտութիւնը՝ քան
 թէ այսպիսի գիտութիւն։ Նոյն եկեղե-
 ցականք 1700ին ժողովոյն մէջ աւելի
 եւս պարզեցին իրենց դատավճիռը.
 Ոչ ոք հրաման ունի, ասին, ընտրել
 առնուլ այն կարծիքը՝ զոր ինքը աւելի
 համաձայն չճանչնար ճշմարտութեան։
 Ասելը՝ թէ կարելի է հետեւել այն կար-
 ծիքին որ մեր խելքը չկարեր թէ ընտ-
 րելի է իբրեւ աւելի հաւանական, մէկ
 նոր եւ չլսուած վարդապետութիւն էր.
 զոր միայն վերջի դարուս մէջ հրատա-
 րակած են քանի մը յայտնի հեղինակ-
 ներ, ուղեւոր կանոն անել զայն բարո-
 յականի, մինչդեռ հակառակ է սրբոց
 հարց մէջ հռչակուած այս առածին՝

Թէ «Որ ինչ ամենայն ուրեք, որ ինչ հա-
 նապաղ, որ ինչ առ ամենեւեան, այն է
 միայն կանոն քրիստոնէական՝ ճիշդ եւ
 անտարակուսելի։ Այս սկզբունքը աղ-
 բիւր է այն ամենայն չարեաց եւ ապա-
 կանեալ սկզբանց՝ որոց վրայ խօսե-
 ցանք . . . մեր նախորդները որ անուա-
 նի են իրենց քաջութեամբը եւ բարե-
 պաշտութեամբը՝ դատապարտած են այն
 կարծիքը. յետոյ եւս շատ անգամ՝ նոյն
 կարծիքը դատապարտուած է, նաեւ այս
 օրուան օրս կդատապարտուի ու պա-
 տասխան տուող չունի. ընդ հակառակն
 բարեմիտ մարդիկ կան որ կհաւանին
 անոր, ինչպէս որ յայտնի է։ Այս պատ-
 ճառներով մենք ալ յետ հասուն խոր-
 հըրդով այս խնդիրը քննելոյ՝ վճռեցինք
 ու կվճռենք որ այս նոր կարծիքները
 փրկութեան գործոյն վնասակար լինե-
 լով՝ պէտք է ամենայն խնամով մերժել
 ու խափանել, Գաղղիոյ եկեղեցիները

այն ժողովոյն մէջ գատապարտեցին 127
որոշմունք իբրեւ Լուսապետ, ապա Նիւ
հասապետ եւ Բարախանի, եւ Լուսապետ
այլիւրէ Բրաքտապետիւնիւնէր: Նոյն
խախտալիւն այն միջոցին կրողորէր
Գաղղիոյ հետ ի միասին: 1679 ին ին-
նովկենտիոս ԺԱ գատապարտած էր ե-
ղուիթական հաւանականութենէն ծա-
գած սկզբունքները, եւ Աղէքսանդր է-
իւր կոնդակին մէջ, սեպտեմբերի 14 ին
1665 ին, արդէն ասած էր յայտնապէս՝
թէ « հաւանականութիւնը այնպիսի գը-
րութիւն մի է որ բոլորովին հակառակ է
աւետարանին պարզութեանը եւ սրբ-
բոց հարցվարդապետութեանը, այնպէս
որ եթէ հաւատացեալք ուղիղ կանոնի
տեղ գնեն զայն, իսկոյն ահագին ապա-
հանալիւն մը պիտի տիրէ քրիստոնէից
բարբին վրայ: Այս գուշակութիւնը
գոթախտաբար ամենայն ճշգրութեամբ
կատարուեցաւ, եւ ասոր անժխտելի ա-

ղաղոյց է մեր այ քին առջեւ դրնուած
տխուր տեսարանը:
Բայց այս դեռ առաջին սկզբունքն է
եզուիթական բարոյականին հետ մէ-
կան եկեղեցւոյ մէջ, երկրորդն է՝ դի-
տաւորութիւնը շտկելու հնարքը:

Տարակոյս չկայ որ անկեղծութեամբ
դէպի բարին շտկուած դիտաւորութիւ-
նը՝ մարդու խղճմտանքին արդարու-
թեան չափն է, ինչպէս որ միամտու-
թեամբ դէպի չարն շտկուած դիտաւո-
րութիւնն ալ՝ խղճմտանքին յանցաւո-
րութեանը չափն է: Ասել է թէ մարդ-
կանց թէ բարոյական բարութիւնը եւ
թէ չարութիւնը՝ նոցա անկեղծութեանը
վրայ հաստատուած է: Արդ անկեղծու-
թիւն ասածդ չբաժանուիր, կէս ան-
կեղծութիւն երբեք չլինիր: Կամ ամ-
բողջ պէտք է լինի եւ կամ ոչինչ: Ով որ
անկեղծութեամբ կսահմանէ նպատակը,
բայց անկեղծօրէն չընտրէր միջոցները,

այնպիսին անկեղծ չէ ամենեւին: Բարի նպատակ մը ունենալ ուղելով ինչ արդարութիւն որ վաստկեր էր՝ բոլորն ալ կկորսնէ, երբոր ընտրած միջոցները չար են: Անոր համար պատէ սուրբն Պօղոս. «Մի արասցուք զչար, զի եկեսցէ բարի» *):

Արդ եզուիթները ասոր ճիշտ հակառակը կտորեցնեն: Ամեն անգամ չար միջոցներ չեն ապաւորեր բարի նպատակի մը հասնելու համար, բայց չեն ալ արգելուր: Նոյա խօսքին նայելով միջոցը ըստ ինքեան ոչինչ է, ամեն բան նպատակէն կախեալ է. չար նպատակով բարի միջոցները կապականին, նմանապէս բարի նպատակով չար միջոցները կարդարանան ու կզօրանան: Ապա ուրեմն, կըսեն, բաւական է որ մարդս բարի նը-

պատակ մը դրած ժամանակը անկեղծ լինի: Բայց աւելի հեռուն երթամք. եզուիթներուն վարդապետութեանը նայելով՝ որ եւ իցէ բարի նպատակ հաւանականօրէն բարի է, ինչպէս որ առաջ բացատրեցինք. ուրեմն բաւական է որ նըպատակդ խելացի մարդու մը գովելի երեւցած լինի, ամենայն ինչ կատարեալ է: Միջոցները ամենավատ են եղեր, եւ գործողը համոզուած է եղեր այդ բանին, փոյթ չէ, որովհետեւ ընտրուած նպատակը համաձայն է խելացի մարդու մը կարծիքին, ամենայն ինչ սուրբ է, եւ Աստուծոյ առջեւը վարձատրութեան արժանի. վասն զի այդ կերպով գործ տեսնողը՝ իւր կամքը դէպի նպատակը կուղղէ, եւ ոչ դէպի միջոցները: Քանզայս դիւրին խաղ չկրնար լինել: Եկեղեցականին մէկը կցանկայ շահաւետ պաշտօն մը ձեռք ձգելու. եթէ մեծաւո-

(*) Հոովմ. Գ, 8:

րին փող տայ՝ այն պաշտօնը գնելու հա-
մար, սիմոնական է եւ մահու չափ մեղք
կգործէ։ Բայց թէ որ նոյն փողը տայ
մեծաւորին՝ միայն այս գիտաւորու-
թեամբ որ անոր հաճոյական գործ մը
անէ, հանգիստ սրտով կրնայ այն պաշ-
տօնը ձեռք ձգել ու վայելել։ Նմանա-
պէս մէկն որ ուրիշէ մը ապտակ կերած
լինելով՝ կսպաննէ իւր հակառակորդը
վրէժը առնելու համար, մահու չափ
մեղք կգործէ, վասն զի վրէժխնդրու-
թիւնը ծանր մեղք է։ Բայց թէ որ մի-
այն այս գիտաւորութեամբ՝ որ իւր պա-
տիւը պահէ, անմեղ է։ Առեսնես որ այս
վարդապետութիւնը ուրիշ բան չէ՝ ե-
թէ ոչ գիտութիւն իւր նպատակներուն
հասնելու՝ գիտաւորութիւնը շտկելու
հնարքով, չարութիւն ներգործութեան՝
բարի կամեցողութեան երեւութին տա-
կը ծածկուած։

Ահա քիչ մը հարց ասուածը նոյն կեղծա-
ւորութիւնը՝ նոյն խորամանկութիւնը
ի գործ դնելուն մէկ աւելի բարակ կեր-
պըն է։ Այս մէկ հնարք է այն կերպով
նուտ ասելու՝ որ սոստը մեղք չլինի եւ
այն կերպով երգումը ոտքի տակ առ-
նելու՝ որ երգմնազանցութիւն չհամա-
րուի։ Ուստի ո՛վ որ երգումով խօսք մը
կուտայ՝ կարող է խօսքին վրայ չկենալ՝
եթէ խոստացած ժամանակը այնպիսի
խօսք մը բանեցուց, ու մտքին մէջ զօ-
րութեամբ այնպիսի բառ մը դրած՝ որ
խօսքերուն իմաստը բոլորովին կփոխեն։
Մէկն որ երեկուան օրը յանդանք մը
գործեր է, եւ երգում կընէ թէ այն-
պիսի բան չէ բրած, սուտ երգումը-
րած չլինիր՝ եթէ երգում կընեմ որ
այդ յանցանքը չեմ գործած, ասած
ժամանակը, մտքէն անցնէ այսօր բառը։
Ապա ուրեմն իրաւունք ունին նոքա
որ կըսեն թէ եղու իթական բարոյական

է՛ չարը ի բարին փոխել եւ բարին ի չար, որ եւ իցէ օրէնք ոտքի տակ առնուլ ու չմեղանչել, եւ թէ այն բարոյականը տեսակ մը խաբէական վիճակահանութեան խաղին կնձանի, յորում սեւը ճերմակի տեղ կուտան եւ ճերմակը սեւի տեղ:

Եւ յիրաւի այդ երեք սկզբունքները ի՞նչ բաներու չեն տանիր: Անդրապետական կամ պապական բարոյագէտները սեպհականութեան իրաւանց դէմ կընդունին գաղտնի հատուցման կամ Բաւարական գրութիւնը, եւ այս բաւարարութիւնը բոլորովին յանձնուած է վնասեալ կարծուած կողմին կամացը: Այս վարդապետութիւնը, որով գողութիւնը օրինաւոր բան մը կը դառնայ՝ սուտ արդարութեան պատրուակով՝ ոչ ապաքէն հռովմէական խոստովանահարց ամեն ժամանակ խոստովանութեան մէջ ի գործ դրած վար-

դապետութիւնն է: Օրինակի համար նոյն բարոյագէտները կսուրեցընեն՝ թէ մանր մանր գումարներու գողութիւնը թէպէտեւ շատ անգամ կրկնուի եւ վերջապէս մեծ գումար մը կազմէ, մահու չափ մեղք չլինիր՝ եթէ իւրաքանչիւր գողութենէ ետեւ երկու ամիս ժամանակ անցնի, եւլն եւլն:

Եւ ինչ որ արդարութեան համար կըսուի, նոյն բանը կսուրեցընեն նաեւ ուրիշ ամեն առաքինութեանց համար, այնպէս որ եւ ոչ մէկ առաքինութիւն մը կայ որ ամբողջութեամբ ապստրուի:

Ասոր համար է որ այնպիսի կանոնադրոց տիրած երկիրներուն մէջ ժողովուրդը ստութեան ու խաբէութեան մէջ կապրի, եւ ստութիւնը կսիրէ. ամենուն խելքը միտքը մէկզմէկ խաբել է՝ մինչեւ եկեղեցւոյ մէջ անգամ. համեստութեան վրայ կծիծաղին, բաւական է որ հասարակաց պարիւր պահուած

համարուի. սկզբունքները ծաղր կրնեն,
բաւական է որ եկամուտները աճին.
որքան որ կարող են՝ իրենց համար
սահմանեալ ռոճիկները կվատենն, եւ
ամենայն գործողութեան համար տէ-
րութեան կգլխեն՝ փոխանակ իրենք ի-
րենց գլխելու. մէկ բանի միայն կցան-
կան՝ որ ամենեւին չաշխատին, իրենց
խղճմտաւքը չխղդեն ալ նէ՝ կտանջեն,
կծախենն, եւ այնպէս կվարուին հետը՝
որ իբր թէ հարկաւոր բան մը չէ, բո-
լորովին՝ իրենց շահուն համար կգոր-
ծած են զայն, եւ իրենց մոլութիւննե-
րը՝ կիրքերը կկատարեն:

Աստուծոյ որ ոչ Գաղղիան եւ ոչ սորա
լատինացուցիչ հռովմէադաւան կոյրերը
կարող չեն մեր խօսքը սուտ հանել:
Ամենքն ալ զոչ եղած են այս գիւնանա-
գիտական բարոյականին, որոյ զօրու-
թեամբը յաջողութիւնը ուղիղ խղճմը
տանքին տեղը բռնած է. եւ նորա կը-

ցուցընեն մեզի՝ թէ մարդս ինչ աստի-
ճանի ցածութեան մէջ կրնայ ընկնիլ՝
երբ որ խղճմտաւքը ուրիշ բան չգառ-
նայ՝ բայց եթէ պատուանդան անձնա-
սիրութեան եւ արծաթսիրութեան. երբ
որ մէկը իւր բոլոր զօրութիւնը բանե-
ցընէ իւր վախճանին հասնելու թէ՛ օրի-
նաւոր եւ թէ ապօրինաւոր ճամբանե-
րով (Per fas et nefas) երբոր ուղիղ սկզբ-
բանց տեղը բռնեն անձնական օգուտ-
ները. երբ որ մէկուն ոչ թէ արժա-
նաւորութեանը նային, այլ ունեցած
պաշտպանութեանը. երբ որ պատրաստ
են ճշմարտութիւնը ոտքի տակ առնե-
լու՝ որքան եւ պայծառ լինի, բաւական
է որ խելացի մարդը այնպէս հրամայէ.
մէկ խօսքով՝ երբ որ մէկը չամբնար
իւր պատուէն բոլորովին հրաժարիլ՝
շահուն մը սիրոյն համար: Նուտ կամ
ուշ պէտք է պատժուի մարդ այն բա-
նով՝ որով մեղանչեց. շահը աւելցընե-

լու համար առաքինութիւնը ոտքի տակ
առնուած է: օր պիտի գայ որ շահը
ոտքի տակ պիտի երթայ: եւ նիւթա-
կան օգուտները բարոյական պատիւէն
աւելի վնասներ պիտի քաշեն:

Ասոնք են ահա այժմու հռովմէա-
կանութեան վարդապետութիւնները,
գործողութիւններն ու հետեւանքնե-
րը:

Ապա ուրեմն իրաւունք ունիմք եզրա-
կացուցանելու թէ հռովմէական եկե-
ղեցին ոչ եւս է «ոտք»:

Թէ ինչպէս Հռովմէական եկեղեցին ոչ եւս է
կաթոլիկիկէ այս խնդիրը ընդհանուր
պարզապէս միայնակ չենք կրնալ
քննարկել:

Այժմու Հռովմէական եկեղեցին ինչ-
պէս որ ոչ է մի եւս «ոտք», հա՛մոտքիկէ եւս
չէ:

Այժմու հռովմէական եկեղեցւոյ խօս-
քին նայելով՝ եկեղեցին առաւելապէս
անով է կաթոլիկիկէ՝ որ անոր հաւա-
տացեալները բաղմամբիւ եւս եւ աւելի
ընդարձակ տեղեր տարածուած: Այս
խօսքը հա՛մոտքիկէ կամ ընդհանրական բա-
ռին նշանակութիւնը բոլորովին կիսան-
գարէ: ինչպէս որ յետոյ պիտի տես-
նեմք: վասն զի սրբոց Հարց հասկըցո-
ղութեանը նայելով՝ ճշմարիտ կաթո-
լիկիկութիւնը կամ ընդհանրականու-
թիւնը՝ միայն վարդապետութեանը վը-
րայ է: Քրիստոսի առաջին աշակերտ-
ները, որ յիրաւի հօգ փոքրիկ էին, կա-
թոլիկիկէ եկեղեցի կկազմէին թէ ոչ.
եւ սակայն ոչ բաղմամբիւ էին եւ ոչ
ընդարձակ երկիր բռնած. ուստի երա-
նելին Օգոստինոս կրսէ: «ճշմարիտ վար-
դապետութիւնը չպահողները թէպէտ
եւ եկեղեցւոյն գտնուած ամեն երկիր-
ներն ալ տարածուած լինին, անով չեն

լինիր մասն եկեղեցւոյ*): Ապա ուրեմն ոչ բաղմութիւնը բաւական է ճշմարիտ ընդհանրականութիւն տալու, եւ ոչ երկրի ընդարձակութիւնը:

Այսու ամենայնիւ հռովմէական եկեղեցւոյ պարծենկոտ հաշիւներուն անգամ ստութիւնը դուրս հանելու համար՝ դնեմք թէ եկեղեցւոյ ընդհանրականութիւնը իւր բռնած տեղւոյն ընդարձակութեանը վրայ հաստատուած է: Միթէ յունադաւանները, Անգղիականները, բողոքականները, մէկ խօսքով հռովմէական եկեղեցին նոսրացող ազգերը, անոր պէս տարածուած չե՞ն ամեն տեղ: Նա որովհետեւ իւր գրածները միայն կկարդայ, բնական է որ չգիտնայ ուրիշ քրիստոնեայ ժողովրդոց ըրածները. բայց նորա չգիտնալովը կարելի չէ ըսել՝ թէ այն ժողո-

(*) Տես Միութիւն եկեղեցւոյ (Unit. eccles.) գլ. Դ:

վուրդները չունին քարոզիչներ, եւ կամ իրենց հաւատքը տարածելու համար ընկերութիւններ:

Կարճեալ, դնեմք թէ եկեղեցւոյ ընդհանրականութիւնը հաւատացելոց բաղմութիւն լինելուն վրայ է: Միթէ կարելի է ըսել՝ թէ այժմու հռովմէական եկեղեցին ունի այս առաւելութիւնը: Միթէ հռովմէական եկեղեցւոյն հերձուածող անուանած ժողովուրդները իւր հպատակներէն աւելի բաղմութիւն չե՞ն: Թողումք այն հազարաւոր կաթողիկոսները՝ որ հաւատարիմ մնացած են 1870ին յուլիսէն առաջ եղած դաւանանքին. աշխարհիս երեսը գրեթէ հարիւր միլիոն յունադաւան ժողովուրդ կայ*): Քսանհինգ միլիոն անգղիական,

(*) Այս թիւը բողոքականի մը դրածն է, որ է տը Մէսթրալ հովիւը (բահման) իւր Պասկեր եկեղեցւոյն Բրիսսոսի ի ժԹ դարնու (Tableau de

վաթսուհի միլիոն բողոքական. որով ա-
սել է թէ քրիստոնէութեան մէջ հա-
րիւր ութսունը հինգ միլիոն հաւատա-
ցեալք կան, որ իրենց կողմանէ հեր-
ձուածող կհամարին հռովմէական եկե-
ղեցին *): Արդ այժմու հռովմէական
եկեղեցին այս գումարին կհասնի՞ թէ
ոչ: Ոչ երբէք. վասն զի իրեն խօսքին ալ

(l'Eglise chrétienne au XIX-e siècle) գրուածքին
մէջ. Լոզաննա, 1870:

(*) Նիւ-Եօֆ Թշխալն անունով լրագրին նոր
մէկ վիճակադունեանը նայելով, անդիական եւ
բողոքական ժողովրդոց թիւը կարելի է հանել մինչեւ
հարիւր քսանը մէկ միլիոնի՝ այսպէս բաժանելով:

Միացեալ նահանգը	55,000,000
Մեծն Բրիտանիա եւ Իռլանտ	25,000,000
Գերմանական կայսերութիւն	25,000,000
Շուետ, Նորվեկիա եւ Տանիմարքա	7,500,000
Հոլանտա, Պիլճիա, եւ Գաղղիա	5,000,000
Մաճառստան, Աւստրիա եւ	
Ռումանիա	6,000,000

նայելով՝ հռովմէական կաթողիկոսներուն
թիւը հարիւր քառասուն կամ հարիւր
յիսուն միլիոնէն աւելի չէ:

Բայց այս հարիւր յիսուն միլիոնն ալ
ի՞նչ է: Տեսնեմք մէյմը թէ ինչո՞վ ձե-
ւացած է այս թիւը, եւ այս ահաւոր
տեսարանին մէջ նկատեմք իրական տե-
սարանը:

Զուիցերի, Ռուսստան եւ այլ կողմանք Եւրոպայ	5,000,000
Անգղիական Ամերիկա, ընդ նմիճ եւ Արեւմտեան Հնդկաստան	4,000,000
Աւստրալիա, Թասմանիա եւ Նոր Զելանտիա	1,500,000
Լիբերիա, Նաթալ, Գլուխ Բարե- յուտայ	1,500,000
Եգիպտոս եւ այլ կողմանք Ափ- րիկոյ	1,000,000
Հայաստան եւ այլ կողմանք Ասիոյ	5,000,000
Հարաւային Ամերիկա	1,500,000
Ընդ ամենայն	121,000,000

Եւ նախ՝ դուրս հանելու է այն տը-
գէտներուն անբաւ բազմութիւնը, զա-
նոնք որ չեն գիտեր ամենեւին՝ թէ խըն-
դիւրը ինչ բանի վրայ է, եւ ոչ զայս՝ թէ
ինչ կէտերու վրայ հին կաթողիկները,
յունադաւանները, անգղիականները ու
բողոքականները կհակառակին այժմու
հռովմէականներուն. ուստի եւ բնա-
կանապէս իրենք իրենց սրտին մէջ ոչ
հռովմէական են, եւ ոչ միւս քրիստոն-
եայ ժողովրդոց կարգէն: Մեք տարա-
կոյս չունիմք որ եթէ մէկը հասկըցընէր
նոցա այս զանազանութիւնները՝ նոցա
հասկըցողութեանը յարմար կերպով մը,
շատը պիտի առէին՝ թէ ես այժմու
հռովմէական հաւատքը ոչ երբէք ու-
նեցեր եմ, եւ այժմ եւս չունիմ:

Սոքա ուրեմն չեն գիտեր՝ թէ ինչ
բանի կհաւատան, եւ ասոնց քովը կե-
ցած է ուրիշ բազմութիւն մը՝ որ գի-
տեն թէ չեն հաւատար. եւ ասոնք են

այն հռովմէական կաթողիկները՝ որ
խօսք դրած են մէջերնին, եւ կամ հա-
մոգուած են իրենց զաւանութեանը:
Աւ նոցա վրայէն մկրտութեան ջուրը,
հռովմէականութիւն չմնար նոցա վը-
րայ: Նոքա իրենք զիրենք հռովմէական
կաթողիկ կանուանեն, եւ իրենց եկեղե-
ցոյ մէջ կմնան միայն անոր համար, որ
հոն ծնած ու անոր մէջ կրթուած են,
եւ հաղարաւոր բնտանեկան կապեր
չեն թողուր իրենց անկից դուրս մեռ-
նիլ. բայց իրօք իրենք ալ կխոստովա-
նին, ոմանք՝ թէ սկեսպտիկեան (կամ
անտարբերեայ) են, ոմանք՝ թէ անհա-
ւատ կամ թերահաւատ, եւ ոմանք՝ թէ
կաթողիկ ոչ անգրաւեռնական (կամ ոչ
պապական): Ուրեմն կմնան ոմանք մի-
այն՝ որ կկարծուի թէ կհաւատան ու
գիտեն: Բայց նաեւ այս երրորդ կար-
գիւս մէջ, որ միւս երկու կարգերուն
նայելով՝ գրեթէ ոչ ինչ է, եւ հռով-

մէական եկեղեցին այս կարգերը միայն իրաւունք ունի սեպհական համարելու իրեն, որքան մարդիկ կան որ իրօք կիս կատար կերպով կհաւատան, ու գիտցածնին վեր ի վերոյ գիտեն:

Սոքա կրնային մտածել, բայց իրօք չեն մտածեր. այսօրուան օրս անոր համար միայն հռովմէական կասուին, որ երեկ հռովմէական ասուեր են: Իրենց հաւատքը սովորութիւն մը դարձած է: Ինչպէս որ մէկ ցեղէ մէկալը անցնելով մարդուս ձեռք բերած յատկութիւնները արեան հետ մէկտեղ որդւոյ որդի կանցնին, ու բնական ազդեցութիւն մը կդառնան, այսպէս ալ հռովմէական եկեղեցւոյ վրայ խօսելու սովորութիւնը եւ անոր հաւատարիմ եմք ըսելու բնաւորութիւնը՝ նոցա կարծեօքը քրիստոնէութեան մէկ մասն է. եւ որովհետեւ կենսական վարմունքի մէջ այս բանիս համար նեղութիւն մը

չեն քաշեր, հարկ մը չեն տեսներ իրենց սրտէն այս սովորութիւնը դուրս ձգելու: Ահա այսքան միայն է նոցա սէրը Հռոմի վրայ:

Ոմանք, մանաւանդ կանանց մէջէն, այդ սովորութեանը հետ մէկտեղ կը խառնեն ղգայականութիւն կամ փափկասրտութիւն: Սոքա եթէ սաստիկ կը պաճ են այժմու հռովմէականութեան, ոչ միայն անոր համար է որ անոր ինչ եղածը չեն գիտեր, եւ հաւատոյ բաներն ալ սովորութիւն մը դարձուցեր են իրենց: Հապա նաեւ անոր համար որ հռովմէականութեան մէջ նոր տեսակ բարեպաշտութիւն մը՝ խորհրդաւոր ջերմեռանդութիւն մը կգտնեն. մէկ խօսքով՝ այնպիսի կերպ մը խօսակցութեան եւ գործողութեան՝ որով իրենց ջղերը հեշտ սի կերպով մը կը զուարճանան, եւ սրտերնին բոլորովին նոր կերպով մը կշարժի: Հռովմէական

հաւատքը տաք է կրսեն, եւ անոյշ դող
մը կրէրէ մարդուս վրայ. խի ուրիշ
հաւատքները անոր ներհակ՝ պաղ են
ու մարդուս խելքին հետ միայն կխօ-
սին. ահա ասոր համար է որ իրենք
հռովմէական են: Ոմանք ալ հռովմէա-
կան են՝ վերելերոյ տեղեկութիւն մը
միայն ունենալով անոր վրայ: Վէ՛յլեօն
կարգացիր են, գուցէ նաեւ կէ-ռանձէն,
այն իրենց բաւական է, Թող որ Գիկիւ-րօն
անգամ, որ քերմեռանդութենէ շատ
հեռու է, Վէ՛յլեօյի կողմը կըռնէ, ու
հռովմէականութեան ջատագով է. ը-
սել է որ թէ՛ Վէ՛յլեօն զօրաւոր մարդ
է, եւ թէ՛ հռովմէականութիւնը. ապա
ուրեմն ո՞ր անկողմնասէր մարդը կա-
րող է նոցա գէ՛մ բերան բանալ . . . :
Այս տեսակ խորհրդածութիւնը խելքէ
գուրս կերպով մը տարածուած է:
Փարիզու մէջ ժողովրդապետներ կճա-
նաչեմք՝ որ այդ բանը բարձրաճայն կը-

քարոզեն. այնպէս որ այն Դաղըիացի
եկեղեցիները որ ատենով իրենց աս-
տուածաբանութիւնը եկեղեցւոյ Հարց
գրուածքներէն ու վաւերական պատ-
մութիւններէ կսորվէին, այժմ՝ վար-
դապետական խնդրոց մէջ ձեռք կառ-
նուն Գիկիւրօն, որ աշխարհական Ի-նիլի-
է եւ Ի-նիլի-սն՝ որ եկեղեցական Գիկիւրօն
է: Ուստի զարմանք չէ որ այս անդրա-
լեռնականաց մէջ բանականութեան
տեղը բռնած է երեւակայութիւնը, գի-
տութեան տեղ շատախօսութիւնը, ու-
ղիղ տրամաբանութեան տեղ բաւերու-
խաղը, հիմնական խնդրոց տեղ անձ-
նական խնդիրները, վիճաբանութեան
տեղ անարգանք ու բանագրանքը, հա-
ւատոյ հպատակութեան տեղ՝ կուսակ-
ցութեան հոգին, երբեմն նաեւ շօշա-
փելի արծաթոյ պարզ համոզումը:

Այս ետքի տեսակ մարդիկը որ հը-
ռովմէական եկեղեցւոյ կղած են, եւ

անոր իրենց վրայ դրած պարտքերը կը-
կատարեն յայտնապէս, բայց միայն
անձնական շահու համար, գուցէ միւս
ամեն տեսակներէն աւելի բազմաթիւ
են: Այսին զի սոքա այնպիսի մարդիկ
են որ կարօտ են հաստատ մնալու ի-
րենց վիճակին կամ պաշտօնին մէջ,
անտէն հանելու, իրենց կուսակիցներ
գտնելու, եւ չեն վախճար եկեղեցւոյ
խորհուրդները ընդունիլը հնարք մը
դարձնելու՝ որ անով եկեղեցականաց
համարումն ու պաշտպանութիւնը վաս-
տըլին: Այս կարգիս մէջ պէտք է հա-
մարիլ այն ամենայն կարծեցեալ օրի-
նապահ մարդիկը՝ որ տեսնելով թէ ի-
րենց չորս դին ամեն բան կործանելու
վրայ է, սուտ ազատասիրաց անկարգու-
թիւններէն եւ օրինաւոր իշխանու-
թեան արհամարհութիւններէն հաս-
կընալով՝ թէ անպատճառ հարկաւոր
է ուրիշ ամեն ժամանակէ աւելի ա-

մուր բռնել օրինաւոր իշխանութիւնը,
եւ կարծելով թէ այժմու պայն է մի-
այն օրինաւոր իշխան եւրոպայի մէջ,
սաստիկ կ'պաժ են պապին եւ նորա
անդրալեռնական վարդապետութեան-
ցը: որպէս թէ մարդկային ազգիս ա-
մեն տեսակ ընկերական ու առեւտրա-
կան շահերուն ալ մի միայն փրկաբար
տախտակը նա է: Անմիտները չեն տես-
ներ՝ թէ ինչ տարբերութիւն կայ օրի-
նաւոր իշխանութեան եւ բռնակալու-
թեան մէջ, եւ չեն հասկընար թէ ինչ-
պէս որ ատենով կաթոլիկ Հռովմը խո-
հական իշխանութիւն մը բանեցընելով
օգտակար եղաւ մարդկային ընկերու-
թեան, նոյնչափ ալ անդրալեռնական
Հռովմը, եւ 1870ին յուլիսի 18ին հե-
րետիկոսացեալ Հռովմի բռնակալու-
թիւնը վնասակար պիտի լինի անոր:
Մարդկային ընկերութեան ամենէն ա-
ւելի վտանգաւոր թշնամիները նոքա

չեն՝ որ յայտնի կերպով ազատութիւնը
ի չարն կբանեցընեն, հապա նոքա որ
ծածուկ կերպով կխանգարեն ու կխար-
դախեն ճշմարիտ եւ օրինաւոր իշխա-
նութեան գաղափարն ու իսկութիւնը։
Իայց եթէ այս մեր յիշած օրինապահ-
ներուն խօսքը ճշմարիտ եւս լինէր,
տարակոյս չկայ ամենեւին որ նոցա կա-
թողիկոսութիւնը գերբնական բան մը չու-
նենալով, եւ միայն նիւթական շահու-
ւիրայ եւ յայտնի անձնասիրութեան
վրայ հաստատուած լինելով՝ չկրնար
այն կրօնական կաթուղիկէութիւնը ձե-
ւանալ՝ զոր հռովմէական եկեղեցին կը-
պարծենայ թէ ունի։

Արգ եթէ այն հռչակաւոր հարիւր
յիսուն միլիոնին վրայէն հանեմք մէկ
կողմանէ զանոնք՝ որ բարեպաշտական
գործերէն հեռու են, եւ հաւատք ալ
չունին, այս ինքն մկրտեալ քրիստոնէից
մէջէն այն անհուն բազմութիւնը՝ որ

հռովմէական հաւատոյ անուն անգամ
չեն ուզեր լսել իրենց բոլոր կենացը
մէջ, եւ չեն կամենար որ իրենց մա-
հուանէն քառորդ մը առաջ վերջին
օծման իւղը ընդունին՝ եթէ ոչ իրենց
ազգականաց կամքը կատարելու հա-
մար. եթէ ուրիշ կողմանէ դուրս հա-
նեմք անկից ալ աւելի մեծ բազմու-
թիւն, այս ինքն զանոնք՝ որ իրենք զի-
րենք հռովմէական կանոններն միայն
տգիտութեամբ, հնոտի սովորութեամբ,
զգայական փափկասրտութեամբ, թե-
րակատար գիտութեամբ, մարդկային
նկատմամբ, եւ պարզապէս նիւթական
շահու համար, արգեօք քանի՞ հատ
ճշմարիտ հռովմէական կմնան՝ որ լինին
ծանրագլուխ, բան հասկըցող, իրենց
դաւանութիւնը լաւ գիտցող, իրենց
խղճմըտանքը լաւ քննող, անկեղծ եւ
համոզուած . . . շիտակը՝ մենք չեմք
համարձակիր ըսելու թէ միայն քանի

են ասէն որչա՛ր ասէն ժամանակ եւ ասէն մար-
դիկ *):

Այս է ահաւասիկ ճշմարիտ ընդհան-
րականութեան մեծ սկզբունքը՝ այս է
ամենայն Հարց եւ ամենայն ուղղափառ
աստուածաբանից հռչակած հաւատոյ
կանոնը:

Յալօր Նիկիոյ Քօլպէս՝ Ռուանի արքե-
պիսկոպոսը՝ 1697ին անգամ այսպէս
կգրէր իւր քահանաներուն. «Անծ-
պատկառանք մը ունեցէք միշտ սրբա-
դան հնութեան վրայ. ձեր բոլոր ուժո-
վը խելամուտ եղէք անոր, եւ ձեր վի-
ճակին պաշտօնները կատարելու ժա-
մանակ՝ այն սրբադան յիշատակներէն
քաղեցէք ձեր վարուց կանոնները: Որ-
պէս զի աղատ մնաք այն վնասակար
թուլութիւններէն՝ որ մտած են վերջի

(*) Quid ubique, quod semper, quod ab omnibus
creditum est.

ժամանակներս նոր աստուածաբանից
ձեռքովը, եւ անոնցմէ պաշտպանու-
թիւն կգտնեն. սաստիկ տպաւորու-
թեամբ հաստատեցէք ձեր մտքին մէջ
Վինկենտիոսի Լիրենացւոյ այս կանո-
նը որ թէ՛ բարուց եւ թէ՛ հաւատոյ
վարդապետութեան մէկ մասն է. «Քա-
րողել քրիստոնէից որ եւ իցէ բան՝ նո-
ցա ընդունածներէն դուրս՝ հրաման
չկայ ոչ մի ժամանակ, հրաման չկայ ոչ
մէկ տեղ, եւ հրաման պիտի չտրուի
երբէք: Ընդհակառակն, նգովելը դա-
նոնք՝ որ կքարողեն որ եւ իցէ բան՝ որ
ատենով չէ ընդունած, այնպիսի պարտք
մի է՝ յորմէ ոչ երբէք կարող է մարդ
ինքզինքը ազատ կարծել, յորմէ ոչ մէկ
տեղ մը կարելի չէ ազատել, յորմէ կա-
րելի չպիտի լինի ազատիլ յաւիտեան :
Ռուանի արքեպիսկոպոսին այս կար-
ծիքը՝ որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ Վինկեն-
տիոսի Լիրենացւոյ ուղղափառական

խօսքին բացատրութիւնը, ոչ ասպարէն
յայտնի դատապարտութիւն է այժմու
հռովմէական եկեղեցւոյ, որ ի Քրիստոս
նէ յայտնեալ ճշմարտութեան տեղ կը
դնէ այնպիսի կարծիք մը որ 1870ին
յուլիսի 18էն առաջ հռովմէական ե-
պիսկոպոսներուն առջեւ անգամ հա-
մարեալ էր գորշելի եւ վտանգաւոր
մոլորութիւն, թէպէտեւ այն եպիսկո-
պոսները անուի իրենց ուղղափառու-
թենէն զուրկ չէին երեւնար՝ եւ ոչ իսկ
Հռովմայ առջեւը: Միթէ յայտնի բան
մը չէ՞ մէկ կողմանէ՝ որ այժմու հռով-
մէականք իրենց առաջուց ընդունած-
ներէն դուրս բան մը կ'ըստողեն: Վասն
զի եթէ նոքա իսկզբանէ հետէ ընդու-
ներ էին պապին անսխալականութեան
եւ ամենակարողութեան վարդապետու-
թիւնը, ինչո՞ւ համար պիտի սպասէին
1800 տարի այսպիսի երեւելի վարդա-
պետութիւն մը քարոզելու համար, եւ

ինչո՞ւ ճշմարտապէս ուղղափառի տեղ
պիտի դնէին զանոնք՝ որ 1800 տարի
այս վարդապետութեան դէմ պատե-
րազմեցան Ուրիշ կողմանէ՝ միթէ յայտ-
նի չէ՞ որ հին կաթոլիկները ուրիշ բան
չեն ըներ՝ եթէ ոչ Ռուանի արքեպիսկո-
պոսին յիշած անհրաժեշտ պարտաւո-
րութիւնը կատարել, որ է նզովել զա-
նոնք որ արդէն ընդունածներէն դուրս
ուրիշ բան կ'ըստողեն»: իմ յոմ եայլ

Ուրեմն եթէ պապական նզովք կկար-
դան հին կաթոլիկներուն միայն անոր
համար որ սոքա իրենց կաթոլիկէու-
թեան պարտքը կկատարեն, ոչ ասպարէն
յայտնի բան է՝ թէ նովին իսկ գործով
պապականները (կամ անգրալեռնա-
կանները) կաթոլիկեայ լինելէն կդա-
դարին՝ եթէ այժմու հռովմէական ե-
կեղեցւոյ անգամները իրենց եկեղեցիէն
դուրս կ'համարին հին կաթոլիկները՝
որ յուլիսէն առաջ իրենց եղբարքն է-

ին, միայն անոր համար որ սոքա չեն
կամենար արդէն ընդունուածներէն
գուրս բան մը քարոզել, այլ ընդու-
նուած բաները ամբողջ եւ անկորուստ
պահպանել. ոչ ապաքէն ըստ ամենայ-
նի բացայայտ բան է՝ որ այժմու հռով-
մէական եկեղեցւոյ անդամները ընկալ-
եալ վարդապետութեան աւանդը խար-
դախելով՝ նոյն խի կաթողիկէութենէ
կբաժնուին, կգառուին իրենց այն եղ-
բայրներէն՝ որ ընկալեալ վարդապե-
տութեան հաւատարիմ մնացած են,
եւ ուղղակի հերետիկոսութեան մէջ
կընկնին: Պարձեալ կըսեմք, ո՞վ կայ որ
չտեսնէ թէ հռովմէական եկեղեցին
1870ին յուլիսի 18էն ետեւ արած յե-
ղափոխութեամբը եղաւ եկեղեցի բոլո-
րովին հակառակ կաթողիկէ եկեղեց-
ւոյ, ոչ եւս այս սկզբան վրայ հաստա-
տուած՝ թէ հաւատոյ ճշմարտութիւնը
ընդհանրական ճշմարտութիւնն է, այն

ճշմարտութիւնն է որ բոլոր աշխարհք
ամեն ժամանակ ընդունած է, հապա
այս նոր սկզբան վրայ՝ որ բոլորովին
առաջնոյն ներհակն է, թէ հաւատոյ
ճշմարտութիւնն է միայն մէկ մարդու
խօսքը, պապին խօսքը:

Մէկ խօսքով, կաթողիկէ սկզբունքը
այս է՝ թէ պապը պիտի համաձայնի
ընդհանրական եկեղեցւոյ դաւանու-
թեանը. անոր ներհակ՝ այժմու հռով-
մէական եկեղեցւոյ էական սկզբունքը
այս է՝ թէ ընդհանրական եկեղեցւոյ
դաւանութիւնը պէտք է համաձայնի
պապի խօսքին: Ապա ուրեմն այժմու
հռովմէականութիւնը ոչ միայն կա-
թողիկէութիւն չէ, ընդհանրականու-
թիւն չէ, հապա նաեւ պապական անձ-
նականութիւն է, եւ հետեւաբար կա-
թողիկէ հաւատոյ հիմնայատակ կոր-
ծանուած:

Թէ ինչպէս հասկնալու է կեղեցիկն ու է
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆՆ՝

Հռովմէական եկեղեցին ինչպէս որ
ոչ մի է, ոչ սուրբ եւ ոչ ընդհանրական,
առաքելական ալ չէ:

Եթէ առաքելական լինէր, պէտք էր
որ յառաքելոց իջեալ լինէր, եթէ ոչ ա-
ռանց պատահական փոփոխութեանց
ըստ ձեւոյն, գոնէ առանց հիմնական
այլափոխութեան, այս ինքն այնպէս
որ իւր այժմու վարդապետութիւններ-
ը, նմանապէս այժմու բարոյականը,
կարգ կանոնը, առողաւած պաշտութիւ-
նը, եւ ասոնց ամենուն կանոնները,
հաւատացուած, ընդունուած եւ ի
գործ դրուած լինին առաքելներէն:

Արդ ամենէն աւելի վաւերական ճանչ-
ցուած պատմութիւնը յայտնի կերպով
ասոր հակառակը կցուցնէ:

Եւ յիրաւի պատմական եւ աստուա-
ծաբանական մեծ դպրոց մը կայ՝ նոյն
խիստ արեւմտեան եկեղեցւոյ մէջ, որ կը-
հաստատէ թէ պապին նախագահու-
թիւնը հիմնուած է միայն եկեղեցական
իրաւանց վրայ՝ առաջին տիեզերական
Ժողովոց հաւանութեանը վրայ, Հռովմ
քաղաքին աշխարհագրական եւ քաղա-
քական դրիցը վրայ հիմնեալ սովորու-
թեան մը վրայ: Ասորն երանոս գեղե-
ցիկ կերպով կըացատրէ այս սովորու-
թիւնը, եւ Նիկիոյ, Կ. Պօլսոյ ու Քաղ-
կեդոնի Ժողովներուն խօսքերը ամենե-
ւին տարակոյս չեն վերցընէր: Այս կար-
ծիքն ունեցողները կհաստատեն թէ
առաքելոց մէջ նախապատուութեան
խնդիր ամենեւին չէ եղած, եւ ասոր
ամենեւին հետքը չկայ՝ ոչ Քրիստոսի
առ սուրբն Պետրոս ասած խօսքերուն
մէջ, ոչ միւս առաքելոց օրբոյն Պետրոսի
հետ ունեցած վարմունքին մէջ, եւ ոչ

սրբոյն Պետրոսի միւս առաքելոց հետ
ունեցած վարմունքին մէջ: Ապա ու-
րեմն այն դպրոցին խօսքերուն նայելով,
որ հաստատուած է անհերքելի փաս-
տերով, ինչպէս որ պիտի ցուցնեմք,
այժմու հռովմէական եկեղեցւոյ սահ-
մանադրութիւնը, կարգաւորութիւնը
եւ վարդապետութիւնները բացարձա-
կապէս հակառակ են առաքելոց ժամա-
նակներուն սահմանադրութեանը, կար-
գաւորութեանը եւ վարդապետու-
թեանցը:

Բայց դնեմք թէ պապին նախապա-
տուութիւնը կամ նախագահութիւնը
իրօք յաստուածային իրաւանց լինի,
այս ինքն ի Քրիստոսէ հաստատուած
եւ յառաքելոց ընդունուած. դարձեալ
անժխտելի կերպով ապացուցեալ է,
ինչպէս որ ամենայն քրիստոնեայ եկե-
ղեցիք կրնգունին՝ բաց ի անդրալեռնա-
կաններէն՝ թէ պապին այս նախապա-

տուութիւնը ամենեւին գերազան-
ջէ, այլ պարզ նախաթու լինելը եկե-
ղեցւոյ կառավարութեանը մէջ. որով
թէ պէտ պապը կրնի եկեղեցւոյ օրի-
նացը առաջին պահանջն ոչ դա-
նալ եւ ոչ կառավարիչ եկեղեցւոյ:
Ապա ուրեմն նաեւ ըստ երկրորդ կար-
ծեաց՝ այժմու հռովմէական դաւանու-
թիւնը ոչ միայն առաքելոց դաւանու-
թիւնը չէ, այլ եւ հակառակ է անոր:
Բայց դարձեալ կըսեմք. այդ երկրորդ
կարծիքը իւր բոլոր ոյժը կկորսնէ այն
ապացոյցներուն առջեւը՝ որ առաջնոյն
հիմունքն են. վասն զի ենթադրելով
թէ Քրիստոս առաջնութիւն մը տուեր
է սրբոյն Պետրոսի, հարկ էր ցուցնել՝
թէ այս առաջնութիւնը պիտի անցնէր
նաեւ պապին. իսկ այս բանը անժխտե-
լի կերպով հաստատուելու համար՝ հարկ
կրնի ցուցնել նախ՝ թէ սրբոյն Պե-
տրոսի առաջնութիւնը ոչ էր պարզապէս

անձնական արտօնութիւն մը, հասարակ
 ուրիշին անցնելու պաշտօն մը. երկ-
 րորդ՝ թէ իրօք սուրբն Պետրոս չփո-
 խադրեց կամ չտուաւ այս առաջնութե-
 թիւնը ոչ Անտիոքայ եկեղեցւոյն, եւ
 ոչ Աղէքսանդրիայ, հասարակ Հռովմայ ե-
 կեղեցւոյն, զոր ինքը չէր հիմնած. եր-
 րորդ՝ թէ եթէ Հռովմայ եկեղեցւոյն
 աւանդեց առաջնութիւնը, ըստ ինքեան
 ոչ եթէ եկեղեցւոյն էր բոլոր աւանդեց,
 այլ միայն նոյն եկեղեցւոյ եպիսկոպո-
 սին, Սմեոն մարգ ալ կտեսնէ որ ասոնք
 անյաղթելի դժուարութիւններ են հը-
 դովմէականաց դպրոցին համար, ե-
 թէ կամենան վաւերական ապացոյցներ
 փնտռել. եւ այս դժուարութիւնները
 կարելի չէ վերջնել ու խնդիրը յօգուտ
 պապին վճռել, բայց եթէ ասով՝ որ
 սովորած եմք՝ եղած վերջացած գոր-
 ծերը ընդունել իբրեւ իրաւացի բա-
 ներ:

Ապա ուրեմն այժմու հռովմէական
 կարծիքները մինչեւ առաքելոց ժամա-
 նակներուն չեն հասնիր: Եւ Երուսա-
 Լեմ թաւայն հռովմէական եկեղեցին
 բան մը ունի որ առաքելոց ժամանա-
 կէն է. տես թէ ինչ կերպով: Հռով-
 մէական եկեղեցւոյ մէջ պէտք է զանա-
 զանել նորա հոգին եւ գրութիւնը:
 Այժմու հռովմէականութեան հոգին
 երկու տեսակ տարերքէ կազմուած է.
 մէկն է Քրիստոսի ժամանակին ժողո-
 վարանին հրէական տարրը, եւ միւսը՝
 նոյն ժամանակի հին Հռովմ քաղաքին
 հեթանոսական տարրը: Սուրբն Պե-
 տրոս որ Հրէաստանէն Հռոմ եկաւ, այս
 երկու տարերաց իրարու հետ միանալուն
 ճիշտ օրինակն է: Ով որ անկողմնասէր
 ոգւով քննել կամենայ հռովմէակա-
 նութիւնը, իրաւ որ կգտնէ մէջը հրէա-
 կան օրէնսգրութեան հոգին, որ ար-
 դարութեան այնչափ ուշադրութիւն

էր ըներ, եւ կրօնականանար արտա-
քին պարտուց վախկոտ կատարմամբը,
այն կարճատես փարիսեցիութիւնը՝ ու-
րոյ առջեւը խղճմտանքի մաքրութիւնը
ոչինչ էր, իսկ ձեռաց մաքրութիւնը
ամեն բանէ վեր, այն խաբէական եւ
անբարոյական ձեւակերպութիւնը՝ որ
ծանր ծանր նիւթերու մէջ ալ գաղա-
փարը խօսքին կզոհէր, եւ ներքին իս-
կութիւնը արտաքին ձեւացման, այն
դպրաց պաշտօնակալութիւնը՝ որ աս-
տուածային իշխանութեան՝ երկնային
կառավարութեան տեղը կուզէր բռն-
նել, եւ մարդկանց հոգիները այն կեր-
պով կկռավարէր որ իբր թէ անոնք
անշարժ նիւթեր լինէին, եւ ինքը իշ-
խանութիւն ունենար զանոնք առնելու
կամ ծախելու, այն հեթանոսական
կերպերը յաստուածապաշտութեան եւ
ի ջերմեռանդութեան՝ որ զԱստուած
նուաստացնելով՝ մարդուս խեղճու-

թեանը աստիճանին կհասցընէր, աւելի
կջանար մարդուս զգայականութեանը
հետ խօսիլ՝ քան թէ հոգւոյ հետ, ու
ներքին աստուածապաշտութեան վրայ,
եւ վերջապէս թանձրամիտ անձինքը
դէպի աւելորդապաշտութիւն կտանէր,
իսկ բարակամիտները դէպի անտարբե-
րութիւն, այն եկեղեցական դասակար-
գութիւնը՝ որ ամենուն վրայ կուզէր
տիրապետել, այն կեդրոնացուցիչ բա-
ցարձակ իշխանութիւնը՝ որ ամեն բան
կուզէր կրկնել ու լափել, այն բաղձան-
քը եւ ջանքը՝ որ մարդկային ազգը մի-
միայն դուրս մը ունենար, այն կրօնա-
մօլութիւնը՝ որ քաղաքներուն կրակ
կուտար եւ ամբողջ ժողովուրդներ կը-
ջարդէր՝ իւր փառասիրութիւնը կը-
տացընելու, եւ տեսած երազները իրա-
գործելու համար։ Ատենով ներքին մը
կար՝ որ Հռոմ քաղաքին կրակ առած
այրիւր կտեսնէր ու ինքը իբր յաղթա-

նակում քնարը ձեռք առած կնուագէր
ու կերգէր: իսկ այժմ՝ անդրալեռնա-
կան թագաւոր մը կայ՝ որ ինքզինքը
փոխանորդ Աստուծոյ կհրատարակէ,
եւ եպիսկոպոսներուն հետ, որ իրեն
Ժառանգին են, մէկ բերան կկանչէ,
տեսնելով այնքան հոգւոյ եւ ազգաց
իրենցմէ բաժնուածը: «Թող կորսուին
ժողովուրդները, բաւական է որ մեր
վարդապետութիւնը սահմանուի կո-
րիցեն ժողովուրդք, միայն թէ սահ-
մանեացի վարդապետութիւնս»:

Այս է ահա այժմու հռովմէականու-
թեան հոգին, որ դէմ ընդ դէմ հա-
կառակ է այն կաթողիկէ քրիստոնե-
ութեան հոգւոյն՝ որոյ աղբիւրը աւե-
տարանն է:

Այս հոգին առաջին դարերուն մէջ
խղրուած էր՝ նախ աւետարանին զո-
րութեամբը որ այն ատեն կկարգա-
ցուէր, եւ ապա այն կրօնական աղա-

տութեամբ՝ զոր Քրիստոս տուած էր
հոգւոյ, եւ զոր սուրբ գրոց կարգաց-
մունքը կպահպանէր, եւս եւ այն դը-
ժուարութիւնները՝ զոր կքաշէին պա-
պերը հալածանաց ժամանակները, եւ
հաղորդակցութեանց ծանր կերպով լի-
նելուն պատճառաւ՝ եթէ կամենային
այն ժամանակները իշխանութիւն մը
բանեցընել մասնաւոր եկեղեցեաց վրայ-
բայց այս անդրալեռնական հոգին ետ-
քերը կարողացաւ ժամանակ ժամանակ
յայտնել իւր վառամիտ պահանջմունք-
ները, որպէս ղի ամենայն եկեղեցեաց
գերագոյն կառավարութիւնը ձեռք
առնու: Սակայն ամեն անգամ որ այս
բանիս փորձը կընէր, արեւելեան եկե-
ղեցեաց ամենայն եպիսկոպոսները եւ
հայրապետները դէմ կկենային. նոյն
իսկ արեւմտեան եկեղեցիները կարողա-
ցան ընդդիմանալ անոր՝ իրենց կիւրքիա-
նոսներուն եւ Սգոտիւնոսներուն իմաս-

տութեան եւ արիական հաւատոյն չը-
նորհիւր: Բայց զիստ ցոյց ան-
Սյուս ամենայնիւ ի քրիստոնէու-
թիւն դարձած բարբորոսներուն տգի-
տութիւնը, եւ նախնի հաւատացելոց
օրէ օր պաղիլը դիւրութիւն տուին
Հռովմայ եկեղեցւոյն դպրացն ու փա-
րիսեցւոցը՝ իրենց անձնասիրական եւ
բռնաւորական վարդապետութիւնները
տարածելու. եւ այս վարդապետու-
թիւնները ուրիշ բան չէին՝ եթէ ոչ ի-
րենց փառասիրութիւնը՝ հաւատոյ
մասն դարձած. եւ իններորդ դարուն
մէջ տեսնուեցաւ սլապական վճիռնե-
րու գաղտնախորհուրդ հաւաքում մը՝
որ բաւական վարդապետութեամբ հնա-
րուած էին, այս մտքով որ մինչեւ այն
ատեն անհիմն խօսքերով եւ ամբար-
տաւան կարծիքներով քարոզուածն իւ-
թերը՝ տեսական ոճ եւ դրութիւն մը
ձեւանան: Այն իսկգորեան սուտ կոն-

գաղները մայր են անդրալեռնական
վարդապետութեան, վարդապետութիւն
մը՝ որ սարգապէս մարդկային բան է,
մարդկային բաներուն ալ գէշը, որոյ մէջ
ամենեւին Քրիստոսի եւ առաքելոց վար-
դապետութիւնը չկայ, եւ ժի դարուն
դպրոցներուն մէջ ուրիշ կերպով չէ մը-
տած, եւ այժմու կատարելութեանը ու-
րիշ կերպով չէ հասած, բայց եթէ ա-
նընդհատ խարդախանքներով, որոց վը-
րայ ըստ ժամանակին լիւրի տեղեկու-
թիւն պիտի հրատարակուի: Քանի որ այն
հրատարակութիւնը չէ եղած, բաւական
համարիմք յորդորել ծանրագլուխ ան-
ձինքը, եթէ կուզեն այս նիւթիս հըմ-
տանալ, որ կարդան Յանոսի գրուածքը
« Յաղագս Պապին եւ ժողովոյ նորա »*):
Եւ մանաւանդ այն կարծեցեալ պա-

(*) Տես Հայերէն Թարգմանութիւնը տպագրեալ
ի Ս. Էջմիածին:

տասխանը՝ որ իբր թէ տուած է անոր
Հեռկենրէօթէռ։ Գաղղիոյ մէջ Իւնկլե-
եւ լը Մանր լրագրաց պապականները
շատ կանչուըռտեցին Յանայի գրուած-
քին դէմ, բայց մէկն ալ գիրքը կար-
դացած չունի։ մենք լաւ գիտեմք թէ
ինչ կերպով կշարադրեն նոքա իրենց
յօդուածները։ Իսկ Հեռկենրէօթէռի
պատասխանը ոչ միայն չի հերքեր Յա-
նայը, այլ եւ կհաստատէ զայն նոյն իսկ
իւր տկարութեամբը։ մէջ բերած կցիւ-
տուր վկայութիւնները անգաղար կը-
խայտառակուին իրենց մէջէն դուրս
ձգուած կտորներովը, եւ որչափ ալ որ
փչեն ուռեցընեն անոնցմէ մնացած կը-
տորուանքը, այն կտորները չկարենալով
այնքան գարշահոտ օգին գիմանալ՝
շուտ շուտ կճարին։

Ապա ուրեմն հռովմէական գրու-
թեան աղբիւրը ամենայն կերպով յայտ-
նի է, եւ մինչեւ ցայժմ ծածուկ մնա-

ցած ապացոյցներուն հրատարակուելովը
օրէ օր աւելի դուրս կելէ անոր ըրած
յառաջադիմութեանց պատմութիւնը։
Թող վատիկանը որքան կրնայ փակէ
իւր ծածուկ գիւանները իմաստնոց
դէմ, իմաստունները երբ եւ իցէ պիտի
մտնեն անոնց մէջ։ Իսկ առ այժմ ամե-
նայն բարեմիտ մարդ այս կասէ ինքն-
իրեն. եթէ այն գիւաններուն մէջ մի-
այն անդրալեռնականաց նպաստաւոր
գաղտնիքներ կան, ինչո՞ւ համար այդ-
քան յամառութեամբ կծածկէ զանոնք
անդրալեռնական պապը, եւ ի՞նչ պատ-
ճառաւ այնքան խստութեամբ կվարէ
իւր գրապետները՝ երբոր կիմանայ թէ
նոքա ճշմարտութիւնը նորա հրամանէն
վեր կդնեն, եւ կամք կըցուցընեն անկեղ-
ծութեամբ վարուելու։ Մէկ կարգա-
դրութիւն մը որ հիմնուած է ճշմար-
տութեան վրայ, եւ ինքզինքը աստուա-
ծային կարգադրութիւն կհամարի ամե-

նեւին բան մը չի ծածկեր, վասն զի
ծածկելու բան ալ չունի: ամեն բան
կյայտնէ՝ դուրս կընէ, վասն զի ի լոյս
ընծայելով՝ ճշմարտութեան բարեկամ-
ները աւելի իրեն կողմը կքաշէ: Ընդ-
հակառակն՝ եթէ այն կարգադրութիւնը
ճշմարտութեան բարեկամներուն դէմ
ինքզինքը կբանտարկէ, ըսել է թէ լի է
ստուութեամբ, եւ խաբէութեան վրայ
հիմնուած է:

Արդ ո՞չ ապաքէն այս իսկ է Վատիկա-
նին հին եւ նոր ժամանակակից պատ-
մութիւնը:

Վայ ձեզ դպրաց եւ փարիսեցւոց նոր
ժողովարանիդ հրէից. վասն զի Քրիս-
տոս ոչ այնչափ հին Սինակոկային դը-
պիքներուն վայ տուաւ՝ որչափ ձեզի՝
երբոր ասաց այս խօսքս թէ «վայ ձեզ
դպրաց եւ փարիսեցւոց կեղծաւորաց,
վասն զի դուք մարդկանց առջեւ երկնից
արքայութիւնը կփակէք. դուք չէք

մտներ: ուրիշներուն ալ չէք թողուր որ
մտնեն . . . Վայ ձեզ վարդապետք
օրինաց, վասն զի գիտութեան բանալին
առեր էք, եւ դուք մէջը չէք մտած,
մտնել ուղղողներն ալ մէկգի կվարէք»:

Ե.

Թէ ինչպէս հասկնալու էլիւնքը՝

ՀԵՐԵՏԻԿՈՍ Է:

Մինչեւ ցայժմ ըսածներէս կտեսնուի
որ այժմու հռովմէական եկեղեցին ոչ
մի է, ոչ սուրբ, ոչ ընդհանրական եւ
ոչ առաքելական. ուստի Քրիստոսի
ճշմարիտ եկեղեցւոյն նշաններէն մէկն
ալ չունի: Եւ եթէ Քրիստոսի ճշմարիտ
եկեղեցին չէ, ուրեմն յայտնապէս հեղե-
րիկ ու հերձուածող է:

Բայ յայսմանէ, մենք այս գրուած-
քիս մէջ պիտի ցուցնեմք թէ այժմու
հռովմէական եկեղեցին խանգարած է

1870ին յուլիսի 18էն առաջ հռովմէական եկեղեցին գեռ ուղղափառ կհամարէր այն եպիսկոպոսները, քահանաները ու հաւատացեալները, որ հրապարակաւ կը օտէին թէ պապին անսխալականութիւնը եւ ամենակարողութիւնը վնասակար մոլորութիւններ են, եւ ոչ թէ յայտնեալ ճշմարտութիւնք։ Այո՛, այս մէկ ստոյգ եւ անփխտելի բան է։ Երկրորդ, արդեօք նոյնպէս ստոյգ, նոյնպէս անփխտելի՞ բան է՝ թէ 1870ին յուլիսի 18էն ետեւ հռովմէական եկեղեցին հերձուածող, հերետիկոս, որդի հորստեան, ոչ ուղղափառ կճանչնայ այն ամենայն անձինքը՝ որ հրապարակաւ եւ ծածուկ պապին անսխալականութիւնը եւ ամենակարողութիւնը վնասակար մոլորութեանց տեղ կգնեն եւ ոչ թէ յայտնեալ ճշմարտութեանց։ Այո՛ այս ալ նոյնպէս ստոյգ, նոյնպէս անփխտելի է։ Ապա ուրեմն այն հռովմէական եկեղեցին որ եղած է 1870ին յուլիսի 18էն վերջը, առաջուանը չէ։ Ուրեմն հռովմէական եկեղեցին փոխեր է իւր Հաւատամքը եւ հաւատքը։ Ուրեմն այժմու հռովմէական եկեղեցին ոչ եւս է ճշմարիտ կաթողիկէ եկեղեցի։

Երկրորդ. — Իրօք հերետիկոս է այն մարդը՝ որ յայտնապէս կխանգարէ յայտնեալ վարդապետութեան աւանդը։ Այս ճշմարտութիւնը սկզբնական ճշմարտութիւն մի է՝ որ ապացուցի կարօտ չէ։

Ուրիշ կողմանէ, երկու կերպով կարելի է խանգարել իրօք յայտնեալ վարդապետութեան աւանդը. մէկ մը պակսեցընելով, մէկ մ'ալ աւելցընելով։

Յայտնեալ վարդապետութիւն մը բան պակսեցընելով խանգարելը՝ այն վարդապետութենէն բան մը դուրս ձգել է. այսպէս ըրած են ընդհանրապէս բողոքականները, մէկ դի ձգելով հա-

ւատոյ այնպիսի մասունք որ տիեզերական եկեղեցւոյ մէջ ամեն ժամանակ ճանչցուած են իբրեւ մասունք հաւատոյ:

Յայտնեալ վարդապետութիւն մը յաւելուածով խանգարելը՝ անոր վրայնոր բան աւելցնելն է: Եւ յիրաւի ինչպէս որ Գաղղիոյ Մուլէն քաղաքին գերապատիւ եպիսկոպոսը կգրէր, «Հաւատոյ աւանդը ամեն մարդու յայտնի է ամբողջութեամբ. եւ եթէ չեմք կրնար անկից բան մը պակսեցնել, չեմք կրնար նաեւ բան մը աւելցնել վրան »*): Ո՞վ կայ որ չգիտնայ՝ որ մուրդութիւնը թէ՛ չափազանցօրէն ըսուած ճշմարտութիւն մի է, եւ թէ՛ վրայէն բան պակսեցուցած ճշմարտութիւն. եւ յայտնեալ ճշմարտութեան վրայ տեսնուած

(*) «Շրջաբերական նամակ ի 26 փետրուարի 1855, յաղաղս ընթերցման Իւնիվէռ լրադրոյ», էջ 5:

որ եւ իցէ մուրդութիւնը հերետիկոսութիւն է: Ապա ուրեմն հերետիկոսութիւն է՝ թէ՛ չափազանցութիւն մը ընելը յայտնութեան վրայ, եւ թէ՛ յայտնութիւնը պակսեցնելը. հերետիկոսութիւն է՝ հաւատոյ սրբազան աւանդին վրայ բան աւելցնելը, ինչպէս նաեւ նոյն աւանդէն բան պակսեցնելը:

Եւ յիրաւի՝ նոր աւելցուած վարդապետութիւն մը, որ դնեմք թէ ոչ սոսա է եւ ոչ ամբարշտական, ոչ ապաքէն ըստ ինքեան մարդկային բան է: Ասոր տարակոյս չկայ: Ուրեմն այդպիսի յաւելուած մը ընողը՝ յայտնեալ ճշմարտութիւնը որ ըստ ինքեան աստուածային աւանդ է՝ մարդկային բան կը գարծընէ, աստուածային խօսքի տեղ գնել կուտայ բոլորովին, ու մարդկային խօսքը՝ Աստուծոյ իմաստութեանը կընծայէ. այնպիսի վարդապետութիւն մը որ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ մարդկա-

յին խելքի ծնունդ: Արդ ո՞չ ապաքէն
ասով յայտնութեան աւանդին նոյն
խսկ էութիւնը կփոխուի, կալալի, կա-
պականի ու կիսանգարուի. ո՞չ ապաքէն
ասով մարդը Աստուծոյ տեղ կդրուի:

Դենմք թէ նոր աւելցուած վարդա-
պետութիւնը ըստ ինքեան ճշմարիտ է.
բայց ո՞չ ապաքէն այդ յաւելուածին
մէջ բնական կերպով ծանր ստութիւն
մը կգտնուի, որ է այս՝ թէ այն վար-
դապետութիւնը ի Քրիստոսէ յայտնեալ
է եկեղեցւոյ, եւ թէ եկեղեցին միշտ
այն կերպով հաւատացեր է: Եւ այդ
ստութիւնը, որ խարդախանք է պատ-
մութեան եւ հայհոյութիւն ընդդէմ
Աստուծոյ, ո՞չ ապաքէն ինքնին բաւա-
կան է ի բարկութիւն շարժելու դամե-
նայն մարդ՝ որ անկեղծ բարեկամ է
ճշմարտութեան: Անկից ալ աւելի, ի՞նչ
պիտի ըսեն յայտնեալ ճշմարտութեան
աւանդին ճշմարիտ պահապանները՝ երբ

որ այն աւանդին վրայ աւելցուի ո՞չ թէ
մարդկային ճշմարիտ վարդապետու-
թիւն մը, հապա մարդկային վարդա-
պետութիւն մը սուտ, ամբարշտական,
ամենայն ուղիղ ոկզմանց քանդիչ, թէ
եկեղեցւոյ վնասակար եւ թէ մարդկա-
յին ընկերութեան: Տարակոյս չկայ որ
այսպիսի յաւելուածը ապականութեան
եւ խանգարման յետին առախճանն է,
եւ այս խանգարումը շատ աւելի ծանր
է՝ քան թէ բան մը պակսեցընելով ե-
ղածը. վասն զի երբոր մէկը բան պակ-
սեցընելով խանգարէ յայտնութիւնը,
Աստուծոյ իօսքը կամիփէ, եւ կքիչ-
ցընէ այն ճշմարտութիւնները՝ զոր Աս-
տուած բարեհաճեր է մարդկանց սով-
րեցընել, մինչդեռ նա որ յայտնութեան
վրայ սուտ վարդապետութիւն մը կա-
ւելցընէ՝ յայտնեալ ճշմարտութեանց
խսկութիւնը կապական է, եւ անոնց
աստուածային յատկութիւններն ան-

գամ կիսարգախէ ու կապականէ: Եւ միթէ ասկից աւելի չարագոյն հերետիկոսութեան մէջ ընկնելու կէտ մը կըրնայ գտնուիլ:

Արդ ո՞չ ապաքէն անդրալեռնականաց բռնած ճամբան այս է: Իրաւքընէ, այս միջոցներուս հռովմէական եկեղեցւոյն ըրածը լինջ բան էր: Քրիստոնէական յայտնութեան աւանդին վրայ աւելցուց պապին անսխալականութեան եւ ամենակարողութեան վարդապետութիւն մը՝ որ ոչ միայն աւետարանին յարմար չէ, այլ եւ բոլորովին հակառակ է աւետարանին. վարդապետութիւն մը՝ որ ոչ միայն հաստատուած չէ ի Հարց սրբոց, իբրեւ ճշմարտութիւն, այլ եւ հերքուած է անոնցմէ՝ իբրեւ մոլորութիւն. վարդապետութիւն մը՝ որ ոչ միայն մարդկային է, հապա նաեւ մոլորական, հակառակ քրիստոնէութեան, հակառակ կաթողիկէ եկեղեցւոյ, մէկ

քանի մարդկանց փառասիրութենէն հնարուած, ստուծեամբ ու խաբէութեամբ տարածուած, տգիտութենէ ու կրօնամոլութենէ պսակուած: Եւ այս այն կերպով՝ որ այժմու հռովմէական եկեղեցւոյ անդամ լինել կամեցողը պարտական է յամենայն զօրութենէ եւ ի բոլոր սրտէ ընդունիլ՝ այն տեղը ուր որ զԱստուած խաբել չլինիր՝ իբրեւ վարդապետութիւն իրապէս յայտնեալ յԱստուծոյ եւ իրօք հաւատադեալ յամենայն դարս քրիստոնէութեան ի բովանդակ եկեղեցւոյ. այն բանը՝ զոր հռովմէական եպիսկոպոս մը 1870ին յուլիսի 18էն առաջ կանուանէր «Անճնասպանութիւն եկեղեցւոյ»¹⁾. այն բանը՝ զոր ինքն իսկ Տիւփանլու եպիսկոպոսը կհամարէր «Անլուր եւ այլանդակ ան-

(1) Shu «Հաւաքումն դիտողութեանց» (Synopsis observationum), № 154: 781.

տեղութիւնս⁽¹⁾։ այն բանը՝ զոր աստուածաբանից մէջէն իմաստնագոյնքը կհամարին մինչեւ ցայժմ՝ Մառսէնին հետ ի միասին՝ իբրեւ «խանգարումն եւ ապականութիւն ոչ միայն պատմութեան, այլ եւ աստուածային յայտնութեան»⁽²⁾։

Ապա ուրեմն այժմու հռովմէական եկեղեցին դրականապէս հերետիկոս է իւր վարդապետութեանը մէջ։

Գարձեալ կըսեմք. այս տեղ մեր խօսքը ոչ մարդկանց վրայ է եւ ոչ այլ եւ այլ խղճմտանաց՝ հապա միայն վարդապետութեանց եւ գործոյ վրայ։ Ամենայն մարդ՝ ո՛վ որ եւ իցէ՝ Աստուծոյ կպատկանի, իսկ վարդապետութիւնները կպատկանին գիտութեան։

(1) Անդ, Թ. 22։

(2) Տես «Հռենոսեան Հիմէս» (Rheinischer Merkur) 24 Սեպտեմբերի 1871, էջ 585։

Եւ գործողութիւնները պատմութեան, Ուրեմն մենք մարդկանց խղճմտանքները Աստուծոյ կյանձնեմք. այլ եւ կհաւատամք՝ թէ՛ այժմու հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ շատ մարդիկ կան որ չբգիտնալով թէ՛ ինչ բաներ կլինին, սուրբ են, եւ անգասան կերպով՝ եկեղեցւոյ հոգւոյն հետ միացած. մենք ոչ մէկ անձի մը նդովք չեմք կարգար. եղբօր պէս կօիրեմք այն ամենայն անձինքը՝ որ անկեղծօրէն կօիրեն մեր ամենուս մայրը, այս ինքն ճշմարտութիւնը։ Բայց որքան որ ամենայն ջանք ի գործ կդրնեմք մարդկանց պատիւը պահելու, նոյնչափ եւս հաստատ ոտք կկոխեմք որ՝ ծուռ վարդապետութիւններն ու գործողութիւնները խայտառակեմք ու վար զարնեմք։ Գարշելի է մեզի համար այն ծպտեալ կամ դիմակաւոր պարահանդէսը (պարահանդէս) որ կկատարուի եկեղեցւոյ մէջ, եւ սուրբ սեղանոյն բո-

լորտիքը: Ինչո՞ւ համար քիչ մը առաջ
չբախն մեզի՝ թէ ինչ էր իրենց միաբը:
Ինչո՞ւ համար չարաչար խաբեցին զմեզ,
ու ատենով այնպիսի Հաւատամք մը
սովրեցուցին մեզի որ բացարձակապէս
հակառակ է այն հաւատամքին որ այ-
սօրուան օրս կուզեն մեզի սովրեցը-
նել: Այժմ որ վերջապէս մեր աչքերը
բացուեցան, եւ ոչ մէկ վայրկեան մը
յանձն կառնումք մասնակից լինել ու-
րոշութեան եւ հերետիկոսութեան: յի-
շելով եւ յիշեցընելով ամենայն շնոյ
հաճախելոյ ի կարգէ քահանայիդ եւ ե-
պիսկոպոսաց՝ Նսայի մարգարէին այն
խօսքը թէ «Վայ ինձ որ լուռ կեցայ,
վասն զի պիղծ շրթունք ունեցող մարդ
մի եմ. վայ ինձ զի լուռ եղէ, քանզի
այր պղծաշուրթն եմ ես, *):

(*) Եսայ. 2. 5:

Բայց գուցէ ըսէ մէկը՝ թէ որպէս զի
մէկ վարդապետութիւն մը հերետիկո-
սական համարուի՝ պէտք է որ եկեղե-
ցին կամ տիեզերական ժողովը վճռէ
թէ այն վարդապետութիւնը աստուա-
ծային յայտնութեան հակառակ է.
Իսկ արդ պապին անսխալականութեան
եւ ամենակարողութեան վարդապե-
տութիւնը ոչ երբէք դատապարտուած
է ժողովի մէջ, ապա ուրեմն կարելի չէ
օրինաւորապէս ըսել՝ թէ այժմու հը-
ռովմէական եկեղեցին հերետիկոս է:

Այս առարկութիւնը առջի բերան
զօրաւոր բան մը կերելի, բայց շատ
դիւրին է բացատրել անոր ինչ աստի-
ճանի խառնափնդոր բան եղածը:

Նախ՝ Կոստանդեան եւ Բասիլեան
ժողովները իրենց այն գումարմանցը
մէջ զորս հռովմէական եկեղեցին ալ
պիւղեւէրակ և կհամարի՝ վճռեցին ու սահ-
մանեցին թէ «Ամեն մարդ, նաեւ պա-
պ»

պը, պէտք է հպատակի տիեզերական
 ժողովոյն ի նիւթ հաւատոյ: Արդ ե-
 թէ պապը հաւատոյ խնդրոց մէջ ժո-
 ղովոյ վարդապետական հեղինակու-
 թեանը պիտի հպատակի, յայտնի բան
 է որ անսխալական չէ, այլ եւ ոչ վար-
 դապետութեան մը գերագոյն դատա-
 ւոր է: հապա ժողովը անկից վեր է եւ
 կրնայ նորա սխալը ուղղել: Եթէ կոս-
 տանդեան եւ Բասիլեան ժողովներուն
 վճիռը այն նշանակութիւնս չունի, ը-
 սել է թէ ամենեւին նշանակութիւն
 մ'ալ չունի: Ապա ուրեմն սխալ խօսք է
 ըսելը թէ մէկ տիեզերական ժողով մը
 չէ դատաստարտած երբէք իբրեւ հերե-
 տիկոսական այն վարդապետութիւնը՝
 զոր Վատիկանու ժողովին վճիռները կը
 սուրբեցնեն:

Բայց գնեմք թէ մէկ տիեզերական
 ժողով մը չէ եղած որ դատապարտած
 լինի այդ վարդապետութիւնը իբրեւ

հերետիկոսական, միթէ կարելի է հե-
 տեւցընել՝ թէ իրօք ալ հերետիկոսա-
 կան չէ: Ոչ երբէք վասն զի նոյն իսկ
 հռովմէական եկեղեցւոյ խօսքին նայե-
 լով՝ տիեզերական ժողովներուն ըրա-
 ծը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ հրատարա-
 կել այն բանը որ արդէն իրօք մասն է
 հաւատոյ, մէկ ճշմարտութիւն մը ոչ թէ
 անոր համար է մասն հաւատոյ՝ որ տի-
 եզերական ժողովները մասն հաւատոյ
 կհրատարակեն զայն, հապա տեղական
 ժողովները հաւատոյ մասն կհրատա-
 րակեն զայն անոր համար՝ որ արդէն
 իրօք մասն է հաւատոյ, իրօք յայտնեալ
 ճշմարտութիւն է: յայտնեալ ճշմար-
 տութեան խսկութիւնը աւելի առաջ է՝
 քան թէ ժողովոց ըրած յայտարարու-
 թիւնը, եւ ժողովոց յայտարարութիւ-
 նը կծառայէ միայն հաստատելու զայն
 հեղինակօրէն: Մէկ անդրաբնական
 մը չկայ՝ որ համարձակի ըսելու թէ ա-

առջին տիեզերական ժողովէն առաջ՝
 Գրիստոսի աստուածութիւնը հաւատոյ
 մասն չէր, որովհետեւ մինչեւ այն ժա-
 մանակը ժողով մը սահմանուած չէր։
 Տարակոյս չկայ թէ եթէ մէկը Նիկիոյ
 ժողովէն առաջ ուրաքա՛ր Գրիստոսի
 աստուածութիւնը, ամենայն ուղղա-
 փառ քրիստոնեայք զինքը հերետիկոսի
 տեղ կընէին, թէպէտեւ այն ժողովէն
 առաջ եկեղեցին մէկ սահմանադրու-
 թիւն մը ըրած չլինէր այդ վարդապե-
 տութեան վրայ։ Ապա ուրեմն թէպէտ
 եւ ոչ մէկ ժողով մը իբրեւ հերետիկո-
 սական դատաւարութեամբ չլինի ոչ ուղղա-
 կի եւ ոչ անուղղակի պապին անսխալա-
 կանութեան եւ ամենակարողութեան
 վարդապետութիւնը, ամենեւին կարելի
 չէ անկից հետեւընել՝ թէ այդ վար-
 դապետութիւնը հերետիկոսական չէ,
 կամ թէ կարելի չէ օրինաւորապէս հե-
 րետիկոսութիւն համարել զայն։

Ինչ բան որ պարտական է մարդ
 ընել օրինաւորապէս, կարող է ընել.
 իսկ արդ որ եւ իցէ քրիստոնեայ ներ-
 գործական անդամ լինելով եկեղեցւոյ՝
 պարտական է արթուն կենալ որ ըզ-
 դուշութեամբ պահպանուի եկեղեցւոյ
 յայտնուած ճշմարտութեան աւանդը։
 Ի հարկէ հասարակ հաւատացեալը ոչ
 նոյն կերպով պահապան է այն աւան-
 դին՝ ինչ կերպով որ պահապան են քա-
 հանայք եւ եպիսկոպոսոնք, եւ սա-
 կայն իրօք ինքն ալ պահապան է։ Քա-
 հանայք եւ եպիսկոպոսոնք հեղինակո-
 յէն կհաստատեն հասարակաց հաւատ-
 քը, իսկ պարզ հաւատացեալք կարող
 են հաստատել զայն պարմաբանօրէն եւ
 ուսումնական կերպով։ Քահանայից եւ ե-
 պիսկոպոսաց մէկ տեղ հաւաքուելով
 ըրած հաստատութեամբը հասարակ
 հաւատացելոց ըրած հաստատութեան
 պակասը կըցուի. բայց սոցա տուած

հաստատութիւնը հեղինակութիւն չունենալովը՝ կարելի չէ ըսել թէ ոյժ ալ չունի։ Եթէ քահանայք եւ եպիսկոպոսունք պարտական են հեղինակօրէն խօսելու, ատկից չհետեւիր՝ թէ պարզ հաւատադեալք պարտական են լռելու։ Ճշմարիտ կաթողիկէ եկեղեցւոյն մէջ ամենքն ալ պարտական են իրենց ընդունած հաւատքը ջատագովելու եւ հաստատելու, թէպէտ եւ այլ եւ այլ իրաւունքներով եւ իրարմէ աւրբեր աւտիճաններով։ Վասն զի սրբազան քահաներուն գիտութիւնը այնպիսի պարգեւ մի է՝ զոր կարող է Աստուած պարգեւել ոչ միայն քահանայից եւ եպիսկոպոսաց, որք միայն ունին իշխանութիւն պաշտօնական կերպով վարդապետելու, այլ եւ հասարակ հաւատացելոց։

Ուրեմն եթէ հասարակ հաւատացեալ մի չկարողանայ ալ պաշտօնական հեղինակութիւն մը տալ իւր դատողու-

թեանցը, սակայն ճշմարտութիւնը միշտ ճշմարտութիւն է՝ ուսկից ալ ունենայ իւր ծագումը, եւ միշտ ունի իւր հետը այն ստուգութեան սրբազան հեղինակութիւնը՝ որոյ աղբիւրը ինքն իսկ է, եւ որոյ դէմ անկեղծ մարգ մը չկայ, որ կարողանայ ապստամբել։ Այսպիսի դատողութիւնները պարտաւորիչ չեն համարուիր պաշտօնական կերպով յանուն վարդապետական հեղինակութեանց, բայց պարտաւորիչ են սոսմանական կերպով յանուն նոյն իսկ ճշմարտութեան, ասպտութեմն ոչ ապաքէն պարտաւորիչ պէտք է համարել զանոնք այն մարգուն՝ որոյ առջեւը համաձայն են ճշմարտութեան։ Անտարադիտք վասն զի ի՞նչ մտածելու է այն մարգուն վրայ՝ որ կըսէ թէ «Այս գործողութիւնը իրօք չար է ըստ ինքեան, բայց որովհետեւ օրէնսդրական իշխանութիւնը դեռ արգելած չէ զայն պաշտօնական կերպով (ex professo), կարող

եմ գործել: — Այս ինչ վարդապետութիւնը յայտնապէս մոլորական է. բայց որովհետեւ ուսումնական հեղինակութիւնը դեռ չէ դատապարտած զայն պաշտօնապէս, կարող եմ ես ընդունել զայն — Պապին անօխալականութեան եւ ամենակարողութեան վարդապետութիւնը յայտնապէս հակառակ է յայտնութեան. բայց որովհետեւ վարդապետական հեղինակութիւնը դեռ չէ դատապարտած զայն յախճապի, կարող եմ ես հաւատալ անոր, կամ ուրիշներուն հաւատացածին հաւանել: Այսպիսի տրամաբանութիւնը տարակոյս չկայ որ բացարձակապէս սխալ ու մոլորական է:

«Եթէ իմ ըսածս ճշմարտութիւն չէ, կըզրէ՛ւս պօրտ քահանան, խօսքիս մօտիկ մ'ընէ՛ք, մերժեցէ՛ք զիս, արհամարհեցէ՛ք, ռանակոխ ըրէ՛ք, իսկ եթէ ըսածս ճշմարտութիւն է, եթէ ձեր խղճմը

տանքն ալ նոյնը կ'իշխադրէ ձեզի, չէ՞ք կրնար ինձի չհետեւիլ, վասն զի հրաման չունիք դուք հաւատոյ եւ բարոյականի վերաբերեալ նիւթոց մէջ ճշմարտութիւնը մերժելու: Եթէ իմ խօսքերուս մէջ կայ ճշմարտութիւն, ոչ եթէ ինձի հետեւած կ'ինիք, հապա ճշմարտութեան, հապա նմին իսկ Աստուծոյ, որովհետեւ Աստուած միայն է ճշմարտութեան աղբիւրը: Թող իմ փոքրիկութիւնս ձեզի համար գայթակղութեան պատճառ չլինի: Եթէ ձեր խղճմտանքը այնպէս կ'դատէ՝ թէ ձեզի ըսածս ճշմարտութիւն է, դուք ոչ եթէ աստիճան եւ անուն չունեցող մարդու մը հետեւած կ'լինիք, հապա անոր որ ըսաւ. «Ես եմ ճանապարհ եւ ճշմարտութիւն եւ կեանք. ոչ ոք գայ առ Հայր՝ եթէ ոչ ինեւ», այս ինքն ոչ ոք արքայութիւն կ'մտնէ՝ բայց եթէ իմ ձեռքովս: Լաւ նայեցէ՛ք ուրեմն առա-

ջի ամենակալին Աստուծոյ՝ որ պիտի
դատէ օր մը զամենայն մարդ ըստ վի-
յութեան (սղծի նորա *):

Քանի որ յիրաւի տիեզերական ժո-
ղով մը չէ դատապարտած անդրադե-
նականաց ամենայն հերետիկոսութիւն-
ները, որ եւ իցէ ուղղափառ մարդ կըր-
նայ ու պարտական է դուրս հանել դա-
նոնք ուսումնական կերպով, եւ դատա-
պարտել յանուն նոյն իսկ յայտնու-
թեան, որոյ ինքը պահապանն է, եւ այն
հերետիկոսութիւնները նոյն յայտնու-
թեան խանգարմունքն են՝ դեռ ժողո-
վական վճիռ մը չեղած:

Բայց գոչէ գտնուին երկիւղած ան-
ձինք որ ըսեն ինծի. ի՞նչպէս կրնաս
հերետիկոս անուանել այն ամենայն

(*) « Քննութիւն 22 առաջարկութեանց ապա-
կանալ բարոյականի »: Փարիզ, 1845:

սուրբերը՝ որ եղած են եւ կան տակա-
ւին հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ: Եւ
նախ մինչեւ 1870ին յուլիսի 18 չկայ
եւ ոչ մէկ սուրբ մը հռովմէական եկե-
ղեցւոյ մէջ՝ որ դաւանած լինի պապին
բացարձակ անսխալականութիւնը իր-
րեւ վարդապետութիւն հաւատոյ: Չառ
սուրբեր կան որ հակառակեր են անոր՝
իբրեւ ընդդէմ մոլորութեան, թէ ուղ-
ղակի եւ թէ անուղղակի. ետքի ժամա-
նակներս շատերը ընդուներ են տեսակ
մը անսխալականութիւն վերջէրական եւ
պայմանական, բայց ոչ երբէք բնած են
թէ այս վարդապետութիւնը ուրիշ բան
է, եւ ոչ պարզ կարծիք, կամ ճշմար-
տութիւն՝ արտաքոյ մասանց հաւատոյ:
Ապա ուրեմն մենք հռովմէական եկե-
ղեցւոյ եւ ոչ մէկ սուրբը չեմք դատա-
պարտեր իբրեւ հերետիկոս յայտնաւն
մինչեւ յուլիսի 18ը 1870:

Ընդհակառակն, այժմու հռովմէական եկեղեցւոյն կընկնի՝ հերետիկոսի տեղ զնեւ իւր բոլոր հին ատենի սուրբերը, եթէ ոչ տեսական՝ գոնէ նիւթական հերետիկոս համարելով զանոնք։ վասն զի ինչ բան որ մասն է աստուածային հաւատոյ, նոյնպէս եղած է միշտ։ վասն զի յայտնեալ ճշմարտութիւնը մի եւ նոյն է ամեն ժամանակ։ եւ եթէ մէկը իրօք հերետիկոս է այսօրուան օրս՝ ուրանալով պապական անսխալութեան եւ ամենակարողութեան նորահնար վարդապետութիւնները, ուրեմն նոյնպէս հերետիկոս էին ատենով ամենեքեան նոքա որ չէին ընդուներ այս բանս իբրեւ մասն աստուածային հաւատոյ։

Իսկ այժմու ժամանակս մենք նիւթական հերետիկոս կհամարիմք հռովմէական եկեղեցւոյ այն ամենայն անդամները՝ որ բարեմտութեամբ կըն-

դունին այն նորահնար վարդապետութիւնները՝ բոլորովին այն կերպով՝ ինչ կերպով որ հռովմէական եկեղեցւոյ անդամները նիւթական հերետիկոսի տեղ կզենն ուրիշ քրիստոնեայ ժողովրդոց մէջէն զանոնք որ միամտութեամբ չեն ընդունիր նոյն վարդապետութիւնները։ Դժուարութիւն մը չունիմք խոստովանելու՝ թէ անոնք որ մենք հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ նիւթական հերետիկոսաց տեղ կզնեմք՝ այնքան շատուոր չեն՝ որքան միւսները։ վասն զի հռովմէական եկեղեցւոյ անդամներուն մէջ քիչ մարդ կայ որ հաւատայ իրօք ու խղճմտանքով այն նորահնար վարդապետութեանց, թէպէտ եւ դրսուանց հպատակութիւն ցուցնողները շատ են։ աւելի շատուոր են կեղծաւորները՝ քան թէ նիւթական հերետիկոսները, Բայց դարձեալ կըսեմ, առանձին մարդկանց վրայ դատաստան

կտրելը մեր բանը չէ. մեր խօսքը վար-
դապետութեանց՝ բանից եւ գործոց
վրայ է, եւ կերեւնայ մեզի թէ ըստ
բաւականին ցուցըցինք խօսք հասկըցող
եւ անկեղծ մարդկանց թէ այժմու հը-
ռովմեական եկեղեցին իւր վարդապե-
տութեան ու վարմունքին մէջ իրօք եւ
գրականապէս հերետիկոս է:

Թէ ինչպէս Հոռիֆական եկեղեցին խառն-
րած է եկեղեցիի բառին նշանակութիւնը:

Եկեղեցւոյ նշանակութիւնը հռովմե-
ական եկեղեցւոյ մէջ շատ աշխարհա-
ւած է՝ ուրիշ շատ գաղափարներու
հետ. այնպէս որ մտքերու փոփոխա-
կանութեանը համեմատ՝ եկեղեցւոյ գա-
ղափարն ալ փոխուած է, եւս առաւել
սրտերու փոփոխականութեանը յար-

մարցուած, որ աւելի ալ վնասակար է:
Յիրաւի, այն ամենայն կիրքերը՝ որ աղ-
գաց եւ ժողովրդոց կառավարութեանը
մէջ կլրխտան՝ կերեւան նաեւ եկեղե-
ցւոյ կառավարութեանը մէջ. եւ ինչ-
պէս որ շատ մարդիկ աշխատեր են ու
կաշխատին որ աղգութիւններն ու կա-
ռավարութիւնները իրարու հետ քա-
ղաքականօրէն շփոթեն, նոյնպէս աշ-
խատեր են որ եկեղեցին ալ իւր կառա-
վարութեանը հետ շփոթեն:

Այս ջանքը եւ աշխատութիւնը մե-
ծամեծ վնասներ ըրած է. վասն զի ոչ
միայն կտկարանայ ասով եկեղեցւոյ բո-
լոր այն մասը՝ որ եկեղեցական դասա-
կարգութեան մէջ չմտնէր, այլ եւ այն
դասակարգութեան մէջ չափազանց եւ
վատառողջ գործունէութիւն մը կաւե-
լանայ. բայց յայնմանէ՝ ինքն իսկ եկե-
ղեցին տարտաւոր կլինի իւր գաղափար-
գութեան եւ կառավարութեան յան-

ցանքներուն։ Այո այնպիսի ծանր պարագայ է՝ զոր կարժէ ամենայն ջանքով դադրեցնելու աշխատիլ։ Ինչպէս որ ի քաղաքական կարգի արեւմտեան ազգերը վերջապէս հասկընալով՝ որ իրենք փոխանակ իրենց օգտին համար կառավարուելու՝ միայն իրենց մեծաւորաց օգտին համար կկառավարուին, ոտք ելան որ նորէն ձեռք ձգեն իրենց իրաւունքներն ու ինքնօրինութիւնը՝ ըստ բնական սկզբանց խոհական տրամաբանութեան, նոյնպէս ալ ի կրօնական կարգի արեւմտեան եկեղեցին պարտական է ամփոփել իւր մեծաւորաց իշխանութիւնը իրեն սեպհական սահմաններուն մէջ, նորէն կենդանութեան գործունէութիւնը պտըտցընել մինչեւ նորա խիստ հեռաւոր անդամներուն մէջ, եւ ինքզինքը կառավարել ըստ գերբնական սկզբանց աւետարանին։ Եթէ զանազան ազգեր այնչափ խելացի

գտնուեցան որ չեն ուզեր այսուհետեւ իրենց կառավարութիւններուն քաղաքական սահմանացը տակ մնալ, եւ ամենայն կերպով կջանան կարգի մը մէջ դնել այս գործողութիւնները, պէտք է որ եկեղեցին ալ չհաւնի այսուհետեւ իւր կառավարութենէն սահման եւ չափ ընդունելու, այլ իւր սեպհական վիճակը ու կարգը ձեռք ձգէ։ Արդ եկեղեցւոյ սեպհական կարգը եւ դրութիւնը՝ ըստ ինքեան իւր նախնական վիճակն է՝ վասըն զի մինչեւ առաքելոց կհասնի այն, եւ ի ձեռն առաքելոց մինչեւ ի Քրիստոս։

Իսկզբան անդ եկեղեցին հասարակապետութեան պէս բան մի էր՝ ոչ միայն անով որ այն ժամանակի քրիստոնեաները անշահասէր ու եղբայրական սիրով միացած էին իրարու հետ, այլ եւ անոր համար որ աւետարանը կրօնական հեղինակութեան ճիշդ նշանակութիւնը որոշած էր։ Ամեն ժամանակ եկե-

ղեցւոյ գլխաւոր վարդապետները, անոնք անգամ որ աւելի միապետական հոգւով մեծցած էին, անուանած են եկեղեցին « հոգեւոր հասարակապետութիւն » 1) Նոյն իսկ ժէ դարուն մէջ Տր լա Լիւդէռ կարգինալն անգամ գրած էր թէ « Ամենայն դարուց մէջ եկեղեցւոյ ամենայն մասանցը մէջ հին և ընդհանր հանոնք այս եղած է՝ որ ժողովներու մէջ ընդունուին ոչ միայն եպիսկոպոսներ, այլ եւ քահանայք, եւս սարկաւազուներ. կընդունուէին նաեւ հասարակ աշխարհականներ: Բոլոր հին յիշատակարանները այս բանիս կիկայեն » 4): Ասոր տարակոյս չկայ որ մինչեւ Թրդ դարը պատերն անգամ եկեղեցւոյ մէջ իրենց իշխանութիւնը միշտ ի գործ

(1) « Իրաւունք եւ Պարտք եպիսկոպոսաց եւ քահանայից » (Droits et Devoirs des évêques et des prêtres), էջ 476:

գրեր են ժողովներով եւ եկեղեցական կանոնաց համաձայն. եւ որովհետեւ այն առկնի ժողովներուն մէջ կգործնուէին ոչ միայն եպիսկոպոսները եւ քահանաները ու սարկաւազները, հասարակ հաւատացեալքը, ըսել է թէ եկեղեցին այն ժամանակը ինքզինքը կկառավարէր, եւ ասով բաւական կհաստատուէ թէ եկեղեցին ամենեւին միապետութիւն չէ: Նիկոյայոս Ա պապը (858 — 867) առաջինը եղաւ որ Իսիդորոսի սուտ կոնդակագիրքը սկսաւ բանի բերել, պապին առաջնութիւնը միապետական իշխանութեան դարձնել, անով եկեղեցւոյ նախնական սահմանադրութիւնը փոխել եւ այնպէս յետագայ այլափոխութիւններուն դուռ բանալ 2): Ուշիշ կողմա-

(2) Տես Յանսի գիրքը « Յաղագս Պապին եւ ժողովոյ նորա », էջ 102 — 108:

նէ, եթէ եկեղեցին ըստ ինքեան եւ յԱս-
 ասիային իրասանց միապետութիւն լի-
 նէր, յայտնի բան է որ մէկ պապին մեռ-
 նելէն մինչեւ նորա յաջորդին ընտրու-
 թեան ժամանակը անցած միջոցին իրա-
 կան կառավարութիւն պիտի չլինէր,
 այլ հարազատ հպատակները հարազատ
 մեծաւորին տեղը պիտի բռնէին, եւ
 հարազատ մեծաւորը, իշխանութեան
 անհրաժեշտ անանդապահը, որ միայն
 պիտի կարենար կառավարել յԱստու-
 ծային իրաւանց՝ մէջտեղը չէր գտնուեր,
 անով դիւրին կլինէր թանձրամիտ ան-
 ձանց խաբուիլը՝ որ ոչ թէ մարդուն
 իշխանութեանը կնային, այլ թէ ով է
 այն իշխանութիւնն ունեցողը, բայց
 ծանրագլուխ մարդիկ անով չէին խա-
 բուիլ, Արդ պապերուն գահակալու-
 թեանը պարապոյ միջոցները հաշուի
 առնելով՝ կոեստնմք որ Կելեստինոս Դ
 երկու տարուան պարապ միջոցէն ետքը

ընտրուեցաւ, Դրիգոր Ժ երեք տարիէն,
 Նիկողայոս Դ գրեթէ մէկ տարիէն, Դար-
 ձեալ, Նիկողայոս Դ պապէն ետեւ եր-
 կու տարի ու երեք ամիս պարապ միջոց
 եղաւ. Բենեդիկտոս ԺԱ պապէն ետքը
 տասներմէկ ամիս, եւ Կղեմէս Ե պապէն
 ետեւ երկու տարի ու չորս ամիս ըսել է
 թէ տասներմէկ տարի ամենեւին կառա-
 վարութիւն եղած չէ՝ միայն վեց գա-
 հակալութեան միջոցներուն: Այս այ-
 լանդակ պարագային ամեն մարդու ալ
 խելքը կհասնի. եւ նոյն պարագան բո-
 լորովին կփճանայ՝ եթէ եկեղեցոյ կա-
 ռավարութիւնը իրօք միապետական չը-
 լինի:

Բանամք աւետարանը: Մատթէոսի
 ԺԸ գլխոյն մէջ կոեստնմք յայտնապէս
 որ նախ Քրիստոս չլրածներ առաքեալ-
 ները եկեղեցիէն. երկրորդ՝ համահաւա-
 քեալ եկեղեցոյ կուտայ իւր իշխանու-
 թիւնները. երրորդ՝ եկեղեցի ըսելով

կհասկընայ իւր բոլոր աշակերտաց ընկերոս թիւնը, եւ ոչ թէ միայն քանի մը անձինք, եւ յերաւի, տես ինչ կըսէր ինքն իսկ Քրիստոս իւր աշակերտներուն. « եթէ քու եղբայրներէդ մէկը մեղանչէ քեզի դէմ, գնա յանդիմանէ զինքը՝ երբոր դու ու նա մինակ էք. եթէ մտիկ ըրաւ, վաստըկեցար եղբայրդ. եթէ մտիկ չընէ, առ հետդ մէկ երկու անձինք, որպէս զի երկու կամ երեք վկաներու խօսքով ամեն խօսք հաստատուի. եւ եթէ անոնց ալ մտիկ չընէ, եկեղեցւոյն ըսէ. իսկ եթէ եկեղեցւոյն ալ մտիկ չընէ, քեզի համար թող այնպիսին հեթանոս եւ մաքսաւոր համարուի: Ճշմարիտ կըսեմ ձեզի, ինչ որ դուք երկրիս վրայ կապէք՝ կապուած լինի երկինքը, եւ ինչ որ երկրիս վրայ արձրկէք՝ արձրկուած լինի երկինքը: Այս ալ կըսեմ ձեզի. եթէ ձեզնէ երկու հոգի երկրիս վրայ միաբանին, ինչ բան ալ որ

խնդրեն՝ պիտի ընդունին իմ Հօրէս որ երկինքն է. վասն զի ուր որ երկու կամ երեք հոգի հաւաքուած լինին իմ անունովս, ես նոցա մէջն եմ. Եւ յայտնի է որ Քրիստոս այս խօսքին մէջ կուտայ կապելու ու քակելու գաւառաւորութիւն եւ արձակելու իշխանութիւնը, բայց որով կուտայ արդեօք քանի մը աշակերտներուն միայն եւ զանոնք կընտրէ՝ ուրիշներուն գլուխ կգնէ: Ոչ: Արդեօք իւրաքանչիւր աշակերտաց զանազան դարձեալ ոչ: Բոլոր իւր աշակերտացը կուտայ այն իշխանութիւնը՝ առանց բացառութեան, ըստ որում նոքա ընկերութիւն մը՝ եկեղեցի մը կկազմեն. եւ այս ընկերութիւնը՝ այս եկեղեցին է որ միակ աւանդապահ է այն իշխանութեանը *):

(*) « Ապա ուրեմն իշխանութիւն թողուծեան մեզաց առաքելոցն տուաւ, եւ եկեղեցեացն՝ զորս նորա

Յիրաւի բնական բան է որ ամենայն
ընկերութիւն կարող է դատապարտել
եւ արձակել. եթէ օրէնքը արդար է
եւ արդարութեամբ ի գործ դրուի,
դատաւորին երկրիս վրայ կապածը եր-
կինքն ալ կապուած է, երկրիս վրայ
արձակածը՝ երկինքն ալ արձրկուած է.
վասն զի արդարութիւնը երկու տեսակ
չկրնար լինել. ճշմարիտ է սր մէկ աշա-
կերտ մը կարող է ուրիշ աշակերտ մը
վարել դուրս հանել իւր առջեւէն.
բայց բոլոր ընկերութենէն իրօք դուրս
ձրգուելու համար՝ նոյն ընկերութեան
դատաստանը հարկաւոր է. ապա ուրեմն
աշակերտաց ընդ հանուր ժողովը պի-
տի վճռէ իրենց վերաբերեալ խնդիր-
ները, եւ նորա վճիռը երկինքն ալ պի-

յՈւտուծոյ առաքելաբ հաստատեցին, եւ կայսրապո-
սաց՝ որք մեռնադրութեամբ զնոսա փոխանակե-
ցին »: Ս. Կիպր. Սուղթ ԻԵ:

տի հաստատուի. վասն զի կարելի բան
չէ որ ամենքն ալ խաբուին, եւ մաս-
նաւորաց կիրքերը չեն կրնար հասարա-
կաց արդարութիւնը ոչնչացընել: Միայն
մէկ տեղ հաւաքուած աշակերտները
կրնան օրինաւորապէս հեթանոսի տեղ
դնել զմէկը եւ իրենց ընկերութենէն
դուրս հանել: Ուրեմն վարդապետական
անսխալութիւնը եւ կառավարչական
իշխանութիւնը տրուած են եկեղեցւոյ՝
իբրեւ ընկերութեան աշակերտաց Քրի-
ստոսի, եւ ոչ թէ տրուած է գլխաւոր
մեծաւորաց մասնաւոր եւ ինքնիշխան
մէկ ժողովակին:

Արդարեւ հեռու է մեզնէ՝ եկեղեց-
ւոյ մէջ հաւասարականութիւն սով-
րեցընելու սխտըր, եւ կամ զամենքը
հարթ հաւասար ընելու ջանքը՝ մինչ-
դեռ Քրիստոս չէ կամեցեր այդ հաւա-
սարութիւնն ընել: Ստոյգը այս է, ինչ-
պէս որ պիտի տեսնեմք, որ Քրիստոս

դատակարգութիւն մը հաստատած է իւր եկեղեցւոյն մէջ՝ բայց այս աշնոյնպէս օտոյգ է՝ որ նա այն դատակարգութիւնը միայն չէ ըրած իրեն եկեղեցին։ Ապա ուրեմն եկեղեցական դատակարգութեան անդամները մեծ կամ փոքր իշխանութեան մաս մը ընդունած են այն դատակարգութեան մէջ աւելի կամ պակաս բարձր տեղ մը բռնածներուն նայելով։ Եւ սուրբ Յովհաննիս Ասկեբերան շատ իրաւացի կերպով դիտողութիւն կ'ընէ այս բանիս վրայ Մատթէոսի աւետարանին վերոյ յիշեալ խօսքը մեկնած Ժամանակը *): Բայց այս ըսել չէ թէ հասարակ հաւատացեալները իրաւունք չունին եկեղեցական դատակարգութեան անդամներուն հետ ի միասին դործունեայ կերպով խառնուելու եկեղեցւոյ կառաւարկութեան հետ։

վարութեանը՝ Նոքա իրօք մասն են եկեղեցւոյ, թէպէտ եւ անոր մեծաւորները չեն։ Իրօք եկեղեցւոյ մէջ կապրին, թէպէտ եւ ստորնագոյն կարգերու մէջ, եւ այս իրական կեանքը որ եկեղեցւոյ մէջ ունին՝ բաւական է այս բանիս որ ինչ որ եկեղեցւոյն աւանդուած է՝ չկարենայ նոցա ձեռքէն առնուիլ, որովհետեւ եկեղեցւոյ անդամք են։

Թէ աւետարանին մէջ եւ թէ առաքելոց թղթերուն մէջ երբոր խօսք կ'ըլինի եկեղեցւոյ վրայ, ոչ թէ միայն սրբոյն Պետրոսի, միայն առաքելոց, միայն եպիսկոպոսաց, միայն քահանայից, միայն սարկաւազաց վրայ է, հասարակ նաեւ աշխարհականաց եւ հասարակ հաւատացելոց։ Եկեղեցւոյ աւետարանական սահմանը այս է՝ «Եկեղեցին է Ժողով կամ ընկերութիւն հաւատացելոց» [այս ինքն ամենայն աշակերտաց՝ Բրիստոսի, եւ այն պարտաւորութիւն-

ները որ կուտայ Գրիստոս, կամ այն
իրաւունքները որ կշնորհէ եկեղեցւոյ,
ամենայն հաւատացելոց կվերաբերին,
թէպէտ եւ զանազան աստիճաններով,
եւ ոչ թէ հովիւներուն միայն. այս է
ահա եկեղեցի բառին նշանակութիւնը.
եւ ընդհանրապէս կամ պէկերական կամ
կաթոլիկ եկեղեցին ուրիշ բան չէ՝ եթէ
ոչ բոլոր մասնաւոր եկեղեցեաց միաբա-
նութիւնը կամ հաւաքումը: Մենք այս
կէտը ամենայն կերպով հաստատուն
կհամարիմք, եւ չեմք տարակուսիլ որ
նոյնպէս կը համարի ով որ ուշադրու-
թեամբ կարդացած է նոր կտակարանը.
Եթէ ասոր վրայ երկբայութիւն մը ծա-
գելու լինի, իսկոյն կփարատի առաջի-
կայ վկայութիւններով. Մատթ. ԺԶ,
18: Գործ. Ի, 28: Ա. Պետր. Ե, 13: Հովհ. Բ,
ԺԶ, 23: Ա. Կորնթ. Ա, 2. ԺԶ, 19: Բ.
Կորնթ. Ա, 1: Ա. եւ Բ. Թէսաղ. Ա, 1 եւ 4:
Փիլիպ. 2: Գ. Յովհ. 6, 9, 10: Յայտն. Բ,

1, 7, 11, 17: Այս վկայութիւնները
բացարձակապէս անկարելի է հասկը-
նալ՝ եթէ աշխարհականները դուրս
ձգուին եկեղեցւոյ սահմանէն, եւ եթէ
եկեղեցին ոչ է ժողով կամ ընկերու-
թիւն ամենայն հաւատացելոց:

Միայն այս կերպով հասկըցուած է ե-
կեղեցւոյ նշանակութիւնը նախնի դա-
րուց հայրապետներուն գրուած ողորմէջ:
Սուրբն Երանոս կրօն է թէ բոլոր հաւա-
տացեալք առանգապահ են հաւատոյ եւ
աւանդութեան. «Հաւատան եւ աւան-
դեն» (1). Տերոտղիանոս այս առաջար-
կութիւնս ըրած է «Ուրանոր երեք ո-
մանք, եկեղեցի է: Թէպէտ եւ աշխար-
հականք»: Սուրբն Կիպրիանոս ոչ մի-
այն եկեղեցւոյ տեսական սահմանին
մէջ կմոցնէ բոլոր հաւատացեալները,
եւս եւ աշխարհականները, հապա նա-

(1) Գիրք Բ, ընդդէմ Հերժուած. Գլ. Բ:

եւ անոր կառավարութեանը մէջ: Այս բանս կհաստատէ նորա մէկ թուղթը առ հռովմէական եկեղեցականս. «Այսպէս ահա միաբանութեամբ խորհրդոց ընդ եպիսկոպոսաց, քահանայից, սարկաւազաց, խոստովանողաց, նմանապէս եւ առաջիկայ աշխարհականաց, տեսանել զանկերոցն զգատառտան»¹): Ուրիշ տեղ այս սահմանը կուտայ եկեղեցւոյ որոշ կերպով. «Ժողովուրդ միացեալ ընդ քահանային, հօտն միաբանեալ ընդ հովուի իւրում»²): Սուրբն Ոպտատոս Միլեթացի այսպէս կհամարէ եկեղեցւոյ անդամները. «Եպիսկոպոսունք, քահանայք, սարկաւազունք, պաշտօնեայք եւ հաւատացելոց բազմութիւնն (turba fidelium)»³): Սուրբն

Հեղուդիտոս կըսէ նոյնպէս թէ եկեղեցւոյ մարմինը կկազմեն ոչ միայն եպիսկոպոսն, քահանայք եւ սարկաւազունք, հապա նաեւ ժողովուրդն: Իսկուրոս Պեղուսացին այս սահմանը կուտայ եկեղեցւոյ. «Ժողով սրբոց միաբանելոց ընդ միմեանս ստոյգ հաւատով եւ գերազոյն եղանակաւ վարուց»⁴): Նիկողայոս Ա եւ Իննովկենտիոս Գ պապերն անգամ կըսեն թէ «եկեղեցին է կաթողիկեայց կամ թէ հաւատացելոց հաւաքումը», եւ այս սահմանը ընդունած է Լատերանեան ժողովներուն մէկը: Նոյնպէս բացայայտ է Թովմայի Ագուինացւոյ խօսքը՝ թէ «եկեղեցին է ժողով կամ ընկերութիւն հաւատացելոց, նման է քաղաքական ընկերութեան, վասն զի ինքն իսկ

(1) Կիլիքիոսի թուղթ ԼԱ:

(2) Գիրք Բ, ընդդէմ Պարմենիանոսի:

(3) «Յաղագս իւղոյն օծութեան», Թ. Ա:

(1) Գիրք Բ, Թուղթ ԼԵԶ, առ Թեոդոսիոս եպիսկոպոս:

Ժողովուրդն եկեղեցի կոչի, եւ ամենայն
քրիստոնեայ է որպէս անդամ նորին
խակ եկեղեցւոյ ¹) : ճաշաց, մատակարար
Ոսեոսայ բազմաթիւ եւ անժխտելի
վկայութիւններով կհաստատեն՝ թէ մին-
չեւ Տրիդենտեան Ժողովը եկեղեցւոյ
երեսելի վարդապետները այս սահմանը
տուած են եկեղեցւոյ ²) : Նոյն սահմա-
նը պահուած է նաեւ Տրիդենտեան Ժո-
ղովէն ետքը նիւթապէս միայն, եւ այն-
պիսի այլափոխութեամբ՝ որով արդէն
վաղուց բոլորովին խանդարուած էր
անոր հոգին : ³ Յամարայ ցմախաս

Ինչպէս որ յայտնի կերեւի այն ճա-
ռէն՝ զոր գրած է Ֆլէօրի եկեղեցւոյ,
վիճակին վրայ առաջին վեց դարերուն
— ապառաջ ի ման զոյճրատաւ — թոյլի

(1) Բաժ. Ի, խնդ. Ա, յօդ. Ը. եւ « Մեկնութիւն
Հանդանակին հաւատոյ :

(2) Հատ. Ե, էջ 665 եւ որ զինի : — Տե՛ս Հատ.
Բ, էջ 652 : — Հատ. Դ, էջ 249 :

մէջ, եկեղեցին ինքզինքը կառավարած
է բովանդակ այն միջոցին այս մաքրով՝
որ իւր բոլոր անդամները, նաեւ աշ-
խարհականները, գործունեայ կերպով
կդառնէին անոր վերաբերեալ ամեն
գործերուն, նաեւ անոր կառավարու-
թեանը մէջ եկեղեցւոյ դասակարգու-
թենէն դուրս էին : Բայց կառավարու-
թենէն դուրս չէին, վասն զի կառա-
վարութիւնը այն Ժամանակները խառ-
նուած ու միացած չէր դասակարգու-
թեան հետ, ինչպէս որ խառնուեցաւ
երբ որ ամեն բան կեդրոնացաւ եկեղե-
ցւոյ գլխաւորաց վրայ ¹) : Գոմիտի մայի

Վեցերորդ դարէն ետքն էր որ առա-
ջին անգամ զորդեցաւ հին կարգը քրի-
ստոնեայ Ժողովրդոց արեւմտեան մա-

(1) Տե՛ս « Յափշտակութիւնը պապից եւ եպիս-
կոսոսաց » (Usurpations des papes et des évêques,
par I. — J. Brethé) Փարիզ, 1864 :

սին մէջ: Հասարակ հաւատացելոց բազմութիւնը այնքան շատցաւ որ կարելի չէր որ առաջուան պէս ամենքն ալ միտնէին եկեղեցւոյ գործոցը մէջ: Դարձեալ, նորագարձ բարբարոս ազգաց տգիտութիւնը մեծ էր: Եւ նախնի հաւատացելոց մէջ անտարբերութիւնը օրէ օր աւելանալու վրայ էր: Այս երեք պատճառները այս ինքն հաւատացելոց բազմութիւնը, տգիտութիւնը, եւ անտարբերութիւնը, ստիպեցին ղ հայրապետները այնուհետեւ բոլոր հաւատացելոց կարծիքը չհարցնելու: այլ միայն գլխաւորներունը, որ այն ժամանակը գրեթէ ամենուն պատգամաւորներն էին: Տղեկանի չորրորդ ժողովոյն գործոցը մէջ անգամ կոեստեմբ 633 ին որ այս կերպով որոշուած է գաւառական ժողովոյ ձեւը. «Յետ եպիսկոպոսաց, քահանայից եւ սարկաւագաց ի ներքս մուծցին աշխարհականք, զորս ժողովն

արժանիս համարեցի առաջիկայ լինելոյ նմին» (1): Իրգալի մասն ղ դատեալ ուց ղ կերպերը այս կարգն ալ խափանեցաւ: Նոյն պատճառներով՝ զորոնցմով աշխարհականներուն ամենքը չէին կրցած ժողովի մէջ մտնել՝ ղերջապէս ամենքն ալ անկից դուրս մնացին: Մասնաւոր եկեղեցիներուն կողմանէ՝ գաւառական ժողովոց մէջ նոցա եկեղեցականները միայն երեւցան, եւ այնուհետեւ հասարակ հաւատացեալները գործնական կերպով դուրս ձգուեցան եկեղեցւոյ կառավարութեան որ եւ իցէ մասնակցութենէն, եւ եղան հասարակ հաւատակներ, որ գրեթէ կրաւորաբար պէտք էր հաւատային:

Սակայն իշխանները յանձն առին բոլորովին դուրս մնալ Մէկ կողմանէ նոցա փառասիրութիւնը, որով կուզէին

(1) Լաղպէ, հատ. Ե, սիւնակ 1704:

Հասարակ ժողովրդոց տեղը բռնել՝ որք
ըստ աշխարհական կարգի իրենց ռա-
միկներն ու ծառաներն էին, միւս կող-
մանէ եպիսկոպոսներուն դէմ նախան-
ձը՝ որոց իշխանութիւնը երթալով կը
մեծնար նաեւ աշխարհական կերպով,
եւ ամեն մէկը մէկ մէկ իշխան դար-
ձած էին, եւ իշխաններուն սիրտը վախ
անգամ կձգէին իրենց կալուածներուն
մէջ, պատճառ կլինէին իշխանաց ժո-
ղովներուն մէջ ներկայ գտնուելու, եւ
հոն պահպանելու իրենց իրաւունքնե-
րուն եթէ ոչ իսկութիւնը՝ գոնէ շուքը
եկեղեցական գործոց մէջ: Ետքերը այս
ալ պատահեցաւ որ նոցա ներկա-
յութիւնը պարզ արարողութիւն մը
դարձաւ, կամ աւանդութեամբ ե-
կած սովորութիւն, եւ այն միայն ա-
սոր համար որ աշխարհական իշխա-
նութեան իրաւունքները պահպանուին՝
եթէ յանկարծ հոգեւորական իշխա-

նութիւնը այն իրաւունքը պակսեցը-
նել կամենար, բայց այս յայտնի է
որ ամենեւին խնդիրը հոգեւորական
իրաւանց վրայ չէր, եւ անոր հա-
մար չէր նոցա ներկայանալը. քրիստո-
նէական ճշմարիտ հասարակութիւնը
վերցուած եւ անոր տեղը պարզապէս
քաղաքական հասարակութիւնը բռնած
էր, որ յետոյ այնչափ վնասներու պատ-
ճառ պիտի լինէր. քրիստոնէական հա-
սարակապետութիւնը վաղուց մեռած
էր, եւ այնուհետեւ եկեղեցւոյ սահմա-
նը բացարձակապէս ժողով հաւատա-
ցելոց անուանելը իբրեւ հնութիւն մը
միայն կպահուէր՝ առանց գոյական մէկ
բանի. վասն զի իրօք եկեղեցին ուրիշ
բան չէր դարձած՝ եթէ ոչ ժողով հով-
ուաց եկեղեցւոյ:

Այս երկրորդ սահմանովս եկեղեցին
ոչ եւս էր հին ատենի քրիստոնէական

Հասարակապետութիւնը, հապա ազ-
նուապետութիւն: յայտնաբերուեց
Շիտակն ըսելով՝ եկեղեցւոյ այս նշա-
նակութիւնը երկար չքննարկելու
արեւմտեան քիմիայի, նախ անոր համար որ իննե-
րորդ դարէն ետքը իսկողորեան սուր
կոնդակները տգէտ ու պարզամիտ ժո-
ղովրդոց մօքին մէջ այս շիտակ բայց
իրական գաղափարը տպաւորեցին՝ թէ
եկեղեցին միապետութեան պէս բան
մի է: Երկրորդ ասոր համար՝ որ սոս-
րին կարգի եկեղեցականք հարկաւ մէկ
կողմէն հասարակ հաւատացելոց մէջ
կեցած, որ ոչ սէր ունէին եւ ոչ կարո-
ղութիւն եկեղեցական գործոց մէջ
մտնելու, մէկ կողմանէ ալ եպիսկոպոս-
ներուն ձեռքին տակը՝ որ զանոնք ծա-
ռայի տեղ կգնէին՝ հարկաւ մէջտեղէն
պիտի վերնային, ու եկեղեցւոյ կառա-
վարութեանը մէջ պիտի չմտնէին, զոհ
լինելով հասարակ հաւատացելոց պա-

ղութեանը եւ եպիսկոպոսաց փառա-
մոլութեանը: Ինչպէս որ հասարակ
հաւատացեալները կառավարութենէն
դուրս ձգուած էին՝ միայն անոր հա-
մար որ եկեղեցական դասակարգութեան
հետ մաս չունէին: Նոյնպէս ալ քահա-
նայք եւ ստորին պաշտօնեայք եւս
դուրս ձգուեցան, վասն զի եպիսկոպոս-
ները դրած էին մօքերնին՝ թէ նոքա
քահանայական կարգի իշխանութիւնը
միայն ունէին եւ ոչ թէ իրաւասու-
թեան իշխանութիւնը: Վասն զի իրօք
ալ նոյն մօքով՝ որով կառավարութիւ-
նը դասակարգութեան հետ շիտակե-
րէն, հնարեր էին նաեւ այս զանազա-
նութիւնը, այս ինքն իշխանութիւն
կարգի եւ իշխանութիւն իրաւասու-
թեան: Բաւական չհամարեցան այս ը-
սելով՝ թէ ով որ դասակարգութեան
մասն չէ՝ չկրնար եկեղեցւոյ կառավա-
րութեան մէջ մասն ունենալ: այլ յե-

տոյ այս ալ ըսին թէ ո՛վ որ միայն իշխանութիւն կարգի ունի, եկեղեցւոյ կառավարութեան մասնակցութենէն դուրս է. վասն զի, կըսէին, կարգի իշխանութիւնը միայն խորհրդոց կլերաբերի, մինչդեռ իրաւասութեան իշխանութիւնը նոյն իսկ եկեղեցւոյ կառավարութեանը կլերաբերի. որպէս թէ կարգի իշխանութիւնը զոր ինքն Քրիստոս տուած է՝ իրաւասութեան իշխանութենէն պակաս է, այն իրաւասութենէն զոր եպիսկոպոսները տալու իշխանութիւն ունեցող կկարծուէին՝ կարգի իշխանութիւնը վաւերացնելու համար:

Ստորին եկեղեցականաց արեւմտեան եկեղեցւոյ կառավարութենէն դուրս ձգուիլը ինչ պատճառներով ալ եղած լինի, գործը ըստ ինքեան յայտնի է, եւ քահանայն՝ որ ճշմարտապէս հովիւ է եկեղեցւոյ եւ տնտես հոգւոց մարդ:

կան՝ կարգեալ ի Քրիստոսէ սրբազան բաները մատակարարելու համար, եկեղեցական ըսուած բաներուն կառավարութենէն դուրս ձգուեցաւ, եւ միայն արտաքին ձեւի համար պահուեցաւ այն կերպով՝ ինչ կերպով որ կպահպանուի հնութիւն մը՝ առանց գործնական սովորական կենաց ծառայելու, առանց կարեւորութեան եւ առանց մէկ արժանաւորութեան: Նաեւ մեր օրերը քահանաներ կան՝ որ սովորաբար իրենց հիւանդ լինելուն կամ ծերութեանը, կամ ուրիշ բան ընելու անկարողութեանը պատճառաւ՝ եպիսկոպոսին օգնական կընտրուին՝ կանոնի ըսուելով, եւ նորա քովը իբր թէ խորհրդական կամ կամ աստե՛նակալ կլինին, թէպէտ եւ ոչ երբէք եպիսկոպոսը հարկաւոր բաներու վրայ խորհուրդ կհարցընէ անոնց, այն խորհրդականները հաւաքողն ալ ինքը եպիսկոպոսն է իւր ուղածին

պէս՝ երկու նստատեղիւ . մէկը այս՝ որ
անօգնական ծերունիներու աղէկու-
թիւնն ըրած լինի՝ մէկն ալ այս՝ որ իւր
կռուակարութեանը ուրիշ մարդ չխառ-
նուի .
Ատորին եկեղեցականները երկու այլ
եւ այլ անգամներ աշխատեցան որ ի-
րենց իրաւունքները նորէն ձեռք ձգեն,
բայց ի դուր: Առաջին փորձը ըրին Կոս-
տանդեան եւ Բասիլեան ժողովներուն
մէջ: Կոստանդեան ժողովին մէջ աւելի
բան մ'ալ ըրին. վասն զի երբոր պապը
պահանջեց՝ իւր կուսակիցներուն կողմը
գօրացնելու համար՝ որ աշխարհական
ուսումնականները եւ թագաւորաց՝ իշ-
խանաց ու ճեմարանաց պատգամաւոր-
ները չկարենան խորհուրդի մէջ մտնել
կամ քուէ տալ, ժողովը անոր դէմ
կեցաւ: Յետոյ ժէ եւ ժԲ դարերուն մէջ
Ռէնս, Լիզիէօ եւ Փարիզ քաղաքները
մեծամեծ վիճաբանութիւններ եղան

երկրորդ կարգի եկեղեցականաց նախնի
իրաւունքները ձեռք ձգելուն վրայ,
բայց այն վիճաբանութիւնները անպը-
տուղ մնացին: Այնուհետեւ եկաւ 1801-
ին դաշնագրութիւնը, որոյ գօրութեամբ
բը երկրորդ կարգի եկեղեցականները
բոլորովին նուաճուեցան եկեղեցական
լուծին տակը, եւ հասարակ ժողովրդ-
դապետներն ու ծխատէր քահանանե-
րը, այս ինքն երկրորդ կարգի եկեղե-
ցականաց ահագին բազմութիւնը, ա-
ռաջնորդին ինքնակամ հաճոյիցը զոհ
եղան:

Քահանաներուն այս կերպով յօգուտ
եպիսկոպոսաց նուաստանալովը՝ եկեղե-
ցւոյ նշանակութիւնը նոր այլափոխու-
թիւն մը առաւ: Այնուհետեւ գործ-
նականապէս ոչ հասարակապետութիւն
համարուեցաւ եկեղեցին, եւ ոչ ազնուա-
պետութիւն, հապա միապետութիւն՝
ազնուապետութեամբ չափաւորեալ:

Հին սահմանները միայն անոր համար պահուեցան որ խօսքով եւ ըստ երեւութին աւանդութիւնը պահուի։ Բայց իրօք եկեղեցին ոչ եւս մնաց ժողով հաւատացելոց՝ ինչպէս առաջին շրջանին մէջ, եւ ոչ ժողով քահանայից կամ հոլուաց՝ ինչպէս երկրորդ շրջանին մէջ։ Հապա միայն եպիսկոպոսներու ժողով, այս ինքն մասնաւոր եկեղեցեաց եպիսկոպոսները՝ իրենց գլուխ ունենալով տիեզերական կամ ընդհանրական ըսուած եպիսկոպոսը։ Այս էր ահա ի սկզբան անդ «—»-ը եկեղեցի ըսուածը, որ յետոյ պարզապէս եկեղեցի անուանեցաւ։ Ըսել է թէ այնուհետեւ եկեղեցին ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ եկեղեցական դասակարգութեան բարձրագոյն մասը։ Եկեղեցւոյ թէ վարդապետական եւ թէ կառավարչական իշխանութիւնը, որ ատենով մասնաւոր եկեղեցեաց միաբանութեանը վրայ, այս

ինքն ամենայն հաւատացելոց ընկերութեան կամ ժողովոյն վրայ հաստատուած կհամարուէր, այնուհետեւ միայն եպիսկոպոսաց եւ պապին վրայ մնաց։ Ինչ որ եպիսկոպոսունք եւ պապը միաբան կհրատարակէին իբրեւ մասն հաւատոյ, իրօք հաւատոյ մասն էր։ Ինչ կանոններ որ դնէին բարեկարգութեան կամ ուղիղ բարոյականի համար, հարկ էր ընդունիլ եւ ի գործ դնել։ Քահանայք, որ հովիւ ժողովոց լսուելու անունն ու պաշտօնը ունէին, եւս առաւել հասարակ դպիրները եւ հասարակ հաւատացեալները, որ եւ ինչէ իրաւունքէ ղուրկ էին։ Նոցա պարտքն էր հաւատալ եւ հնազանդիլ բարձրադասակապէս եւ առանց պատանխան տալու։ Եւ եթէ ասանցմէ մէկը իւր հին իրաւունքները պահանջելու ելլէր, եպիսկոպոսներուն ու պապին իրաւանքը

դէմ՝ անպատամբութիւն ըրած՝ կհամարուէր:

Այս նոր դրութիւնը կամ ոճը այնպէս տարածուեցաւ ամեն տեղ որ ամենեւին վէճ չէր վերցընէր: Մէկ դրժուարութիւն մը միայն կմնար, որ էր եպիսկոպոսական ու պապական իշխանութիւնները հաւասարակշռութեան մէջ դնել: Երբեմն եպիսկոպոսական իշխանութիւնը պապականէն վեր կդնէին, ինչպէս որ ըրին Կոստանդեան, Բասիլեան եւ Փարիզեան ժողովներուն մէջ: Եւ երբեմն անոր ներհակ՝ պապական իշխանութիւնը եպիսկոպոսականէն վեր կանցընէին: Եւ ահա այն ատենը այս երկու իշխանութեանց իսկութեանն ու յարաբերութեանցը վրայ վիճելով՝ սկսան մտածել թէ երբեք չեն սկզբնական աղբիւրը ո՞րն է, եւ եկեղեցւոյ անսխալականութեան հիմնական սկիզբը ինչ է. արդեօք պապին

վարդապետութիւնը անսխալ ընողները եպիսկոպոսներն են՝ թէ պապն է եպիսկոպոսաց վարդապետութիւնը անսխալ ընողը. արդեօք եպիսկոպոսներն են պապին վճիռներուն օրէնքի ուժ տրուողները, թէ պապն է նոյն ուժը եպիսկոպոսաց վճիռներուն տուողը: Այսպիսի դատարկ, այսպիսի ծաղրական բարակ նիւթի մը վրայ բացուած կռիւները հարկաւ չէին կրնար անորոշ մնալ: Յայտնի բան է որ պապը ամեն բանի մէջ առաջին լինելով՝ թէ՛ վարդապետութեան, թէ՛ բարեկարգութեան եւ թէ՛ կառավարութեան մէջ, քիչ ատենէն պիտի համարուէր սկիզբն եւ հիմն եւ աղբիւր ամենայն իրաւասութեան եւ ամենայն անսխալութեան: Այս էր ահա այն հռչակաւոր կռիւը՝ որ բացուեցաւ Գաղղիականաց եւ Երեսնականաց մէջ. Գաղղիականները կը պահանջէին՝ որ պապը հպատակի ե-

պիսկոպոսաց Ժողովոյն, եւ անդրալեռ-
նականք կայնդէին՝ թէ պապը վեր է ա-
մենայն եպիսկոպոսներէն, թէ մէկտեղ
հաւաքուած լինին նոքա եւ թէ ցրուած:
Եւ այս ողորմելի խնդիրներուն հասած
էր ժէ եւ ժԲ դարերուն մէջ այն հռով-
մէական կաթողիկոսեան աղաւթու-
թեան մնացորդը՝ որ կըսուէր Գաղղիա-
կան-Լէւն (կալլիքանիդմ):

Երբոր ամենայն իշխանութիւն պա-
պին վրայ ամփոփելու ջանքով՝ հասա-
րակ հաւատացեալները եւ քահանանե-
րը հեազհետէ դուրս ձգուեցան Ժո-
ղովներէն, հարկաւ եպիսկոպոսներն ալ
դուրս պիտի ձգուէին, եւ պապը միայն
պիտի մնար բացարձակ գլուխ եկեղե-
ցւոյ: Անդրալեռնականք առաջ բաւա-
կան համարեր էին սահմանել եկեղե-
ցին, «պապութիւն միացեալ ընդ եպիս-
կոպոսութեան», յետոյ՝ որպէս զի յադ-
թահարեն զգաղղիականները որ կսահ-

մանէին զեկեղեցին «Եպիսկոպոսութիւն
միացեալ ընդ պապութեան», քիչ ա-
տենէն եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը
մէկգլի դրին, եւ միայն պապինը սկսան
պաշտել: Ինչպէս որ եպիսկոպոսները
իրենց քահանաները եպիսկոպոսութեան
ծառայ դարձուցեր էին, նոյնպէս ալ
բնական էր որ պապը եպիսկոպոսները
դարձնէր պապութեան ծառայ: Եպիս-
կոպոսները թողեր էին քահանայից
միայն հնադանդելու պարտքը, իրենց
միայն պահելով հրամայելու իրաւուն-
քը: պապն ալ իրեն կողմանէ միայն
հնադանդելու պարտքը կ'թողուր եպիս-
կոպոսաց, իրեն միայն պահելով բոլոր
եկեղեցին կառավարելու իրաւունքը:
Եպիսկոպոսները կուգէին ամեն բանի
վրայ իրենք դատաստան ընել՝ առանց
անպատճառ մասնակից ընելու իրենց
խորհրդին քահանաները ու հաւատա-
ցեալները: Բնական էր որ պապն ալ

վերջապէս կամենար ամենայն դատաստան ինքը կտրել՝ առանց մէկուն քրննութեանը տակ ընկնելու, եւ ոչ իսկ եպիսկոպոսներուն, եպիսկոպոսները կամեցեր էին որ հասարակ քահանաները իրենցմէ առնուն բոլոր իրենց քահանայական իշխանութիւնները. ինչո՞ւ համար պապն ալ պիտի չկամենայ որ հասարակ եպիսկոպոսները միայն իրմէ առած լինին բոլոր իրենց եպիսկոպոսական իշխանութիւնները: Եպիսկոպոսները կամեցեր էին վերցընել եկեղեցական ատենաներն ու ժողովները, եւ կառավարել քահանաները՝ ոչ թէ ըստ օրինաց, այլ ըստ քմաց. ինչո՞ւ համար պապն ալ պիտի չկամենար որ ամենայն մեծ եւ փոքր խնդիրներ իրեն ատենանը բերուին, եւ իրեն պարզ կամքը բռնէ այն օրէնքներուն տեղը՝ զորս դրած կլինէին իրմէ վար եղողները:

Վերջին դարերու Գաղղիականները կրօնին անգաղար անդրալեռնականաց դէմ՝ եթէ եկեղեցին միապետութիւն է՝ աղնուապետութեամբ սաստիկ չափաւորուած. բայց իրենց կիսկատար դրութիւնը չէր կրնար դիմանալ այն բացարձակ իշխանութեան յորդահաս հեղեղին դէմ՝ որոյ աղբիւր էր Խիլդորեան սուտ կոնգակազիրքը այն հեղեղներուն՝ որ հետագայ դարերուն մէջ աւելի ալ սաստկացան զանազան անդրալեռնական դպրոցաց խարդախութիւններով. այն հեղեղներուն՝ որ քիչ մը առեն եկան զարնուեցան մռնչելով եկեղեցւոյ պարիսպներուն հոստանդեան եւ Բասիլեան ժողովներուն մէջ ու խորտակուեցան, բայց յետոյ նոր սաստկութեամբ վազեցին գնացին իրենց ընթացքին մէջ արմատագին խլիով հին ու պատկառելի կարգերն ու կանոնները, եւ կուրօրէն կործանելով ի-

րենց առջեւն ելնող ամենայն արգելք-
ները, Միսկէպոսիւն բառին ուժը լաւ
կշռել ուզողը կտեսնէ որ միապետական
քնութեան իսկապէս սեպհական է բա-
ցարձակապէս լինել. եւ եթէ չափաւո-
րուի, պատճառը միապետին տկարու-
թիւնը կամ բարեսրտութիւնն է, եւ ոչ
թէ տրամաբանութիւնը: Ինքն իսկ Պո-
սիւէ, որ այնքան հանճարեղ մարդ էր,
չկարողացաւ իւր ժամանակի Գաղղիա-
կանութեանը մէջ հաստատ մնալ. եւ
թէպէտ գաղղիական խնդրոյն համար
զենքեր կպատրաստէր, բայց իրօք անդ-
րակեանական էր, եւ չէր ուզեր շիտակն
ըսել: Բոլոր ցանկութիւնը այն լինելով,
որ բողոքականաց վրայ յաղթանակ
կանգնէ, միութեան չափազանցութեա-
նը մէջ ընկաւ. կրցածին չափ պակտե-
ցուց քահանայից եւ աշխարհականաց
իշխանութիւնը, իբր թէ եպիսկոպոսաց
իրաւունքները հաստատելու համար:

եւ վերջապէս կամ բնական տկարու-
թեամբը եւ կամ խոհեմութենէն շար-
ժելով՝ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը պա-
պին վրայ ամփոփեց: Վասն զի երբեմն
կըսէ թէ՝ «Այս ստոյգ է որ երկրորդ
կարգը խորհրդակցութեան մէջ ձայն
պէտք չէ ունենայ. եւ այս իմ կարծիքս
է, թէպէտ եւ արդր ներհակ օրինակներ
ալ կան »⁽¹⁾): Երբեմն ալ, եկեղեցւոյ մի-
ութեան համար խօսած ճառին մէջ,
կըսէ թէ՝ եպիսկոպոսները ոչխարք են
որոց կառաջնորդէ պապը: Ինչպէս որ
այն ժամանակի գաղղիականները զքա-
հանները գործնական կերպով հովուի
տեղ չէին դնել, այսպէս ալ անդրա-
լեւնական եպիսկոպոսները զանոնք ոչ-
խարի տեղ կդնէին, եւ զհաւատացեալ-
ները գառանց տեղ: Առանց եպիսկոպո-

(1) Պոսիւսէ, «Պատմութիւն Պոսիւէի» (Histoire de Bossuet, par Bausset), գիրք ԺԱ, յոդ. 2:

սական իշխանութեան մեծութեանը նայելու՝ մտքերնին դրած էին թէ եպիսկոպոսներուն ու հասարակ ժողովրդոց մէջ ուրիշ տարբերութիւն չկայ՝ եթէ ոչ շատւորութիւն, որով ոչխարները գառներէն կզատուէին, մի միայն հովիւ եպիսկոպոսաց, որպէս եւ ամենայն հաւատացելոց, մի միայն տէր հօտին՝ եւ ինքը հօտէն դուրս՝ պապն էր, Այսպիսի վարդապետութիւնը նոյն իսկ Պօսիւէի գրուածոցը մէջ կտեսնուի, թէ պէտ եւ նորա գրչովը գրուած էր օր մը այս ճշմարտութիւնս՝ թէ «Այն անսըխալականութիւնը զոր Աստուած խոստացեր է եկեղեցւոյ, նախնապէս հաստատուած է բոլոր մարմնոյն վրայ»⁽¹⁾ : Առնօ, Նիքոլ եւ ընդհանրապէս Փոռ—Ռոյեալի դպրոցը՝ նոյնպէս չափազան-

(1) Թուղթ առ Լէյսնից յաղագս ընդունելութեան Տրիդենտեան ժողովոյն:

ցօրէն եպիսկոպոսաց կողմը բռնեցին։ Տարակոյս չկայ՝ որ նոցա դիտաւորութիւններէն մէկն էր՝ պապական իշխանութեան դէմ իշխանութիւն մը հանել, թէպէտեւ անով բոլորովին հակառակ արգասիք պիտի վաստակէին։ Իայց այս բանիւ մէջ զիրենք դրդող գլխաւոր շարժառիթը՝ իրենց ատելութիւնն էր ընդդէմ եզուիթներուն, այն խռովարար քահանաներուն՝ որոց խելքը միտքն էր՝ եպիսկոպոսաց վրայ տիրապետել։ Նոքա եզուիթները նուաճելու համար աշխատեցան որ եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը աւելցընեն, եւ հասարակ քահանայից իշխանութիւնը սրբան որ կարելի էր պակսեցընեն։

Այս այսպէս լինելով՝ շատ բնական էր զեկեղեցին բոլորովին նոյնացընելը սլապին հետ։ Անդրաւեռնականաց համար եկեղեցին ու պապը մի եւ նոյն են, ոչ եթէ այնու միութեամբ՝ որ միաբա-

նութիւնն եւ պարզ համաձայնութիւնն է, ինչպէս որ կհասկընային սուրբն Ամբրոսիոս, եւս եւ Փրանկիսկոս Սալեղացին, հապա այնու միութեամբ ընդհանրօրոյ մէկը ոչ ինչ կգառնայ ու մէկալը կվաստրկի: Փոխանակ հասկընալու թէ եկեղեցւոյ միութիւնը՝ ընկերութեան միութեանը եւ բնութեան միութեանը պէս պէտք է լինի անթիւ զանազանութեանց ներդաշնակ հաւաքում մը, հետզհետէ ամեն զանազանութիւնները վերուցին, եւ միութիւնը դրին միայն ի պապն եւ ի ձեռն պապին: Անդրալեռնականաց խօսքին նայելով՝ եկեղեցին ոչ եւս այն անտառն է՝ յորում ամենայն ծառ ունի իւր տեսակը, իւր մեծութիւնը, իւր սեպհական գեղեցկութիւնը, այլ միակերպ մացառներէ ձեւացած ցանկ մի է, յորում տիրոջը մկրատը անոր կենդանութիւնը կանոնաւորելու պատրուակով կը ձևաբարէ

զայն, մանաւանդ թէ ցանկ ալ չէ, այլ մի միայն ծառ, որով քովինները ամենն ալ անգթութեամբ արմատաքի խլուելով՝ խեղճ պատուաստներ դարձեր են: Եւ այսպէս եկեղեցին, որ արդէն ըստ իւր սահմանադրութեան այլափոխուած էր, իւր միութեանը կողմանէ անգամ այլափոխուեցաւ, ինչպէս որ պիտի տեսնեմք:

Նատկաթուղիներ երդում ըրած էին՝ որ միապետութիւնն ընդունին, բայց ոչ բացարձակ միապետին եւ այն բացարձակութեանը դէմ բողոքեցին, բայց իզուր: Իզուր ջանացին եկեղեցին արդարացնելու՝ ըսելով թէ նորա հաստատել ուղած միապետութիւնը այս է միայն, որ Աստուած թագաւորէ սրտից յիրայ¹⁾ : Իզուր վարդապետեցին նոքա՝

(1) « Ոմանք կարծեցին՝ թէ եկեղեցին բացարձակ միապետութեան տեսէ է, եւ աշխարհին կրնար

Թէ՛ պատական իշխանութիւնը ուրիշ ամեն իշխանութիւններէն աւելի կապուած է. Թէ՛ անոր պարտքն է ամեն բանէ առաջ եկեղեցւոյ օրէնքները պահպանել, եւ չթողուլ որ դռքի տակ առնուին. Թէ՛ միայն այս պայմանով կրնայ յուսալ պապական ակթոռը որ մասնաւոր եկեղեցիք հնազանդին իրեն, եւ հաւատացեալք վստահութիւն ու պատկառանք ցուցնեն իրեն »¹⁾): Իզուրըսին

աստուածապետական իշխանութիւն մը կուզէ հաստատել: Այն պարոններ, եկեղեցին կցանկայ ընդհանրական միապետութիւն ունենալ, բայց հոգւոց եւ մտաց վրայ, կուզէ որ Աստուած Թաղաւորէ մարդկանց սրտին վրայ նա այսպէս կհասկնայ. եւ եթէ մէկ քանի մարդիկ ուրիշ տեսակ միապետութիւն մը երազեր են եկեղեցւոյ համար, յանցանքը եկեղեցականին չէ: » Պօթէն քահանայ, քարոզ Ս. Իմայր եկեղեցւոյ փարիզու:

(1) Տէօլմիկէն, եկեղեցի եւ եկեղեցիք (Kirche und Kirchen), Միւնխէն, 1864, էջ 38 եւ 39:

շատ անգամ՝ Թէ՛ այս եղած է նոյն իսկ պապերուն վարդապետութիւնը, եւ Թէ՛ Պիոս Է այս բանիս վրայ բացայայտ եւ անժխտելի կերպով յայտնած է իւր կարծիքը *): Հարկը ստիպեց որ ամեն բան կեդրոնացընելու եւ բացարձակ իշխանութեան վերածելու բռնութեանը յաղթէ. այս բռնութիւնը իններորդ դարէն ի վեր յայտնապէս կատրած էր արեւմտեան եկեղեցւոյ մէջ, եւ ասոր դէմ ամեն ժամանակի աղատամիտ կաթոլիկները տկար թումբեր միայն դրած էին. եկեղեցւոյ պատմութեան առաջին շրջանին մէջ, մինչդեռ եկեղեցւոյ քա-

(*) *Esposizione dei suoi santità*). Տես եւ Նոր հիմունք սահմանադրութեան եկեղեցւոյ գերմանացի կաթոլիկաց (Die neussen Grundbagen der deutsch-Katholischen Kirchenverfassung), Շթուկարտ, 1821, էջ 354: — Տես եկեղեցի եւ եկեղեցիք, էջ 41:

դաժարը դեռ ողջամիտ էր: Ժողովներն էին կառավարող, հրամայող, արգելիչ իրենց անունովը, բայց եկեղեցւոյ իրենց յանձնած իշխանութեամբը՝ որոյ աւանդապահներն էին: Բայց արդէն Ժ. դարուն նաեւ ժողովոց մէջ պապերն սկսան օրէնքներ տալ արեւմտեան եկեղեցւոյ: Եւ հրատարակել իսկզբան յանուն առաքելական աթոռոյն, եւ ապա իրենց անունովը: «Իշխանութեամբ առաքելական աթոռոյն արգելումք» կըսէ այն տիեզերական կարծեցեալ ժողովոյն առաջին կանոնը՝ զոր ըրաւ 1123ին Կալիստոս Բ պապը: Ադէքսանդր Գ՝ 1179ին ժողովոյն մէջ քսանեօթը կանոն հրատարակեց, զորս կարգաւ տուաւ եպիսկոպոսաց առջեւ ըսելով թէ «հաւանութեամբ սիւնհոգոսին» գրուած են: Ժամանակէ մը ետեւ այս հաւանութիւնն անգամ հարկաւոր չերեւեցաւ, եւ վերուցին զայն իբրեւ աւելորդ

ձեւ մը: Եւ յիրաւի Պիոս Թ՝ երբոր կամեցաւ հրատարակել անարատ յղութեան վարդապետութիւնը, բաւական համարեցաւ եպիսկոպոսաց կարծիքը հարցընել՝ առանց նոցա հետ խորհրդակցելու: Եւ եպիսկոպոսները բաւական համարեցան այն վարդապետութեան հրատարակմանը ներկայ գտնուիլ՝ զոր ըրաւ միայն պապը, եւ միայն իւր անունովը:

Քանի մը տարի առաջ Լիթթա կարգինալն արժան կհամարէր տակաւին ծանուցանել մեզի՝ իւր զիտաւորութիւնը առաջ տանելու համար, թէ ինքը եկեղեցի ըսելով կհասկընար «—»-ը եկեղեցին, այս ինքն եպիսկոպոսները՝ պապին հետ (ի միասին*)։ Ըսել է թէ այս ամիսովեալ սահմանը՝ եկեղեցի բառին առաջին նշանակութիւնը չէ: Բայց

(*) Թուղթ Ի, էջ 104:

այժմու ժամանակս այդպիսի խղճահա-
րութիւն հարկաւոր չէ. հիմա եկեղե-
ցին ոչ եւս է ժողով կամ ընկերութիւն
ամենայն հաւատացելոց, եւ ոչ ժողով
հովուաց եկեղեցւոյ, եւ ոչ իսկ ժողով
եպիսկոպոսաց ընդ պապին, այլ ընկե-
րութիւն պապին միայն: Պապն է ամեն
բան, եւ ամեն բանի տեղը կրօնէ: Հա-
ւատացեալք՝ քահանայք եւ եպիսկո-
պոսունք ուրիշ բան չեն՝ եթէ ոչ նորա
հօտին գառինքն ու ոչխարները: Եթէ
մէկը կուզէ համոզուիլ՝ թէ այս է անդ-
րալեռնականաց հիմնական վարդապե-
տութիւնը, բաւական է որ կարդայ
Տրմէսթրի, Տօն Կեռանժէ, Վէօյլէօ,
եւ եղբայրներուն Զէֆէլան: Երբոր մենք
եկեղեցւոյ վրայ կիսօտիմք, կըսէր Կուէ-
ցեր եղբայր, եկեղեցի ըսելով պապը
կհասկընամք: -- «Պապէն կառնու ե-
կեղեցին, կըսէ Զէֆէլան, իւր հաւատքը,
իւր կրօնական կենդանութիւնը. վասն

զինա է գլուխ եկեղեցւոյ եւ եպիսկո-
պոսաց¹⁾ . . . : Պապն է մատակա-
րար հոգեւոր շնորհաց²⁾ . . . : Աս-
տուած պապին ձեռքը միայն աւանդած
է երկրիս վրայ իւր յայտնութեան, ար-
դարութեան եւ շնորհաց գանձերը, եւ
նա միայն է անոնց մատակարարը եւ մի
միայն պահապանը: Ուստի մեզի հա-
մար նա այն է՝ ինչ որ պիտի լինէր Քրի-
ստոս՝ եթէ ինքնին ու երեւելի կեր-
պով կառավարէր գեկեղեցին³⁾: Պապն

(1) «Բաւական չէ որ ժողովուրդը զիտնայ թէ
պապն է գլուխ եկեղեցւոյ եւ եպիսկոպոսաց, պէտք
է հասկընայ թէ պապէն կծագի իւր հաւատքը, պա-
պէն տոնուած է իւր կրօնական կենդանութիւնը» .
Տարի 1867, հասար ժ.բ, էջ 86:

(2) Lui essere il dispensiere delle grazie spiri-
tuali. Անդ:

(3) Quest uomo è il papa. Ed è rispetto a noi
ciò che sarebbe esso Cristo, se pèu se medesimo
e visibilmente quaggiù governasse la Chiesa.

« Գերագոյն պատգամախօս, խոխոսորդ Աս-
տուծոյ ի վերայ երկրէ » :

Այսպէս ահա ամենայն ճշտութեամբ
եւ ամենայն իրօք կախարհականութեան տե-
ղը բռնած է պապականութիւնը. եւ եթէ
մտքերնիս բերեմք որ Պ. Վէօյլեօն
կգրէր Հոկտեմբերի 8ին 1869ին՝ թէ
« եկեղեցին եղեցի աստուծոյ » , ոչ ապաքէն
իրաւունք ունիմք ըսելու թէ կաթոլի-
կութիւնը՝ այսօրուան անդրալեռնա-
կանաց խօսքին նայելով՝ է կատարեալ
պապապաշտութիւն: Եկեղեցին է աս-
տուած. իսկ արդ եկեղեցին է պապն,
ապա ուրեմն պապն է աստուած: Այս
է ահա նոցա վարդապետութիւնը, նո-
ցա բոլոր Հաւատամքը:

Այս վարդապետութիւնը անպակաս
ի գործ դրուեցաւ Վատիկանու ժողո-
վակին մէջ. ասոր ուժովը սահմանուե-
ցան նորա կարգադրութիւնները եւ կա-
նոնները, եւ պապական անսխալակա-

նութեան ու ամենակարողութեան վը-
ճիռները դարձան եղան վարդապետու-
թիւնը նոյն իսկ « աստուծոյ եկեղեցոյ » : Այս-
պէս ուրեմն հին վարդապետութիւնը
բոլորովին մերժուեցաւ. այն հասարա-
կապետութիւնը զոր Քրիստոս կամե-
ցած ու սովորեցուցած էր, եւ զոր նախ-
նի եկեղեցին ի գործ դրած էր, կամաց
կամաց հաւատացելոյ՝ քահանայից եւ
եպիսկոպոսաց իրաւունքներուն հետըզ-
հետէ քանդուելովը դարձաւ եղաւ
այնպիսի միապետութիւն մը, որոյ նման
բացարձակ եւ բռնաւորական միապե-
տութիւն երեւակայել անգամ կարելի
չէ. վասն զի մարդկային ձեռքերով եւ
մարդկային ամօթալի կիրքերով կանգ-
նելով այս միապետութիւնը, յաջողու-
թիւն գտան ընդունել տալու զայն իր-
եւ այնպիսի աստուածային գործ՝ ու-
րուն ոչ որ կրնայ գալիլ, ոչ իսկ ընդ
ոչ սրտով, առանց ոտքի տակ առնելու

րա միութիւնը ճշմարիտ միութիւն չէ:
Ճշմարիտ միութիւնը ճշմարտութեան
հետ է, ոչ թէ ստույթեան. ոչ թէ կա-
ռավարող է ճշմարտութեան, հապա
նորա հրամաններուն հնազանդ:

Հռոյմէական աստուածաբանները
երբոր եկեղեցւոյ միութեան վրայ կիսո-
սին, կզանազանեն իրարմէ հաւատոյ
միութիւնը եւ կառավարութեան միու-
թիւնը: Այս զանազանութիւնը գերա-
դանց բան է. բայց գործով ինչպէս
կշարժին: Ո՞չ ապաքէն ցուցուցինք
մենք *) թէ վարդապետական միու-
թիւնը այժմու հռոյմէական եկեղե-
ցւոյն մէջ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ միու-
թիւն պարզապէս կարգադրական եւ
կառավարչական: Եւ յիշաւի. եթէ ե-
պիսկոպոսներէն ոմանք կքարոզեն տե-
սական կերպով՝ թէ հարկաւոր է միու-

թիւն ներքին հաւատոյ միթէ գործով
բաւական չե՞ն համարիւ արտաքին հը-
պատակութեան միութիւնը: Հռոյմէա-
կան եկեղեցւոյ քահանաները, որք սըր-
տով չեն հաւատար նոր վարդապետու-
թիւններուն, նաեւ անոնցմէ շատը որ
կըսեն թէ կհաւատան, ո՞չ ապաքէն սաս-
տիկ կզգուշանան հարցնելու հաւա-
տացիոց՝ թէ ինչպէս է նոցա ներքին
հաւատքը. եւ ո՞չ ապաքէն ամեն օր
թէ խորհրդական արձակումը կուտան
եւ թէ սուրբ հաղորդութիւնը այնպի-
սի անձանց՝ որ յայտնի գիտեն թէ նոր
վարդապետութիւնները կմերժեն, ուս-
տի եւ իրենց համար հերետիկոս են, եւ
բաւական կհամարին նոցա այս կերպով
խորհուրդները մատակարարելու հա-
մար կարենալը ըսել՝ թէ մենք է պաշտո-
նէ կենտրոնացինք թէ չեմք գիտեր որ այն
անձինքը այն վարդապետութիւնները
կմերժեն թէ կընդունին: Յիշաւի:

(*) Գլուխ Ա: Եւստոմա: Եւստոմ. Գլուխ

Վէօյլեէօյին գերազատիւ Տիւփանուի
դէմ՝ բանեցուցած խօսքովը ըսեմք, այս
ոչ ապաքէն հաւատքը խաղալիք դար-
ձընել է։ Միթէ այսպէս կ'լարուի մարդ-
նոյն խի Աստուծոյ հետ այսպիսի սրբ-
բազան բաներու մէջ։ Այսպիսի վար-
մունքը ոչ ապաքէն եկեղեցւոյ խոր-
հուրդներովը խաղալ եւ զանոնք խա-
բէութեան գործիք ընել է։ Եւ սակայն
այս է ահա հռովմէական եկեղեցւոյ
մէջ միութիւն ըսուածը։

Քաջայայտ է, նորէն կ'ըսեմք, որ այս
միութիւնը է միութիւն արտաքին եւ
առերեւոյթ, եւ ոչ թէ միութիւն հա-
ւատոյ։ Յորմէ հետէ հռովմէական ե-
կեղեցին իւր նախնի սահմանադրու-
թիւնը այլափոխելով՝ նմանցուց զայն
տեսակ մը կայսերական կառավարու-
թեան, մանաւանդ թէ այժմու զինուո-
րականութեան, յորմէ հետէ արքե-
պիսկոպոսին մէկը համարձակեցաւ ը-

սել՝ թէ ոչ միայն հասարակ հաւատա-
ցեալները, հապա նաեւ իւր վիճակին
քահանաները նման են զինուորական
գունդի մը՝ զոր կարող է ուղածին պէս
շարժել, ամենայն կերպով ընական է
որ հռովմէական եկեղեցւոյ միութիւնը
ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ պարզապէս ար-
տաքին զինուորական միութիւն։ Եւ
որովհետեւ մարդկանց խղճմանքները
հասարակ զինուորներու տեղ կ'զբուին,
որովհետեւ խելք բանեցընելը յանցանք
կ'համարուի անոնց, եւ նոցա բոլոր
պարտականութիւնները կ'ամրապնդուին
մի միայն մէկ գործողութեան վրայ, որ
է իրենց քայլափոխները ամենաճիշտ
կերպով Վատիկանու փողոյն ձայներուն
յարմարընել, անկարելի բան է միու-
թեան հին գաղափարը անփոփոխ պա-
հել։ Ատենով ամեն բանէ առաջ հա-
ւատ կ'ապահովուէր այժմ՝ որովհե-
տեւ հաւատքը գործնական կերպով

անօգուտ բան մը կհամարուի, ինչպէս նաեւ ուրիշ ամեն ներքին ներգործութիւնները, բաւական է միայն արդարեւ հնարանքելը:

Բայց զնեմք թէ հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ միութիւն համարուի նաեւ ներքին հաւատոյ միութիւնը. սակայն այս միութիւնն ալ՝ նորա հասկըցողութեանը նայելով՝ սուտ է եւ շինծու տես թէ ինչո՞ւ համար:

Որովհետեւ կաթողիկէ եկեղեցին պէտք է ամեն ժամանակ դռնուի եւ ամեն ժամանակ նոյն լինի, յայտնի բան է որ նորա միութիւնը պիտի չլինի միութիւն մէկ օրուան, մէկ տարուան, հարիւր տարուան, հապա ամենայն դարուց մէջ նոյն մինչեւ ցյաւիտեան: Որպէս զի հռովմէական եկեղեցին կարող լինի իրաւամբ սեպհականել իրեն ճշմարիտ միութիւնը, անշուշտ պէտք է որ մէկ լինի ինքը իրեն հետ՝ ոչ միայն

1872ին, հապա նաեւ 1870ին, 1682ին, 1414ին, 858ին եւլն եւլն. այնպէս որ եթէ թի դարուն հռովմէական եկեղեցին մէկ չէ թի կամ թի կամ թի դարբուն հետ, յայտնապէս զուրկ է ճշմարիտ կաթողիկէ միութենէն, թէպէտ եւ շատ մեծ լինի այն միաբանութիւնը զոր ունեցած է այլ եւ այլ ժամանակներ:

Արդ 1872ի հռովմէական եկեղեցին մէկ է արդեօք. 1870ի յուլիսի 18էն առաջ եղող հռովմէական եկեղեցւոյն հետ: Ոչ բնաւ. վասն զի 1872ին այնպիսի Հաւատամք մը ունի որ բոլորովին տարբեր է իւր 1869ին, 1682ին, 1414ին, 858ին եւլն ունեցած հաւատամքէն: Եւ յիրաւի, 1872ին կը քարոզէ նա իբրեւ աստուածային ճշմարտութիւններ, իբրեւ է Քրիստոսէ յայտնեալ եւ 1800 արարեալ է լիւր Բոլոր եկեղեցիէն լիւր. նաեւ ճշմարտութիւններ այն պատպա-

կան անսխալականութիւնը եւ ամենակարողութիւնը՝ որ իւր վարդապետներն ու եպիսկոպոսները դեռ 1869ին կհամարէին չեղելու ու աստիճանեալ վարդապետութիւններ:

Տեսնուեցաւ ուրեմն թէ այժմու հռոմէական եկեղեցին չկրնար մի քանի քայց եթէ երկու տեսակ այլափոխութիւն տալով միութեան գաղափարին. այս ինքն նախ՝ ներքին հաւատոյ իսկական միութիւնը պարզապէս արտաքին հպատակութեան դարձնելով. երկրորդ՝ այն միութիւնն որ ընդ ամենայն դարս պիտի տարածուէր՝ քանի մի տարուան ամփոփելով:

Բայց այս ալ բաւական չէ. այժմու հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ միութեան գաղափարը երրորդ տեսակ այլափոխութիւն մ'ալ առած է. Վասն զի այս եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսական միութիւն բսելով կհասկըցուի եպիսկոպոս-

ներուն պապին վարդապետութեանը կամաւ կամ՝ ակամայ համաձայնելը: Կըսեն թէ պապը եկեղեցւոյ կեդրոնն է. ասկից կհետեւցնեն թէ եկեղեցին այն ատենը միայն մի է՝ երբ որ ամենայն եպիսկոպոսունք մի են պապին հետ: Այսու դրութեամբ ոչ թէ պապը իւր միութիւնը կառնու իրեն բոլոր եկեղեցւոյ հետ միութենէն, հապա բոլոր եկեղեցին կառնու իւր միութիւնը իրեն հնազանդութեամբը առ պապն: Վասն զի նաեւ ենթադրելով թէ պապը յիրաւի կեդրոնն է կաթողիկէ եկեղեցւոյ, եւ եպիսկոպոսները ուրիշ բան չեն՝ եթէ ոչ շրջապատին վրայ ջրուած կէտեր, սէտք է՝ ըստ հռոմէական եկեղեցւոյ՝ որ ոչ միայն այն կէտերը է հաղորակցութեան լինին կեդրոնին հետ, հապա նաեւ կախալ լինին այն կեդրոնէն. նաեւ այս այլ հարկաւոր է՝ որ այն կէտերուն ամեն մէկը կեդրոնէն

ձեռնացած լինի։ Այս դրուժեան մէջ ըստ
ինքեան մէկ կէտ մը միայն կայ, որ է
կեդրոն եւ շրջապատը եթէ բան մի է,
ասով է միայն որ պիտի համարուինոյն
իսկ կեդրոնը՝ ինքիրմով բազմապատ-
կուած։ Այսպիսի միութիւնը ոչ այլ
ինչ է անշուշտ՝ եթէ ոչ միութիւն կա-
ռավարչական կեդրոնին, միութիւն հի-
անալի, որովհետեւ գործոց կատարումը
անով կամիւսիւսի ու կղիւրանայ, բայց
եւ ողբալի, որովհետեւ հոգւոյ եւ խղճ-
մտանքի վերաբերեալ գործերուն վրայ
պիտի լինէր։ Փարիսեցւոց ժողովարանը
եւ հեթանոս հաւահմայից ընկերութիւ-
նը՝ եթէ կամենային եւս՝ չէին կարող
ասկից աւելի կատարելագործեալ միութ-
իւն մը հնարել։

Ո՛րքան հեռու եմք մեք, աւանդ, այն
նախնական եկեղեցւոյ գեղեցիկ ու գե-
րազանց միութենէն։ Ո՛րքան ուրացեր
եմք Կիպրիանոսներու, Օգոստինոսնե-

րու, Լեբինեան Վինկենտիոսներու վար-
դապետութիւնը։ Այն վարդապետու-
թիւնները, ինչպէս նաեւ առաջին ութը
դարունց հայրապետները, միութիւն և
կեղեցւոյ ըսելով կհասկընային ամենայն
մասնաւոր եկեղեցեաց համաձայնու-
թիւնը, եւ այս՝ ամենայն մասնաւոր
եկեղեցեաց համաձայնութիւնը՝ կրկնէր
ոչ եթէ իրենց պապին ձեռքը անձնա-
տուր լինելովը, հապա ամենայն եպիս-
կոպոսնաց միախորհուրդ լինելովը, ըստ
որում՝ վկայ էին նոքա Քրիստոսի վար-
դապետութեանը, եւ հաւատարիմ
աւանդապահք նախնական աւանդու-
թեան, եւ յերաւի սուրբն Կիպրիանոս
յայտնապէս կըսէ թէ «Եպիսկոպոսու-
թիւնը մի է», ոչ եթէ անոր համար որ
մէկ մարդու ձեռք է միայն, կամ թէ
միայն մէկ մարդէ կծագի, հապա ա-
նոր համար որ բոլոր եպիսկոպոսները
ունին զայն, եւ ի գործ կղնեն միաբա-

նութեամբ եւ ի հասարակի: Եւ ահա այս մի միայն եպիսկոպոսութիւնը, որով կկառավարուի բոլոր Եկեղեցին միաբանական շարժմամբ, հանդերձ օգնականութեամբ քահանայից եւ սարկաւազաց եւ միաբանութեամբ հաւատացելոց, տիեզերական Եկեղեցւոյ միութիւնը կը կազմէ: Այժմու հռովմէական Եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսները ոչ են միաբանութեամբ գործող եպիսկոպոսներ, այլ են պապին փոխանորդներ, պապին նուիրակներ, որ կրաւորաբար կներգործեն՝ պապին բացարձակ եւ անսխալ կամքով: Ապա ուրեմն այսպիսի միութիւնը ոչ թէ միութիւն է ամենեցուն, հապա միութիւն մինակ մէկ մարդու՝ որ ինքզինքը ամենէն վեր կդնէ, եւ զամենքը իւր ձեռքին տակը կնուաճէ: Ոչ եւս շրջապատն է, հապա կեդրոնը, մանաւանդ թէ պապն է որ անճոռնի կերպով դրած է ինքզինքը Քրիստոսի տեղը կեդրոն

Եկեղեցւոյ, նման Կռոնոսի՝ որ իւր խակ զաւակները կուտէ եղբոր, որպէս զի իւր միութիւնը պահպանէ:

Բայց կըսեն հռովմայեցիք (կամ հռովմէապաշտները). Եկեղեցին մի միայն է, ապա ուրեմն մոլորութիւն եւ հերետիկոսութիւն է շատ Եկեղեցիներու անուն տալը:

Իրաւ կըսէք: Ուրեմն հերետիկոն է ուրքն Յովհաննէս. վասն զի ոչ ապաքէն Յովհաննէս աւետարանիչը շատ Եկեղեցիներու անունը կուտայ: «Եօթն աստեղքն, կըսէ, եօթն հրեշտակք եօթն Եկեղեցեաց են»:

Ուրեմն հերետիկոն ըսելու է սրբոյն Պօղոսի. վասն զի Պօղոս առաքեալը չէ՞ր որ կըսէր թէ «Հրէաստանի Եկեղեցիները միացեալ էին ի Քրիստոս» (Գաղատ. Բ, 22):

Ուրեմն հերետիկոն ըսելու է սրբոյն Օգոստինոսի. որովհետեւ գրած է նա

թէ «Եկեղեցւոյ միութեան պատճառաւը եկեղեցին մի է. Մի է աղանձի խնայողան տեղեաց եղբայրական միաբանութիւններուն պատճառաւ եկեղեցիք բազումք են» *) :

Ուրեմն հերետիկոս ըսելու է այն ամենայն վարդապետաց, որք մի միայն ընդհանրական եկեղեցի ճանչնալով հանդերձ՝ կրնգունին նաեւ շատ մասնաւոր եկեղեցիներ. հռովմէական եկեղեցի, Գաղղիական եկեղեցի, եկեղեցի Անգղիոյ, եկեղեցի Փերմանիոյ, եկեղեցի Ռուսաստանի, եկեղեցի Յունաց, եկեղեցի Հայաստանեայց եւլն եւլն, որք մի եւ նոյն հաւատոյ, մի եւ նոյն բարոյականի, մի եւ նոյն խորհրդոց կապերովը միացած լինելով՝ մի միայն եւ ընդհանրական եկեղեցին կկազմեն :

Ասա ուրեմն եկեղեցւոյ միութեան վրայ եղած հին կաթողիկէ վարդապետութիւնը ամենայն կերպով պարզ է. եւ նոյն իսկ այսօրուան օրս այն արեւելեան օրթոդոքս կամ ուղղափառ եկեղեցւոյ մէջ՝ զոր նոյն իսկ հռովմէական եկեղեցին նաեւ Փլորենտիոյ ժողովէն հտքը, նաեւ այս վերջին ժամանակներս ոչ երբէք համարձակեցաւ հերքելու անուանելու, այլ միայն հերքող անուանեցաւ, — որ ըսել է թէ անոր հաւատքը անարատ պահուած է նաեւ յաջրս լաւինացւոց, — կքարոզուի նախ՝ թէ յաստուածային իրաւանց կաթողիկէ եկեղեցւոյ մէջ մի միայն կեդրոն կայ միութեան, որ է Յիսուս Քրիստոս, մի միայն գլուխ եկեղեցւոյ. երկրորդ՝ թէ յաստուածային իրաւանց մի միայն իշխանութիւն կայ կեդրոնական՝ արաքին երեւելի, որ է եպիսկոպոսութիւնն, զոր ունին եւ միաբան ի

(*) Ի Սաղմ. ճեմ. 7:

գործ՝ կոչեն ամենայն եպիսկոպոսունք-
երրորդ՝ թէ՛ յեկեղեցական իրաւանց
առաջնութիւն մը կայ պատրիարքաց
մէջ, առաջնութիւն պատկառելի՝ ո-
րովհետեւ դրուած ու հաստատուած է
յեկեղեցւոյ առաջին տիեզերական ժո-
ղովոց մէջ, բայց ոչ երբէք այնպիսի հե-
ղինակութիւն կամ իշխանութիւն կը-
կաղմէ՝ որ եպիսկոպոսութեան վնաս մը
բերէ, նպաստ եւ օգուտ լինի արեւմտ-
եան պատրիարքին, եւ վտանգ եկեղեց-
ւոյ:

Այսպիսի էր նաեւ լատին եկեղեցւոյ
վարդապետութիւնը՝ քանի որ սուր
կոնդակադրաց անդրալեռնական վար-
դապետութիւնը չէր երեւցած. եւ մենք
հաստատուն կը ընենք գերիմաստ կէ-
թէ քահանային հետ առաջիկայ կէ-
տերը:

«ա». Եկեղեցւոյ մէջ մէկ եպիսկոպո-
սութիւն միայն կայ, ինչպէս որ իսկզ-

բան ալ մի միայն առաքելութիւն կար-
այս եպիսկոպոսութիւնը ամեն եպիսկո-
պոսաց վրայ նոյն է, եւ ամենքն ալ ըն-
կերաբար ունին զայն անխտիր:

«բ». Ինչպէս որ առաքեալները մի մի-
այն իշխանութիւն կամ հեղինակու-
թիւն ունեցան, նոյնպէս ալ ամենայն
եպիսկոպոսունք մի միայն իշխանու-
թիւն կամ հեղինակութիւն ունին:

«գ». Ոչ մէկ եպիսկոպոս մը ի մաս-
նաւորի ասպիսի արտօնութիւն
մը չունի միւս եպիսկոպոսաց վրայ:

«դ». Եպիսկոպոսութեան միութիւնը
նշան է միութեան եկեղեցւոյ:

«ե». Միայն եկեղեցին անսխալական
կերպով կ'պահէ այն ճշմարտութիւն-
ները, որ իրեն աւանդուած են իսկզբանէ
առաքելական քարոզութիւններով ու
գրուածքներով:

«զ». Եպիսկոպոսաց պարտքն է միայն
արթնութեամբ նայել որ իրենց հսկո-

ղութեան յանձնուած եկեղեցիներուն մէջ այս ճշմարտութիւնները չայլափոխուին:

«է. Ժողովներուն մէջ եպիսկոպոսներ ուրիշ բան չեն կրնար ընել եթէ ոչ հասարակ այն հաւատքը՝ որ ամեն ժամանակ ընդունուած է իւրեանց եկեղեցիներուն մէջ:

«Ը. Ոչ մէկ մասնաւոր եկեղեցի մը, եւս մէկ եպիսկոպոս մը վարդապետական հեղինակութիւն չունի:

«Թ. Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ անգամ լինելու մի միայն պայմանը այս է՝ որ մարդ ի հաղորդակցութեան գրանուի այն ամենայն առաքելական եկեղեցեաց հետ՝ որ հաւատոյ վարդապետութեան մէջ նոր բան խառնուած չեն» *):

(*) «Միութիւն Քրիստոնէական (l'Union chrétienne)» հոկտեմբերի 1871: — Տես եւ նորին Կէնի «Բացատրութիւն վարդապետութեան կաթուղիկէ

Այս այսպէս լինելով, դիւրին է ցոյցընել այն փոփոխութիւնները եւ խանգարմունքը որ հռովմէական եկեղեցին ըրած է Կաթուղիկէութեան գաղափարին վրայ. վասն զի կաթուղիկէութեան եւ միութեան գաղափարները բոլորովին յարակից են իրարու, որովհետեւ կաթուղիկէութիւնը պէտք է լինի մի, եւ միութիւնը պէտք է լինի կաթուղիկէ:

Կաթուղիկէ բառը կնշանակէ ընդհանրական. նախնի դարուց Հայրապետները Քրիստոսի Եկեղեցւոյն ընդհանրականութիւնը բացատրելու ժամանակ ոչ թէ հաւատացելոց բաղմոնութիւնը կհասկընային, որ իսկզբան խիստ սակաւ էր, թէպէտեւ առաքելոց եւ աշակերտաց կաթուղիկէութեանը խօսք չկար, հա-

կէ ուղղափառ եկեղեցւոյ (Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique orthodoxe)», էջ 113, 392, 398, ֆարիզ, 1866:

պա քրիստոնէական վարդապետութեան
մշտնջենաւորութիւնը եւ նոյնութիւնը
որ եւ իցէ տեղ ու որ եւ իցէ ժամանակ
ալ որ քարոզուած լինէր. «Որ ինչ ա-
մենայն ուրեք, որ ինչ միշտ, որ ինչ
յամենեցուն հաւատացեալ»:

Վեցերորդ դարուն մէջ անգամ Պե-
ղազիոս Ա. պապը կգովէր զօրութիւն Օգոս-
տինոս միաբը բերած ինեւուն համար
այն ատուածային վարդապետութիւ-
նը, որ եկեղեցւոյ հիմը կգնէ առաւել-
ւան աշխարհայ վրայ, եւ կըսուի իրեցընէ թէ
այն առաքելական աթոռներուն վար-
դապետութենէն ու հաղորդակցութե-
նէն բաժնուողները հերձուածող են *):
Այն պապը դեռ չգիտեր եղեր թէ հռով-
մէական եկեղեցին արտօնութիւն մը ու-
նի վարդապետութեան կողմանէ. բաւա-
կան կը համարէր ցուցընել թէ հաւա-

տոյ վրայ տարակոյս մը ելած ատենները
հարկ է առաքելական եկեղեցեաց փա-
ռապետութեանը համաձայնիլ. ըսել է
թէ Աղէքսանդրիոյ, Անտիոքայ, եւ Ե-
րուսաղեմի, եւս եւ Հռովմայ եկեղե-
ցւոյն վարդապետութեանը:

Այժմու հռովմէականներուն խօս-
քին նայելով՝ առաքելական եկեղեցի-
ները ուրիշ որ եւ իցէ եկեղեցիներ-
էն աւելի արժէք մը՝ զօրութիւն մը
չունին. նոցա համար մի միայն եկե-
ղեցի կայ, եւ է հռովմէականը, հռով-
մէական եկեղեցին ալ մէկ մարդ է
միայն, այս ինքն այն եկեղեցւոյ եպիս-
կոսոսը, պապը. պապին վրայ ամփոփ-
ուած է բոլանդակ քրիստոնէական
ընդհանրականութիւնը, եկեղեցւոյ բո-
լոր կաթողիկէութիւնը. «Կաթողի-
կեայ (կամ կաթոլիկ) ըսելը պապական
ըսել է, այնպիսի պապական՝ որ հնա-

(*) Մանսի, Ժողով Թ, 716, 732:

զանդ է հռովմէական եկեղեցւոյ, այս ինքն պապին »*):

Այս է պատճառն որ Հռովմ ամենայն մասնաւոր եկեղեցեաց վրայ կուգէ տիրապետել, եւ ամենայն վիճակ տեսակ մը փոքրիկ հռովմէական միաբանութիւն կուգէ ձեւացընել՝ յորում նախնի տեղական աւանդութիւնները մէկգի ձգուելով՝ անոնց տեղը պիտի բռնեն պապական պալատին ինքնակամ որոշմունքները: Այս է պատճառն որ ամենայն վիճակներէն կպահանջուի ընդհանուր միակերպութիւն: Այս է պատճառն որ ամենայն ճշմարտութիւն օտքի տակ կառնուի, որպէս զի անուանեալ միութիւնը հաստատուի, միութիւն մը՝ որ ոչ թէ ասպարհային է, եւ ոչ միութիւն խղճմտանաց, այլ միութիւն Բարեպաշտի՝ արտաքին ձեւակերպութեան

(*) Լ. Մ. Մոսկովի լրագիրը, Սեպտեմբեր 1874:

մէջ: Մի միայն լեղու՝ լատիներէն. մի միայն կարգաւորութիւն՝ լատինական. մի միայն աստուածաշնորհութիւն՝ լատինացւոյր. մի միայն կառավարութիւն՝ լատին կառավարութիւն. այս է ահա բովանդակ հռովմէական գրութիւնը, եւ այս անոր համար՝ որ հռովմէական պալատին խօսքերը հասկըցուն ու պաշտուին բոլոր օտար երկիրներու մէջ՝ ուր որ նա խօսի եւ հրամայէ:

Առաջին դարերուն մէջ մասնաւոր եկեղեցիները ազգային եւ ինքնագլուխ եկեղեցիներ էին. եւ սակայն թէ մի էին եւ թէ կաթողիկէ, վասն զինոցա մէջ միեւնոյն հաւատքը, աղօթքը, սէրը եւ շնորհքը կային: Բայց Հռովմ շատով հասկըցաւ որ այնպիսի սկզբունքներով ամենեւին չէր կրնար իւր փառասիրութիւնը կշտացընել. ու երբոր կարողացաւ՝ իսկոյն սկսաւ պատերազմիլ այն սկզբանց դէմ՝ երբեմն ծա-

Ծուկ, երբեմն յայտնի, բայց միշտ ոտքը
ամուր կոխելով, մինչեւ որ ամենայն
ազգային եկեղեցիներն ալ ոտքին տակը
առաւ: Վաղղիոյ եկեղեցին մինչեւ այս
վերջին ժամանակներս դիմացաւ: Բայց
Պօսիւէյին ողբալի զիջողութիւններուն
շնորհիւր՝ այն տգիտութեան եւ մանա-
ւանդ թուլութեան շնորհիւր որ գրե-
թէ բոլորովին տիրած էր Վաղղիոյ մէջ,
հռովմէականութեան անդադար հա-
րուածներու տակը կործանեցաւ: Վեր-
մանիոյ եկեղեցին ալ ամօթալի կերպով
նկուն եղաւ, բայց ի հին կամ վաղեմի
կաթոլիկներէն, որ ըստ օրինակի հին
եկեղեցւոյն Վաղղիոյ՝ դեռ բարձր եւ
հաստատ բռնած է ինքնագլխութեան
եւ ազգայնութեան դրօշակը:

Ապա ուրեմն ամենայն աշխարհաց
հին կաթոլիկ կամ վաղեմի ժողովրդոց
վրայ մնացած է նախնի սահմանա-
դրութիւնը փրկելուն յոյսը, այն սահ-

մանադրութեան՝ որ միանգամայն մի է
եւ բաղմապատիկ, կաթողիկէ եւ աղ-
գային, հակառակ նոր հռովմէական
սահմանադրութեան՝ որ ուրիշ ազգայ-
նութիւն չի ձանչնար՝ եթէ ոչ հռով-
մէականը, եւ ոչ ուրիշ սոլորութիւններ՝
եթէ ոչ հռովմէականները: արարողու-
թիւն՝ հռովմէականը, կարգ կանոն՝ հռ-
ովմէականը, կենդանութիւն եւ վարք՝
հռովմէականը, իշխանութիւն՝ հռով-
մէականը, հաւատք՝ հռովմէականը եւ ին
եւլն, եթէ նոքա յանկարծ այս կրու-
ուին մէջ յաղթունի, արեւմտեան աշ-
խարհաց մէջ ճշմարիտ կաթողիկէու-
թիւնը կմեռնի եւ երկար ատեն մեռած
կմնայ, եւ լատինական ցեղերը այժմու
հռովմէականութեան մահաբեր սկըղ-
բունքներովը գերի եղած՝ Եւրոպայի մէջ
այն միայն կլինի՝ ինչ որ էին ատենով
կորընթոսի ու Եփեսոսի բնակիչները՝

հետևանքն կայսերաց վերջին ժամանակները:

Մէկ խօսքով, հռովմ խօսք դրած է որ ամեն բան կրլէ: ամեն բան հարթ հաւասար ընէ: զամենքը ռաբի տակ առնու: ամենուն վրայ տիրապետէ: Եթէ հռովմայեցւոց ըսածին նային, դեռ եկեղեցական դասակարգութիւն կընդունին: Բայց իրօք նոցա ընդունածը այն դասակարգութեան գլուխն է: Կրօնն նոքա թէ իրենց եկեղեցին ներգաշնակաւոր քնար մի է: Բայց իրօք այն քնարը մի միայն ձայն ունի, որ է պապը:

Այս այն ժողովրդոց որ բուն կլինին հոգեւոր միապետական բռնութեան տակ. այնպիսի միութեան խաղաղութիւնը մէկ օրուան խաղաղութիւն է: Եւ ի՞նչ սոսկալիանկարգութիւններ պիտի ծագին անկից: Բայց երկիցս անգամ վաղ արեւմտեան եկեղեցւոյ՝ եթէ յանձըն առնու հրաժարել իւր իրաւունքէն:

Եւ ընդունել հռովմականութեան միապետական միութիւնը, իբրեւ դուստր բռնակալ քահանայապետի, եւ ոչ եւս Քրիստոսի. վաղ կամ անագան ինքն ալ այն խեղճութեան պիտի պատահի՝ որ պահուած է ամենայն բռնակալաց:

Թէ ինչպէս հռովմական էկեղեցին խանգարած է ՀԱՒԱՏՈՅ նշանակութիւնը.

Հաւատոյ գաղափարը այն աստիճանի այլափոխուած է՝ որ եթէ հարցընես հռովմական աստուածաբանից՝ թէ ինչ է հաւատքը, գրեթէ ամենքն ալ նախ եւ առաջ այս պատասխանս կուտան՝ թէ հաւատքն է պապին սովորեցուցած վարդապետութիւնը. միայն մէկ քանին որ աւելի ուսեալ են եւ այնչափ կրօնամոլ չեն, կհաւնին ըսելու

թէ ուսուցիչ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն է, այս ինքն պապին ու եպիսկոպոսաց սովրեցուցած վարդապետութիւնը. բայց սոցա կարծիքովն ալ՝ հիմնական գաղափարը պապին ու եպիսկոպոսաց կնայի, եւ ոչ թէ վարդապետութեան: Այս հասկըցողութեամբ ոչ եպիսկոպոսները կախեալ են վարդապետութենէն, եւ ոչ պապը. հապա վարդապետութիւնն կախեալ է պապէն ու եպիսկոպոսներէն, եւ նոքա են վարդապետութեան տէրերը, որովհետեւ անոր դատաւորներն են. նոցա դատաստանն է կաթողիկէ հաւատոյ կանոնը եւ ամենայն հաւատալեաց օրէնքը: Շատ իրաւացի կերպով դիտուած է որ այս գրութեան մէջ ոչ թէ պատմական գրութեան երեւում ու ժողով, հապա Հոգւոյն սրբոյ պապին եւ եպիսկոպոսաց ստեղծագործող կամ ներշնչող գործակցութեամբը կապմանուի հաւատոյ վար-

դապետութիւնը. եւ ով որ նոցա հակառակի, որքան ալ իրաւունք ունենայ՝ չկրնար յաղթող գտնուիլ իրաւունք չունեցող պապին ու եպիսկոպոսաց: Ուստի պապն ու եպիսկոպոսները անսխալական լինելով, պէտք է որ նոցա ձեռնարկութիւններուն առջեւ գլուխ ծռեն ամենայն հաւատացեալք, ապա թէ ոչ՝ հերետիկոս կլինին: Ինչ բան որ նոքա այս կերպով վճռեն իրենց դատողութեամբն ու պատճառաբանութիւններովը, հաւատոյ մասն է: Ըսել է թէ հաւատքը այնպիսի բան մի է՝ որ ժամանակ անցնելով կփոփոխուի, եւ անոր կտորները կաւելնան որքան որ կամենայ պապն ու եպիսկոպոսները զանոնք աւելացընել: Այս աճումը տեսնելով քահանայք եւ հասարակ հաւատացեալք, որքան աւելի հնազանդութիւն եւ կոյր հաւատք ունենան՝ այնքան աւելի կատարեալ կը համարուին:

Այս գաղափարը ունին ահա ընդհանրապէս այժմուհ հռովմէական եկեղեցւոյ անդամները հաւատոյ վրայ:

Տեսնեմք թէ ինչ կերպով ցուցնելու է ասոր ստուծիւնը, եւ որպիսի ճշդութեամբ ծուռը շտկելու է:

Ա. — Նախ՝ երբոր մենք հաւատոյ վրայ մտածեմք, մեր մէջ արթննալու առաջին գաղափարը Աստուծոյ գաղափարն է, ոչ թէ պապին ու եպիսկոպոսաց գաղափարը: Սուրբն Թովմաս յայտնապէս կսովրեցընէր՝ թէ հաւատք ունեցող մարդը այն ատեն միայն իւր հաւանութիւնը կուտայ ճշմարտութեան, երբոր այն ճշմարտութիւնը յայտնեալ է յԱստուծոյ. «Քանզի հաւատն զորմէ բանս է՝ ոչ հաւանի իմիք՝ եթէ չիցէ այն առ ի յԱստուծոյ յայտնեալ»^(*):

Նորա կարծեօքը՝ այն բանն որ բնական խելքով տեսնուած ու գիտցուած է, չկրնար իբրեւ այնպիսի առարկայ լինել հաւատոյ, բայց կրնար հաւատոյ առարկայ լինել եւ իրօք հաւատացուիլ, եթէ Աստուած յատնէ զայն դրական կերպով: Ապա ուրեմն մէկ ճշմարտութիւն մը այն ժամանակը կրնայ լինել առարկայ հաւատոյ, երբոր Աստուած նոյնը դրական կերպով յայտնէ մեզի. ուրեմն Աստուած է, եւ միայն Աստուած է հաւատոյ մասունքը յայտնողը. «Աստուած յայտնիչ մասանց հաւատոյ»: Ապա ուրեմն հաւատոյ վարդապետութիւնը այն վարդապետութիւնն է միայն՝ որ յԱստուծոյ յայտնուած է մեզի:

Աստուած այս փրկարար վարդապետութիւնը մեզի յայտնելու համար՝ հին ուխտին ժամանակները զանազան անձինք յուղարկեց, բայց ետքերը խօսեցաւ մեզի հետ իւր Որդւոյն այս ինքն

(*) «Բովանդակութիւն աստուածաբանութեան», 2. 2. 4. 1:

Յիսուսի Քրիստոսի բերնովը, որ եղաւ
գերազոյն առաքեալ մարդկային ազգի:
Քրիստոս մարգարէից յայտնութիւնը
ամբողջացուց, եւ որոշ կերպով սահմա-
նեց յայտնեալ ճշմարտութեան բովան-
դակութիւնը, եւ Քրիստոսիւ վերջացաւ
յայտնութիւնը: Նոյն իսկ առաքեալներ-
ը իշխանութիւն չունէին ո՛ր եւ իցէ
բան աւելցնելու այն յայտնեալ վար-
դապետութեան վրայ: Նոքա կրնային
միայն հրատարակել զայն եւ քարոզել
աշխարհի՝ բացատրելով: Այս վարդա-
պետութեան մի միայն տէրն էր եւ է
Քրիստոս: Միզոք կոչէք վարդապետ, կա-
պէր նոցա, զի վարդապետ ձեր Քրիստոս
է, (Մատթ. ԻԳ, 10): Եթէ սուրբն Պո-
ղոս վարդապետ հեթանոսաց (Բ. Տիմ.
Ա, 11) կանուանէր ինքզինքը, ըսել չէր
ուղեր թէ ինքը տէր է հաւատոյ, այլ
ինչպէս որ խօսքերէն ալ յայտնի է՝
կուղէր ըսել թէ ինքն է քարոզող, եւ

նոցա տգէտ ու հեթանոս մտքերը կըր-
թող: Առաքեալները ոչ միայն տէր չէին
հաւատոյ, այլ եւ իրենք անգամ հաւա-
տոյ խոնարհ եւ հաւատարիմ պահա-
պաններն էին: Նոցա մի միայն պաշտօնն
էր ճանչցընել զայն եւ անարատ պա-
հել: Ինչ որ նոքա իվերայ տանեաց կը-
քարոզէին՝ այն էր միայն, զոր Քրիստոս
սովրեցուցած էր իրենց առանձին: Նա
իւր վարդապետութիւնը աւանգեր էր
նոցա՝ ոչ թէ իբրեւ այնպիսի գանձ մի
զոր կարողանան մատակարարել ու գոր-
ծածել իրենց ուղածին պէս, իրաւունք
ունենալով աւելցնելու կամ պակսե-
ցնելու ըստ քմաց եւ ըստ հաճոյից:
Հասցաւ միայն իբրեւ ասանդ, որոյ վը-
րայ ոչ կրնային բան մը աւելցնել, եւ
ոչ անկող բան մը պակսեցնել, այլ
սլարտական էին միայն ցուցընել ու
պահպանել: Եւ այնպէս յայտնեալ
էր, որ ինքն է քարոզող, եւ

Այս այնքան հարկաւոր կէտ մի է՝ որ պէտք է լաւ մը հաստատել սուրբ գրոց խօսքերով:

«Ո՛վ Տիմոթէէ, կըսէ սուրբն Պօղոս, պահեա՛ւ զաւանդի՛ն, խոտորեալ ի պղծոց եւ ի նորաձայն բանից» (Ա. Տիմ. 2, 20): Այս պահելու աւանդին գաղափարը այնքան մեծ բան է նորա առջեւը՝ որ երկրորդ թղթոյն մէջ շատ անգամ ալ կըկրկնէ. «Զաւանդն իմ պահեա՛ւ . . . Զբարեւոր աւանդն պահես՛իր» (Բ. Տիմ. Ա, 12, 14): «Զհաւատսն պահեցի (Անդ, Դ, 7):» Նոյն բանը կըսէ նաեւ իւր ամեն քարոզութեանցը մէջ: (Տես Դործ. ԺԵ, 41. ԺԶ, 4):

Սուրբն Յովհաննէս աւետարանիչ կըսէ թէ սուրբերը նոքա են որ կպահեն Աստուծոյ պատուիրանները եւ Յիսուսի հաւատքը (Յայտն. ԺԴ, 12):

Առաքեալները ի նմին իսկ ի Քրիստոսէ ընդունած էին այս հաւատոյ եւ օ-

րինաց գաղափարը՝ իբրեւ պահելու աւանդութիւն. «Գնացէք, կըսէր առաքեալներուն, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս. մկրտեցէք զնոսա յանդէն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. ու սուցէք նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուիրեցի ձեզ (Մատթ. ԻԸ, 20): Փարիսեցւոց ու դպրաց տուած յանդիմանութիւնն ալ իսկապէս անոր համար էր՝ որ չէին պահած Մովսիսի վարդապետութիւնն ու օրէնքը, այլ անոնց տեղը դրէր էին իրենց վարդապետութիւններն ու մարդկային օրէնքները: «Զուր պաշտեն զիս, կըսէ նոցա. ուսուցանեն զվարդապետութիւնս զմարդկան պատուիրեալս . . . Թողիք զօրէնսս Աստուծոյ վասն ձերոյ աւանդութեան» (Մարկ. Է, 7, 89): — «Եթէ որ պահեցէ՛ք բանս իմ՝ մի մեռցի ի յաւիտեան» (Յովհ. Ը, 51): — «Եթէ սիրէք զիս՝

զսլատուիրանս իմ պահեցիք» (Անդ, ԺԴ, 15):

Ուրեմն այն քրիստոնեաները՝ որ ճշմարտապէս հաւատացեալ եւ հնազանդ են՝ նոքա են որ կ'ապահանսեն Քրիստոսի յայտնած վարդապետութիւնը եւ նորա պատուիրած օրէնքները, այն վարդապետութիւնն ու օրէնքները՝ որ առաջնորդ իսկ առաքեալները պահեցին ու սուրբացուցին:

Ամեն ժամանակ թէ՛ աւանդութեան եւ թէ՛ պատմութեան միջոցներուն եկեղեցին ամեն բանէ առաջ համարուած է աւանդապահ կամ պահպան յայտնութեան: Պերապատիւ Տէշանն անգամ այսպէս կըսէ. «Քրիստոս աւանդեր է իւր եկեղեցւոյն յայտնութեան աւանդը՝ որպէս զինա (այս ինքն եկեղեցին) ամբողջութեամբ եւ անխառն փոխադրէ զայն ամենայն սերնդոց մարդկան» Անսլալականութիւնը այնպիսի անսխալա-

կանութիւն մը չէ՝ որ նոյն բան առաջ բերէ կամ «տեղէն» այլ այնպիսի անսխալականութիւն՝ որ կ'ապահանսէ» *):

Ուրեմն հաւատքը ինչպէս եւ ամենայն աւանդ՝ ստոյգ գործողութիւն մի է՝ դրական եւ թանձրացեալ բան մի է՝ որ իրօք կ'անաղանի ուրիշ որ եւ իցէ չյայտնուած վարդապետութեան: Արդ որ եւ իցէ գործ՝ որ եւ իցէ բան ինք իրմէ կ'հաստատուի կամայ եւ ակամայ, անկախ որ եւ իցէ պատճառաբանութեան: Հետեւաբար հաւատոյ մէջ գործածուելու մի միայն ոճը՝ պատմական ստուգութեան ոճն է, եւ ոչ թէ պատճառաբանութեան ոճը: Երբոր գործը ստուգուած է, կարելի է անոր վրայ պատճառաբանել, ջանալ անկից հետեւանքներ հանելու եւ գործադրութիւն:

(*) «Անսխալականութիւն եւ ժողովն ընդհանուր (L'Infaillibilité et le Concile général)» էջ 56:

ներ անելու. բայց ամեն բանէ առաջ
հարկ է պատմական կերպով ստուգել.
եւ քանի որ այն գործը պատմութեան
կվերաբերի՝ անոր պատճառաց մեկնու-
թիւններն ու պատճառաբանութիւն-
ները կվերաբերին ընդհակառակն փի-
լիսոփայութեան կամ տրամաբանական
գիտութեանց: Նմանապէս երբոր հա-
ւատոյ ճշմարտութիւն մը ստուգուած
ու հաստատուած է՝ իբրեւ իրօք մասն
յայտնութեան, կարելի է անոր վրայ
խորհրդածել, ուրիշ նիւթերու հետ
համեմատել զայն, եւ անկից հետեւանք-
ներ հանել. բայց առաջին պարտքը այս
է որ պատմաբանական կերպով հաստա-
տուին՝ թէ այն ճշմարտութիւնը ի-
րօքի ֆրիստոսէ յայտնեալ աւանդ է. եւ
մինչդեռ այս յայտնեալ ճշմարտութիւնը
վարդապետական կարգէ է, անոր պատ-
ճառաց հետեւանքները, գործադրու-
թիւնները, խորհրդածութիւնները,

մեկնութիւնները են միայն յաստուա-
ծաբանական եւ յուսումնական կարգի.
Յայտնի բան է ուրեմն՝ թէ հաւատքն
ու աստուածաբանութիւնը իրարմէ
տարբեր բաներ են, եւ այս երկուքը ի-
րարու հետ շփոթելուն պատճառաւ է
որ այնքան վնասուած է արեւմտեան
եկեղեցին, եւ անով է որ այժմ այն-
քան զօրացած է հռոմէականութիւնը:

Մէկ խօսքով, այն բանն որ կպահպա-
նուի, այն բանն որ յանձնուած է, այն
բանն որ աւանդ է, ուղղակի եւ ըստ
ինքեան կպատկանի պատմութեան, եւ
միայն անուղղակի յարաբերութիւն մը
ունի տրամաբանական գիտութեանց
հետ: Ուրեմն եթէ մէկը կամենայ գիտ-
նալ՝ թէ ճշմարտութիւն մը մասն է
հաւատոյ թէ ոչ, այն ճշմարտութեան
վրայ ոչ թէ պիտի խորհրդածէ ու վի-
ճաբանի, հապա պիտի ստուգէ պատ-
մաբանական կերպով՝ թէ մասն է այն

ի Քրիստոսէ յայտնեալ աւանդութեան:
 Հետեւաբար՝ երբոր եպիսկոպոսաց դա-
 փաւոր հաւատոյ ըսուելու անունը կը-
 տրուի՝ այդ անունին նշանակութիւնն
 այս է՝ թէ նոքա կարող են հասարակ
 հաւատացեալներէն շատ աւելի իշխա-
 նութեամբ քննել ու գտնել ի Քրիստո-
 սէ յայտնեալ եւ ի բովանդակ եկեղե-
 ցոյ պահեալ ճշմարտութեանց բացա-
 տրութիւնները ու հետեւանքները՝ այս
 ալ կնշանակէ թէ նոքա կարող են՝ իբ-
 րեւ եպիսկոպոսունք՝ գլխաւոր մաս-
 նակցութիւն մը ունենալ հաւատոյ ճշ-
 մարտութեանց պատմական օտուգու-
 թիւնները քննելու ատեն: Բայց ամե-
 նեւին չնշանակեր՝ թէ կարող են նոքա
 մինակ միայն իրենց դատողութեամբը
 եւ միայն իրենց փիլիսոփայութեան
 սկզբունքներովը հաւատոյ նիւթ կար-
 ծեցքնել այնպիսի ճշմարտութիւն մը որ
 կվերաբերի միայն աստուածաբանական

կամ ուսումնական կարգի: Վասն զի
 չեն կրնար նոքա այնպէս ընել՝ որ մէկ
 ճշմարտութիւն մը թէպէտ եւ սողոյգ՝
 բայց տարզապէս աստուածաբանական,
 տարզապէս ուսումնական, յԱստուծոյ
 յայտնեալ համարուի՝ եթէ իրօք յայտ-
 նուած չէ: Եթէ կարողանային, ըսել
 կլինէր թէ հաւատքը ի նոցանէ կախ-
 եալ է, եւ ոչ թէ նոքա հաւատքէն. ե-
 թէ կարողանային, հաւատքը ոչ եւս
 կլինէր նոցա յանձնուած աւանդ մը,
 հապա նոցա սեպհական գանձ մը. եւ
 նոքա փոխանակ անոր պահպանները
 լինելու՝ կլինէին անոր ինքնիշխան տէ-
 րերը:

Այժմու անդրալեռնականները կը-
 սեն՝ թէ ոչ միայն յայտնեալ ճշմար-
 տութիւններն են առարկայ հաւատոյ,
 հապա նաեւ այն ճշմարտութիւնները՝
 որ անոնց հետ անբաժանելի կերպով
 կապուած են. եւ կարելի է զանոնք

տրամաբանական խորհրդածութեամբ
առաջիններէն հետեւեցընել Արդ յայտ-
նի բան է՝ թէ այս վարդապետութեամբ
առաջին նշանակութիւնը բոլորո-
վին կփոխուի. թէ ասով աւանդին իս-
կութիւնը եւ անոր հաւասար կար-
ծուած առարկաները ի նոյն կարգի են.
Թէ ասով կշիռութի որ եւ իցէ թանձրա-
ցեալ եւ ամենաճիշտ ճշմարտութիւն
այն մեկնութեանց հետ՝ որ մարդկային
խելքը կրնայ տալ այնպիսի ճշմարտու-
թեան. եւ թէ այս ճամբով պարզապէս
մարդկային ճշմարտութիւնները որով-
հետեւ կապուած են զանազան խորհր-
դածութիւններով յայտնեալ ճշմար-
տութեանց հետ, կրնան համարուիլ իւր-
բեւ իւրօք յայտնեալ ճշմարտութիւններ,
որ յայտնի մոլորութիւն է պատմական,
եւ աւանդ ըսուած բանին յայտնապէս
եղծումն:

Բ. — Բայց, կըսեն, տիեզերական ժո-
ղովներուն մէջ վիճաբանութիւններ եւ
պատճառաբանութիւններ եղած են հա-
ւատոյ վրայ. ուրեմն հաւատոյ մէջ բաց
ի յայտնեալ ճշմարտութիւններէն այն-
պիսի ճշմարտութիւններն ալ կան՝ որ
բնական խելքը կցուցընէ թէ անբա-
ժանելի կերպով կապուած են առա-
ջիններուն հետ. իսկ իրաւ է, կպտտասխանէ իմաստուն
պատմաբանին մէկը, որ ճշմարիտ տիե-
զերական ժողովներուն մէջ հակաճա-
ռութիւններ եղան, բայց ի՞նչ էր հա-
կաճառութեան նիւթը. միթէ յայտ-
նեալ ճշմարտութիւնն էր, կամ անկից
ելած էական կամ երկրորդական հե-
տեւանքներ էին. Ոչ բնաւ. Հակաճա-
ռութիւնը հերետիկոսական վարդապե-
տութեանց իմաստին վրայ էր. Օրինակի
համար, Արիոս նոր վարդապետութիւն
մը կ'ըսարդէ, նոր դրութիւն մը՝ յորդմ

Քրիստոսի անտուածութիւնը նոր կերպով մը մտածուած է. Նիկիոյ ժողովին մէջ այդ գրութեան վրայ հակաճառութիւն կ'ընէին դրութեան իսկական յատկութիւնը դուրս հանուի. ապացոյցներով հաստատուի որ թէ՛ ուղղակի եւ թէ՛ անուղղակի հակառակ է այն յայտնեալ ճշմարտութեան, որ ընդունուած եւ աւանդուած է ամենայն եկեղեցեաց մէջ. ուստի եւ կ'ընեն թէ Արիստի գրութիւնը հերետիկոսական է, որովհետեւ Քրիստոսի անտուածութիւնը ամենժամանակ հաւատացուած է բովանդակ եկեղեցւոյ մէջ. Հակաճառութիւնը կամ վէճը հերետիկոսութեան վրայ է, եւ ոչ թէ վարդապետութեանը վրայ: Վէճը եպիսկոպոսներուն էր. իսկ քարոզեալ ճշմարտութիւնը կա՛նգնէ ճշմարտութիւնն է՝ ամեն վիճաբանութենէ ազատ: Եպիսկոպոսները վիսյութիւն կուտան վարդապետութեան՝

ամենայն եկեղեցեաց հետ համաձայն, եւ այս եկեղեցւոյ վկայութեամբը կը դատապարտուի հերետիկոսութիւնը՝ որ վիճաբանութեամբ դուրս հանուած է. *):

Բայց, կըսեն դարձեալ, Աստուծոյ խօսքը սերմի կնմանցընեն, Սերմնբանն Աստուծոյ է. իսկ արդ ամենայն սերմնն պէտք է ծլի բացուի, ապա ուրեմն Աստուծոյ խօսքը պէտք է աճի եւ առաջ երթայ: Սուրբն Վինկենտիոս Վերինացին ալ կ'ստատովանի որ հաւատոյ մէջ այսպիսի յառաջադիմութիւն գրտնըւիլը հարկաւոր է: Գարձեալ, ո՞չ ապաքէն ամեն տեղ ընդունուած է, կըսեն, թէ կայ հաւատ ներդործաբար

(*) Կէթէ, «Անսխալականութիւնն պապական յանդիմանեալ ի գրոց սրբոց, ի կաթուղիկէ աւանդութենէ եւ յուղիղ բանէ». Փարիզ. 1870, էջ 58 — 59:

առնուած, եւ կայ հաւատ զօրութեամբ
հասկըցուած, եւ մէկէն մէկալը անց-
նիլը օրինաւոր բան է: Յայտնեալ ճշ-
մարտութիւնները առարկայ են երբոր
ներգործաբար առնուած հաւատոյ, իսկ
այն ճշմարտութեանց հետ անբաժա-
նելի կերպով կապուած ճշմարտութիւն-
ները իսկզբան ուրիշ կերպով չեն հա-
ւատացուիր՝ եթէ ոչ զօրութեամբ: Բայց
ինչո՞ւ համար ներգործաբար ալ պիտի
չհաւատացուին՝ երբոր յայտնի ազա-
նոյցներով հաստատուի անոնց այդպի-
սի կապակցութիւն ունենալը իսկապէս
յայտնեալ ճշմարտութեանց հետ: ոչ
ապաքէն այս է սրբոյն Վինկենտիոսի
Լերինացոյ օրինաւոր յառաջադիմու-
թիւն ըսածը:

Այս առարկութիւնը որքան ալ զօրա-
ւոր բան մը երեւի, այնքան շիտի ու
խառնակ է, եւ գիւրին է հերքել զայն
առաջիկայ զանազանութիւններով:

Իրաւ է որ կայ յառաջադիմութիւն,
բացատրութիւն, պարզաբանութիւն,
եւ ինչպէս որ Վինկենտիոս Լերինացին
կըսէ՝ ընդլայնումն:

Բայց այդ յառաջադիմութեան, այդ
բացատրութեան, այդ պարզաբանու-
թեան, այդ ընդլայնման իսկութիւնը
ինչ բան է:

Միթէ հաւատոյ փոփոխութիւն է,
այլայլութիւն է: Ոչ երբէք: Փոփոխու-
թեամբ մէկ բանը ուրիշ բան կդառնայ.
մինչդեռ հոս խօսքը այնպիսի բանի վը-
րայ է՝ որ որքան ալ ընդարձակուի ու
կատարելագործուի, բոլորովին նոյն կը-
մնայ*): Վինկենտիոս Լերինացին այս
ընդլայնումը բացատրած ժամանակը՝
օրինակ կբերէ տղան՝ որ մարդ կդառ-
նայ: տղուն անդամները մանր են, մար-
դունը խոշոր, եւ սակայն նոյն անդամ-

(*) ՎՃԻ. Լերին. «Սղարար» . գլ. ԽԹ:

ներն են: Տղան ու մարդը բոլորովին մի
եւ նոյն բնութիւնը, մի եւ նոյն անձը:
կերպարանափոխ եղածը միայն մեծու-
թիւնը եւ ձեւակերպութիւնն է: Եթէ-
պէտ եւ միոյ եւ նորին մարդոյ հասակն
եւ բնաւորութիւնն փոխիցի, սակայն մի
եւ նոյն բնութիւն է մի եւ նոյն անձն:
Ապա ուրեմն այս յառաջագիմութիւնը
այլափոխութիւնն չէ:

Միթէ յաւելուած է նոյնպէս ոչ-
վասն զի յաւելուածով թիւը կփոխուի,
եւ միութեան տեղը բազմապատկու-
թիւնը կըռնէ: Մարդը տղէն աւելի ան-
դամներ չունի: Ինչպէս որ նոյն անձն
է, նոյնպէս անդամներուն ալ թիւը
նոյն է: Բայ յայնմանէ այս ալ գիտե-
լու բան է՝ որ մարդու անդամներուն
հասունութիւն տուող ինչ որ կայ՝ տ-
մենն ալ արդէն սերմի պէս կգտնուի
տղուն անդամներուն մէջ: այնպէս որ
ամենեւին նոր բան մը չունի մարդ՝ որ

արդէն չգտնուի տղուն մէջ՝ ի ծածկեալ
կամ դադանի վիճակի (*):

Ապա ուրեմն վիճակներտիտի Արեւնա-
ցոյ խօսքին ալ նայելով՝ հաւատոյ ա-
ւանդը ոչ այլափոխիլ կրնայ եւ ոչ աւել-
նալ, եւ անոր եղած ճշմարտութեանց
թիւը միշտ նոյն է: Ամեն տեղ եւ ամեն
ժամանակ մի եւ նոյն ունանդն է: յայտ-
նեալ ճշմարտութեանց թիւը բոլորովին
մի եւ նոյն է: միայն մէկ տճում մը ու-
նի՝ որ նման է տղայական հասակին
չափահասութեան անցնելուն: այս է
ահա եւ միայն այս է ներգործական եւ
զօրութեանական ճշմարտութեանց իրա-
րու անցնիլը: Անձը նոյն, մարմինը նոյն,
անդամներուն թիւը նոյն: միայն թէ
նոյն անդամները աւելի մեծ եւ աւելի
զօրաւոր եղած են: նմանապէս հաւատ-
քը նոյն, աւանդեալ ճշմարտութեանց

(*) Անդ, զլ. ԻԹ:

Թիւր նոյն միայն թէ նոյն յայտնեալ
ճշմարտութիւնները աւելի ընդարձակ
եւ աւելի ամրապինդ եղած է: Ի՞նչ կը-
նշանակէ արդեօք ըսելը՝ թէ ճշմար-
տութիւնները մի եւ նոյն մնալով թէ՛
ըստ իսկութեան եւ թէ՛ ըստ թուոյ
աւելի ընդարձակ եւ աւելի հաստատուն
կրնին: Այս բանս լաւ հասկընալու է
վասն զի յայսմ իսկ է հաւատոյ յա-
ռաջագիմութիւնը:

Եւ նախ՝ Վինկենտին Լիրենացոյ
ըրած դիտողութիւնը մենք ալ ընեմք
թէ անդստին իսկզբանէ իրենց յայտ-
նուելուն ու գոյանալուն առաջին վար-
կենէն այս ճշմարտութիւնները արդէն
ունին սերմի պէս այն ընդարձակու-
թիւնը, հաստատութիւնը, որ յետոյ
պիտի երեւնայ իրենց վրայ: Ուրեմն բո-
լոր դժուարութիւնը յայսմ է որ հաս-
կըցուի թէ յայտնեալ ճշմարտութեանց

ընդլայնումն եւ զօրանալը ինչ կերպով
երեւան կելլէ:

Որովհետեւ յայտնեալ ճշմարտու-
թիւնները նիւթական բաներ չեն, կա-
րելի չէ նմանցընել զանոնք ճիշդ կեր-
պով մարմնոյ անդամներուն: Անոնք
այնպիսի հոգեւոր բաներ են՝ որ միայն
հոգւոյ մէջ կգտնուին: Տարակոյս չկայ
որ այն ճշմարտութիւնները գրուած են
Աստուածաշնչին մէջ, եւ առաքելական
աւանդութեան յիշատակարանացը մէջ:
Բայց բոլոր այն գրուածքները որքան
ալ հին լինին՝ նոյն ճշմարտութեանց
յայտնութենէն ետքը գրուած են, եւ
գրուելէն առաջ խօսակցութեան նիւթ
եղած են: Քրիստոսի Տեառն մերոյ մըտ-
քէն ու սրտէն բղխելով՝ ուղղակի փո-
խադրուած են հաւատացելոց մտքերն
ու սրտերը: Հաւատացելոց սիրան ու
հոգին է անոնց իսկական տեղը, եւ հոն
է Քրիստոսի յայտնութեան սրբազան

աւանդին պահարանը. եւ այսու մտօր
է որ կըսուի թէ աւանդութիւնը եկե-
ղեցւոյ մէջ է, վասն զի եկեղեցին հա-
ւատացեալ ժողովն է:

Ապա ուրեմն յայտնեալ ճշմարտու-
թիւնները հաւատացեալոց հոգւոյն մէջ
միայն կրնան ընդարձակուիլ եւ զօրանալ,
եւ հաւատոյ յառաջագիմութիւնը նո-
ցա մէջ միայն կ'կատարուի: Բանը այն չէ
որ մէկ կամ մէկ քանի առաջարկութիւն-
ներ աւելցուին հաւատոյ ճշմարտու-
թեանց ցուցակին մէջ, ինչպէս որ սուր-
բաբար կ'կարծուի հռոմէական եկեղե-
ցւոյ մէջ. մի միայն այս է բանը՝ որ հա-
ւատացեալ սրտին մէջ լոյս մը գտնուի
աւելի ընդարձակ եւ աւելի զօրաւոր
լոյս մը, որ հաւատոյ ճշմարտութիւննե-
րը բոլորովին նոյն թողու, ոչ փոխելով
զանոնք եւ ոչ աւելացնելով, այլ միայն
աւելի աչքի երեւցընելով: Ուրեմն հա-
ւատոյ ճշմարտութեանց իսկական յա-

ռաջագիմութիւնը այն չէ որ վար-
դապետութեանց թիւը աւելնայ, հա-
պա միայն զանոնք յայտնող լայն աւե-
լի պայծառանայ. ասով հաւատքը՝ որ
առաջ զօրութեանական էր, կ'զառնայ
ներգործական. առաջ որ տղայական
էր՝ կ'իյնի այրական. առաջ որ անկա-
տար էր՝ կ'իյնի կատարեալ, բայց ոչ
ճշմարտութեանց շարունակելի, հապա
լուսոյն աւելի պայծառանալովը, ոչ եթէ
յայտնեալ ճշմարտութեանց. աւելի
բազմաթիւ երեւնալովը, հապա անոնց
աւելի լաւ լուսաւորուելովն ու գէպի ա-
մեն կողմը տարածուելովը: Այս յառա-
ջագիմութիւնը այսու մտօք որ հաօկը-
ցուի, ոչ միայն ենթակայական է՝ յայտ-
նեալ ճշմարտութեանց վրայ լինելով,
այլ եւ առարկական. բայց ամենեւին
նիւթական չէ եւ ամենեւին չփոխեր
հաւատոյ մասանց իսկութիւնը՝ որ միշտ
նոյն է, ոչ կ'աւելնայ եւ ոչ կ'պակսի:

Այսպէս կ'վարդապետէ եւ Վինկենտի-
ոս Լիրենացին՝ հաւատոյ յառաջագի-
մութեանը վրայ խօսելով. «հարկ ուրե-
մըն է, կըսէ, զի աճեսցի եւ մեծապէս
եւ ուժգնակի յառաջագէ՛մ՝ զարգա-
ցի իմաստութիւն, գիտութիւն եւ հան-
ճար միոյ միոյ ի հաւատացելոց, եւ պ-
մենեցուն որք իցեն յեկեղեցւոջ յամե-
նայն աստիճանս դարուց եւ ժամանա-
կաց, բայց յիւրումն եւ եթ սեռի, այս
ինքն է ի նմին վարդապետութեան, ի
նմին նշանակութեան եւ ի նոյն մի-
տըա *): Այս վկայութեան մէջ Վին-
կենտիոս Լիրենացին մէկ կողմանէ կը-
հաստատէ թէ պէտք է որ մարդուս
հասկըցողութիւնը, գիտութիւնը, ի-
մաստութիւնը յառաջագէ՛մ զարգա-
նայ, մէկ կողմանէ ալ կը պատուիրէ

որ ամենեւին բան մը չփոխուի նոյն իսկ
վարդապետութեանը մէջ:

Ասկից ալ կերելի յայտնապէս՝ թէ
որքան սխալ է այն հռովմէական վար-
դապետութիւնը՝ որ կ'քարոզէ թէ հա-
ւատոյ յառաջագիմութիւն է յայտ-
նեալ ճշմարտութեանց կարգը անցընել
բոլոր միւս ճշմարտութիւնները՝ որ ա-
նոնց հետ անբաժանելի կերպով կա-
պուած կ'համարուին տրամախոհու-
թեամբ, այսու պատճառանօք որ իբր
թէ այն կապակցութեան երկրորդա-
կան ճշմարտութիւնները առաջիննե-
րուն հետ զօրութենական կերպով մը
յայտնեալ են:

Ո՞չ ապաքէն յայտնի բան է որ այդ-
պիսի երկրորդական ճշմարտութեանց
առաջիններուն վրայ աւելնալով՝ ա-
ռաջիններուն թիւը կ'բազմապատկուի:

Ո՞չ ապաքէն յայտնի բան է որ այն-
պիսի աւանդը ոչ եթէ ճշմարտ աւանդ

(*) «Ազգարարութիւն» . զԷ. ԻԲ:

է՛ր զգուշութեամբ պահպանելի՛ հա-
պա պնդիսի գանձ մը որ կաւելցուի՛
աւելի կամ պակաս համազօր նիւթե-
րով։

Ո՛չ ապաքէն յայտնի բան է որ այդ-
պիսի յառաջադիմութիւնը լուսոյ պայ-
ծառութիւնը աւելցնել է՛, հապա հա-
ւատոյ հանգանակը երկնցընել եւ հա-
ւատոյ վարդապետութեանց թիւը բազ-
մացնել է։

Ո՛չ ապաքէն յայտնի բան է որ այդ-
պիսի դրութեամբ կիսառնուին ու իրա-
րու հաւատարմ համարուին յայտնեալ
ճշմարտութիւնները, եւ մարդկային
տրամախոհութեամբ անոնց տրուած
մեկնութիւնները։

Յիրաւի, այդ անոր կնիմանի որ մէկը
Քրիստոսի տնկած ծառոյն ամեն մէկ
ճիւղին վրայ պատուատէ այն ամենայն
ծառերը՝ որ ի մարդկանէ տնկուած են,
եւ անոր հետ իրենց տերեւներովը կամ

վայտովը նմանութիւն մը ունին։ Աստ-
ուածային ծառոյն հիւթը փոխանակ
ըստ իւրում բնութեան պողպաքերելու՝
կպտղաքերէ՝ ըստ բնութեան պատ-
ւաստեալ ծառոյն, եւ հաւատքը փոխա-
նակ մնալու Աստուածային հաւատք՝
կըդառնայ մարդկային։ Աստուծոյ խօս-
քը կիսղղուի կկորսուի մարդկանց խօս-
քի ձեւերուն մէջ։

Գ. — Ապա ուրեմն միայն յԱստուծոյ
յայտնեալ ճշմարտութիւններն են ճշ-
մարտութիւնը հաւատոյ։ Ինչպէս որ
արդէն ըսինք, Քրիստոս իւր բոլոր ա-
շակերտաց սրտին մէջ դրաւ այն ճշ-
մարտութիւնները՝ զորս սովբեցնելու
համար եկած էր աշխարհ։ սուրբ գիր-
քը աւանդ է, բայց երկրորդական եւ
արուեստական։ Լոյսը մտաց մէջ եւ
մտաց համար է. իսկ թանաքն ու թուղ-
թը միջոցներ են միայն՝ այն լոյսը պա-
հելու։

Յայտնեալ ճշմարտութիւններուն աւանդապահները, որ են ամենայն աշակերտք Քրիստոսի աւանդապահ ըսուելով պարտական են ոչ միայն հաւատալու, այլ եւ հաւատալով պահպանելու զանոնք:

Այն խօսքերը՝ որովք Քրիստոս եւ առաքեալները կպատուիրեն լաւ պահել յայտնեալ վարդապետութեան աւանդը, ամենայն քրիստոնէից ըսուած են:

Այս է պատճառն որ յայտնեալ ճշմարտութիւնները այսպիսի սահման մը ընդունած են, զոր վիճկէնտիոս Լիբենացին կբացատրէ եւ բովանդակ եկեղեցին կբարոզէ. «Եւ որ ամեն տեղ, ամեն ժամանակ եւ ամենուն հաւատալու եղած է՝ այն է միայն ճշմարտապէս եւ իսկապէս կաթոլիկէ վարդապետութիւն» *): Լիբենացին ուղեւորվ ցու-

(*) «Աղգարարութիւն» . գլ. Գ:

ցընել՝ թէ վարդապետութեն է իւր խօսածը եւ ճիշդ պէտք է հասկըցուի տուած սահմանը կբացատրէ, եւ կըկրկնէ՝ թէ ի Քրիստոսէ յայտնեալ վարդապետութիւնը պէտք է հաւատաւորած լինի ամենէն, եւ ունենայ հընութիւն եւ միաբանական դաւանութիւն Բարապետիկէն Բաւարիէն Դէլ Բաւարիէն Էկեղեցիոյ Դէլ Եւրոպայէն դաւանութիւն ամենուն տուած սահմաններուն եւ ամենուն վարդապետութեանցը կամ գրեթէ ամենայն քահանայից եւ վարդապետաց քարոզութեանցը մէջ գտնուի մէկ խօսքով, այն բանը միայն հաւատացուի ի քրիստոնէից, եւ անկից դուրս եղածը փորձութիւն է միայն եւ ոչ բընաւ Աստուածապաշտութիւն *):

Վիճկէնտիոս Լիբենացին երբոր կրսէ թէ այն բանը միայն յայտնեալ է՝ որ

(*) «Աղգարարութիւն» . գլ. ԻԵ:

րուն ամենքը կհաւատան, ոչ եթէ ամենայն հաւատացելոց բացարձակ միաձայնութիւնը կպահանջէ. վասն զի տարակոյս չկայ որ նոցա մէջ կրնան պատահել քանի մը տարաձայնութիւններ: Նոյն պատճառաւ յպահանջեր որ քահանայք կամ վարդապետք բացարձակապէս միահաւան գտնուին, հապա գրեթէ միահաւան: Արդ եթէ նա քահանայից եւ վարդապետաց գրեթէ հասան—նէ—նը կպահանջէ, յայտնի բան է որ հասան—որ եկեղեցեաց բացարձակ միաձայնութիւնն է պահանջածը: Եւ այս նոր բան չէ, այլ այսպէս կքարոզէին ընդհանրապէս նոյն իսկ վերջին դարուց անդրալեռնականները, ինչպէս որ պիտի տեսնեմք երբոր խօսիմք տիեզերական ժողովոյ նշանակութեանը վերայ:

Այս անյաղթելի սկզբունքներէն կըրնամք հանել հետագայ հետեւանքները:

1. Ամենայն վարդապետութիւն որ հաւատացեալ տեղ կըրուի կամ դրուած է թէ մէկ ամբողջ ուղղափառ համաբուժեալ եկեղեցւոյ մէջ, եւ թէ նոյնպէս ուղղափառ համարեալ շատ մը երեւելի քահանաներէ, վարդապետներէ ու նաեւ աշխարհականներէ, չկրնար երբէք հաւատոյ մասն համարուիլ. վասն զի ամենքը չեն ընդունած զայն՝ ոչ յայտնի եւ ոչ զօրութեանական դաւանութեամբ: Եւ յիրաւի, զօրութեամբ հաւատացուած բանն ալ կրնդունուի իրերեւ Աստուածային ճշմարտութիւն, թէպէտ եւ մութ եւ անորոշ լինի, եւ անկարելի է մոլորութեան տեղ դնել զայն եւ հերքել:

2. Ամենայն վարդապետութիւն որ համարուած է կամ կհամարուի պարզ կարծիք՝ թէ եկեղեցւոյ մէջ եւ թէ ուղղափառ եկեղեցւոյ մասն եղող քահանաներէ, վարդապետներէ եւ աշխար-

հականերէ, ոչ երբէք կրնայ մասն հա-
ւատոյ լինել, որովհետեւ ամենքը չեն
հաւատացած կամ չեն հաւատար ա-
նոր՝ ոչ յայտնապէս եւ ոչ գորութեամբ:
Վասն զի որ բանն որ գորութեամբ է-
հասարացուի, կրնդունուի պոյժ կե-
պէ. թեպէտ եւ անկատար եղանակաւ
տեսնուի, սակայն ստոյգ կհամարուի
եւ ամենեւին տարակոյս չլինիր անոր
ստուգութեանը վրայ: Իսկ արդ կար-
ծիք ըսածդ ըստ ինքեան անստոյգ բան
է, եւ կարելի է ընդունիլ զայն կամ
մերժել համարձակ:

3. Ամենայն վարդապետութիւն որ
համարուած է կամ կհամարուի պոյժ
ճշմարտութիւն, բայց պարզապէս անսոսնա-
կան՝ թէ՛ մէկ եկեղեցւոյ մէջ եւ թէ ուղ-
ղափառ եկեղեցւոյ շատ մը քահանանե-
րէն, վարդապետներէն կամ աշխար-
հականներէն, չկրնար երբէք հաւա-
տոյ մասն լինել, վասն զի անոնք չեն

հաւատացած կամ չեն հաւատար ա-
նոր՝ ոչ յայտնապէս եւ ոչ գորութեամբ:
Եւ յիրաւի որ բանն որ հաւատոյ մա-
սն է, ոչ միայն կրնդունուի, հապա-
նաեւ կհաւատացուի. «Որ ինչ ամենայն
ուրեք» որ ինչ յամենայն ժամանակի որ
ինչ յամենեցուն հաւատացեալ է: Արդ
ուղիղ բանականութեամբ կրնդունուին
այնպիսի ճշմարտութիւններ՝ որ պար-
զապէս ուսումնական կարգէ են, անոր
համար որ ճշմարտութիւն են. բայց
հաւատոյ մասն կհամարուին Աստուծ-
մէ յայտնեալ ճշմարտութիւնները. ա-
նոնք թէպէտ եւ ըստ ինքեան ըստ բա-
ւականին ընդունելի հասարակին ողջա-
միտ հասարակ մարդու առջեւ, պէտք է
որ ընդունուին իրրեւ յԱստուծոյ յայտ-
նեալ ճշմարտութիւնը եւ Աստուծա-
յին հաւատոյ մասունք. ապա թէ ոչ՝
անոնց ընդունուիլը կլինի միայն փիլի-
սոփայօրէն, եւ ոչ թէ քրիստոնէաբար:

Ենթադրելով թէ եկեղեցին միշտ կը սովորեցնէ այն ամենայն ճշմարտութիւններ՝ որ իրեն աւանդուած են, եւ բոլոր իւր վարդապետութիւնը հաւատոյ մասանց մէջ անպակասելի եւ անփոփոխ է, ոչ ապաքէն յայտնապէս կոտենուի որ եթէ եկեղեցին մէկ ճշմարտութիւն մը համարի հակառակ վարդապետութեան հաւատոյ, այն ճշմարտութիւնը ոչ երբէք կրնայ համարուիլ երբէք աւանդուած յայտնութեան մէկ մասը: Այսպէս կսովորեցընէին առեւտրի քրիստոնէական վարդապետութիւնները:

Եթէ հաւատոյ մաս մը սահմանելը լինէր նոր վարդապետութիւն մը հնարել, այդ երեք առաջարկութիւնները որ ըրինք՝ սուտ կլինէին. բայց հաւատոյ մասի մը սահման տալը նոր վարդապետութիւն հնարել չէ, այլ միայն եւ պարզապէս ցուցնել է՝ թէ հաւատոյ այն մասին մէջ քարոզուած վարդապե-

տութիւնը Աստուծմէ յայտնուած է: Թէ յիշաւի մասն է այն եկեղեցւոյ աւանդուած յայտնութեան, եւ թէ հետեւաբար՝ բոլոր մասնաւոր ուղղափառ համարեալ եկեղեցիք ամեն տեղ եւ ամեն ժամանակ այնպէս հաւատացել են, եւ այնպէս ճանչցել են զայն մասն Աստուծային հաւատոյ: Այս սկզբունքը անժխտելի է: Ապա ուրեմն որ եւ իցէ վարդապետութիւն՝ որ իրօք չէ ընդունուած այսպիսի պայմաններով, այլ պարզապէս համարուած է իբրեւ ուսումնական ճշմարտութիւն, կամ իբրեւ կարծիք կամ իբրեւ մոլորութիւն, ոչ երբէք կրնայ հաւատոյ մասն լինել:

Դ. — Բարեսիրտ եւ ողջամիտ մարդու համար շատ հետաքրքրական ու զուարճալի բան է այս սկզբանց հետ համեմատել այն վճիռները զոր հօովմէական եկեղեցին կուտայ (որ եւ իցէ

վարդապետութեան սահմանելի լինելուն վրայ:

Պիոս Թ 1852 ին մասնաւոր յանձնաժողով մը կարգեց ու պատուիրեց որ տեղեկագիր մը շինեն այս նիւթիս վրայ՝ թէ արդեօք ինչպէս կարելի է Աստուածաբանական տեսութեամբ հանդիսաւոր սահման մը տալ Աստուածածնայ անարատ յղութեանը: Յանձնաժողովը՝ որ Խնկէ լրագրին ըսածին նայելով քաջահմուտ Աստուածաբաններէ բաղկացած էր, այն առիթով ընդհանուր կանոններ գծագրեց, որպէս զի անոնց նայելով որոշուի թէ այս կամ այն ճշմարտութիւնը ինչ կերպով կրնայ հանդիսապէս սահմանուիլ: Այս կանոնները նշանակուած ու բացատրուած են այն Աստուածաբանական բառարանին մէջ զոր Կօլէռ քահանայն թարգմանած է Գերմաներէնէ Քաղղիարէն (հատ. ԺԴ, էջ 279): Այն իմաստուն յանձնա-

ժողովոյն նախագահն է եղեր Կարգինալ Ֆերրարի, եւ անդամք՝ Քաթերինի եպիսկոպոսը, Աւտիգիոյ Կանոնիկոսը, Փեռոնէ, Փասսալիա՝ Շուստէր եղութեաները, Սիւտա Գովինիկեանը, Փոնի՛նի Ֆրանչիսկեանը, որոյ մեռնելէն ետքը տեղը անցեր է նոյն կարգէն Հայրն Փրիւլէ, եւ սորա միաձայն վկայութեամբ հետագայ սկզբունքները դրեր են:

Որպէս զի մէկ վարդապետութիւն մը կարենայ սահմանուիլ՝ հարկ չէ որ եկեղեցւոյ մէջ անոր վրայ եղած կարծիքները ոչ երբեք փոփոխուած լինին, կամ հաւատացեալք եւ ուսուցիչք հաւատոյ անոր վրայ միշտ համաձայն եղած լինին:

Այդա ուրեմն իմաստուն յանձնաժողովոյն նայելով՝ որ եւ իցէ վարդապետութիւն կարելի է համարիլ իրօք յայտնեալ յԱստուծոյ, եւ ամեն ժամանակ մասն աւանդութեան քրիստոնէական

յայտնութեան՝ որ յանձնուած է բոլոր
եկեղեցւոյ, նաեւ այն ատեն որ հաւա-
տացեալք եւ հասարակ ըստ ա-
մենայնի ուղղափառք համարեւն զայն
եւ սովորեցուցեր են իբրեւ կարծիք մը՝
որ ոմանց ընդունելի երեւցած է, եւ ո-
մանց մոլորական եւ գարշելի . . . ոչ
ոք ի նոցանէ չկարծեւր՝ թէ մասն է այն
Աստուածային հաւատոյ . ուստի եւ չըն-
դունիր իբրեւ յայտնեալ ճշմարտու-
թիւն, որովհետեւ պարզ կարծիքի տեղ
դրած է . այլ եւ ոմանք ի նոցանէ կը-
հերքեն ու կմերժեն զայն իբրեւ մոլո-
րութիւն: Փոյթ չէ, օր կուգայ որ կա-
րելի կլինի հաւատոյ մասն շինել զայն,
եւ այնուհետեւ ո՛վ որ համարձակի՝ ը-
սել՝ թէ այդ բանին ամեն ժամանակ
հաւատացած չէ եկեղեցին, եւ թէ այդ
վարդապետութիւնը տիեզերական եկե-
ղեցւոյ դաւանութեանը աւանդներէն
մարտնչութիւնն է: Մասնով որքանա՞յն

չէ, պիտի բանադրուի՝ եւ հերետիկոս
համարուի: . . . Երկրորդ
Բայց որովհետեւ հաւատք ըսածդ
չփոխուիր, որովհետեւ այն բանն որ
հիմայ մասն է հաւատոյ, անոր համար
հաւատոյ մասն է հիմայ որ միշտ նոյն-
պէս եղած է, ասկից կհետեւի թէ այն
կաթոլիկները (կամ հաւատադեալները)
որ նախնի դարուց մէջ կանգնին՝ թէ
այս կամ այն առաջարկութիւնները
հաւատոյ մասունք չեն, մանաւանդ թէ
ողբալի կարծիքներ են եւ վնասակարք
հաւատոյ, իրենք ըստ ինքեան կատա-
րեալ հերետիկոս էին: Ուրեմն ինչո՞ւ
համար նոքա եկեղեցւոյ մէջ ուղղա-
փառ ճանչցուած էին: Ինչո՞ւ համար
սուրբն Բեռնարդոս եւ սուրբն Թովմաս
Ագուլինացի որ անարատ յղութեան կը-
հակառակէին, սուրբն Փրանկիսկոս Սա-
եղայեւեանքն որ նոյնպէս հակառակ
էին պապական այն կերպով անսխալա-

կանութեանը՝ ինչ կերպով որ մեր օրերուն Հռովմէականները կվարդապետեն, ինչո՞ւ համար այդ սուրբ մարդիկը՝ որ իրօք հերետիկոս էին՝ եկեղեցւոյ մէջ համարուած էին գերազանց ուղղափառ վարդապետներ. եւ մանաւանդ ինչպէս կարելի է ուղղափառ համարել զիրենք նաեւ հիմա. Հռովմէական եկեղեցին, որ արդէն վարժած է Իսիդորոսի եւ ուրիշ շատերուն խարդախանացը, միաքիչ դրեր է թէ այդ գօռարութենէն գիւրաւ կազատի՝ երբոր պարզապէս ուրանայ՝ առանց բանի տեղ դնելու բնորդ վկայութիւնները եւ պատմական վաւերական ապացոյցները, թէ այն բարեմիտ սուրբերը այնպիսի վարդապետութիւններ ոչ երբէք ըրած են. եւ յիշատի տվ պիտի իրթայ զանոնք ստուգելու. Իմաստուն յանձնաժողովը այս կերպով առաջ կտանի իւր սկզբունքները շարելը:

«Որպէս զի մէկ վարդապետութիւն մը կարենայ սահմանուիլ՝ բաւական է որ մէջ բերուն ձկն քանի յայտնի եւ ուղղափառութիւններ, որոց մէջ սահմանելի վարդապետութիւնը գտնուի.»

Նմանապէս բաւական է որ ուղղափառ եպիսկոպոսները «Եւսեբիոս Ժամանակ» համաձայն լինին այն վարդապետութեան վրայ:

Որո՞ւ բառը այս տեղ աւելորդ է. վստիք զի խնդիրը այս իսկ է թէ արդեօք այն վկայութիւնները իրօք որո՞շ են թէ չէ. բայց յայտնի բան է որ որոշ չեն. որովհետեւ մէկ քանի հատ են միայն, եւ անոնց մէջ եղած վարդապետութիւնը անուղղակի եւ անտուճաբանական տրամաբանութեամբ զուրաբերուած է. վարդապետութիւն մը որ մինչեւ այն ատեն յայտնեալ ճշմարտութեան տեղ չէ դրուած, հասկա մի-

այն ժամանակէ մը ետեւ կուզեն զայն սահմանել:

Եւ նախ՝ ի՞նչպէս կարելի է ընդունիլ որ բովանդակ եկեղեցւոյ մէջ մէկ քանի վկայութիւններ միայն գտնուին մէկ վարդապետութեան մը վրայ՝ զոր Բաղդադի եկեղեցին յայտնեալ ճշմարտութեան տեղ դրած է: Եթէ եկեղեցին կը սովորեցնէ միշտ այն ամենայն ճշմարտութիւնները՝ որ իրեն աւանդուած են, ի՞նչպէս կարելի է որ այն ճշմարտութեանց մէկը հաստատուի՝ միայն մէկ քանի պարագաներու մէջ, թէ եւ այն պարագաները հանդիսաւոր համարուին: Այն մշտնջենաւոր լուծեան մէջ ի՞նչ կրնայ ընել այնպիսի հանդիսաւոր վճիռը: Միթէ շատ ժամանակ է որ նոյն իսկ Վատիկանին պերճանքն ու հանդիսաւոր արարողութիւնը ոյժ մը առերեսն հաւատոյ բաներու մէջ ընդհանրականութեան հաստատութեան եւ միա-

ձայնութեան տեղը բռնելու: Վինկենտիոս Լիրենացին եւ նորա վարդապետութեան հետեւողները ոչ երբէք երեւակայած են այդպիսի հանդիսաւորութիւն մը՝ որ ուրիշ ամեն բանի տեղ կարենայ բռնել: Տես թէ այժմու հռովմէական եկեղեցին հաւատոյ մասանց սահմանները ո՛ւր հասուցեր է. դոքա իրեն համար եղեր են խնդիրք Լայէլը-Քէան և հանդիսի . . . :

Բայց, կըսեն, եթէ սահմանելի վարդապետութիւնը իրօք գտնուի այն վրկայութեանց մէջ, միթէ սահմանը օրինաւոր չը՞համարուիր:

Մեր արդէն ցուցուցինք՝ թէ զօրութեամբ հաւատքը ինչ կերպով կանցնի եւ կդառնայ Զերգործ Կոն հաւատք, եւ թէ ինչպէս այս փոփոխութիւնը կլինի պայծառութեան աւելնալովը, եւ ոչ եթէ վարդապետութեանց թիւը շատցնելով: Հռովմէասիրաց ճարտա-

ըրութիւնն յայսմ է՝ որ անդադար զօրոյն ինչպէս թուանդակութեան կղիմեն այսպիսի խնդրոց մէջ նոցա տրամախոհութիւնը այս է միայն:

Վարդապետութեան մը մէջ ինչ բան որ կայ՝ հաւատոյ մասն է, կրսեն իսկ արդ որ բանն որ զօրոյն ինչպէս կերպով կայ վարդապետութեան մը մէջ՝ իրօք ալ կայ անոր մէջը, ապա ուրեմն ինչ բան որ զօրութեամբ կայ վարդապետութեան մը մէջ՝ մասն է հաւատոյ, եւ կրնայ սահմանուիլ: Գարձեալ, ինչ բան որ անբաժանելի կերպով կապուած է վարդապետութեան հետ, զօրութեամբ կրուանդակուի այն վարդապետութեան մէջ, ապա ուրեմն ինչ բան որ անբաժանելի կերպով կապուած է վարդապետութեան մը հետ՝ կրնայ սահմանուիլ: Օրինակի համար, մասն է հաւատոյ թէ եկեղեցին անսխալ է իսկ արդ պապին անսխալութիւնը զօրու-

թենական կերպով կրովանդակուի եւ կեղեցւոյ անսխալութեանը մէջ, կամ թէ անբաժանելի կերպով միացեալ է անոր հետ, ապա ուրեմն քանի որ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաւատոյ մասնն է, ապա անսխալականութիւնն ալ եղած է մասն հաւատոյ, եւ հետեւաբար՝ ամենայն իրօք օրինաւոր բան է սահմանել զայն իբրեւ վարդապետութիւն հաւատոյ:

Այս սկզբունքը իբր թէ խելքի յարմար կերեւնայ, բայց խաբէական է: Վնկենտիոս Լիբենացին նշեցոյթաւ թովանդակութենէն դուրս ուրիշ քովանդակութեանն ոչ երբէք ընդունած է: Վասն զի բաղդատելով տղան չափահաս մարդուն հետ՝ որ մի եւ նոյն անձը կկազմեն, յայտնապէս կրսէ թէ տղուն անդամներուն մէջ արդէն կգտնուի նշեցոյթաւ, թէպէտ եւ անկատար կերպով, այն ամենայն ինչ որ յետոյ պիտի

կատարելագործութիւն չափահաս մարդուն
անդամոցը մէջ: Արդ միթէ կարելի՞ է
ըսել՝ թէ զօրութեանական բովանդա-
կութիւնն ալ այսպէս է: Ոչ երբէք: Աւ-
որն զի նախ՝ զօրութեանականն ու ներ-
գործականին մէջ իրական տարբերու-
թիւն կայ, այնքան իրական որ երկու
բան կցուցնեն իրարմէ իրօք զատուող-
եւ երկրորդ՝ սովորաբար մէկ բան մը
ուրիշ բանի մէջ զօրութեանական կեր-
պով կբովանդակուի ըսելով՝ կհասկցուի
թէ այն երկու բաները անբաժանելի
կերպով միացած են իրարու հետ. եւ այս
շատ դիւրին հնարք մի է որ մարդ թէ
իւր խելքին փչած գաղափարները յայտ-
նեալ ճշմարտութիւններէ հանէ եւ թէ
իւր սեպհական գաղափարները յայտ-
նեալ ճշմարտութեանց տեղ գնել տայ:
Բեր տեսնեմք թէ այդ ոճը ինչ կեր-
պով ի գործ դրուած է:

«Այս ինչ ընկերութեան քով շատ
տարիներէ ի վեր մարմարիոնի կտոր մը
կայ: Արդ այն մարմարիոնի կտորին մէջ
կայ կամ կբովանդակուի յետ-
կիսով այս կամ այն հրաշագեղ ար-
ձանը, որովհետեւ Միքէլ — Անճելոյի
քանդակովը կարելի է անկից այնպիսի
արձան մը հանել: Սակայն Միքէլ — Ան-
ճելոյին ընելիքը ի՞նչ բան է. միթէ պի-
տի ստեղծէ՞ զայն. ոչ. հապա միայն
դուրս պիտի բերէ, պիտի երեւցնէ, պի-
տի բացայայտէ: Ապա ուրեմն ամենայն
իրօք տրամաբանական է ըսելը՝ թէ շատ
տարիներէ ի վեր այն ընկերութիւնը
տէր է եղած այն հրաշագեղ արձա-
նին: — Չեմք գիտեր ի՞նչ ըսելու է այս-
պիսի տրամախոհութեան. եւ սակայն
այս իսկ է հռովմէականաց ըրածը, կը-
սեն նոքա՝ թէ եկեղեցի անունակալ ըն-
կերութիւնը հազար ու թը հարիւր տա-
րիէ ի վեր յայտնեալ վարդապետու-

Թիւն մը ունի. իսկ արդ այս վարդապետութեան մէջ զօրութեան և կերպով կգտնուի այս ինչ կամ այն ինչ առաջարկութիւնը, որ դուրս երեւնալու բացայայտուելու համար ուրիշ բանի կարօտ չէ՝ եթէ ոչ այս կամ այն վարդապետին տրամախոհութեան, ապա ուրեմն հազար ութը հարիւր տարիէ ի վեր եկեղեցին իրօք կհաւատայ այդ առաջարկութեան՝ իբրեւ յԱստուծոյ յայտնեալ ճշմարտութեան:

«Տարակոյս չկայ թէ այս ինչ պատկերին գոյները սքանչելի գեղեցկութիւն մը ունին. եւ ով որ չէ ըսէ՝ անմիտ է. իսկ արդ այն փայտը՝ որոյ վրայ այդ գոյները նկարուած են՝ անբաժանելի կերպով միացած է անոնց հետ, ապա ուրեմն փայտն ալ նոյնպէս սքանչելի է գեղեցկութեամբ. եւ ով որ այս բանը ուրանայ՝ անմիտ է »: — «Մասն է հաւատոյ՝ թէ այս ինչ ճշմարտութիւնը

յաստուծոյ յայտնեալ է. եւ ով որ անոր դէմ խօսի՝ հերետիկոս է. իսկ արդ ուրիշ ճշմարտութիւն մը անոր էնթալազի լինելով՝ անբաժանելի կերպով միացած է հետը, ապա ուրեմն Աստուած զայն յայտնելովը զայս եւս յայտնած է. ապա ուրեմն սա ալ առաջնոյն պէս յայտնեալ է յԱստուծոյ. եւ ով որ ուրանայ զայս՝ հերետիկոս է »: — Այս երկու տրամախոհութեանց տարբերութիւնը ի՞նչ բան է:

«Մասն հաւատոյ՝ թէ հոգեւոր իշխանութիւնը մարմնաւոր իշխանութեանէն վեր է. իսկ արդ յայտնի բան է որ վերինը տէր է իրմէ վար եղողին, ապա ուրեմն կարելի է սահմանել՝ թէ պապը ըստ որում՝ աւանդապահ հոգեւոր իշխանութեան՝ բացարձակ տէր է մարմնաւոր թագաւորաց »: — «Մասն է հաւատոյ՝ թէ Քրիստոս իւր եկեղեցին հաստատեր է այս դիտաւորութեամբ՝

որ անխախտ մնայ մինչեւ ի կատարած աշխարհի։ իսկ արդ տարակոյս չկայ որ եկեղեցին չկրնար հաստատ մնալ՝ եթէ պապը մարմնաւոր թագաւոր ալ չլինի։ Կապալիսիոյ թագաւորն է սահմանել՝ թէ պապին աշխարհական թագաւորութիւնը յԱստուածային իրաւանց է։ — «Հաւատոյ մասն է՝ թէ Քրիստոս իւր եկեղեցւոյն տուած է պատուէր եւ միջոց հաւատքը քարոզելու ամենայն ազգաց։ իսկ արդ կարելի է քարոզել հաւատքը ոչ միայն աւետարանով։ հապա նաեւ գիտութիւններով։ ապա ուրեմն կարելի է սահմանել՝ թէ եկեղեցին է աւանդապահ ոչ միայն Աստուածային բանին։ հապա նաեւ ամենայն գիտութեանց։ եւ թէ հետեւաբար՝ ամենայն վարդապետութիւն պէտք է եկեղեցիէն առնուի։ Ահա պապիսի որոմախոհութիւններ ընելու կհամարձակին մարդիկ՝ երբ կգնեն մարերնին

թէ ինչ որ յայտնեալ ճշմարտութենէ մը կրնայ ծագել ի ձեռն տրամախոհութեան։ կամ ինչ որ կրնայ ցուցուի իբրեւ անբաժանելի կերպով անոր հետ միացած։ պէտք է որ նոյնպէս համարուի իրօք յայտնեալ ճշմարտութիւն։ Այսպիսի ո՞՞ր կարելի չէ չափի ու սահմանի մէջ դնել։ եւ նոյն իսկ հռոմէականք շատ պէտք է տաղնապին՝ եթէ կաթոլիկայնապիսի մոլորութիւն մը գրանել՝ որ կարելի չլինի սահմանել նոյն կերպերով։ Առանձին վարդապետութեան մէջ իրենք ալ կծիծաղին այս առին լիայ։ դոր իրենք իսկ կանուանեն ո՞՞ր բարեւ — *faciam te bene venire*։ ուրեմն ինչո՞ւ կուզեն նոյն ո՞՞ր բանեցնել նաեւ իրենց հրապարակական վարդապետութեանը մէջ։ իմաստուն յանձնաժողովը կերելի թէ բաւական չէ համարած զբարեւան կան բովանդակութեան վարդապետութեան

Թիւնը այն կերպով ինչպէս որ վերոյիշեալ սկզբանց մէջ տեսանք: Գուցէ իրօք ալ անոր համար միայն աւելցուցեր է հետագայ սկզբունքը՝ որ նախընթացը բաւական չէ տեսած. ինչ եւ իցէ, ահաւասիկ այն նոր սկզբունքը. «որպէս զի մէկ վարդապետութիւն մը կարենայ սահմանուիլ՝ բաւական է որ կաթողիկ (ուղղափառ) եպիսկոպոսները այժմու ժամանակս համաձայն լինին այն վարդապետութեան վրայ»:

Վինկենտիոս Լիրենացին չըսեր ամենեւին՝ թէ հաւատքը եպիսկոպոսներուն միայն պահուած սեպհականութիւն է. այլ կհամարի զայն աւանդ՝ եկեղեցւոյ ամենայն անդամներուն յանձնուած. «Որ ինչ յամենեցուն հաւատացեալ է, Վինկենտիոս Լիրենացին բաւական չհամարիր միայն ներկայ ժամանակին համաձայնութիւնը, հապա մշտնջենաւոր համաձայնութիւն

կապահանջէ. «Որ ինչ միշտ եւ հանապազ հաւատացեալ է, Վարդապետութեան հաւատացեալ է, Վալա ուրեմն հռովմէական իմաստուն յանձնաժողովոյն եւ սրբոյն Վինկենտիոսի Լիրենացւոյ վարդապետութիւնը յայտնապէս հակասական են ուրեմն որո՞ւն պէտք է հաւատալ, յանձնաժողովոյն թէ Վինկենտիոս Լիրենացւոյ: — Մենք առանց երկբայութեան կիկայեմք թէ Վինկենտիոսի Լիրենացւոյ կհաւատամք:

Ե. — Պապին տնձնական անսխալականութեան վարդապետութեան դաւով՝ բաւական համարիմք հետագայ դիտողութիւններն ընել՝ հաւատոյ վարդապետութեան կէտէն նայելով:

1. Սուաջին ութը դարերուն մէջ, երբ այնչափ պատճառներ կային պապին կարծեցեալ անսխալականութիւնը բանեցնելու, թէ՛ այն բազմաթիւ մոլորութեանց համար որ հարկ էր դատապար-

տել այն միջոցներուն եւ թէ՛ այն մեծամեծ զփուարութիւններուն համար որ կային կաթուղիէ եկեղեցւոյ քսոր եպիսկոպոսները ժողովի հրաւիրելու ոչ մէկ վարդապետի մը եւ ոչ մտքէն անցած էր այդպիսի անսխալականութիւն. այնքան որ նոյն իսկ տիեզերական ժողովները համարձակած են պապերուն վարդապետութիւնները քըն-նութեան տակ ձգել զատաստանի կանչել ու նաեւ զատապարտել իբրեւ հերետիկոս: Արդ մի գուցէ ըսեն՝ թէ այդպիսի կասկածանք մը չերեւնար անգամ զօրութեան կան հաւատքի հաւասար է: Մի գուցէ ըսեն՝ թէ տիեզերական ժողովները, որ զպապը իբրեւ հերետիկոս կ'ատապարտէին՝ զօրութեան կան կերպով կ'հաւատային նորա անսխալականութեանը. եւ սակայն հրապարակականները հարկադրուած են այդպէս ըսելու՝ որ իրենց նոր վարդա-

պետութիւնները հաստատեն. եւ ցական հաւատացեալք եւ քահանայք եւ եպիսկոպոսներ կընդունին այդ վարդապետութիւնները եւ տակաւին կ'համարձակին նոքա խօսելու գիտութեան, պատմութեան, ուղիղ բանականութեան վրայ

2. Յետ ժամանակի, երբոր հռովմէական պալատին գործակալներն ու աստուածաբանները նետեցին հասարակութեան մէջ պապին անսխալականութեան զաղափարը, երեւելի վարդապետներ անոր դէմ ելան՝ իբրեւ ընդդէմ սատանայական մարդութեան: Արդ պիտի ըսե՞ն արդեօք թէ նոցա այդ կերպով պատերազմիլը զօրութեան կան կերպով պապին անսխալականութեանը հաւատալ էր, եթէ այնպէս է, ուրեմն ի՞նչ բանի հետ չյարմարի արդեօք հռովմէականաց զօրութեան կան հաւատքը:

3. Ժամանակէ մը ետեւ, երբոր հրապարակական պալատին գործակալներուն եւ աստուածաբաններուն թիւը աւելցաւ, այս պապական անսխալականութեան գաղափարը սկսան աստիսանդին քարոզել իբրեւ այնպիսի կարծիք մը՝ զոր իհարկէ կարելի էր հերքել, բայց գուցէ կարելի էր նաեւ ընդունիլ իբրեւ կարծիք: Ո՛վ կրնայ ըսել թէ այն գաղափարը այդպիսի կերպերով պարզ կարծիքի մը պէս ընդունիլը կրնայ համարուիլ իրօք հաւատալ անոր աստուածային հաւատով մը, թէպէտ եւ այն հաւատքը զօրութեանական լինի:

4. Վերջապէս մարդիկ գտնուեցան որ յանձն առին ընդունիլ զայն իբրեւ աստուածաբանական ճշմարտութիւն մը, եւ այս կերպով քարոզեցին զայն Գաղղիոյ մէկ քանի դպրանոցներուն մէջ 1850 ին ատենները: Բայց ոչ երբէք, եւ ոչ իսկ 1869 ին, յանդգնեցաւ մէկը քա-

րոզելո՞ւ՝ թէ պապին անձնական անսխալականութիւնը վարդապետական կամ հաւատոյ ճշմարտութիւն է: Արդ մի թէ յայտնի՞ կամ զօրութեանական հաւատք էր այն: Անտարակոյս ոչ որովհետեւ ոչ որ կհաւատար անոր իբրեւ յայտնեալ ճշմարտութեան, այլ կընդունէին միայն իբրեւ պարզապէս աստուածաբանական վարդապետութիւն:

Ապա ուրեմն ամենայն կերպով ստոյգ է նախ՝ թէ պապին անձնական անսխալականութիւնը ոչ երբէք հաւատացուած է իբրեւ յայտնեալ ճշմարտութիւն՝ եւ ոչ իսկ հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ 1870 ին յուլիսի 18էն առաջ: Երկրորդ՝ թէ այդ անսխալականութիւնը եթէ չլինէր անգամ մոլորութիւն մը, չէր կրնար երբէք հաւատալեաց կարգը դրուիլ. եւ այս բանիս վրայ եղած որ եւ իցէ վարդապետական սահման ոչ ինչ է ըստ ամենայն իրաւանց. եւ եր-

բորդ' թէ հռովմէականք այսպիսի սահման մը ձեւացնելու համար հարկադրեցան բոլորովին խարդախել ու խանգարել իրենց հետեւողներուն մտքին մէջ հաւատոյ գաղափարը՝ որ այնքան կարեւոր եւ հսկան գաղափար է:

Թ.

Թէ ի՞նչպէս հռովմէական եկեղեցին խանգարած է ՏԻԵԶԵՐՈՒԿԱՆ ԺՈՂՈՎ Բառն
նշանակութիւնը:

Ս. — Հաւատոյ գաղափարին պէս խանգարուած է հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ նաեւ տիեզերական ժողովոյ նշանակութիւնը: Ինչպէս որ հաւատքը այդ եկեղեցւոյն մէջ ուրիշ բան չէ հիմա՝ եթէ ոչ պապին խօսքերուն կուրակերպ եւ բացարձակ հաւանութիւն:

այսպէս ալ տիեզերական ժողովը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ժողով պապին: Մէկ ժողով մը որ պապը կսահմանէ, պապը անոր նախագահ կլինի անձամբ կամ իւր նուիրակներովը, եւ պապը կհաստատէ անոր վճիռները, հռովմէականաց համար տիեզերական է եւ անօխալական: Սյս ամեն պայմաններն անգամ հարկաւոր չեն համարուիր: Հռովմէական վարդապետութեան նայելով որ եւ իցէ մասնաւոր ժողով՝ որքան ալ տեղական եւ ամիսօփ լինի՝ բաւական է որ պապը պարզապէս հաստատէ զայն իրեւ տիեզերական ժողով: անպատճառ տիեզերական է, եւ բոլոր եկեղեցին պարտական է ընդունել զայն իբրեւ տիեզերական ժողով: Ուրեմն ժողովի մը տիեզերական լինելուն մի միայն էական պայման այս է ըստ ինքեան՝ որ պապին հաւանութիւնը տուած լինի: պապին հաւանութիւնն է նոյն իսկ ժո-

զովոյն անսխաղականութեանը՝ ինչպէս նաեւ տիեզերականութեանը աղբիւրը։

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ եւ ըսել թէ այս գաղափարները չեն տարածեր եւ չեն քարոզեր ամենայն երեւելի հռովմէականք։

Եւ միթէ ամենայն իրօք ստոյգ բան չէ՞ որ առաջին երեք տիեզերական ժողովները, Նիկիոյ, Կոստանդնուպօլսոյ եւ Եփեսոսի, ոչ երբէք պապին հաւանութիւնը ընդունած են։ Եւ մեր օրերուն անգամ ոչ ապաքէն Գերապատիւ Քենրիք՝ Սէն — Լուի քաղաքին եպիսկոպոսը՝ կըսէ տետրակի մը մէջ՝ զոր թէպէտ կարելի չէ եղած հռովմի մէջ տպագրել, այսու ամենայնիւ կաթոլիկ եպիսկոպոսի մը վարդապետութիւն է՝ 1870- Քահանայապետական հաստատութիւն զիրացն ընութիւն ոչ փոխէ այլ եթէ չլինիցի այլ ինչ խափան, հանդիսաւոր եղանակաւ վկայէ՝ թէ ամե-

նայն ինչ ի ժողովի անդ օրինաւորապէս եղեալ է *):

Ս. յոքան է միայն պապին հաւանութեան զօրութիւնը։

Բայց աւելի բարձրէն եւ աւելի ամբողջ կերպով տեսնեմք բանը։

Նախ քան զամենայն, եւ բուն խօսքերուն նշանակութեանը նայելով, ժողով մը այն տեսն միայն ընդհանրական կամ տիեզերական է՝ երբոր ընդհանրական եկեղեցւոյ հաւատարիմ թարգմանը կամ ներկայացուցիչն է։ Ինչպէս որ միայն մէկ դաւառի եկեղեցիները ներկայացնող ժողովը գաւառական ժողով է՝ նոյնպէս ալ այն ժողովն որ հռովմայ եկեղեցին ու պալատը կներկայացնէ՝ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ հռովմ-

(*) «Յաղագս անսխաղականութեան քահանայապետին» (De ponti ficia Infallibilitate) . Նոյն տ. 1870 . էջ 56 .

մէական ժողով: Որպէս զի իրօք ընդ-
հանրական կամ տիեզերական ժողով
լինի, ամենահարկաւոր է որ ներկա-
յացնէ բոլոր մասնաւոր եկեղեցիները,
այս ինքն բովանդակ ընդհանրական ե-
կեղեցին: Եւ ահա այս ողջամիտ վար-
դապետութեան ու բանական խելքի վը-
կայութեան վրայ հիմնուած է այն վար-
դապետութիւնը՝ զոր կուգենք այստեղ
քաջատրել: Իսկ հռովմէական շէնքը
բոլորովին ասոր ներհակ՝ հիման վրայ
դրուած է: Ուրեմն տիեզերական ժո-
ղովի մը առաջին պայմանը այս է որ ա-
մենայն մասնաւոր եկեղեցիք ներկայա-
նան անոր մէջ: Արդ որ եւ իցէ եկեղե-
ցին որքան ալ մասնաւոր լինի, ոչ թէ
միայն իւր եպիսկոպոսէն ու նորա քար-
տուղարէն կձեւանայ, հապա նաեւ ի-
րեն հովիւ ճանչցուած քահանաներէն,
եւ իրեն անդամ գտնուող հասարակ ժո-
ղովրդականներէն. այս պատճառաւ ալ

դարաւոր ժամանակներով քրիստոնեայ
աշխարհականներն ու քահանաները
միշտ ներկայ գտնուած են ժողովնե-
րու մէջ. յետոյ կտեսնեմք թէ որքան էր
քահանայից եւ աշխարհականաց իրա-
ւունքը, առ այժմ այս միայն հաստա-
տեմք՝ թէ նոքա անոր համար ներկայ
կգտնուէին ժողովներուն որ ներգոր-
ծութեամբ մասնակից լինին հաւատոյ
եւ բարեկարգութեան խնդիրներու վը-
րայ եղած խորհրդակցութեանց, եւ թէ
վարդապետական անդուութեանց մէջ
նոյնչափ պատկառելի էր նոցա վկայու-
թիւնը որքան դատաստանական եւ կա-
ռավարչական բարեկարգութեան մէջ
նոցա գործողութիւնները: Անդրալեռ-
նականք ոչ երբէք պիտի կարենան պատ-
մութեան մէջէն ջնջել այս կտորը.
վասն զի ոչ երբէք ալ պիտի կարենան
ժողովոց սահմաններն ու կանոնները
մէջտեղէն վերցնել:

Այս առաջին պայմանիս հետեւանք
է նաեւ երկրորդը՝ այս ինքն եթէ եպիս-
կոպոսները մինակ երթան ժողովի հե-
տերնին տանելով իրենց քահանայից եւ
ժողովրդոց վստահութիւնը, պարտա-
կան են այն ժողովին մէջ հաւատարիմ
ներկայացուցիչ լինել քահանայից եւ
ժողովրդոց միանգամայն, եւ իրենց ե-
կեղեցիներուն հաւատքին ու հոգւոյն
հարազատ վկաներ՝ թէ անցեալ ժամա-
նակի համար եւ թէ ներկային համար:
Այլ եւ հաւատացեալները, եւս առաւել
իւրաքանչիւր եկեղեցեաց քահանաները
իրաւունք ունին ոչ միայն գիտնալու
թէ իրենց եպիսկոպոսներուն տուած
վկայութիւնը ինչպէս էր, կամ նոցա
տուած տեղեկութիւններն ինչ էին:
Հապա նաեւ քննութեան տակ ձգելու
անոնց ճշդութիւնը. վասն զի իրենք ալ
պարտական են հաւատոյ աւանդը պահ-
պանել, եւ եկեղեցւոյ կենդանութիւնը

պահելու աշխատիլ՝ իբրեւ անդամք
կամ հովիւք եկեղեցւոյ: Բայց ի՞նչպէս
կարելի է այդ քննութիւնը ընել՝ եթէ
մէկը ճար չունենայ անձամբ իմանալու
եպիսկոպոսներուն ատուած վկայութիւ-
նըն ու տեղեկութիւնները. ահա ասոր
համար ամեն ժամանակ հաստատուն
պահուած է ճշմարիտ տեղեկական ժո-
ղովոյ գործողութիւններուն հրապա-
րակաւ լինելը: Միթէ յայտնի չէ՞ որ
սուրբն Յովհան Ռսկեբերան յանձն չա-
ռաւ ատենով ժողովի մը մէջ գտնուիլ
որ հրապարակական չէր: Միայն Տրի-
դենտեան ժողովին մէջ առաջին անգամ
խօսք եղած է գաղտնութեան վրայ. եւ
սակայն դիտելու բան է որ այդ գաղտ-
նութիւնը միայն յորդորական ձեւով
ապստրուած էր եպիսկոպոսներուն, եւ
միայն այն առաջարկութեանց վրայ էր՝
որոց համար դեռ վճիռ չեղած կրնային
գմանք կարծել՝ թէ արդէն վճռողաբար

ընդունուած կանոններ են, եւ արգելք լինել կաթոլիկաց եւ բողոքականաց հաշտութեանը՝ այս ալ կայ որ եպիսկոպոսները իրենց բաղմամբիւ գործածներուն ու նամակներուն մէջ համարձակ կարատմէին ժողովին մէջ պատահած անցքերը՝ վատիկանին ժողովոյն պահուած է եղեր նաեւ այս էական նիւթիս մէջ, ինչպէս ուրիշ շատ նիւթոց մէջ ալ, բոլորովին մէկզի դնել ամենայն դարուց աւանդութիւնը, Նոյեմբերի 17 ին 1869ին կանոնադրութեամբ հաստատելով բացարձակ գաղտնութիւն, եւ ժողովոյն բոլոր անդամոցը վրայ պարտք դնել որ ժողովոյն վերաբերեալ ամենայն գործոց վրայ պատիկ գաղտնութիւն պահուի ընդ առաջին անգամ ժամը պատշաճ եպիսկոպոսաց վիպութիւնները քննութեան տակ ձգելու իրաւունքը այնքան ծանր բան է որ չենք կրնար պարզ

կերպով ըսել եւ անցնել առանց ապացոյցներ բերելու։ Պետրոս Սոսոյ, որ Տրիդենտեան ժողովոյն աստուածաբանն էր, կվարդապետէ թէ երբոր իբրեւ տիեզերական ժողով հաւաքուած ժողով մը մոլորութեան մէջ ընկնի, Աստուած այն մոլորութիւնը դուրս կհանէ, եւ այնպէս կընէ որ այն ժողովոյն սխալը դեռ եկեղեցիէն չընդունուած ուրիշ ժողովի մը ձեռքով կըրտկուի։ Այլ այնպէս արասցէ, զի այնով հետագայ ժողովով ուղղեցի մինչեւ ընկալեալ իցէ յեկեղեցոյ *)։ Ուրեմն եկեղեցին իրաւունք ունի նաեւ տիեզերական ժողովոյ մը վճիռները ընդունելու, կամ մերժելու։ Գուցէ ըսէ մէկը թէ եկեղեցի բառը այս խօսքին մէջ կնշանակէ եպիսկոպոսները

(*) « Յաղաթս աստուածաբանական տեղեաց »
(De locis theologicis)։

• • Բայց այդ յիրաւի ծաղր ընել է մարդկային բանականութիւնը. որովհետեւ ժողովրդակազմողները եպիսկոպոսներն են, եւ յիրաւի ծիծաղական խաբէութիւն մը կլինէր պահանջել իբրեւ անոնց դէմ երաշխաւորութիւն մը՝ որ իրենց բրած ժողովրդ ընդունելի լինի իրենց: Յայտնի բան է որ Եկեղեցի բառը յայտնապէս կնշանակէ այստեղ մասնաւոր եկեղեցեաց ընդհանրութիւնը՝ իրենց քահանաներովն ու հաւատացեալներովը:

Յենեւոն, որ այս նիւթիս մէջ Սոսոսէն վար չի չմնար, այսպէս կրօն. ժողովրդ եկեղեցին չէ, այլ եկեղեցւոյ ներկայացուցիչն է, ինչպէս որ շատ անգամ ըսուած է թէ Կոստանդեան եւ թէ Բասիլեան ժողովներուն մէջ այս ինքն թէ ժողովին մէջ գանձուող եպիսկոպոսները պատգամաւորք են ամենայն եկեղեցեաց յամենայն ազգաց ուղղափառաց. որպէս զի յա-

նուն տիեզերական եկեղեցւոյ վկայեն թէ ինչ է ընդհանրական եկեղեցւոյն կարծիքը, եւ որն է անոր աւանդութիւնը: Ասով այն նուիրակները ամենայն եկեղեցեաց գործաւատարները կլինին, եւ իշխանութիւն չունին որ եւ իցէ բանի մէջ իրենց ազատրուած գործէն դուրս ելլելու: Ասկից յայտնապէս կիմացուի որ եթէ հինգ հարիւր եպիսկոպոսունք, ինչպէս որ օրինակը ունիմք Արիմինոյ ժողովոյն մէջ, եւ Կոստանդնուպօլսոյ ընդդէմ պատկերամարտից եղած ժողովոյն մէջ, իրենց ունեցած իշխանութենէն դուրս ելլէին, որ էր հասարակաց հաւատքը մէջ բերել, ընդհանրական եկեղեցին՝ որոյ միայն գործաւատարներն էին իրենք եւ պարզապէս ներկայացուցիչները, չէր հաստատեր բնաւ նոցա սահմանադրութիւնը. ընդ հակառակն կմերժէր ու կհերքէր: Արեւու պէս յայտնի բան է որ միայն

ընդհանրական եկեղեցւոյն գործն է
յուզարկել աղատօրէն եւ ըստ իւր ընտ-
րութեանը պատգամաւորներ՝ որ հա-
սարակաց հաւատքը բացատրեն. ասկից
հարկաւ պէտք է հետեւցնես՝ թէ ժո-
ղովոց գլխաւոր ուժը եւ գերագոյն իշ-
խանութիւնը ոչ թէ անոնց հաւաքուե-
լէն կամ անոնց սահմանէն կուգայ,
հապա միայն այն հաստատութենէն՝
որով ընդհանրական եկեղեցին իւր յու-
զարկած պատգամաւորներուն ամեն բ-
րածներն ալ կհաստատէ *): Ապա ու-
րեմն յայտնի բան է որ Թննելոնի խօս-
քին նայելով՝ անսխալականութիւնը
ընդհանրական եկեղեցւոյ վրայ է, եւ
տիեզերական ժողովոյն այն առեւնը մի-
այն կհաղորդուի՝ երբոր ժողովը ճշ-
դութեամբ կներկայայնէ զընդհանրա-

(*) « Յազազս իշխանութեան քահանայապետին »

(De Summi pontificis auctoritate) Գ. Լ. Գ.

կան եկեղեցին՝ այս ինքն բոլոր մասնու-
ւոր եկեղեցիները ի միասին:
Լիոնի արքեպիսկոպոսը Մոնթաղ-
իւր հրատարակած պատուածաբանու-
թեանը մէջ կըսէ՝ թէ բոլոր աշխարհիս
եպիսկոպոսաց ժողովոյն վճիռները բա-
ւական չեն՝ եթէ չհաստատուին բովան-
գակ եկեղեցւոյ հաւանութեամբը, այս
ինքն քահանաներէն ու հասարակ հա-
ւատացեալներէն, որովհետեւ նոքա ալ
ներգործական անգամք են եկեղեցւոյ:
Այն վճիռները, եւս եւ հաւատոյ վերա-
բերեալները, անորոշ կմնան՝ կըսէ, քա-
նի որ այնպիսի ընդունելութիւն չէ ե-
ղած: Տարակոյս չկայ որ այդ վարդա-
պետութեան դէմ խօսողներ ինչպէս
որ հարկւրաւոր տարիներով առաջ
գտնուած էին՝ գտնուեցան նաեւ նոյն
ժամանակը, եւ յանունէ՝ Փէյր. եւ
սակայն այս սրոյգ է. որ Լիոնի եկեղե-
ցւոյն պէս հռչակաւ որ եկեղեցւոյ մը

հաստատուն վարդապետութիւնը գեո-
այն էր:

Իրաւ է որ Ռէնս քաղաքին՝ արքե-
պիսկոպոսը քահանայից իրաւունքին
դէմ կեցաւ, եւ կողգէր որ միայն ե-
պիսկոպոսներուն մնայ հաւատոյ խըն-
գիւններուն որոշմունքը: Բայց նորա ե-
կեղեցին իրեն դէմ ելաւ, եւ նոյն քա-
ղաքի աստուածաբանից Ժողովը տեղե-
կագիր մը գրելով եպիսկոպոսին՝ մէջը
այսպէս կըսէր. «Եթէ մէկ արքեպիս-
կոպոս մը կամ նախագահ մը դատաս-
տան մը կտրելու ատեն իւր եկեղեցա-
կաններուն հետ մէկտեղ համաձայն
չլինիր, նորա վճիռը այնքան միայն դո-
րութիւն ունի՝ որքան որ կուտայ եպիս-
կոպոսական աստիճանին սեպհական իշ-
խանութիւնը. եւ որովհետեւ այն աս-
տիճանին կողմանէ հաւատար է նա իր-
մէ ստորնագոյն աթոռոց եպիսկոպոս-
ներուն եւ անոնց որ կըսուին եպիսկո-

պոսունք է Կողման անհատայն (in partibus)
անոնք ալ իրեն չափ իշխանութիւն կու-
նենան. եւ անոր ներհակ՝ ինքն ալ ա-
ւելի հեղինակութիւն չունենար անոնց-
մէ՝ որ ոչ մէկ եկեղեցւոյ մը կողմանէ
վկայ չլինելով՝ իրենց վկայութեան ար-
ժէքը կմնայ պարզապէս անձնական
արժանաւորութեամբ զօրութիւն:

Տիւ Սոսուա անունով ԺԸ դարուն
աստուածաբանը աւելի ալ յայտնի կեր-
պով կըսէ. «Այն հաւանութիւնը՝ որով
եկեղեցին պիտի յայտնէ մեզի օրինա-
ւոր Ժողովները՝ միայն այն եպիսկոպոս-
ներունը չէ որ ինդրոյ մը որոշմանը
մասնակից չեն եղած. միայն այն ստոր-
նագոյն հովուաց համար չէ որ պէտք է
համաձայն լինին հովուապետաց հետ.
մէկ խօսքով՝ միայն հովուաց բազմու-
թեանը համար չէ. այլ պէտք է եկեղե-
ցւոյ ամբողջ մարմինէն առաջ գայ եկե-
ղեցին՝ իւր ընդհանրականութեամբը

առնուած, որով մէջը կպարունակուին միանգամայն բոլոր զինքը կազմող կարգերը, պատճառով, եպիսկոպոսունք, քահանայք եւ ժողովուրդք։ վասն զի այնուհաւանութեամբ պիտի իմացուի բովանդակ եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը, եւ հետեւաբար բովանդակ եկեղեցիէն առնուած պիտի լինի այն հաւանութիւնը . . . եկեղեցւոյն ընդունելութիւնը եկեղեցւոյն բոլոր մարմինէն պիտի լինի ըսի, մարմնոյն մէջ հասկընալով նաեւ հասարակ հաւատացեալները. վասն զի այն հաւատացեալք եկեղեցւոյ մասն լինելով՝ անոր հաւատքը պիտի դաւանին, նոյն վարդապետութիւնը պիտի ունենան, եւ պիտի աշխատին այն միաբան եւ միախորհուրդ համաձայնութիւնը կազմելու՝ յորմէ կախեալ է եկեղեցւոյ իշխանութիւնը*):

(*) «Բ. Քուղեմ աստուածաբանի ոգումն առնալիս կոչումը՝ Սուրբ Ստեփանոս» :

Ըսածներէս յայտնապէս կ'ընեն թէ ժողովի մը տիեզերական լինելուն երրորդ էական պայմանը այս է՝ որ երբ վճիռ մը տալու համար եպիսկոպոսներուն կարծիքները առնուին, իւրաքանչիւր եկեղեցի իւր մեծութեանը համեմատ թուով եպիսկոպոսներէ ներկայացած պիտի լինի. եւ թէ երբոր եպիսկոպոսաց կարծիքները առնուին ըստ ազգաց, իւրաքանչիւր ազգի կողմանէ այնքան եպիսկոպոսներ պիտի գտնուին՝ որ այն ազգին մասնաւոր եկեղեցիներուն մեծութեանը համեմատ լինի անոնց թիւը։ Յիրաւի՝ այս բանս ուրիշ կերպով ալ չկրնար տեղի ունենալ բայց եթէ երբոր քահանայից եւ ժողովրդոց իրաւունքները բոլորովին ոչնչի տեղ դրուին, եւ մասնաւոր եկեղեցւոյ մը եպիսկոպոսը միայնակներկայացընէ բոլոր այն եկեղեցիներ, որ այս

բանս մեծ եւ լինասակար մոլորութիւն
կլինի:

Մէկ խօսքով, յայտնի բան է՝ որ
ժողովոյն վկայութիւնները, յայտարար-
ութիւնները, վիճաբանութիւնները,
քուէարկութիւնները եւ ամեն գործո-
ղութիւնները պէտք է լինին բոլորովին
բաց կերպով եւ լի կատարեալ ազատու-
թեամբ, եթէ շնորհքը կենթադրէ զըը-
նութիւնս, եթէ խորհրդականները՝ որ
ըստ դպրոցական տնոյ կներգործեն ի
հարձակ (ex opere operato) մի-
այն այն ատենը զօրութիւն ունին՝
երբոր անձը թէ պաշտօնեայ է եւ թէ
հաւատացեալ, անոր դէմ՝ արգելք մը
չդնէր Հոգւոյն սրբոյ օգնութիւնը, եւս
առաւել այն ատեն միայն կգտնուի
ժողովոյ մը մէջ՝ երբոր այն ժողովը
կպահպանէ բնութեան օրէնքները, ան-
ձանց իրաւունքները, բանականութիւ-
նը, ազատութիւնը, եւ մանաւանդ այն

կարգն ու կանոնը՝ զոր ինքն իսկ Քրիս-
տոս գրած է իւր եկեղեցւոյն մէջ: Ուր
տեղ որ չկայ ոչ ազատ քննութիւն, ոչ
ազատ վիճաբանութիւն, ոչ ազատ քուէ-
արկութիւն, ոչ եկեղեցական աւանդու-
թեանց մեծարանք, ոչ եկեղեցւոյ աս-
տուածային կարգաւորութեանը մեծա-
րանք, այն տեղը չկրնար գտնուիլ ճշ-
մարիտ ժողով տիեզերական, թէպէտ
եւ այն ժողովը ուրիշ ամեն ժողովնե-
րէն աւելի բազմաթիւ լինի, թէպէտ եւ
այն ժողովը հռովմէական պալատէն
ու նորա բոլոր գործակալներէն ամեն
տեսակ գովասանք ընդունի:

Եւ իրօք՝ իմաստունն Աթիէ այս կեր-
պով կբացատրէ այս նիւթիս վրայ ա-
տենով եղած վարդապետութիւնը. «Ե-
րեք բան պէտք է. մէկը այս՝ որ ժողո-
վոց անգամները բոլորովին ազատ լինին
եւ անկախ ո՛ր եւ իցէ ազդեցութենէ՝ որ
կարող է իրենց կարծիքները փոխել:

երկրորդը այս՝ որ լաւ տեղեկանան՝ օգ-
նութեամբ սուրբ գրոց եւ աւանդու-
թեան՝ այն խնդիրներուն որ պիտի ո-
րոշեն, մանաւանդ երբոր այն խնդիր-
ները վիճաբանութեան նիւթ հղած են
ուղղափառաց մէջ եւ միջնացած, ինչպէս
որ միջոց կ'ստատահի հակաճարտութեանց
պատճառաւ. եւ երբորդը այս՝ որ վնի-
ւոր ձեւանայ միաձայն հաւատութեամբ
հարց-ժողովոյն: Ազատութիւն, քրննու-
թիւն, համաձայնութիւն բարոյական
կամ հիւսիս համաձայնութիւն. այս ե-
րեք էական պայժանները հարկաւոր են
հաւատոյ վարդապետութեանց մէջ, որ-
պէս զի ժողովոց գործողութիւնները
կանոնականութիւն ունենայ:

Բ. — Աինչեւ ցայժմ ըստածներէն
գիւրին է հասկնալը՝ թէ երկու բա-
ցարձակապէս հարկաւոր պայման կայ
անսխալականութեան համար. մէկը
այս՝ որ մասնաւոր եկեղեցեաց այս կամ

այն ճշմարտութեան հաւաստաւորն պատ-
մութիւնը ստոյգ ու հաւաստի լինի. եւ
միւսը այս՝ որ նոյն եկեղեցիները բա-
ցարձակապէս համաձայն դնուին՝ թէ
այն պատմութեան ստուգութեանը եւ
թէ այն դաւանութեան կողմանէ:

Շատ մարդիկ ասով կ'խաբուին որ
մտքերնին դրած են թէ այս ինչ վար-
դապետութիւնը անոր համար մասն է
հաւատոյ՝ որ պապը եւ եպիսկոպոսնե-
րը հրատարակեր են զայն իբրեւ մասն
հաւատոյ: Հաւատոյ ինչ բան եղածը
բացատրելու ատեն արգէն ցուցըցինք
մենք՝ թէ եկեղեցւոյ յայտարարութիւ-
նը հաւատոյ վարդապետութեանց հիմ-
նական պայմանը չկրնար լինել. եւ յի-
րաւի. հաւատոյ վարդապետութիւննե-
րը անոր համար միայն մասունք են հա-
ւատոյ՝ որ նախ եւ առաջ յայտնուած
կամ քարոզուած են յԱստուծոյ: Եթէ
եկեղեցին առաջուց չստուգէր՝ թէ ա-

նոնց ծագումը աստուածային է: Նորա
յայտարարութիւնը որքան ալ հրապա-
րակական կամ հանդիսաւոր լինի՝ դար-
ձեալ ամենեւին ոյժ մը՝ զօրութիւն մը
չունենար: Ապա ուրեմն եկեղեցւոյ որ
եւ իցէ վարդապետական յայտարարու-
թիւնը հարկաւ հաստատուած է այս
պատմական ստուգութեան վրայ:

Դարձեալ, նոյնպէս ցուցնելնք՝ թէ
որովհետեւ աստուածային յայտնու-
թեան աւանդը յանձնուած է բովան-
դակ եկեղեցւոյ՝ հարկ էր՝ ցուցնելու
համար թէ ճշմարտութիւնը կայ իրօք
նոյն աւանդին մէջ՝ հաւաստել թէ այն
ճշմարտութիւնը իրօք հաւաստուած է
իբրեւ աստուածային ճշմարտութիւն
ամենայն քրիստոնեայ եկեղեցեաց մէջ
եւ ամեն ժամանակ: «Որ ինչ յամե-
նայն ուրեք, որ ինչ յամենայն ժամա-
նակի, որ ինչ յամենեցուն հաւատա-
ցեալ է»: Ուրեմն եկեղեցին այն ատե-

նը միայն անսխալ է՝ երբոր պատմա-
բանօրէն կհաւաստէ այն ճշմարտու-
թիւնները զորս ամենայն մասնաւոր ե-
կեղեցիք ամեն ժամանակ ընդունած են
իբրեւ աստուածային ճշմարտութիւն-
ներ: Ապա ուրեմն մեծապէս կսխալին
հռովմէականք՝ երբոր կվարդապետեն
թէ հաւատոյ առարկան ոչ է միայն
տեսականապէս յայտնեալ ճշմարտու-
թիւնը, հապա նաեւ որ եւ իցէ ճշմար-
տութիւն՝ որ տրամախոհութեամբ կա-
րելի է հանել անկից, կամ որ եւ իցէ
ճշմարտութիւն՝ որ տրամախոհու-
թեամբ կարելի է ապացուցանել թէ
անբաժանելի կերպով միացեալ է անոր
հետ: Նոյնպէս կսխալին նաեւ կար-
ծելով՝ թէ եկեղեցին անսխալ է ոչ
միայն երբոր կհաւատօք տեսականա-
պէս յայտնեալ ճշմարտութիւնները,
հապա նաեւ երբոր խորհրդածութիւն
կընէ այն ճշմարտութեանց վերայ, եր-

բոր կցուցնէ անոնց ուրիշ ճշմարտութեանց հետ ունեցած կապակցութիւնները, եւ երբոր անոնցմէ հետեւանքներ կհանէ: Հին կաթողիկեայք՝ որ հաւատարիմ մնացած են Վիսկենտինայի Վիրենացւոյ վարդապետութեանը, որ նոյն իսկ նախնի կաթողիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն է, ոչ այն հետեւանքները, ոչ այն կապակցութիւնները, ոչ այն խորհրդածութիւնները հաւատոյ առարկայի տեղ չեն դնել: Հետեւաբար երբ որ եկեղեցին խօսի անոնց վրայ՝ չեն ըսել թէ եկեղեցին անսխալ է: Բոլոր այն խորհրդածութիւնները, տրամախոհութիւնները յայտնեալ ճշմարտութեան բացատրութիւններ են միայն, ոչ թէ նոյն իսկ յայտնեալ ճշմարտութիւն. անոնք մեծ լոյս կուտան հաւատոյ, բայց իրենք նոյն իսկ հաւատքը չեն, եւ հաւատքը չի նկելով՝ չեն կրնար վնել մասունք հա-

ւատոյ. հաւատքը անոնցմով աւելի բացայայտ եւ աւելի հաստատուն կլինի նոցա սրտերուն մէջ, բայց նոքա իրենք ոչ են մասունք հաւատոյ: Անոնցմով Հաւատամքը հաւատացելոյ մտքին մէջ հաստատ կմնայ, բայց յաւելուած մը չընդունիր, վասն զի անոնք մարդկային գործ են եւ մարդկային մտաց ծրնունք, մինչդեռ հաւատամքին յայտնեալ վարդապետութիւնը Աստուծոյն եկած է: Երբոր հերետիկոսները վարդապետութեան մը դէմ կը խօսին, կրնէ աստուածաբանին մէկը՝ զոր առաջ ալ յիշեցինք, կջանան միշտ իրենց առարկութիւնները աւելի կամ պակաս խաբէական ձեւով մը առաջ բերելու. անով կսկսին քննութիւններ, վիճաբանութիւններ, քննութեան տակ կձգուին հերետիկոսաց խելամոռութիւնները՝ ընկալեալ վարդապետութեան մը հետ բաղդատուելով, եւ այնպէս մարդ-

կային մտաց առջեւը բազմաթիւ հորի-
զոններ կբացուին: Յայտնեալ ճշմար-
տութիւնը միշտ նոյն մնալով՝ աւելի լաւ
կհասկցուի: այս է՝ Վինկենտիոսի Լիրե-
նացւոյ ըսած յառաջագիմութիւնը՝ *):

Ապա ուրեմն աստուածաբանից՝ Ե-
պիսկոպոսաց եւ պապին խորհրդածու-
թիւնները ոչ երբէք բաւական կլինին
գոհ ընելու զմեզ, եւ պատմական ստու-
գութեան ետեւէ լինելու պարտակա-
նութենէն ազատելու: Ո՛ր եւ իցէ ժո-
ղով երբոր այդ աշխատանքը զանց ընէ՝
ինքնին կոչնչացնէ իւր շինած վարդա-
պետական վճիռները:

Սակայն այդ աշխատութիւնը որքան
ալ հարկաւոր լինի՝ բաւական չէ, եւ
մասնաւոր եկեղեցեաց միաձայն հաւա-

(*) Կեթէ. «Անսխալութիւնն Պապական յանդի-
մանեալ ի սուրբ գրոց, յընդհանուր աւանդութենէ
եւ ի բանէ». էջ 43:

նութիւնը դարձեալ հարկաւոր է անոր-
խալականութեան համար, վասն զի բա-
ւական չէ որ եկեղեցին գոհ լինի՝ մնա-
լովը իբրեւ աւանդապահ յայտնու-
թեան, եւ ինչ եւ իցէ կերպով ստու-
գելովը այն ճշմարտութիւնները՝ որ
միշտ հաւատարկութեամբ են իբրեւ մասունք
աստուածային հաւատոյ: պէտք է որ
այն ստուգութիւնը այնպէս լինի՝ ինչ-
պէս որ հարկաւոր է լինել: Արդ պէտք
է որ լինի թէ՛ լուծաւոր եւ ազատ, եւ թէ՛
միաբանական: Եթէ մէկ եկեղեցի մը որ
մինչեւ այն ժամանակը համարուած է
ըստ ամենայնի ուղղափառ, եւ այնպէս
ճանչցուած է՝ միւսներէն, հաստատե-
թէ ինքը ոչ երբէք հաւատացած է այս
կամ այն ճշմարտութեան՝ իբրեւ մասն
աստուածային հաւատոյ, նորա վկա-
յութիւնը բաւականէն ալ աւելի մեծ է,
եւ կրնայ այն ճշմարտութեան իբրեւ
վարդապետական մասն հաւատոյ հա-

մարութիւնը արգելել, թէպէտ եւ միւս ամեն մասնաւոր եկեղեցեաց կործինները անոր հակառակ լինին: Վասն զի եթէ նորա վկայութեամբը այն սահմանը չլինայ արգելութիւն, անտարակոյս աշապիսի հակասական երեւոյթ մը դուրս կուգայ՝ որ մինչեւ այն ատեն իրօք ուղղափառ համարեալ եկեղեցի մը իրօք հերետիկոս կը առնայ՝ առանց հաւատքը փոխելու: Միշտ հաւատարիմ մնացած պիտի լինի այն նախնի վարդապետութեան որ քարոզուած է իրեն յատուածակոյս կողմանէ: միշտ անժըխտելի եղած պիտի լինի իւր ուղղափառութիւնը. եւ ահա յանկարծ, մինչգեռ ըստ ամենայնի մի եւ նոյն է, մինչգեռ անդադար մի եւ նոյն հին հաւատամբը կգրուցէ, հերետիկոս պիտի լինի: Եւ միթէ այս կործանումն չէ՞ ամենայն սկզբանց եւ ամենայն գաղափարաց: «Միեւն անճոռնի անտեղութիւն

չէ, կըսէ Նեղոս Թեսաղոնիկեցին: քնդհանրական հաւատոյ վրայ վճիռներ հանել, սահմաններ դնել, առանց ընդհանուր աշխարհիս հետ համաձայն լինելու, ինչպէս որ հարք եկեղեցւոյ կը պահանջեն իրենց գրուածքներովն ու գործողութիւններովը (*):

(*) Յաղագս նախագահութեան պապին: — Դիտելու բան է որ թէպէտ Նեղոսը այսպէս վստահ կերպով կպահանջէ որ նախնի հարց եւ բոլոր արեւելեան եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը հարցուի՝ բայց նոյնչափ վստահութիւն չցուցներ՝ երբոր իւր անձնական բացատրութիւնները կուտայ. եւ կերեւի թէ պատրիարքական եկեղեցեաց համաձայնութիւնը բաւական համաձայնութիւն կհամարի: «Եթէ տիեզերական (պատրիարքական) եկեղեցեաց մէկն ալ դէմ չկենար, կըսէ, եւ կամ քանի մը սակաւաւոր անձինք դէմ կկենան, ես բոլորովին կհաւանիմ: Եթէ հինգ ընդհանրական եկեղեցեաց մէկը ուրիշներէն տարբեր կարծիք կունենայ, ոչ ապաքէն արգարութիւնը կպահանջէ, որ

Գարձեալ, այս վարդապետութիւնը
եթէ ուղիղ մտաց վրայ հիմնեալ ալ չը-
լինէր, կարելի էր հաստատել զայն այն-
պիսի վկայութիւններով՝ որ արժանի
են ամենայն պատկառանաց:

Արդէն տեսանք՝ թէ ինչպէս Վին-
կենտրոս Լիրենացին կ'ազանջէ ան-
պատճառ քահանայից եւ վարդապե-

տանքը մէկտեղ զան եւ վարդապետութիւնը հաս-
տատուի՝ յետ կառարեալ վիճաբանութեանց եւ ան-
համար խորհրդածութեանց: Եթէ միայն հասա-
րակ ամբոխին մէջէն քանի մը մարդիկ տարբեր
կարծիք ունենային, կարելի էր ըստ իմիք պնդել՝
թէ ամենեւին արժան չէ այնքան բանի տեղ դնել
զայն՝ որ անոնց պատճառաւ բոլոր աշխարհս տակն
ու վրայ լինին»: Միթէ պատրիարքական եկեղեց-
եաց եւ ամբոխին մէջէն առնուած քանի մը հոգւոյ
մէջ տեղը չկան մասնաւոր եկեղեցիք ոչ պատրի-
արքականք, որ նորա ալ իրենց արժէքը պէտք է ու-
նենան ընդհանրական վկայութեան մէջ: Նեղոսը չէ
չլսեր, բայց ըստ բաւականին չհաստատեր:

տաց Գրեթէ համաձայնութիւնը, եւ
մասնաւոր եկեղեցեաց Բաց-ըյակ համա-
ձայնութիւնը. արդէն տեսանք՝ որ Սո-
տոս եւ Ֆենեղոն նախնի հարց հետեւե-
լով կըսեն՝ թէ ընդհանրական Ժողովը
կրնայ ուղղուիլ քանի որ ընդունուած չէ
բովանդակ եկեղեցիէն, այս ինքն բոլոր
մասնաւոր եկեղեցիներէն. եւ Պօսիւէին
խօսքը՝ որ կըսէ թէ «Աստուծոյ իւր ե-
կեղեցւոյն խոստացած անսխալականու-
թիւնը նախ քան զամենայն բնակուած
է Բոլոր Ժամայն մէջ»:

Տեսնեմք ուրիշ վկայութիւններ:

Հայրն Քոնսթանտին (Վոնտէնտոն) կը-
սէ՝ թէ «Ժողով մը ըստ որում Ժողով՝
ոչ է վերջին կանոն հաւատոյ. վասն
զի այն Ժողովոյն մէջ տարաձայնու-
թիւններ կրնան պատահիլ. հապա
պէտք է գերազոյն կանոն մը, նախնի
հարց դաւանութեանը վրայ բացարձակ
համաձայնութիւն. եւ այս միաձայ-

նույն թիւնը յիրաւի կենեկայացնէ՝ զեկեղեցին ոչ միայն իւր անդամներուն վերայ, այլ եւ իւր իշխանութեամբը*): Ըստ Քոնժանտինի անսխալականը սէթէ ժողովն է՝ հապաքողը եկեղեցին. ժողովը այն ատեն միայն անսխալ է՝ երբոր եկեղեցւոյ իշխանութիւնը ունի՝ որոյ ինքը կատարեալ ներկայացուցիչը պիտի լինի:

Պիոս Դ կրսէ՝ Տրիդենտեան ժողովոյն ժամանակը՝ թէ որ եւ իցէ սահման ոչ երբէք պիտի տրուի բանի մը վրայ, «եթէ ոչ ի հարց միջի կայցէ հաստատութեամբ Տրիդենտինի»:

Ինքն իսկ Քելարմինոս առանց արահուսեղու կխոստովանի, թէ հաւատոյ

(*) Աստուծարանութիւն մեայ եւ արի (Theologia mentis et cordis), Կողոնիա Ա. դր 1722. հատ. Բ, էջ 546:

վարդապետութեանց ոյժը ոչ թէ պապին ու եպիսկոպոսաց հաւանութեան վրայ է, հապաքելիչեաց Տրիդենտինի վրայ:

Տիւ Սոսուա կրսէ նոյնպէս. «Որովհետեւ ցուցըցինք՝ թէ ցրուեալ վարդապետաց (կամ հովուաց) վճիւնները այն ատեն միայն եկեղեցւոյ դատողութիւնը կհամարուին, եւ իշխանութեան կամ հեղինակութեան վերջին կնիքը կընդունին, երբոր ամենայն եկեղեցեաց համաձայնութիւնը եւ ընդունելութիւնը կամ դոնէ հասարակաց եւ միօրինակ դաւանութիւնը ունենան. պէտք է այս եւս գիտենալ՝ թէ ժողովները, եւս եւ ընդհանրապէսները, որովհետեւ եկեղեցւոյ պատգամաւորներէն բաղկացած են, եւ նորա անունովը վճիւններ պիտի տան, միայն եկեղեցւոյ միաձայն հաւանութենէն կառնուն իրենց ոյժն ու իշխանութիւնը. վասն զի եկեղեցին

էլ տէր խոստմանց անսխալականու-
թեան,*):

Այլ եւ նոյն իսկ Վատիկանեան Ժողովակիրն մէջ այս վարդապետութիւնը իրեն համար քաջագոյններ գտած է: Վասն զի երկրորդ խնդրոյն ձեռք գնող եպիսկոպոսները այս կերպով խօսած են. «Ամենայն հարց միտքան համաձայնութիւնը (գոն է գրեթէ ամենունը) ոչ միայն ցանկալի է, այլ եւ բացարձակապէս պահանջելի կերեւի՝ երբոր հարկ լինի գլխաւոր վարդապետութեան մը սահմանը տալ. մանաւանդ այնպիսի մեծ կարեւորութիւն ունեցող խնդրոյ մը մէջ՝ որ պէտք չէր սահմանել (եթէ կարելի լինէր) եւ ոչ իսկ մէկուն մը կարծեացը դէմ»:

Այժմու ժամանակները:

(*) Բ. Թուղթ աստուածաբանի ուրումն առ եպիսկոպոսն Սուսանի, էջ 45:

Նախ այսպիսի միաձայնութիւնն վերջին աստիճանի հարկաւոր կերեւի:

Ամեն մարդ գիտէ՝ թէ գերադատու Տիւփանլու եպիսկոպոսը որքան սաստիկութեամբ հաստատեց այս վարդապետութիւնը, մանաւանդ առ Տէշան եպիսկոպոս տուած պատասխանին մէջ:

Ռաւշէր կարգինալը նոյնպէս կրնադունի զայն՝ երբ կըսէ. «յայտնեալ ճշմարտութեան հիմը եկեղեցեաց միաձայն հաւանութիւնն է. բացարձակ ստուգութիւնը այն անհն միայն կերելի՝ երբ հաւաստի է եկեղեցեաց հաւանութիւնը»: Անօգուտ է մէջ բերել այս տեղ այն ամենայն գործողութիւնները՝ զորս կ'յիշէ կարգինալը՝ կամեալով ցուցնել թէ այս վարդապետութիւնը շատ հին է, եւ թէ Ժողովները, հայրապետները, պապերն անգամ այս բանս կանոն բռնած են իրենց վարմունքին:

Քէնրիք եպիսկոպոսը բացայայտ խօս-
քերով կրպէ՛ թէ՝ անսխալականութեան
խոսամունքները ոչ թէ՝ ժողովները ըն-
դունած են, հասլա միայն եկեղեցին
հետեւաբար այն ատեն միայն անսխալ
են՝ երբ ճիշդ կերպով կներկայացնեն զե-
կեղեցին, եւ այս քանիս համար բաւա-
կան չէ որ ժողովները պապին հաւա-
նութեամբը եղած լինին, այլ հարկա-
ւոր է որ տիեզերական եկեղեցին ըն-
դունի զանոնք ¹) : Հարցմունք ընելով՝
թէ ինչո՞ւ համար Առաքանքնուողօրոյ
առաջին ժողովը՝ որ իսկզբան անդ տի-
եզերական չէր, յետոյ արդեամբք մամ

«Այ՛նք որո՞ճոք մշտմնա մյա լմն ոյր»

«մնայ՛ դամբարանի չիլ յ սղոք ցլմն

(1) «Հիմն անսխալականութեան դնելի է ի համա-
ժայն հաւանութեան եկեղեցեաց, զոր առաջի առ-
նեն ժողովրն, առանկ բան թէ յանսովոր իմն պար-
զելի զոր Առաքած պարզելն համարիցի եպիսկո-
պոսացն հաւարեցոց ի նոսա» : Յաղաքս անսխալա-
կանութեան խնամայապետին, էջ 51 : «մյգ. Լոնդայ»

իրօք տիեզերական համարուեցաւ, եւ
ինքը սլառասխան կուտայ՝ թէ «Ասոր
պատասխանը եկեղեցւոյն ընդունին է,
այս ինքն այն միաձայն հաւանութիւ-
նը՝ որով եկեղեցիք վկայեցին թէ նորա
հաւատքը համաձայն է իրենց աւան-
դութիւններուն » յետոյ վրայ կբերէ-
«Քրիստոնեայ ժողովուրդները չըսին թէ
Հոգւոյն սրբոյ իշխանութիւնն է կամ
Հոգին սուրբ է ժողովին մէջ խօսողը :
Հասլա ընդհանրական եկեղեցւոյ ան-
սխալականութիւնն է՝ որ ընդունե-
ցաւ զայն իւր անսխալութիւն զատողու-
թեամբը » ¹) :

Ինչպէս որ ուղղութեամբ ըսուած է,
«եթէ պարզապէս մեծամասնութեան
վկայութիւնը բաւական լինէր, կրնար

(1) «Ոչ եթէ Հոգւոյն սրբոյ զօրութեանն՝ որ ի
նմայն խօսէր՝ տեղի ետուն ազօր քրիստոնէից,
այլ անսխալականութեան տիեզերական եկեղեցւոյ,

պատահիլ որ ամեն ժամանակ տարածուած կարծիք մը, օրինակի համար՝ Խոտական եկեղեցեաց մէջ, որոց եպիսկոպոսները շատ բազմաթիւ եղած են արեւմտեան ժողովներուն մէջ¹⁾; հաւատոյ ճշմարտութիւն մը կը առնար Գաղղիոյ, Գերմանիոյ, Անգղիոյ, Ամերիկայի կամ Սսիոյ եկեղեցիներուն համար, մինչդեռ այն եկեղեցիները գուցէ ամեն ժամանակ մերժած լինին այն վճռուած կարծիքը, Այս բանս անտարակոյս շատ ցաւալի շփոթութիւն կըրնար ձգել խղճմտանքներուն մէջ²⁾:

որ ընկալան զայն իւրօվն աննորոգելի զատապտանալ: Անդ, էջ 52:

(1) Վատիկանի ժողովական մէջ 764 ժողովականաց 276 եպիսկոպոսները Իտալացի էին:

(2) Միաժայն հաւանութիւն ի տիեզերական ժողովս, էջ 15, Փարիզ, 1870:

Արեւմն եթէ կարելի է բսել՝ թէ Ժողովը այն ատեն միայն իրօք տիեզերական է՝ երբոր բացարձակ միաձայնութիւն ունենայ, կարելի է նոյնպէս բսել՝ թէ նոյն պայմանով միայն անսխալական է: Ընդհանրականութիւն, միաձայնութիւն եւ անսխալականութիւն. տառնք երեքն ալ նոյնանիշ չըսեմ, իրարու յարակից գաղափարներ են:

Գ. — Այս պատէս լինելէն ետեւ, միթէ բնական չէ՞ բսելը՝ թէ բոլոր եկեղեցեաց ընդհանրական ժողովը պապէն վեր է, եւ թէ պապին դէմ կարելի է առ ժողովն բողոքել, եւ եթէ բովանդակ եկեղեցին կարող է փոփոխել կամ նորոգել նոյն իսկ ընդհանուր ժողովոյ վճիռները, ինչպէս որ կսուրբեցնեն Օգոստինոս, Ֆենէլոն եւ ուրիշ շատ վարդապետներ, եւ սառաւել պապին դատողութիւնները՝ որ ընդհանուր ժողովոյ վճռովը կընան փոփոխուիլ, կընան փո-

խուլիլ բովանդակ եկեղեցւոյ դատողութեամբը՝ Միայն ամենակոյր կրօնամուլութիւնը եւ ամենաթանձր աշխուհիութիւնը կարող են այս բանս ուրանալ, բոլորովին այլափոխելով քրիստոնէութեան սկզբնական ամենապարզ գաղտփարները:

Եւ միթէ Կոստանդեան եւ Բասիլեան ժողովները չքարոզեցին Տրապարակաւ՝ թէ ընդհանուր ժողովը պատէն վեր է, եւ պապը պէտք է հնազանդի ժողովոյն: Փարիզու համախառնին վարդապետները, եւ յանուանէ Ալմէն եւ Յոֆհաննէս Աւագն (Ժան Մաթօռ) ոչ ապաքէն նոյն վարդապետութեան ջատագով եղան: Ոչ ապաքէն Լոռէնեան կարդինալը կըսէր Տրիդենտեան ժողովոյն մէջ. «Ինչպէս որ ճշմարիտ է թէ բանն մարմին եղեւ, նոյնպէս ալ ճշմարիտ է թէ ժողովը պապէն վեր է»:

Եւ զինչոհ Գապը ոչ ապաքէն իւր կոնգակին մէջ Գեկտեմբերի 15ին 1433ին ըսաւ յայտնապէս՝ թէ Բագիլեան ժողովը լուրջաւ որ բանի տեղ չգրաւ իւր կոնգակը զոր հանած էր Գեկտեմբերի 18ին 1831ին՝ այն ժողովը ցրուելու համար եւ թէ իրաւունք ունէր ժողովը իւր գումարմունքը շարունակելու: Միթէ Աթրիանոս 2 նոյն բանը չքարոզեց Լոյանիոնի (Լուվէնի) մէջ. եւ երբոր պապ եղաւ ոչ ապաքէն նոյնը նորէն տպագրել տուաւ ի Հռոմ: Ոչ ապաքէն Պօղոս Գ իւր հաւանութեամբը հաստատեց այն գրութիւնը յորում Ճամակոսթայի եպիսկոպոսը Աեկոնի սոյն վարդապետութիւնը կոովբեցնէ: Ոչ ապաքէն Մարտինոս Ե կը հաստատէ Վիլլեֆի վարդապետութեան դէմ հանած կոնգակին մէջ՝ թէ ընդհանրական եկեղեցին վերագոյն է քան զեկեղեցին հռովմէական, եւ թէ

պապը առաջնութիւն մը ունի տիեզերական եկեղեցւոյ մէջ ի վերայ մասնաւոր եկեղեցեաց անհատաբար առեւտրոց, բայց ոչ նոյն իսկ տիեզերական եկեղեցւոյ վրայ: Միթէ Լեւոն Գ պապին ըրածը ո՞րտեալ խոնարհութիւն էր՝ երբոր կըսէր՝ թէ չեմ համարձակիր ինքզինքս համեմատել այն Գաղղիացւոց ժողովոյն՝ որ եղաւ 1381 ին *): Եթէ ժողովը պապէն վեր չէ, ի՞նչպէս եղաւ որ 451 ին Գալիկեոնի ժողովը կարողացաւ զէմ կենալ Լեւոն պապին հրամաններուն, իւր կամքը առաջ տանել եւ հարկադրել զինքը զիջանելու: Եթէ ժողովը պապէն վեր չէ, ի՞նչպէս եղաւ որ Կոստանդին Բ պապը 769 ին եղած ժողովովը ակտռէն ձգուեցաւ: Ի՞նչպէս եղաւ որ Ռնորիոս պապը 2 եւ է ընդ-

հանրական ժողովներէն նշուուեցաւ: Ի՞նչպէս եղաւ որ Գրիգոր Զ Աեղբետոս Գ, եւ Բենեդիկտոս Զ պապերը ժԱ դարուն մէջ Սուտրիի ժողովովը իրենց ակտռէն ձգուեցան: Ի՞նչպէս եղաւ որ Յովհաննէս ԻԳ, Բենեդիկտոս ժԳ եւ Գրիգոր ժԲ ձգուեցան ակտռէն՝ ժԵ դարուն մէջ՝ Կոստանդեան ժողովոյն վճռովը: Նոյն ժե դարուն մէջ ո՞չ պապէն Անդրէաս Էնքոպար Սպանիացի եպիսկոպոսը այս խնդրոյն ջատագով կղած էր, ինչպէս նաեւ Ալփանսոս Մատրիկալ անունով աստուածաբանը: Ո՞չ ապաքէն Վեննայի եպիսկոպոսը Վիցէլ յայտնապէս կ'արողէր հին ատենի հայրապետաց հետ՝ թէ աշխարհս հռովմ քաղաքէն մեծ է: Եւ միթէ Պիոս Բ պապին ժամանակը անդամ ժողովոյն պապէն վեր լինելու վարդապետութիւնը այն ատենի տեւող վարդա-

պետութիւնը չէր *): Ոչ ապաքէն ինքն
ալ կ'ոտոտովանի՝ թէ միայն մէկ քանի
անձ ինք ունայնամոտութեամբ կամ շողո-
քորթութեամբ եւ միառամօլութեամբ
աօդի հակառակ կարծիքին պաշտպան
կկենան **): Միթէ Սեղբէստրոս Բ չքներ
թէ Բրիտտոսի այս խօսքը, « եթէ մեզի-
ցէ եղբայր քո, ... ասած իր յեկե-
պեցւոջ » Կէտք է հասկնալ ամենայն
դիմաւորութեամբ լից ըստած, եւս եւ պապին:
Ուրիշ ո՞րքան վիայութիւններ կգրո-
նեմք եկեղեցւոյ պատմութեանը մէջ
այս նիւթիս վրայ:

(*) « Եւ նախ զայս զիտացէ ամենայն որ, զի
զոյաւս պապն ամենեւեմ որք զթիւ ինչ կազմիցեն՝
ենթարկեն ժողովոյն »: Պատմ. Բաւարիական ժողովոյն.
էջ 775:

(**) Տես Լ. օնոս, Թուրք Ժ առ Բրիտտափոր
փապէս:

Նոյն բանը հասկնալու է նաեւ պա-
պին դէմ առ ժողովն բողոքելու իրա-
ւանց վրայ:

Ապաքէն կոտանեմք որ իններորդ դա-
րուն վերջերը Աւքսիլիոս տեսնելով որ
քահանայք եւ եպիսկոպոսունք պատ-
ժուեցան Ստեփաննոս Է եւ Սերգիոս Գ
պապերէն, կբողոքէ անոնց դէմ առ
ընդհանուր ժողովն՝ իբրեւ առ մի մի-
այն իշխանութիւն՝ որ կարող է պա-
պերուն պատճառած ահագին խառ-
նափնդորութեանց դարման մը ընել:

Ո՞ր չգիտեր թէ Պիոս Բ եւ Յուլիոս Բ
պապերուն կոնդակաղը հրատարակուե-
լէն առաջ՝ շատ կանոնադէտներ, եւս
եւ հռովմէականաց մէջէն, կապիւրեղ-
նէին թէ օրինաւոր է բողոքել առ ժո-
ղովն ընդդէմ պապին. եւ ուրիշ պատ-
ճառներէ զատ՝ հետագայ փաստերը
մէջ կրբերէին:

«1. Կերեւի թէ ժողովը պապէն ա-
ւելի իշխանութիւն ունի. որովհետեւ
ղբովանդակ եկեղեցին կներկայացընէ.
ոչ միայն պապը ներկայացած է այն
տեղ, այլ եւ ամենայն քրիստոնէից
եպիսկոպոսները ներկայ են: Իսկ արդ-
եկեղեցին ողջոյն իւր գլխուն հետ միա-
ցած՝ աւելի իշխանութիւն ունի քան
թէ մինակ պապը:

«2. Պապը մինակ կարող է հերետի-
կոսութեան մէջ ընկնիլ, կամ անկարող
գտնուիլ իւր պաշտօնը կատարելու, ինչ-
պէս որ կըսէ Վոնիփակիոս Ե *): Ընդ-
հանրական եկեղեցին՝ ընդհանրական
չկրնար մոլորիլ: Իսկ արդ պատշաճ կե-
րեւի թոյլ տալ որ բողոքութիւն ընդդէմ
մոլորիլ կըցողին՝ առ այն որ չկրնար
մոլորութեան մէջ ընկնիլ:

(*) Ի Վեցեակոս, գլ. Ա, յաղագս հրաժարման:

«3. Սուրբն Պօղոս յանդիմանեց ըղ-
սուրբն Պետրոս, որ պատճառ կլինէր
քրիստոնէից հրէական օրինաց հետե-
ւելու: Ինչ որ օրինաւոր է մէկուն մի-
այն, շատ լաւ կարելի է որ շնորհուի
բոլոր եկեղեցւոյն: Կրնայ պատահիլ որ
պապը շփոթութիւն եւ խռովութիւն
ձգէ բոլոր եկեղեցւոյ մէջ. այնպիսի
ժամանակ եթէ կարելի չլինի բողոքել,
պապը ամենայն ազատութիւն պիտի
ունենայ կործանելու դեկեղեցին եւ ա-
նոր ամեն կարգն ու կանոնը: Երբոր
հարկ եղաւ իմանալ՝ թէ պէ՞տք է ար-
դեօք հեթանոսները թշնամել, միայն
Պետրոսի չհարցուցին, այլ բոլոր եկե-
ղեցւոյն Երուսաղեմի:

«4. Սուրբն Օգոստինոս կրկայէ թէ
Մելքիադէս պապին կտրած դատաւո-
տանը կարելի էր ընդհանուր ժողովոյն
որոշմանը ձգել:

« 5. Հասարակ օգուտը մասնաւորաց
օգուտէն վեր պիտի գրուի. իսկ արդ-
ընդհանուր ժողովը հասարակաց օգու-
տը կենդանացնէ, վասն զի բոլոր եկե-
ղեցւոյ օգուտին համար կհաւաքուի.
ասկից կհետեւի որ պապը պէտք է հը-
պատակի ժողովոյն իշխանութեանը,
եւ կարելի է անոր գեմ՝ բողոքել առ
ժողովն, եթէ ոչ որ կարողութիւն չու-
նենար պատկին ընդդիմանալու, իրնայ
պապը ռւզածին պէս կործանել եկեղե-
ցին. կարելի կլինի կարծել՝ թէ Աս-
տուած իւր հաւատացեալները առանց
պաշտպանութեան կթողու սոսկալի պա-
տահարներու մէջ, *):

Վրայ եկան Պիոս Բ եւ Յուլիոս Բ պա-
պերուն իմնդականները, որ գաղափար-
աւեցին այդպիսի բողոքը՝ իբրեւ մոլո-

(*) Տես Ասպագայ կաթողիկէ (L'Avenir catholique),
օրաւորը, 12 մայիսի. 1870, էջ 289 - 290 :

րական եւ գարշելի բան, առանց նա-
յելու այնքան վաւերական իկեղեցա-
կան աւանդութեանց. սակայն հռով-
մէական կանոնագէտները հաստատ կե-
ցան իրենց կարծեացը վրայ՝ թէ օրինա-
ւոր բան է բողոքը երեք դիպուածոց
մէջ. Ա. երբոր հերետիկոսութիւն պա-
տահի. Բ. երբոր պապը ընդհանուր ե-
կեղեցւոյ վիճակը կայլալէ կամ կրիսիսէ,
կամ երբոր կրօնացուի թէ նորա հրա-
մանները գայթակգութիւն մը կարգաւա-
ռեն բողոք եկեղեցւոյ մէջ. այն ատեն
կարելի է բողոքել առ ժողովն գեթ ա-
նոր համար՝ որ ժողովը գեմ՝ կենայ
պապին, եւ չթողու որ նա շիտթութիւն
ձգէ եկեղեցւոյ մէջ. Գ. երբոր պապը
հաւանի որ բողոքեն առ ժողովն, եւ
հղատակի անոր վճռոյն:

Այս վերջի վկայութիւնը որքան ալ
զգուշաւոր կերպով ըսուած լինի՝ քա-
ւական է ժողովոյն բոլոր պատիւը եւ

կարեւորութիւնը ցուցնելու, եւ այժմու հռովմէականաց՝ վարդապետութիւններուն մէջ եղած խանգարմունքը ինչպէս որ պէտք է ցուցնելու:

Գ. Սակայն որպէս զի անոր վարդապետութիւններուն տոութիւնը աւելի դուրս ելլէ, կարճ կերպով մը յիշատակեմք թէ ինչ կերպով եղաւ ամենայն ժողովոց առաջինը, այս ինքն երդուսաղեմինը, եւ առաքեալք ինչ գաղափար ունէին ժողովի վրայ: Կարելի է հռովմէականք այնչափ խոնարհութիւն ունենան որ հաւատան՝ թէ իրենց համար դժուար էր քան զայս աւելի ճիշդ՝ աւելի քրիստոնէական գաղափար մը ունենալ: Կարդամք առաջ Գործոց Առաքելոց խօսքերը:

«Պօղոս եւ Բառնաբաս Երուսաղէմ հասնելով՝ ընդունուեցան եկեղեցիէն, առաքելայնէն եւ յեկեղեցացի, եւ պատմեցին անոնց՝ թէ որքան մեծամեծ գործեր

կատարեց Աստուած իրենց ձեռքով: Բայց փարիսեցւոց ազանդէն ոմանք՝ որ ընդունած էին հաւատքը՝ ոտք ելան եւ ըսին թէ պէտք է հեթանոսները թլպատել, եւ հրամայել անոնց որ պահեն Մովսէսի օրէնքները. ուստի առաքեալք եւ երիցունք (ծերերը կամ գլխաւորները) ժողովի հաւաքուեցան որ այս գործը անեն:

«Աստի հակառակութիւն էր եւ՝ Պետրոս ոտք ելաւ ու ըսաւ անոնց. «գիտէք, եղբարք, որ Աստուած վաղուց ընտրեց զիս ձեր մէջէն այս բանիս՝ որ հեթանոսք իմ բերնէս լսեն աւետարանը եւ հաւատան անոր. Աստուած ալ որ սրտագետ է՝ վկայութիւն տուաւ՝ անոնց ալ պարգեւելով զՀոգին սուրբ՝ ինչպէս որ պարգեւած էր մեզի, եւ տարբերութիւն չգրաւ ամենեւին նոցա ու մեր մէջ, հաւատով մաքրելով նոցա սրտերը: Ուրեմն հիմա ինչու՞ հա-

մար կիրորձէք զՍտուած՝ աշակերտաց
վրայ դնելով այն լուծը զոր ոչ մեր հար-
քը կրցան վերցնել եւ ոչ մենք։ Հասցա-
մենք կհաւատանք որ Տեառն մերոյ
Յիսուսի Քրիստոսի շնորհքով թէ մենք
կիրկուիմք եւ թէ նոքա՝ Այն ատեն քո-
յոյ Բաղդադէն լուռ կեցաւ, եւ ամեն-
քը մտիկ ըրին Բառնաբասայ եւ Պողոսի,
որ կպատմէին թէ որքան հրաշքներ ու
նշանագործութիւններ ըրեր էր Աստ-
ուած իրենց ձեռքովը հեթանոսաց մէջ։
« Երբոր նոքա լռեցին, Յակոբոս պա-
պին անկէ այսպէս. « Եղբարք, մտիկ ը-
րէք ինձի. Սիմոն պապն անկէ թէ ինչ-
պէս Աստուած սկսաւ քաղցրութեամբ
նայիլ հեթանոսաց վրայ, որ անոնց մէ-
ջէն ընտրէ իւր անուանը նուիրուած
Ժողովուրդ մը։ Այս բանս բոլորովին
համեմատ է մարգարէութեանց, որոց
մէջ գրուած է՝ թէ այնուհետեւ նորէն
պիտի գամ կանգնելու Դաւթի կործա-

նուած տունը, եւ պիտի նորոգեմ ա-
նոր աւերակները, որպէս զի մնացեալ
մարդիկը, եւ այն ամենայն ազգերը որ
իմ անունս կուտան՝ փնտռեն զՏէրն
կրօնէ Աստուած՝ որ այս բաներուս ը-
նողն է։ Աստուած իւր գործը գիտէ
ի յաւիտենից։ Անոր համար իմ պապ-
ն-Սիմոն այս է թէ պէտք չէ ամենեւին
նեղել զանոնք՝ որ հեթանոսաց մէջէն
կգառնան առ Աստուած, այլ ապապրել
անոնց որ զգուշանան կռոյ պղծութե-
նէն, պրօնկութենէն, խղճուած մտե-
րէ, եւ արիւնէ. վասն զի Մովսիսի գա-
լով խօսքը՝ արդէն ամեն ժամանակ
ամեն քաղաքի մէջ մարդիկ կան որ Ժո-
ղովարաններուն մէջ կքարոզեն զինքը,
եւ ամեն շաբաթ օրեր կկարդան իրեն
գրածները։ »

« Այն ատեն հռոմէացի եղե-
ւերիցանց եւ ասիական եկեղեցւոյն ընտրել ի-
րենց մէջէն քանի մը հոգի, եւ յու-

ղարկել Անտիոք՝ Պօղոսին ու Բառնաբասին հետ. մէկը Յուդա՝ որ Բարսաբա մականունը ունէր, միւսը Շիզա՝ որ եղբարց մէջ գլխաւորներէն էին, եւ նոցա ձեռքը այս գիրը տուին:

«Առաւելաւ և երկոսն և եղբարք Անտիոքի Ասորւոց եւ Կիլիկիոյ մէջ եղած մեր եղբարց որ հեթանոսներէն եկած են՝ ողջոյն: Որովհետեւ լսեցինք թէ ոմանք մեր մէջէն գալով շփոթեր են զձեզ իրենց խօսքերովը, եւ անհանգիստ ըրեր են ձեր սրտերը՝ առանց մեզնէ հրաման ունենալու, հաճոյ եղև Տէր մէկտեղ ժողովելոցս մարգիկ ընտրել եւ յուղարկել ձեզի մեր սիրելի եղբարց Բառնաբասի ու Պօղոսի հետ՝ որ իրենց կեանքը դրած անձինք են Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ անուանը համար: Ուստի կոչուարկեմք ձեզի Յուդան ու Շիզան որ նոյն բաները բերնով պիտի պատմեն ձեզի: Վասն զի հաճոյ

թուեցաւ Հոգւոյն սրբոյ եւ Տէր ուրիշ ծանրութիւն չդնել ձեր վրայ՝ բայց եթէ այս հարկաւոր բաները, այս ինքըն զգուշանալ կռոց զոհեալ բաներէ, արիւնէ, խղղուած մսերէ եւ պոռնկութենէ. այս բաներէս եթէ զգուշանաք՝ լաւ կընէք. ողջ լերուք» (Գործ. ԺԵ. 4—30):

Որքան խելք սովորելու բաներ կան այս պարզ պատմութեան մէջ:

1. Եթէ սուրբն Պետրոս մինակ անսխալական էր, ի՞նչ հարկ կար ժողով ընելու. բաւական էր որ ինքը խօսէր, ամեն բան կ'լերջանար, ժողովը անօգուտ բան էր: — Գուցէ ըսէ մէկը՝ թէ յիրաւի անօգուտ էր իրաւանց կողմանէ, բայց շատ օգտակար էր՝ հանդիսաւորութեանը կողմանէ նայելով: Այնպէս չէ. վասն զի եթէ այն ժողովը՝ միայն հանդիսի համար եղած լինէր,

կարելի չէր հասկնալ թէ ինչ բանի համար եղան հոն այնքան վէճերը:

2. Եթէ եկեղեցին պապն է միայն, միւս առաքեալները ի՞նչ բան ունին այն տեղը:

3. Եթէ եկեղեցին միայն եպիսկոպոսաց բազմութիւնն է, քահանայք ինչո՞ւ համար առաքելոց հետ մէկ տեղ կգտնուին:

4. Եթէ եկեղեցին միայն հայրապետաց բազմութիւնն է, ինչո՞ւ համար հաւատացելոց բազմութիւնն ալ ներկայ է ժողովոյն:

5. Եթէ քահանայք եւ հաւատացեալք ամենեւին մասնակցութիւն մը չունին ոչ հաւատոյ աւանդը պահելուն մէջ, եւ ոչ բարեկարգութիւնը պահպանող իշխանութեան մէջ, ինչո՞ւ համար կժողովուին որ այն խնդիրը քննեն. ինչո՞ւ համար ժողովոյն մէջ կը վիճաբանին անոր վրայ նոյն իսկ առա-

քելոց առջեւը. ինչո՞ւ համար կհամարձակին սրբոյն Յակոբայ ըսածներուն հաւնելու, եւ մանաւանդ ինչո՞ւ համար ժողովական թղթին մէջ յիշատակուած է՝ թէ ժողովին ներկայ գտնուողներն ամենքն ալ՝ առաքեալք եւ քահանայք եւ հաւատացեալք՝ մասնակից եղան առաւանձային օգնութեան:

6. Եթէ հռովմեականաց ըսածին պէս՝ առաքեալք եւ եպիսկոպոսունք միայն իննէին եկեղեցւոյ կառավարողները ինքնիշխան կառավարութեամբ, եւ իրենք վճռէին իրենց անսխալ հեղինակութեամբը հաւատոյ եւ բարի գործոց վերաբերեալ ինդիքները, ո՞չ ապաքէն նոքա միայն իրենց մէջ ժողովք պիտի ընէին՝ առանց ուրիշներն ընդունելու, եւ բացարձակ կերպով վճռէին ինդիքը, իսկ մենք փոխառակ առաքելական կամ եպիսկոպոսական իշխանութեան գործ մը տեսնելու՝ կտեսնեմք

ազատ խորհրդակցութիւն մը՝ որուն ամենքը մասնակից կլինին, եւ առաքեալք ամենեւին մէջ չեն բերեր մասնաւոր իրաւունքներ՝ իրենց կարծիքը ընդունել տալու համար:

7. Եթէ սուրբն Պետրոս գլուխ է եկեղեցւոյ, եթէ նորա վարդապետութիւնը կանոն պիտի լինի ամենուն վարդապետութեանը, եթէ նորա խօսքը կանոն է հասարակաց հաւատոյ, ինչո՞ւ համար այնքան քիչ բան է նորա ըսածը. ինչո՞ւ համար բաւական կհամարի նա յիշատակել միայն իւր տեսածները, եւ անոնցմէ հանել բնական հետեւանքները: Ինչո՞ւ համար փոխանակ խնդիրը կտրելու ձգելու՝ բաւական կհամարի անյնական Գործողութիւնները պատկերել:

8. Եթէ նորա խօսածներէն ետեւեղած լռութիւնը ոչ է լռութիւն լոպատկառանաց, այլ՝ ինչպէս որ հռոյ մէականք կըսեն՝ լռութիւն բացար-

ձակ հպատակութեան նորա բացարձակ իշխանութեանը, ինչո՞ւ համար կհամարձակին ինքիրմէն ալ խօսելու: Ինչէ՞ն է որ սուրբն Յակոբոս կհամարձակի պատգամ մը պատճառով, նոյն նիւթին վրայ Կապողութիւն ընելու, եւ այնպիսի դատողութիւն որ սրբոյն Պետրոսի ըսածին բոլորովին համաձայն չէ:

9. Բայց, կըսեն, սուրբն Պետրոս ամենէն առաջ կխօսի, ուրեմն նա է գլուխը: — Եւ միթէ չեմք տեսներ որ սաստիկ վէճերէ ետքը կխօսի նա, յէպաղոս հակառակութեանց. ոչ ապաքէն անմոտութիւն է նախագահութեան իրաւունք մը համարիլ այն բանը՝ որ միայն նորա տաք բնաւորութեանը հետեւանքն է, եւ ոչ թէ նախագահութեան՝ որ ամեն տեղ հերքուած է. ոչ ապաքէն այս ալ բնական էր՝ հակառակ կարծիքներուն զրուցուելէն ետեւ՝ որ սուրբն Պետրոս նորադարձ հեթանոսաց

վրայ Հոգւոյն սրբոյ իջածը տեսած լինելով՝ շուտ մը վէճին մէջը մտնէր իւր անձնական փորձառութեան վկայութիւնը ձեռք առնելով:

10. Սրբոյն Յակոբայ ճառին մէջ ապաքէն ամեն մէկ խօսքը մէկ մէկ խրատ են հռովմէականաց: Եթէ սրբոյն Պետրոսի անունը հռովմէականաց կարծիքովը ամեն տեսակ անսխալութիւն կեներկայացնէ, ինչէն է որ սուրբն Յակոբ կուտայ սրբոյն Պետրոսի պարզապէս Սիճն անունը, եւ հարկ չհամարիր սլատուել զինքը այն անունով՝ որ իբր թէ նորա դասակարգութեան մէջ ունեցած առաջնութիւնը պիտի յուցնէր: Ինչէն է որ կհամարձակի յետ սրբոյն Պետրոսի ըսելու ինչ: Եթէ սուրբն Պետրոս ամենայն ինչ է, սուրբն Յակոբ ի՞նչ է, ի՞նչպէս կրնայ սրբոյն Պետրոսի խօսքերը լուրջ պատճառներով անուանել, եւ ի-

րենը Կատարի-Նի-ն: Ի՞նչպէս կհամարձակի սրբոյն Պետրոսի խօսքը քննութեան տակ առնուլ, եւ անով միայն արժէք մը կուտայ նորա խօսքին՝ որ համաձայն է մարգարէից ըսածին:

11. Եթէ սուրբն Պետրոս գահերէց ժողովոյն, եւ գլուխ բովանդակ եկեղեցւոյ, ինչո՞ւ համար բոլոր ժողովը սրբոյն Յակոբոսի կարծեաց կողմը կրլինի, ինչգեռ նա առաքեալ անգամ չէ, այլ պարզապէս եպիսկոպոս եկեղեցւոյն երուսաղէմի:

12. Եթէ միայն սուրբն Պետրոս ունի իշխանութիւն սր եւ իցէ խնդիր որոշելու, ինչո՞ւ համար նորա անունը յիշատակուած անգամ չէ ժողովական թղթոյն մէջ, ինչո՞ւ համար այն թուղթը գրուած եւ յուղարկուած է ի գիմաց ամենեցուն, առաքելոց, քահանայից եւ հաւատացելոց:

այս խօսքերը ոչ ապաքէն յայտնապէս
կցուցընեն՝ թէ Հոգին սուրբ բովանդակ
եկեղեցւոյ հետ է, եւ ոչ թէ եկեղեց-
ւոյն մէկ մասին հետ, եւ թէ վարդա-
պետական եւ կանոնադրական իշխա-
նութիւնը գլխաւորապէս բովանդակ
եկեղեցւոյ վրայ է, եւ ոչ թէ այս կամ
այն գլխաւորին, թէպէտ եւ պարզ
լինէր այն գլխաւորը:

13. Եթէ ժողովոյ մը վճիռներուն
վարդապետական եւ պարտաւորիչ զօ-
րութիւնը կախեալ է միայն պապին
հաւանութենէն, ինչէն է որ այս տեղ
ամենեւին յիշատակութիւն մը չկայ
սրբոյն Պետրոսի հաւանութեանը: Ին-
չէն է որ սուրբն Պօղոս այն ժողովոյն
վճիռը քարոզած ժամանակը կանուա-
նէ զայն պարզապէս վճիռ առաքելոյ
եւ երիցանց, եւ ոչ թէ ի Պետրոսէ հաս-
տատուած վճիռ: Եթէ սուրբն Պետրոս
յիրաւի առաջին պատը լինէր, ինչպէս

որ հռովմէականք կրօնն, հարկ կ'ընի
խոստովանիլ՝ թէ սրբոյն Պօղոսի մա-
ռացութիւնը շատ զարմանալի բան է:

14. Եթէ սրբոյն Պետրոսի եւ պապին
խօսքը չընդունիլը անհնազանդութիւն
ու նաեւ հերետիկոսութիւն է, ինչէն
է ժողովական թղթոյն մէջ ամենեւին
նղովք կամ բանադրանք դրուած չէ.
եւ ինչո՞ւ համար բաւական տեսնուած
է ըսել եկեղեցիներուն՝ թէ Բարձրագոյն
Պապը, լաւ կընեն որ համաձայնին Երու-
սաղեմի մէջ եղած որոշմունքներուն:

15. Եթէ ժողովոյ վճիռներով պէտք
է ընդարձակուի Հաւատամքը, եւ հաւա-
տոյ մասանց թիւը աւելնայ, ինչո՞ւ հա-
մար Երուսաղեմի ժողովը՝ որ պոռնի-
կութեան վրայ եւ Մովսիսական օրի-
նաց փրկութեան համար ունեցած կա-
րեւորութեան վրայ կ'իստի, որ ծանր
խնդիրներ են, կ'ըսէ զանոնք՝ առանց
ընդարձակելու Հաւատամքը, եւ ա-

ռանց աւելցնելու հաւատոյ մասանց
թիւը:

Յիրաւի որ եւ իցէ մարդ՝ որ փոքր ի
շատէ տեղեկութիւն ունինայ այս նիւ-
թերուս՝ ոչ ապաքէն պէտք է խոստո-
վանի, եթէ չուզէ ինքզինքը խաբել
իւր խղճմտանքին մէջ, թէ հռոյմէա-
կան ժողովակաները երուսաղեմի ժողո-
վոյն նայելով՝ արդարեւ ծաղրական
հակառակութիւն մը կերեւցնեն:

Ժ.

Թէ ինչպէս Հռոմէական եկեղեցին խանգա-
րած է ՔԱՀԱՆԱՅ Բառին նշանակաւնիւնը:

Ա. — Քահանայ բառին գաղափարը
կամ նշանակութիւնը շատ դժուար է
պարզել. վասն զի անունը եւ գաղափա-
րը իրարու հետ միշտ չեն յարմարիր:
Եւ յիրաւի. քահանան երբեք ալ կըսուի

մեր մէջ, որ ճիշդ թարգմանութիւնն է
Յունաց Իեւէւ բառին, եւ ստուգաբա-
նութեանը նայելով՝ կ'թարգմանուի նա
եւ Զէյ կամ Երեսփայն. այնպէս որ եթէ
մէկը բառերուն միայն նայի, կ'հարկա-
դրի ըսելու թէ քահանայից եւ ծերոց
պաշտօնը մի եւ նոյն է: Սակայն Հին
Կտակարանի պատմութեան մէկ մասէն
ասոր հակառակը կտեսնուի:

Երեւ բառին գաղափարը այնպէս կա-
պուած է Բահանայ-Իւնան հետ որ շատ
անգամ Բահանայ բառով կ'թարգմա-
նուի, թէպէտեւ ատեն մը կար որ երեւ
կամ Զէյ բառին գաղափարը քահանա-
յութեան գաղափարէն բոլորովին կղա-
նաղանուէր: Տես թէ ինչպէս:

Հին Կտակարանին մէջ Բահանայ բա-
ռին գործածութիւնը շատ հին է: Ար-
դէն Մփնդոց գրքին մէջ Աբրահամու
ժամանակը Մելքիսեղէկը Բահանայ ը-
սուած է (ԺԴ, 18): Յետոյ երբոր Աս-

տուած կամեցաւ օրէնք տալ Մովսիսի Սինա լեռան վրայ, ասաց. «Քահանայք սուրբ եղիցին» (Եւ. ԺԹ, 22. 24): Ուրեմն այն ժամանակէն մարդիկ կային Հրէից ժողովրդեան մէջ որ քահանայութիւն կրնէին: Սոքա իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկներն էին, եւ միայն ժամանակէ մը ետեւ հրէական քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղին պահուեցաւ (Եւ. ԻԱ, 1: ԻԹ, 1. 9. ԼԱ, 10): Միանգամայն աստուածպաշտութեան ստորնագոյն պաշտօնները Ղեւեայ ցեղին միւս գերդաստաններուն պահուեցաւ: Երէջ բառը առաջին անգամ կոտեսնուի միայն Եզրի առաջին գրոցը մէջ (Չ, 8), եւ Սուրբ Գիրքը կարգացողը իսկոյն կոտեսնէ որ բոլորովին հոմանուն կամ հոմանիշ է քահանայ բառին: — Եւր բառը երէջ բառէն առաջ կոտեսնուի, եւ քահանայ բառէն ետքը: Ելից գրքին երրորդ գլխոյն մէջ

կոտեսնեմք առաջին անգամ այդ բառը: Թէպէտ եւ հասարակ ծերերու վրայ առաջ ալ յիշատակութիւն եղած կայ: Անտարակոյս՝ եթէ իսկզբան իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկները կրնդունէին ժառանգութեամբ քահանայական աստիճանը, յայտնի բան է որ Խորայելացւոց ծերերը կամ ծերագոյնները իսկզբան անդ քահանաներն էին: Այսպէս էր մինչեւ որ քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղի միայն տրուեցաւ. այն օրէն իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկները, այս ինքն Խորայելացւոց ծերերը կամ մեծերը, քահանայ չհամարուեցան, բայց քահանայից խորհրդական մնացին: Մովսէս Աստուծոյ հրամանովը ընտրեց անոնց մէջէն եօթանասուն հոգի՝ որ իրեն հետ մէկտեղ կատարեալ դատաւորական իշխանութիւն կբանեցընէին ժողովրդեան որ եւ իցէ գործերուն մէջ (Թուոց,

ԺԱ. 16. 17) : Մինչդեռ քահանաները միշտ մնացին նաեւ պաշտօնեայք աստուածապաշտութեան, ծերերը (կամ երիցունք) ժամանակէ մը ետեւ շաբաթօրերը կ'հաւաքուէին այն բազմաթիւ ժողովարաններու մէջ՝ որ Հրեայները երուսաղէմի տաճարէն հեռու գտնուելով՝ շինած էին սուրբ գիրքը կարդալու համար. սոքա տեսակ մը ծերակոյտ էին՝ որ առանց քահանայական ու Աւետական պաշտօնները կատարելու՝ աստուածապաշտութեան գործերը կկարգադրէին, սուրբ գիրքը կկարդային ու կբացատրէին : Այս ծերակոյտը՝ որ ժողովարանին կամ Սինակոկային խորհրդարանն էր, եւ օրինակ էր այն եօթանասուն ծերոց՝ զորս գրաւ Աստուած Մովսիսի քովը, որպէս զի հետը մէկտեղ դատաստան կտրեն, գահերէց կամ գլխաւոր մը ունէր :

Այս է ահա ասանայ բառին նշանակութիւնը Հին Կտակարանին մէջ :

Նոր Կտակարանին մէջ նոյնպէս չէ. վասն զի կտեսնեմք որ պարզ հաւատացեալներէն վեր (որ եղբայր կըսուին) հետզհետէ կերեւան աստուծոյ, աստուծոյ, Զեյտ, երիցուն, եպիսկոպոստոս : Արդեօք այս անուններուն մէջ կարգ մը, դասակարգութիւն մը կայ թէ ոչ : Կայ անտարակոյս : Յայտնի բան է որ առաջին կարգին մէջ են առաքեալք, վերջին կարգին մէջ սարկաւազունք, եւ ուրիշներէն բոլորովին կտարբերին. ուրեմն բոլոր դժուարութիւնը՝ եթէ կայ դժար՝ ծերոց, երիցանց եւ եպիսկոպոսաց վրայ է :

Որպէս զի բացայայտ կերպով խօսեմք, նախ այս երկու խնդիրը որոշեմք. թէ արդեօք քահանայք ծերերէն կամ երէցներէն կտարբերին թէ ոչ :

ք, թէ արդեօք քահանայք եպիսկոպոսներէն կտարբերին թէ ոչ:

Նոր կտակարանին մէջ քահանայք ծերերէն չեն տարբերիր: Արդէն տեսանք որ ծերերը կամ երիցագոյնք իսկըզբան անդ քահանայ էին. այս սովորութիւնը դադրեցաւ՝ երբոր Աստուած քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղին վրայ ամփոփեց: Բայց Քրիստոս կերպով մը սկզբնական կարգը նորէն հաստատեց, ասով որ երէց բառին իւր ճշմարիտ նշանակութիւնը տուաւ նորէն, եւ փոխանակ մէկ ցեղի մը միայն յատկացրնելու քահանայութիւնը՝ ազատութիւն տուաւ անոր, այնպէս որ ով որ արժանաւոր համարուի՝ անդամ լինի եկեղեցականաց ծերակուտին կամ քահանայութեան: Որպէս զի աւելի ալ լաւ հասկըցուի թէ Նոր կտակարանին մէջ քահանայ եւ երէց բառերը նոյն նշանակութիւնը ունին՝ բաւական է իրա-

րու հետ համեմատել սուրբ գրոց այն կտորները՝ որոց մէջ երկուքին վրայ ալ կկոսուի:

Օրինակի համար, կկարդամք որ Անտիոք քաղաքը քրիստոնէից մէջ վեճ մը բացուած լինելով՝ երկու կողմէն ալ հաւանեցան որ երթան Երուսաղէմ՝ այն խնդրոյն վրայ առաքելոց եւ երիցանց խորհուրդ հարցնեն. անկից երկու տուն վերջը կկարդամք՝ թէ Անտիոքացւոց յուղարկած մարդիկը Երուսաղէմ գալով՝ ընդունուեցան յառաքելոց եւ ի ծերոց, եւ թէ առաքեալք եւ երիցունք (ըստ այլ թարգմ. Զեր+) ժողովեցան որ այն վեճը քննեն (Գործ. ԺԱ, 30) : — Ոչ ապաքէն յայտնի է որ այստեղ երէց-նք եւ Զեր+ բառերը իրարու տեղ առնուած են անխտիր. ապա թէ ոչ՝ ինչո՞ւ համար խօսք պիտի չլինէր երիցանց կամ քահանայից վրայ՝

մինչդեռ սուաքելոց հետ նորա ալ խորհուրդ պիտի անէին:

Երբոր սուրբն Պօղոս կապտուիրէր Տիմոթէոսի որ ծերերուն հետ սաստկութեամբ չվարուի, եւ քանի մը տող վերջը կապսարէ որ երկայնի վրայ վարապար չարախօսութիւն չընդունի, ո՛չ ապաքէն այս երկու բառերը՝ Ժեյ եւ Է-բէյ՝ իբրեւ նոյն նշանակութիւն ունեցող բառեր կը անեցընէ (Ա. Տիմ. Ե, 19): Ասոր տարակոյս չկայ:

Երբոր Գործոց Առաքելոց հեղինակը կըսէ՝ թէ սուրբն Պօղոս կ'քարոզէր յառաքելոց եւ յերիցանց վճռուած վարդապետութիւնները ու հրամանները (Գործ. ԺԵ, 41. ԺԶ, 4. ԻԱ, 18), ինչո՞ւ համար չաւելցընէր թէ եւ Իսահա-նայեյ՝ եթէ քահանայք եւ երիցունք մէկ չեն: Եթէ քահանայք երէցներէն տարբեր լինէին, տարակոյս չկայ որ երէցներէն պակաս իշխանութիւն չէին

ունենար, եւ նոյնչափ իրաւունք կու-նենային յիշատակելու կրօնական վարդապետութեան եւ հրամաններու քարոզութեանը մէջ:

Վերջապէս Յովհաննէս աւետարանիչ երբոր իւր Յայտնութեանը մէջ երիցանց պաշտօնները կստորագրէ, ո՛չ ապաքէն իսկապէս քահանայական պաշտօններ են ստորագրածները: Անտարակոյս ուրեմն նոր Կտակարանին մէջ երիցունք լսուածը քահանաներն են:

Բայց կըսեն՝ թէ նոր Կտակարանին մէջ առաջին անգամ որ յիշատակութիւն կ'լինի երիցանց վրայ, այս բառին հետ ամենեւին բացատրութիւն մը չկայ (Գործ. ԺԱ, 30). ուստի պէտք է անպատճառ այն մտքով հասկընալ երէց բառը՝ ինչ մտքով որ գործածուած է չին Կտակարանին մէջ, այս ինքն այնպիսի իշխանութիւն մը ունեցող՝ որոյ

մէջ ամենեւին քահանայութիւն չկայ*): Իրաւ որ այս առարկութիւնը գորաւոր բան մը կլինէր՝ եթէ Նոր Կտակարանին մէջ այդ բառին բացատրութիւնները չգտնուէին. բայց այնպէս չէ. խիստ շատ վկայութիւններու մէջ՝ ինչպէս որ տեսանք՝ յայտնի կտեսնուի թէ Զեք բառը առնուած է բոլորովին համանուն ելէց բառին, եւ ելէց բառին մէջ անտարակոյս կհասկըցուի նաեւ Կահանայ բառը, ինչպէս որ սրբոյն Յակոբայ թուղթը յայտնապէս կցուցընէ (Յակ. Ե: 14-15):

Գուցէ մէկը այս առարկութիւնս ալ ընէ՝ թէ քրիստոնէական օրինաց քահանայն ուրիշ բան պիտի չլինի՝ եթէ ոչ Մովսիսական օրինաց Զեք՝ առանց ամենեւին քահանայական պաշտօնին.

(*) Պ. փոխանէ. Պատմութիւն առաջին դարի քրիստոնէական եկեղեցւոյ. էջ 415:

որովհետեւ Նոր Կտակարանին մէջ Կահանայ բառը ամենեւին չտեսնուիր. Ասոր պատասխանը դիւրին է. վասն զի եթէ այդ խօսքը քրիստոնէական մըտքով առնելով՝ գործածուած է միայն Քրիստոսի քահանայութիւնը ցուցընելու, եւ նորա ամենայն աշակերտաց քահանայութիւնը (*), նոյն իսկ քահանայական պաշտօնը ըստ բաւականին կհաստատուի՝ թէ մկրտելու եւ մեղաց արձակում տալու իշխանութեամբ, թէ սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդը մատակարարելու, եւ թէ աստուածապաշտութեան պէսպէս գործողութիւններ կատարելու կարողութեամբ, որոյ վրայ կխօսուի Գործոց Առաքելոց մէջ, նմանապէս առաքելական թղթոց եւ Յովհաննու Յայտնութեան մէջ.

(*) Տես Յայտնութիւն Յովհաննու:

Ապա ուրեմն Նոր Կտակարանին մէջի երկցունքն ու քահանաները նոյն են. անունները տարբեր են, բայց կարգադրութիւնը մէկ, դասակարգութեան աստիճանը մէկ:

Բ. — Նմանապէս նոյն են արդեօք քահանան ու եպիսկոպոսը: Քահանայութեան կողմանէ նոյն են, բայց իշխանութեան աստիճանովն նոյն չեն. եպիսկոպոսը հասարակ քահանայէն վեր է:

Այս է նախնական Կաթողիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը:

Իրաւ է որ չորրորդ դարուն մէջ այս վարդապետութեան դէմ խօսեցաւ Այերիոս, բայց սուրբն Եպիփան*) հին աւանդութիւնը մէջ բերելով՝ զօրաւոր կերպով հերքեց Այերիոսի խօսքը, եւ

(*) «Անհնարին իմն է զի եպիսկոպոսն եւ քահանայն հաւասար իցեն» . Ընդդէմ Հերձ. զիրք Գ:

ինքը Եպիփան ոչ երբէք հերքուեցաւ անոնցմէ՝ որ հետագայ դարերուն մէջ ուղեցին Այերիոսի վարդապետութիւնը նորոգել: Որոգինէս¹⁾, Տերտուղիանոս²⁾, սուրբն Օգոստինոս³⁾ միշտ վարդապետած են՝ թէ եպիսկոպոսը հասարակ քահանայէն վեր է:

Ուղղափառ վարդապետութիւնը ամբողջ կոտեսնուի սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի այս երկու վկայութեանցը մէջ: Փիլիպպեցւոց թղթոյն մեկնութեանը մէջ՝ մեկնելով սրբոյն Պօղոսի այս խօսքերը, «Պօղոս եւ Տիմոթէոս ծառայք Յիսուսի Քրիստոսի, ամենայն սրբոց ի Քրիստոս Յիսուս որ են ի կողմանս Փիլիպպեցւոց, եպիսկոպոսակցօք

(1) Հառ. ԺԱ, Երեմ. Թ. 5:

(2) Յգ. Մկրտ. զլ. Ժէ:

(3) Գիրք Յգ. Հերձ. զլ. ԾԳ:

եւ սարկաւագօք»*) կըսէ. «Խնչ է այս. միթէ մէկ քաղաքը շատ եպիսկոպոսներ ունէր. ոչ բնաւ. հապա քահանաներուն Եպիսկոպոս անունը կուտայ, վասն զի այն ատեն նոցա անունները մէկ էին. ժամանակ անցնելէն ետեւ իւրաքանչիւրը իւր անունը առաւ, եպիսկոպոսը իրենը եւ քահանայն իրենը: Առ Տիմոթէոս առաջին թղթոյն մեկնութեանը մէջ այսպէս կըսէ. «Եպիսկոպոսին ու քահանային մէջ մեծ տարբերութիւն չկայ, վասն զի քահանաներն ալ առած են վարդապետելու պաշտօնը, եւ եկեղեցւոյ գլխաւորներ են»:

Եւ յիրաւի տարակոյտ չկայ թէ առաքելոց ժամանակը Եպիսկոպոս բառը քահանայ կնշանակէր. ասոր ապացոյց

ունիմք սրբոյն Պօղոսի խօսքը՝ որ Միլետեայ եկեղեցւոյն քահանաները հաւաքելով՝ ըսաւ անոնց. «Աւշ դրէք ձեզի եւ բոլոր հօտին՝ որոյ Խնչ (ի Յունարէն Եպիսկոպոս) դրաւ զձեզ Հոգին սուրբ»: Նմանապէս այն խօսքը որ կգրէ Տիտոսին. «Անոր համար թողուցի զքեզ ի Կրեոէ՝ որ քաղաքներուն մէջը երէցներ (քահանաներ) նշանակես Խնչ կերպով որ քեզի ապստարած եմ: Նոքա պէտք է անարատ լինին, միայն մէկ կնոջ այր, եւ այնպիսի հաւատարիմ՝ որգիք ունենալ՝ որոց վրայ ոչ ոք կարենայ անառակութեան կամ անհնաղանդութեան պակասութիւնները զնել. վասն զի եպիսկոպոսը պարտական է իբրեւ ամտես կամ մատակարար Աստուծոյ՝ անարատ լինել եւլն» (Ա, 5—7): Նոյնպէս այն խօսքը որ կգրէ առ Տիմոթէոս՝ առաջին թղթոյն մէջ, եւ եկեղեցւոյ պաշտօնէից պարտ-

(*) Դ. Ա. հատար 4:

քերը ստորագրելով կխօսի նախ եպիսկոպոսներուն վրայ, յետոյ անմիջապէս սարկաւազաց վրայ, առանց յիշելու քահանաները (Գ, 1—8), որ անտարակոյս կային, եւ սարկաւազ խօսքին մէջ անոնք ալ չէին հասկըցուեր: Նոյնպէս ալ այն խօսքը՝ որով Փիլիպպեցւոյ բոլոր եկեղեցւոյն ողջոյն տալէն ետքը կ'յիշատակէ միայն հաւատացեալները, սարկաւազները ու եպիսկոպոսները՝ առանց քահանաները յիշելու:

Այերիոսի աշակերտները, եւ ընդհանրապէս երիցականք, տեսնելով այս անուններուն նոյնութիւնը, մակարեւրեցին թէ իրն ալ նոյն է. որպէս թէ մէկ հանրական անունով կարելի չէ զանազան իրարմէ տարբեր տեսակներ միանգամայն հասկընալ: Այս բանիս համար Հերոնիմոսի վկայութիւնը մէջ կը բերեն. միթէ սուրբն Հերոնիմոս չէ՞ գրած՝ կըսեն՝ թէ «Քահանայն նոյն է

որ ինչ եւ եպիսկոպոսն»: Իրաւ է որ սուրբն Հերոնիմոս գրած է այդ խօսքը. բայց լաւ հասկընալու է ըսածը: Չէր կրնար Հերոնիմոս յայտնապէս դէմ խօսիլ ոչ սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի, որոյ վկայութիւնը արդէն տեսանք, եւ ոչ ուրիշ պատմիչներուն, որոնք ամենքն ալ կ'խօսին անուանը նոյնութեանը վրայ, եւ ոչ թէ իշխանութեանը նոյնութեան (*), եւ ոչ մանաւանդ իրին հետ. վասն զի իւր խօսքը ինքը կը ցատկէ: Երբոր մէկ կարգի վրայ կշարէ քահանայն ու եպիսկոպոսը, միտքը այն չէ որ շփոթէ զանոնք իրարու հետ, հաւասարելով

(*) Ամբրոսիոսին մէջ այսպէս կ'կարդամք. «Ի նախնուն քահանայն կոչին եպիսկոպոսունք»: — Թէպէտ որոշ յայտնապէս կըսէ, «սուրբն Պօղոս քահանայից եպիսկոպոս անունը կուտար». Մեկն. փոխապ. Գ, 445:

նոցա իշխանութիւնը. հապա կուզէ որ
եկեղեցւոյ կառավարութեանը մէջ միա-
բանին: Ահաւասիկ նորա իսկական խօս-
քերը. «Քահանայն նոյն է որ ինչ եւ
եպիսկոպոսն. եւ քանի որ սատանային
ազդեցութեամբը աստուածաշառ-
թեան մէջ բաժանմունքները շատցած
չէին, եկեղեցիները կառավարողը քա-
հանայից ժողովն էր*): Գրեթէ այս
ըսել կուզէ՝ թէ քահանայն ու եպիս-
կոպոսը նոյն են՝ երբոր խօսքը եկեղե-
ցւոյ կառավարութեան վրայ է. այս
ինքն քահանայն եպիսկոպոսին հետ՝
իւր իրաւանցը համեմատ եկեղեցին կա-
ռավարելու պաշտօնն ունի, եւ եպիս-
կոպոսը պէտք չէ որ մինակ կառավարէ
դայն: Հերոնիմոսի միաքը այս վնեւը այն-
քան ստոյգ է որ նոյն իսկ այն խօսքին

(*) Ի Թուղթն առ Տիտոս:

մէջ՝ յորում եկեղեցւոյն քահանանե-
րու ձեռքով կառավարուիլը կհամե-
մատէ Հրէից կառավարութեւնն Մովսի-
սի եւ եօթանասուն ծերոց ձեռքովը,
կըսէ՝ թէ եպիսկոպոսը Մովսիսի տեղն
է. հետեւաբար քահանայք ալ եօթա-
նասուն ծերոց տեղն են, ուրեմն ինչ-
պէս որ տարբերութիւն կզնէ Մովսիսի
եւ եօթանասուն ծերոց մէջ, նոյնպէս
ալ կդանադանէ եպիսկոպոսը քահանա-
ներէն: Այլ եւ յայտնապէս կքարոզէ՝
թէ քահանայական կարգը տուողը ե-
պիսկոպոսն է, ոչ թէ քահանայն*):
Ապա ուրեմն ամեն ժամանակ իրական
տարբերութիւն եղած է եպիսկոպոսին
ու քահանային մէջ: Սուրբն Պօղոս կը-
պատուիրէ Տիտոսի եւ Տիմոթէոսի՝ որ

(*) « Զինչ առնիցէ եպիսկոպոսն, բայ ի մեռ-
նադրութենէ, զոր քահանայն ոչ առնիցէ » . Թուղթ
85 առ Եւագրիոս:

եպիսկոպոսունք էին՝ քահանաներ ձեռնադրել, անոնց վրայ հսկել, եւ արդարութեամբ տեսնել անոնց դատաստանները: Այսպիսի պատուէրները անհատականալի բաներ կլինէին՝ եթէ քահանայն բացարձակապէս հաւատար լինէր եպիսկոպոսին:

Բայց միթէ կհետեւի՞ այս բանէս՝ թէ այս զանազանութիւնը այնքան մեծ է՝ որքան որ կարծենք անի մը եպիսկոպոսականք, մանաւանդ հռովմեականաց մէջ: Այ երբէք: Սուրբն Յովհան Ոսկերեբան սրբոյն Հերոնիմոսի համաձայն այսպէս կվարդապետէ. «Քահանային ու եպիսկոպոսին մէջ եղած զանադանութիւնը մեծ չէ»: Ըսել է թէ ըստ սրբոյն Յովհաննու Ոսկերեբանի այն զանազանութիւնը էական բան մը չէ, այլ պարզապէս տարբերութիւն աստիճանի, այն ալ փոքր տարբերութիւն:

Ինչպէս որ հին եւ նոր երիցականաց դէմ խօսեցանք, որ կուրանան կամ չափազանց կապիսեցընեն եպիսկոպոսին ու քահանային մէջ եղած տարբերութիւնը, նոյնպէս ալ կընդդիմանանք հռովմեականաց՝ որ չափազանց կմեծցընեն դայն:

Հռովմեականք իրենց դպրոցներուն մէջ, այս ինքն տեսական կերպով, այս ալ կստիբեցընեն՝ թէ եպիսկոպոսութիւնը՝ ըստ որում քահանայութենէն տարբեր բան՝ ոչ է ճշմարիտ կարգ, այլ միայն նոյն իսկ քահանայութիւնը՝ աւելի ընդարձակ եւ աւելի կատարեալ*): Իսկ ըստ գործնականին կոչընչացընեն քահանայն եպիսկոպոսին առջեւը, որպէս զի յետոյ եպիսկոպոսն ալ ոչընչացընեն պապին առջեւը, եւ այնու-

(*) Տես Պիսարտ, հատոր Ժ, էջ 80:

հետեւ ուրիշ բան չմնայ եկեղեցւոյ մէջ
անկործան՝ բայց եթէ պապը իրենց
կուռքը:

Մինչդեռ գաղղիականներէն ոմանք
անոր համար կնուտտադրեն քահա-
նան՝ որ չափէ դուրս մեծցընեն եպիս-
կոսոսը, եւ անով պապին իշխանու-
թիւնը պակսեցընեն, անդրաբնականք
անոր համար միայն կամփոփեն եւ
այժմ ալ կամփոփեն քահանայական
պատիւը: որպէս զի յետոյ եպիսկոսոս-
սինն ալ ամփոփեն, եւ զպապը աւելի
բարձրացընեն: Ասոնց նպատակները
տարբեր են: Բայց խօսքը քահանային
վրայ գալով՝ երկու կողմին ալ հնարքն
ու մօլորութիւնը նոյն են:

Արդէն 1769ին գաղղիացի առտուա-
ծաբանին մէկը հետագայ գանգատը
կընէր. «Ինձի կերեւի թէ կորսուած է
քահանայութեան ճշմարիտ գաղափա-
րը: Անտարակոյս՝ մի միայն ճիշդ գա-

ղափարը այն է՝ զոր ունէին նախնի
դարերուն մէջ: Իսկ այժմ ի՞նչ աստի-
ճանի նուաստացած է: Այսօրուան օրս
քահանայ ըսածը պատարագիչ կամ
ժամարար մարդ է: Եւ ուրիշ իրաւունք
կարծես թէ չունի. պատարագին գա-
ղափարն անգամ կարծես թէ նուա-
սացած է այն արհամարհանաց պատ-
ճառաւ՝ յոր ընկած է պատարագիչը:
Ի՞նչ երջանիկ փոփոխութիւն կրնէր
մեր մտածութեան կերպին մէջ՝ եթէ
յարմարցընէինք զայն հին ատենի սկզբ-
բունքներուն» (*):

Եթէ այսպէս էր 1769ին, հապախեց
ըսելու էք մեր օրերուն, երբ մարգիկ՝
եւս եւ ծանրագլուխ մարգիկ՝ իրենց
դատողութիւնները կզոհեն արտաքին
երեւոյթներուն:

(*) Խորհրդածութիւնը ի վերայ բռնակալութեան
եպիսկոպոսայ, էջ 45:

Ատենով Կելեստինոս Ա. պապը ինքը
կըսէր. «Տիրապետեսցեն մեզ կանոնք,
մի մեք կանոնացն տիրապետեսցուք»,
այս ինքն օրէնքները պէտք է դմեզ կա-
ռավարեն, եւ ոչ թէ մենք պիտի կառա-
վարենք օրէնքները: Իսկ այսօր օրէնքը
որո՞ւ փոյթն է. հնազանդութիւն ըսա-
ծըդ ո՞չ ապաքէն դարձեր եղեր է հպա-
տակութիւն ինքնահաճոյ կամաց մե-
ծաւորաց:

Ատենով կըսէր Գրիգոր պապը՝ թէ
եպիսկոպոսը ոչ երբէք իւր վարմունքին
կանոն՝ իւր իշխանութիւնը պիտի առ-
նուր: Հապա միայն արդարութիւնը:
«Մի ինչ իշխանութեան ընծայեսցի,
այլ բովանդակն արդարութեան»: Իսկ
այսօր ո՞չ ապաքէն ըստ մեծի մասին ա-
սոր հակառակը կլինի: Ատենով կգրէր
սուրբն Օգոստինոս՝ թէ հովիւը եկեղե-
ցւոյն համար է, ոչ թէ եկեղեցին հով-
ուին համար. թէ եպիսկոպոսները պէտք

չէ վարուին ոչ խստութեամբ, ոչ ժան-
տութեամբ եւ ոչ հրամայական կեր-
պով *), եւ թէ պարտական են աւելի
խրատել՝ քան թէ հրամայել, եւ լաւ
համարին խորհուրդ տալ՝ քան թէ
սպառնալիք ընել: Իսկ այսօր հռովմէ-
ական եպիսկոպոսաց մօքէն կանցնի՝
արդեօք խրատել. ո՞չ ապաքէն դրած
են մօքերնին՝ թէ իրաւունք ունին ա-
մեն բան քանդելու կործանելու, եւս
եւ խիստ պատուաւոր անձանց հետ
խստութեամբ վարուելու ընդ պա-
տրուական այս խօսքին՝ զոր կըսեն. *Իսկ
հոգ Կեղեկացեալ*:

Իրաւ է որ անցած է այժմ այն ժա-
մանակը՝ յորում՝ Նոյոնի եպիսկոպոսը
Ֆրանսուա Տը Քլէրմանթոնէո՝ Կլեմ-
էնտէայ Խոթան կամ սրիկայ կանուա-
նէր բոլոր այն մարդիկը՝ որ իշխանա-

(*) Թուղթ ԿԳ:

կան ցեղէ չէին, եւ ստորին կարգի եւ կեղեցականաց քարոզութիւնը խաբեքայի պաշտօն կանուանէր *): եւ սակայն այս օրուան օրս ալ եպիսկոպոսոսաց մէջ այնպիսի հոգի մը կայ՝ որով նորա մեծապէս զԺգոհ կլինին՝ եթէ իրենց բարձրութենէն իջնալու յօժարելէն ետեւ՝ իսկոյն իրենց քահանաները եւ հաւատացեալները նորէն չբարձրացընեն զիրենք նոյն պաշտօնին: Իրաւ է որ այժմ էլ Կաթողիկոս չեն, բայց միշտ Գեղարարի են եւ ըստ այնմ կը վարուին **): « Որով իրաւամբ կգոչէր

(*) Կըսէր նա՝ Թէ ինքը եպիսկոպոս դալձեր է՝ խաբեքայի մը պէս քարոզներ տալովը: 1666:

(**) Բնագրին մէջ ըստ մէկ Seigneur (սկր. իշխան) եւ monseigneur (սկր. իմ), յոգնակի messeigneurs (սկաւր. իմ), զոր Գաղղիացիք կրանկնեն մինչեւ ցայժմ իրեւ տիտղոս եպիսկոպոսաց մեր սրբազան բառին պէս: Ծանօթ. Թարգմ:

Գերապատիւ Կիպէո 1845ին. հասարակ քահանայք առանց իրենց մեծաւորաց գիտութեան, կամ նոյա կամացը զէմ պիտի խառնուին եկեղեցւոյ ու տէրութեան մէջ լինելու յարաբերութեանց որոշմանը . . . Սրբազան կանոնները կըսէ: Բայց եկեղեցւոյ գլխոյն ու եպիսկոպոսաց կընկնի այն կանոնները զնել, պահպանել ու մեկնել: Նոյն Գեղարարի իրաւունք ունին դատելու՝ թէ մինչեւ ինչ աստիճանի պարտականութիւն կայ զանոնք գործադրելու: Նոյն Գեղարարի իրաւունք ունին կշռելու այն հանգամանքը՝ որոց պատճառաւ կանոնական կարգադրութիւնները հարկ կլինի փոփոխել *):

Զարմանքը այն է՝ որ բարեմիտ Ժողովուրդը կհաւատայ այս բաներուս:

(*) Թուրքի հովուական ի 6 Յունուարի 1845:

Տեսնելով որ եպիսկոպոսը կարմրագոյն հագուստներ կհագնի, ու քահանային հագուստը օել է, եպիսկոպոսը ձեռքը քիչ շատ թանկագին մատնի կրդնէ, իսկ քահանայն օտլորաբար ոչինչ։ եպիսկոպոսը տեղէ մը անցած ժամանակը ժողովրդաց օրհնութիւն կուտայ, ժողովրդականք ալ ծունկ կչոքին առջեւը երբեմն աւելի քան թէ Աստուծոյ առջեւ, իսկ խեղճ քահանային հաղիւ թէ բարեւ կուտան, մինչդեռ նա ոչ թէ միայն ձեռքով կօրհնէ զիրենք, հապա նաեւ հոգւով մարմնով նոցա ծառայութեանը կզոհէ ինքզինքը։ հասարակութիւնը դրսի երեւոյթներէն խաբուելով՝ եպիսկոպոսին վրայ այն աչքով կնայի՝ որ իբր թէ Կալ մի է, ու քահանայն նորա ամենախոնարհ ամենանուաստ ծառայն։ Գաղղիոյ մէջ, մանաւանդ այն ատենէն որ քննութիւնները վերցան, եւ բարձր աստի-

ճանները եպիսկոպոսին հաճոյիցը մնացին, այն ատենէն որ եկեղեցական ատեանները վերցուեցան եւ քահանայից թէ ապրուստը եւ թէ պատիւը եպիսկոպոսաց ինքնահաճոյ կամքէն կախուած է, եպիսկոպոսն է ամենայն բան, իսկ քահանայն ոչինչ։ Եթէ Գաղղիոյ եկեղեցականաց խիստ մեծ մասը հասկընար՝ թէ ինքը միայն ծառայութեան համար եղած չէ, վաղուց կթօթուէր այն լուծը՝ որ ընդհանրապէս նախատական բան է վիճակի կառավարութեան մէջ։ կառավարութիւն մը որ ուրիշ ամեն տեսակ կտռավարութիւններէն գէշ է։ Բայց ուզէ չուզէ պէտք է սողայ այն պաշտօնէից առջեւը՝ որոց ձեռքն է իւր ապագան եւ մեծ բարեբաղդութիւն համարի՝ եթէ նոքա բարեհաճին իրեն ընկած բանին տասներորդ մասը տալ։ Յուսամք թէ այս նուաստութիւնը եւ անարդութիւնը՝

որ դստրանոցներու մէջ ընդունած ծաղ-
րական եւ ատելի կրթութեան պառնդն
է՝ շուտ կամ ուշ զղուելի կլինի իրեն,
ու վերջապէս սիրտ կընէ իւր արժա-
նաւորութիւնը եւ հին ատենի ազա-
տութիւնը ձեռք բերելու:

Առ այժմ՝ քահանայից օգնելու միտ-
քով յայտմ մասին՝ կուղեմ այստեղ
նորոգել հին սկզբունքները, եւ քահա-
նայի գաղափարը նորէն իւր նախնի
յստակութեանը վերածել:

Գ. — Նախ՝ այս ստույգ է որ Քրիս-
տոս բոլոր հաւատացելաց մէջէն զատեց
տասուերկու առաքելք եւ եօթանա-
սունուերկու աշակերտք: Տասուերկու
առաքելոց ընտրութիւնը յայտնի է
Ղուկասու աւետարանին իններորդ գլու-
խէն. իսկ եօթանասունուերկու աշա-
կերտացը նոյնպէս յայտնի է նոյն ա-
ւետարանին Ժ գլխէն:

Երկրորդ՝ ստույգ է որ Քրիստոս թէ-
առաքելոց եւ թէ աշակերտաց յատուկ
պաշտօն յանձնեց, ոչ թէ առժամանա-
կեայ՝ այլ հաստատուն, որ յաջորդաբար
պիտի շարունակուի: Այսն զի տասուեր-
կու առաքելոց կարողութիւն եւ իշխա-
նութիւն տուաւ դեւերը հալածելու եւ
հիւանդները բժշկելու, եւ յուզարկեց
զիրենք որ Աստուծոյ արքայութիւնը
քարոզեն. իսկ եօթանասունուերկու ա-
շակերտաց՝ երբոր զանոնք երկերկու
հոգի յուզարկեց իւր առջեւէն իւր եր-
թալու տեղերը՝ այսպէս ըսաւ. «Ես կը-
յուզարկեմ զձեզ գայլերու մէջ գառ-
ներ յուզարկելու պէս: Ո՛ր տունն որ
մտնէք՝ իսկոյն այս բռնէք. ողջոյն տանս
այսմիկ: Հիւանդները առողջացուցէք,
եւ իմացուցէք անոնց որ Աստուծոյ ար-
քայութիւնը մօտեցած է: Ձեզի մօիկ
ընողը՝ ինձի մօիկ ըրած կլինի, զձեզ
արհամարհողը՝ զիս արհամարհած կը-

լինի. իսկ զիս արհամարհողը՝ զիս յուզարկողին անարգանք ըրած՝ կլինի: Ահա ձեզի իշխանութիւն տուի՝ ոտքի տակ կոխելու օձերը, կարիճները եւ թշնամւոյն ամեն տեսակ զօրութիւնը, այնպէս որ ոչինչ բան ձեզի վնաս պիտի չընէ: Ու չայր իմ, տէր երկնի եւ երկրի, շնորհակալ եմ քեզի որ այս բաները ծածկեցիր իմաստուններէն ու գիտուններէն, եւ տղայոց յայտնեցիր:

Երանի՛ր այն աչքերուն՝ որ կտեսնեն ձեր տեսածը»: Եթէ առաջիններուն յանձնուած պաշտօնը ճշմարիտ առաքելութիւն է, միւսներուն յանձնուածն ալ անկից պակաս չէ. վասն զի Քրիստոսի թէ անոնց եւ թէ ասոնց ըսած խօսքերը գրեթէ նոյն են: Ուրեմն կը սխալի Տիւկէ՝ երբ կհամարի այս ճշմարիտ առաքելութիւնը՝ որոյ նպատակն էր Աստուծոյ արքայութիւնը քարոզել՝ իբրեւ լոկ առժամանակեայ

յանձնարարութիւն, այնպէս որ եօթանասուն երկու աշակերտք զայն կատարելէն ետեւ նորէն հասարակ ժողովրդականաց կարգը պիտի մոռնէին: Եթէ կընդունիմք՝ թէ Քրիստոս տասուերկու առաքեալները ընտրելովն ու յուղարկելովը զատեց զանոնք դասակարգութեան ոճով հասարակ հաւատացեալներէն, պէտք է նոյնպէս ընդունիմք՝ թէ եօթանասունուերկու աշակերտները ընտրելովն ու յուղարկելովը՝ անոնց յատուկ տեղ մը տուաւ հասարակ հաւատացեալներէն վեր:

Երրորդ՝ սուրբ է թէ՛ աւանդութեամբ Եկեղեցւոյ մէջ տասուերկու առաքեալները ամեն ժամանակ համարուած են օրինակ եպիսկոպոսաց, եւ եօթանասունուերկու աշակերտները օրինակ քահանայից: Գուցէ Տիւկէն իրաւունք ունի պնդելու՝ թէ 72 աշակերտները քահանայ չէին, որովհետեւ

ներկայ չէին վերջին ընթրեաց, յորում
Քրիստոս իշխանութիւն տուաւ հացն
ու գինին սրբազործելու. բայց ասկից
չհետեւիր՝ թէ չէին կրնար նոքա իրենց
առաքելութեանը յաջորդ ունենալ զքա-
հանաները. որոց պաշտօնն էր նոյնպէս
քարոզել. Աստուծոյ արքայութիւնը:
Ինչպէս ալ լինի՝ այս ստոյգ է որ եթէ
աւանդութիւնը այս քանիս վրայ խօսը
մը չէ ըսած՝ մինչեւ Բեդայի ժամանա-
կը, բայց Բեդայէն ետեւ ամենքը մէկ
բերան կրկայեն՝ թէ եպիսկոպոսները
յաջորդ կհամարուին տասուերկու ա-
ռաքելոց, եւ քահանայք 72 աշակեր-
տաց: Եւ յիրաւի, ինչպէս որ ոչ ոք
կտարակուսի թէ տասուերկու առա-
քեալները նախատիպ եւ օրինակ էին
եպիսկոպոսաց, նոյնպէս գիտնալու է
որ 72 աշակերտները օրինակ էին քա-
հանայից, այս ինքն երկրորդական կար-

գի պաշտօնէից (*): Այսպէս կխօսի
գերյարգոյ Բեդան. Թէոդուլիոս՝ Օռ-
լեանի եպիսկոպոսը՝ նոյնպէս կխօսի
իւր ժողովական թղթին մէջ 797ին:
Յովհաննէս ԻԲ պապը Պատուայի Մար-
տիրին դէմ հանած վճռոյն մէջ կյան-
դիմանէ զինքը՝ որ եպիսկոպոսաց ու
քահանայից իշխանութիւնը հաւասար
կհամարի եղեր, եւ ընդարձակ խօսքե-
րով կհաստատէ եպիսկոպոսներուն քա-
հանաներէն վեր եղածը, եպիսկոպոս-
ները օրինակ են՝ կրսէ՝ առաքելոց, եւ
քահանայք 72 աշակերտաց: Կրկայէ
թէ եպիսկոպոսաց ու քահանայից իշ-
խանութիւնն ալ հաւասարապէս առ-
տուածային կարգադրութեամբ եղած
են. վասն զի առաքեալները ձեռնադ-
րած են թէ եպիսկոպոսները եւ թէ
քահանաները՝ ըստ յայտնի հրամանին

(*) Բեդայ, Մեկն. Ղուկ. Ժ. 4: Կարգադրութիւն

Քրիստոսի*) : Սուրբն Թովմաս նոյնպէս
կըսէ. « ոչ թէ միայն ժողովրդապետ-
ներն են օրինակ 72 աշակերտաց, հա-
պա նաեւ միւս երկրորդական կարգի
քահանաները նոցա պաշտօնները կիւ-
տարեն՝ եպիսկոպոսաց ձեռքին տակը » :
Գերսոն եւ Փարիզու համալսարանին
բոլոր վարդապետները ժեզարուն մէջ
նոյն բանը կվարդապետէին իբրեւ հին
վարդապետութիւն :

Արդ այս երեք առաջարկութիւննե-
րով իմացուեցաւ՝ որ թէ ժողովրդա-
պետութեանց սահմանուիլը եւ բաժ-
նուիլը եկեղեցական իրաւանց կրեա-
բերի : քահանայից հոգւոց տեսչութեան
պաշտօնը յաստուածային իրաւանց է
ըսելը ըսել է՝ թէ քահանայք յԱստու-
ծոյ ընդունած են Աստուծոյ արքայու-
թեան աստուածային ճշմարտութիւն-

ները քարոզելու իշխանութիւնը, քր-
իստոնեայ հօտը արածելու հրամանը,
սուրբ խորհուրդները անոր մատակա-
րարելու իրաւունքը, եւ անոր առաջ-
նորդելու հրամանը՝ ընդ իշխանու-
թեամբ եպիսկոպոսաց՝ որոց կառավա-
րութեանը մասնակից են :

Երբ որ կըսուի թէ ժողովրդապետ-
ները յաստուածային իրաւանց դուռն
են, այս միայն կհասկըցուի՝ թէ նոքա
ինչ իշխանութիւն որ կըանեցընեն հա-
ւատացելոց վրայ՝ ընդունած են անմի-
ջապէս յԱստուծոյ, եւ ոչ թէ եպիսկո-
պոսէն : Նոքա սուրբ պատարագը կմա-
տուցանեն, մկրտութիւն կընեն, քարոզ
կուտան՝ Հոգւոյն սրբոյ իրենց տուած
իշխանութեամբը : Նոքա եպիսկոպոսին
լոկ փոխանորդները չեն՝ իբրեւ ամեն
բան անկից առած, այլ Հոգին սուրբ
դրեր է զիրենք տեսուչ եւ պահպան
այս կամ այն հօտին . . . Տարակոյս

(*) Գանձարան մանրավիպաց, հատոր 6 :

չկայ որ եպիսկոպոսները ժողովրդապետաց անմիջական հովիւներն են: Հովիւ են նաեւ ժողովրդականաց՝ եպիսկոպոսական սաղաթոնակատարութեանց մէջ, եւ ամենայն գործողութեանց՝ որ ըստ եկեղեցական բարեկարգութեան իրենց պահուած են: Հովիւ եւ իշխան են որոշեալ աստիճանով մը նաեւ քահանայական սալորական պաշտօնակատարութեանց, զորս կրնան կատարել ժողովրդոց մէջէն անցած ժամանակները իբրեւ տեսակ մը պատիւ բերող եւ գերազանցութիւն ցուցնող իրաւունքով: Բայց ոչ են անմիջական Հովիւք՝ սովորական յարակայ իշխանութեան թէ քարոզութեան եւ թէ խորհրդոց մատակարարութեան մէջ: Այս պաշտօնները ժողովրդապետաց կիւերաբերին, եւ եպիսկոպոսները կրնան կատարել ատոնք միայն երկրորդաբար՝ երբոր ժողովրդապետին կողմանէ անհոգութիւն

կամ յանցանք պատահի: Ասոր պատգոյցը յայտնի է՝ որովհետեւ եպիսկոպոսը չկրնար առանց պատճառի եւ առանց դատաստանի տրգելել ժողովրդապետին որ իւր պաշտօնները չկատարէ: Կրնար ընել այդ բանը՝ եթէ ճշմարտապէս անմիջական Հովիւ լինէր: Եթէ ժողովրդապետը միայն իբրեւ նորա փոխանորդ կատարէ իւր պաշտօնները: Այլ եւ ոչ հրաման կունենար ժողովրդապետութեան մէջ այն մտքով կենալու՝ որ տեղւոյն մշտնջենաւոր ժողովրդապետը՝ դառնայ՝ եւ այնպէս արդեամբք արգելանաց տակ ձգել զժողովրդապետը (*): Իրաւասութեան, իշխանութեան, եւ կարգի իշխանութեան զանազանութիւնը ամենեւին հիմ մը

(*) Աստուածային կարգաւորութիւն ժողովրդապետաց (Institution divine des cures), 1778, մասն Ա, էջ 287—300:

չունի՝ կամ ուրիշ բան չնշանակեր՝ եթէ ոչ հպատակներ ունենալու հարկաւորութիւնը։ Կարգի իշխանութենէ դատ ուրիշ բան պէտք չէ՝ եթէ ոչ հրպատակների որոց վրայ այն իշխանութիւնը գործածուի, եւ եպիսկոպոսը այս իշխանութիւնը միայն կուտայ՝ երբոր զմէկը ժողովրդապետ կանուանէ՝ ինչպէս որ ինքն ալ հպատակներ կընդունի՝ որպէս զի եպիսկոպոսական իշխանութիւնը բանեցընէ՝ այն կոնգակին զօրութեամբը որ եպիսկոպոսական վիճակի մը անունը կուտայ իրեն։ Հպատակներ տալը մէկուն՝ որ անոնց վրայ իշխանութիւն բանեցընէ, ոչ է տալ նոյն իսկ իշխանութիւնը՝ որ յԱստուծոյ կուգայ սւղղակի թէ՛ եպիսկոպոսին եւ թէ ժողովրդապետին։ Ժողովրդապետը կամ ծխատէրը ոչ թէ եպիսկոպոսէն առած իշխանութեան զօրութեամբն է որ ապաշխարութեան խորհուրդը կ'մատա-

կարարէ։ Հապա զօրութեամբ այն իշխանութեան՝ զոր ընդունած է ի Քրիստոսէ անմիջապէս։ Եպիսկոպոսական զօրութիւնը կուգայ յԱստուծոյ այն եպիսկոպոսին ձեռքովը՝ որ սուրբ ատիճանները կուտայ։ Մարդիկ ոչ երբէք աղբիւր են իշխանութեան։*)։

Այս էր Գաղղիոյ մէջ քարոզուած վարդապետութիւնը նաեւ մինչեւ ԺԸ դարուն վերջերը։ Գաղղիացիք անտարակոյս շատ հեռու էին մեր օրերու հռովմէականներէն, որք քահանայից եւ եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը կամ հեղինակութիւնը կ'համարին իբրեւ բըղխումն կամ ծաւալումն, քահանայիցը միջնորդաբար, եւ եպիսկոպոսացը անմիջապէս, ի լրութենէ անախ զոր կ'համարին թէ ունի պապը, եւ ոչ թէ իբրեւ մասնակցութիւն Աստուածային իշ-

(*) Անդ. մասն Բ, էջ 507, 517։

խանութեան, որոյ տէրն է Քրիստոս՝
Հովուապետն, քահանայն եւ քահա-
նայապետն յաւիտենից, մի միայն գե-
րագոյն գլուխն մարմնոյ եկեղեցւոյ:

Քահանաները հովիւ են թէ ոչ: Ո՞վ
կարող է չէ ըսել: Նոր կտակարանը,
հարց եւ վարդապետաց գրուածքները,
Ժողովոց տեղեկութիւնները եւ աս-
տուածաշուութեան վերաբերեալ գրու-
քերը ո՞չ ապաքէն յայտնապէս կ'ըս-
տոգեն այս բանը:

Արդ եթէ նոքա հովիւ են, յայտնի
բան է որ լոկ հաւատացելոց պէս մասն
չեն նոքա եկեղեցւոյ մէջ գտնուող Ժո-
ղովրդեան կամ հօտին, այլ մասն են
«...ցիւ եկեղեցւոյ»: Հովիւը իւր ոչխար-
ները արածեցընելու կ'հանէ. ուրեմն ե-
թէ քահանայք հովիւ են՝ պէտք է որ
իրենց հօտին առաջնորդեն եւ մատա-
կարարեն անոր Քրիստոսի տուած կե-

րակութիւնը, այս ինքն յայտնեալ ճշմար-
տութիւնը եւ աստուածային շնորհքը:
Այս բանս ատենով խիստ հասարակ
վարդապետութիւն էր, վասն զի ամե-
նայն կերպով բացայայտ է. իսկ այսօ-
րուան օրս հերետիկոսական համա-
րուած է հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ,
վասն զի անոր մէջի խեղճերը սաստիկ
միջնցած են եւ գաղափարները չար-
չար խանգարուած: Յիշաւի, եթէ այ-
ժըմ հռովմէական քահանայ մը հա-
մարձակի ըսելու՝ թէ ինքը մասն է «-
...ցիւ եկեղեցւոյ», թէ ինքը իրաւունք
ունի Քրիստոսի շնորհիւր հաւատոյ
նիւթոց մէջ դատողութիւն մը ունենա-
լու, իւր կարծիքը մտիկ քնել տալու,
երբոր խնդիրը ի Քրիստոսէ յայտնեալ
ճշմարտութեան վրայ է: Խորհուրդնե-
րը մատակարարելու զօրութեամբ այն
իշխանութեան՝ դար ի Քրիստոսէ ըն-
դունած է իւր ձեռնադրութեան Ժա-

մանակը, եւ ոչ թէ զօրութեամբ կար-
ծեցեալ իրաւասութեան զոր եպիսկո-
պոսը կըսէ թէ տուեր է իրեն, պահան-
ջելու որ ինքն ալ գործունեայ մասնակ-
ցութիւն մը ունենայ, եւ ոչ թէ պար-
զապէս խորհրդակցութիւն ժողովրդա-
պետութեանց եւ վիճակին միջնորդա-
բար կամ անմիջական կառավարու-
թեանը մէջ, — այնպիսի քահանայն իս-
կոյն կարգելուի կզրկուի պատարագ
մատուցանելու եւ խոստովանանք լսե-
լու իրաւունքէն, կպարտաւորուի յետս
կոչելու իւր խօսքերը՝ ընդ սպառնալ-
եօք բանադրանալ, եւ Հռովմի առջեւը
ինչպէս նաեւ իւր եպիսկոպոսին առ-
ջեւը՝ կհամարուի հերետիկոս քահա-
նայ մը որ պապին իշխանութեան սըր-
բաղան լրութեանը պակասութիւն կըե-
րէ. որովհետեւ պապն է միայն սովո-
րական եւ անմիջական հովիւ ամենայն
եկեղեցեաց, ամենայն վիճակաց, իւրա-

քանչիւր հաւատացելոյ ի մասնաւորի,
եւ միայն կբարեհաճի այնչափ զիջանիլ՝
որ իւր իշխանութեան փոքրիկ մէկ
մասը կհաղորդէ իւր սրբազնութիւնը
այն փոխանորդներուն՝ որ եպիսկոպոս
կիռչուին, եւ նոքա ալ իրենց փոխա-
նորդներ ունին՝ որ քահանայք կկո-
չուին. Որպէս զի ցուցնեմք թէ մեր
ըրաժը չափազանցութիւն չէ, եւ թէ
Վատիկանի ժողովակին վճիռներուն
բնագրէն ամենեւին զուրս չեմք ելած,
ահաւասիկ այն կանոնը՝ զոր կկարդամք
Գ գլխոյն վերջը. «եթէ ըսէ մէկը՝ թէ
քահանայապետն Հռովմայ ունի միայն
իշխանութիւն տեսչութիւն ընելու եւ
կառավարելու, եւ ոչ թէ լիակատար
եւ գերագոյն իշխանութիւն իրաւասու-
թեան ի վերայ տիեզերական եկեղեց-
ւոյ, ոչ միայն այն բաներուն մէջ որ
հաւատոյ եւ բարուց կվերաբերին, հա-
պա նաեւ անոնց մէջ որ կվերաբերին

բոլոր աշխարհք տարածուած եկեղեցւոյն բարեկարգութեանը եւ կառավարութեանը, կամ թէ կրսէ որ նա միայն գլխաւոր մաս մը ունի եւ ոչ թէ այն գերագոյն իշխանութեան ամբողջ լրութիւնը, կամ թէ ըսէ թէ այս նորա իշխանութիւնը ոչ է սովորական եւ անմիջական թէ ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, եւ թէ ի վերայ ամենայն հովուաց եւ ի վերայ ամենայն հաւատացեղոց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, նշովեալ լիցի: Որպէս զի յայտնապէս ցուցրնեմք այսպիսի յանդուգն խօսքերուն հորութիւնը, ուստի եւ սոսկութիւնը, տեսնեմք թէ որոնք են ըստ աւանդութեան եկեղեցւոյ սեպհական իրաւունք քահանայից:

Դ. — Եւ նախ այս յիշատակեմք, թէ սուրբն Հերոնիմոս՝ որոյ վկայութիւնը միշտ պատկառելի եղած է հաւատոյ

վարդապետութեանց մէջ, հասարակ քահանայ էր եւ սակայն սուրբն Սգոստինոս նորա խօսքը Յուլիանոսի դէմ վկայութիւն կրէրէր՝ եպիսկոպոսաց խօսքերուն հետ մէկ տեղ: Աղեմէս Ա. զէքսանդրիացին, Տերտուլիանոս, Ռուգինէս, Ալինկենտիոս Ալիքենացին, Ասքսիմոս, Յովհան Ռամասիացին, Բեդա Ալիուինոս, Թովմաս Ագուլենացին, Բեռնարդոս, Ալինկենտիոս Պաւլայեցին, ամենքն ալ քահանայք էին. ապա ուրեմն սոսկ քահանաները այնքան արհամարհելի չեն, եւ նոցա զառօղութիւնը արժանի է մտադրութեան, եւ յիրաւի վնշ կըսէ մեզի յայսմ մասին սուրբ գիրքը: — Ո՞չ ապաքէն սուրբն Պօղոս կրդէ մեզի՝ թէ քահանայք վերակացու են եկեղեցեաց. «Որք բարուք վերակացու լինին երիցունք» (Ա Տիմ. Ե, 17): Արդ եթէ քահանայք վերակայու կամ նախագահ են եկեղեցեաց, ե-

պիսկոպոսները ի՞նչ իրաւունք ունին իրենք զիրենք մէկ մէկ փաշա կարծելու քահանայից վրայ: — Երբոր այն հռչակաւոր վէճը ելաւ Անտիոքայ մէջ Մովսիսական օրէնքին վրայ, ո՞չ ապաքէն որոշուեցաւ որ ամեն հակաճառութիւն վերջացընելու համար մէկ կողմէն Պօղոս եւ Բառնաբաս առաքեալները, միւս կողմէն Հրէից կողմը բռնող վարդապետները երթան առաքելոց եւ Երուսաղեմի քահանայից խորհուրդ հարցընեն (Գործ. Ժե, 2): Եթէ քահանայք հարադատ դատաւորք չեն վարդապետութեան հաւատոյ, ուրեմն ինչո՞ւ համար առաքելոց հետ ի միասին անոնց ալ խորհուրդ պիտի հարցուէր: Ինչո՞ւ համար առաքելոց դատողութիւնը բաւական պիտի չլինէր: — Երբոր սուրբն Պօղոս կպատուիրէր զանազան եկեղեցեաց՝ որ լաւ սրահպանեն հաւատքը եւ պատուիրանները, ո՞չ ապաքէն

առանց իրեն առաքեալ լինելուն ալ նայելու կյիշեցընէր՝ թէ այն վարդապետութիւնները եւ պատուէրները վճռուած էին առաքեալներէն ու քահանաներէն (յերիցանց) (Գործ. Ժե, 41. ԺՁ, 4): Եթէ առաքեալները միայն էին դատաւորք վարդապետութեան եւ կառավարիչ եկեղեցեաց, ի՞նչ հարկ էր անոնց հետ քահանայից անունը տալու: Յայնի բան է որ սուրբն Պօղոս քահանայից իշխանութիւնը մէջ բերելովը՝ թէեւ առաքելոց իշխանութենէ ետեւ՝ կցուցընէ թէ այն ալ իւր արժէքը ունի՝ թէ՛ վարդապետական մասին մէջ եւ թէ՛ բարեկարգութեան նիւթերի մէջ:

Ասոր ի՞նչ կըսեն արդեօք հռովմէականք: Արդեօք ի՞նչ կըսեն նոյնպէս Ես. տիոսի, Թիւէնի, Մենոքիոսի, Տըլպիիէր եզուիթին համար, որք ի հարկէ կասկածելի պիտի չլինին իրենց առջեւը,

եւ սակայն կքարոզեն՝ թէ 72 աշա-
կերտները՝ որոց պաշտօնին կյաջորդեն
քահանայք՝ ներկայ էին երբոր Փրկիչն
աշխարհի ըսաւ այն նշանաւոր խօսքը՝
թէ « Ես ընդ ձեզ եմ՝ զամենայն ա-
ւուրս » . եւ թէ այն խօսքը ըսաւ նա
ամենայն պաշտօնէից՝ ամենայն հով-
ուաց՝ ի գէմն առաքելոց *) . Ի՞նչ կը-
սեն մանաւանդ սրբոյն Հերոնիմոսի հա-
մար, որ ոչ թէ միայն եպիսկոպոսին
կսեպհականէ՝ այլ եւ հասարակ քա-
հանային՝ այն հռչակաւոր վկայութիւ-
նը՝ « Եւ տաց քեզ զվստմանս արքայու-
թեանն երկնից » , զոր իրենք միայն պա-
պին կընծայեն **) :

(*) Տես Պարտաւ - Տիմուէն, Գրութիւն յետ
հուն հրատարակայի, Հատ. Բ :

(**) Հերոնիմ. Մատենադարանի մատ. Բ. Բենեդ.
հատ. Դ, մասն Ա :

Առաքելական կանոնները կըսեն՝ թէ
քահանայք առաքելոց տեղը կըսեն՝
իբրեւ խորհրդականք եպիսկոպոսին եւ
պապին եկեղեցւոյ , խորհրդականք եւ
ճերակոյտ նորա) : Կցուցընեն մեզի՝
թէ քահանայք գահագլուխ կընին ե-
կեղեցւոյ մէջ, կխրատեն զԺողովուրդը
բանիւ եւ գործով, կօգնեն անոր հո-
գւով շնորհաց եւ խորհրդով, եւ կկա-
ռավարեն զայն ծրընութեամբ սրտի²⁾ :
Որոգինէս կըսէ՝ թէ սուրբն Պօղոս
Հռովմայեցւոյ թղթոյն մէջ կխօսի եկե-
ղեցեաց կառավարիչներուն ու իշխա-
նաւորներուն, հաւատացելոց դատա-
ւորներուն, այս ինքն եպիսկոպոսաց՝
քահանայից եւ սարկաւազաց⁵⁾ :

(1) Կանոնք Առաք. գիրք Բ, գլուխ 28 :

(2) Գիրք Ը, գլուխ 16, 44 եւն. (1)

(5) Գիրք Բ, ի Թուղթն առ Հռովմայեցիս, գլու-
խ Բ :

Ժողովն Անտիոքայ 341ին, խօսելով
եկեղեցւոյ գլխաւորներուն վրայ, անոնց
մէջ կհասկընայ նոյնպէս եպիսկոպոս-
ները, քահանաները եւ սարկաւագնե-
րը¹⁾։ Սուրբն Օգոստինոս կանոնաւէ քա-
հանաները երկրորդ կարգ կառավարո-
ղաց եկեղեցւոյ²⁾։ Աղբիւսնոս Ա. պապը առ մեծն կա-
րոլոս գրած մէկ թղթին մէջ կխոստո-
վանի՝ թէ Աստուած եպիսկոպոսաց եւ
քահանայից յանձնած է ժողովրդին
կառավարութիւնը³⁾։ Եթէ սարկաւագներն անգամ դուրս
չեն ձգուած եկեղեցեաց կառավարու-
թենէն, եթէ Աթանաս սարկաւագը Նի-
կիոյ ժողովոյն մէջ այնքան սաստկու-

թեամբ պատերազմեցաւ Արիոսի դէմ,
եւս առաւել քահանայք պարտական
են մասնակից լինել նաեւ ժողովոց մէջ՝
երբոր խօսք լինի հաւատոյ եւ քարի
վարուց վերաբերեալ խնդիրներու վրայ։
Յիրաւի ոչ պապէն այն տիեզերա-
կան կարծեցեալ ժողովոյն մէջ՝ որ ե-
ղաւ 1123ին, վեց հարիւր վանահարք
կային եւ 300 եպիսկոպոսունք։ Ոչ ա-
պաքէն քահանայք ներկայ գտնուեցան
եւ իրենց կարծիքը ըսին Կոստանդեանու
Բասիլեան ժողովներուն մէջ, եւ ոչ ա-
պաքէն նոցա շնորհիւն էր որ Բասիլեան
ժողովոյն մէջ Խալաացի եպիսկոպոսաց
ոյժը կարելի եղաւ կոտրել, որոց թիւը
հաւասար էր ուրիշ ամենայն ազգաց մե-
ջէն մէկտեղ եղած եպիսկոպոսներուն*)։

282 պապը Գրիգոր Գառնի զանազ (1)

(1) Լապպէ, Պատմութիւն Ժող. հատոր Բ։ (2)

(2) Թուղթ ԻԱ։ ուս սուրբ Գ. Գրիգոր (2)

(3) Լապպէ, Պատմ. Ժող. հատոր Զ։ Գրիգոր

(*) Նեէաս Սիլուիոս, Յաղագս Բասիլեան ժողո-
վոյն, 1791, էջ 87։

Արդարեւ կերելի թէ ամենքն ալ
հաւանեալ էին՝ որ սուրբն Յովհանն Ոս-
կեքերան ամենայն կերպով իրաւունք
ունէր՝ երբ կըսէր թէ քահանային ու
եպիսկոպոսին մէջ եղած տարբերութիւն-
նը մեծ բան չէ *) երբոր մէկը յիշէ՝
ըստ սրբոյն Պօղոսի՝ ոչ թէ միայն մի-
նակ եպիսկոպոսին ձեռք դնելովը պիտի
կատարուի քահանային ձեռնադրու-

մարձամար լայկմից լամա՛աց մէկայս
տմամբամարս որոյ զգլնդալի թիւի մ

(*) Սուրբն Յովհանն Ոսկեքերան սրբոյն Հեթո-
նիմոսի համաձայն՝ որոյ խօսքը արդէն մէջ բերինք,
կըսէ՝ « Միայն թեթեւ տարբերութիւն կայ քահա-
նայից ու եպիսկոպոսաց մէջ. վասն զի քահանաներն
ալ պարտական են քարոզել, եւ խնամք ունենալ ե-
կեղեցւոյն. եւ ինչ որ առաքեալը եպիսկոպոսաց
համար կըսէ՝ նոյնը կհասկընայ նաեւ քահանայից
համար: Միայն ձեռնադրութեան իրաւունքովը վեր
են եպիսկոպոսները քահանաներէն, եւ կերելի թէ
անոնցմէ այս առաւելութիւնս միայն ունին » : Ճառ
ԺԱ ի Թուղթն՝ Ա առ Տիմոթէոս:

Թիւնը՝ հապա եպիսկոպոսին ու (նոյն
եկեղեցւոյ քահանաներուն ձեռքերը
վրան դրուելով, որոնք իւրեք յետագայ
հանայեցի. եւ երբոր ուշագրութեամբ
կարդայ մէկը նոյն խօսի հոռովմեակն
առաւելած արանութեանց մէջ՝ թէ հա-
սարակ քահանայն կարող է տալ դը-
րոշմի խորհուրդը վաւերական կեր-
պով:

Պատմութենէն կոտեսեմք որ հին ա-
տենը եպիսկոպոսը ոչ երբէք իւր իշ-
խանութիւնը կը անցընէր առանց քա-
հանաներուն. քահանաները եպիսկո-
պոսին հետ մէկտեղ մկրտութիւն կը-
նէին եւ ուրիշ խորհուրդները կկատա-
րէին. նօրա հետ կմատուցանէին պա-
տարագը, դատաստաններ կկտրէին,
վիճակին կառավարութեանը համար
հետը խորհուրդ կընէին, եւ եպիսկո-
պոսը բան մը չէր ընէր՝ առանց նոցա
կարծիքը եւ հաւանութիւնը ընդունե-

(ու *): Այս բանս այնքան ստոյգ է՝ որ
ԺԸ դարուն մէջ անգամ Լիոնի արքե-
պիսկոպոսը Մանթազէ երկրորդ կարգի
հովիւները դատաւորաց կարգը կհա-
մարէր եւ նոցա դատողութիւնը առ-
նուրը հարկաւոր կճանչնար նոյնպէս՝
ինչպէս նաեւ եպիսկոպոսներունը: որ-
պէս զի հաւատոյ վարդապետութեան
եւ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան հա-
մար դրուելու վճիռները անգառնալի
դատակնիք կարենան զառնալ **):

Գրեթէ նոյն ժամանակները նաեւ
Մոլթրօ բազմաճմուռ աստուածաբանը
եպիսկոպոսին խորհրդականներուն մեծ
մասին կարծիքը նորա կարծիքէն վեր
կգնէ: Նա հետագայ գիտողութիւննե-

(*) Տես Աստուածային սոսկանադրոյիս ժողո-
ղրդապետաց, 1778, մասն Բ, էջ 599:

(**) Տես Նորա Սահմանի աստուածաբանութեան
ղրքը:

րը կրնէ, որոց կարեւորութիւնը ամեն
մարդ կրնայ տեսնել, եւ թէ որչափ
հակառակ են հռովմէական հոգեոյն
Որովհետեւ մեր դատողութիւնները
ըստ մեծի մասին հիմնեալ են մեր տե-
սածներուն վրայ, նոր բան կերեւնայ
մեզի տեսնելը՝ որ եպիսկոպոսը պատա-
րագ մատուցանէ իւր եկեղեցւոյն բոլոր
քահանաներուն հետ մէկտեղ. եւ սա-
կայն այս ամենատոյգ բան է: Ծլէօրի
կրնէ: Միայն մէկ պատարագ կմատ-
չէր իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ, այս
ինքն իւրաքանչիւր վիճակի մէջ. ժա-
մարարը եպիսկոպոսն էր, իսկ քահա-
նայք ժամարար կլինէին՝ երբոր եպիս-
կոպոսը ուրիշ տեղ գնացած կամ հի-
ւանդ լինէր. բայց նոքա ամենքն ալ
ներկայ կգտնուէին ու հետը մէկտեղ
կպատարագէին *): Այս հին սովո-

(*) Կենցաղ քրիստոնէից:

րութեան մնացորդները մինչեւ հիմա կտեսնուին այն եկեղեցական արարողութեանց մէջ՝ յորս քահանայք եպիսկոպոսին հետ ի միասին կկատարեն եկեղեցական հանդէսները: Առաջինը այն է որ (լատին եկեղեցւոյ մէջ) նոր ձեռնադրուած քահանաները զիրենք ձեռնադրող եպիսկոպոսին հետ կմատուցանեն պատարագը, եւ սրբադրութեան խօսքերը կրսեն, եւ հաղորդութենէն առաջ արձակում չտար նոցա՝ ինչպէս ուրիշներուն, վասն զի հետը մէկտեղ կպատարագեն: Երկրորդ հետքը մնացած էր Գաղղիոյ Անժէ քաղաքին եկեղեցւոյն մէջ մինչեւ 1752, եւ այս էր՝ որ տասուերկու ժողովրդապետք եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ ժամարակ ինէին հանդիսաւորածներուն: ամենքն ալ քահանայական դպտոնէրով ու գղականերով (սաղաւարտներով) եպիսկոպոսին հետ կանգնած կկենա-

յին, ու երբոր նա նստէր՝ իրենք ալ անոր հետ կնստէին մինչդեռ ուրիշներկայ գտնուողները միշտ ոտքի վրայ ու գլուխները բաց կկենային *): Քահանայից ձեռնադրութեան արարողութեանը մէջ ուրիշ մնացորդ ալ կտեսնեմք եպիսկոպոսին ու քահանայից ի միասին կարգ կատարելուն: Եպիսկոպոսին ձեռնադրելեաց վրայ ձեռք դրած ժամանակը՝ քահանաներն ալ իրենց ձեռքերը նոցա ուսերուն վրայ կդնեն: Այս սովորութեան կարելի է յարմարցնել սրբոյն Պօղոսի խօսքը՝ որով կյորդորէ զՏիմոթէոս նորոգելու իւր վրայ այն շնորհքը՝ զոր ընդունած էր ի ձեռնադրութենէ երիցութեան, կամ երէցներուն այս ինքն քահանաներուն իւր վրայ ձեռք դնելովը **):

(*) Աստուածային սանձանդրութիւն ժողովրդապետաց, էջ 400 — 403:

(**) Անդ. էջ 403 — 406:

Ամենքը գիտեն որ ատենով ժողովրդ-
դպպետները բանադրանք կգնէին, նը-
ղովք կուտային: Ոմանք կըսեն՝ թէ այն
առի՞ Բանադրանք ըսուածը չէր, բայց
Հերոնիմոս յայտնապէս կըսէ՝ թէ քա-
հանայն կարող է մատնել յանցաւորը
սատանային: Այս եթէ փոքր պատիժ
ալ լինէր, սակայն ըստ բաւականին կը-
հասկըցընէ՝ թէ աւագերէցները այս-
պիսի իրաւասութիւն մը ունէին, եւ
կերեւնայ թէ մինչեւ ժ. դարուն ա-
տեններն ալ ի գործ կ'ընէին: Ախպօ
վանահայրը 1119ին նամակ մը գրելով
Վօթիւր անունով արեղային՝ կմեղագ-
րէ ղինքը՝ որ ասոր անոր վրայ բանա-
դրանք դրեր է. այդ իրաւունքը ամեն
քահանայք չունին, կըսէ, այլ միայն
նորա՝ որոց յանձնուած է ժողովրդոց
հովուութիւնը:

Նաեւ այժմ՝ (լատին եկեղեցւոյ մէջ)
հանդիսաւոր բանադրանքը տասուեր-

կու քահանաներու հետ մէկտեղ կու-
տայ եպիսկոպոսը, այն քահանաներն
ալ մէկ մէկ մոմեղէն կունենան ձեռ-
քերնին՝ եպիսկոպոսին պէս, ու նորա
հետ ի միասին կանցընեն զայն. նոյն-
պէս հրապարակական արձակումն ալ
եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ կուտան
բանադրելոց: Գիտուն մեկնիչները կը-
սեն՝ թէ այս սովորութիւնը այն ժա-
մանակներէն սկսած է՝ յորս եպիսկո-
պոսը ո՞ր եւ իցէ դատաստան կտրած
ատենը՝ բոլոր իւր քահանաներն ալ
քովը կ'լինէին: Նոցա ներկայութիւնը
լսկ արարողութիւն մը չէր՝ ինչպէս հի-
մա այլ բոլոր եկեղեցական գասը ծե-
րակուտի պէս բան մի էր, եւ եպիսկո-
պոսին հետ մէկտեղ դատաստան կը-
կըտրէր. իսկ եպիսկոպոսը այն ծերա-
կուտին գահերէցն էր, Հին ատենը ա-
ղաշխարհաց հրապարակական արձա-
կում տալը եպիսկոպոսին պահուած էր:

բայց քահանայք ալ գործակից էին անոր. ուստի եպիսկոպոսին պէտք իրենք ալ ձեռքերնին ապաշխարողաց վրայ կգնէին. . . . Հայրն Մոռէն կըսէ՝ թէ քանի որ հրապարակական ապաշխարութեան սովորութիւնը կար, քահանայք իբրեւ եկեղեցւոյ ծերակոյտը՝ եպիսկոպոսին հաւատար իրաւասութիւն ունէին դատաւորական խնդրոց մէջ. ուստի անոր հետ ի միասին կգնէին ապաշխարանքը ու կվերցընէին: Թէպէտ եւ եպիսկոպոսին ունեցած դատողական իշխանութիւնը աւելի էր՝ քան թէ քահանաներունը, բայց նա դատաստան մը չէր կտրեր՝ առանց նոցա հաւանութեանը *): Թուռ քաղաքին ժողովը 567ին՝ կպատուիրէ որ եպիսկոպոսը չհարենայ վանահայր մը կամ

— ա զմեռաւ ամէն զմէջմէջ քա զմիայնոյ

(*) Մոռէն Գաղաթա ապաշխարութեան, զիրք Բ, զլուս ԺԱ:

աւագերէց մը յիմելէ՝ առանց ուրիշ ամեն քահանայից կամ վանահայրց կարծիքը հարցընելու, եւ չհարենայ մէկը ձեռնադրել՝ առանց մէկտեղ ժողովելու թողոր վանահայրներն ու բոլոր քահանաները *):

Քահանաները եպիսկոպոսին խորհրդականներն ու ծերակոյտն էին: Եկեղեցւոյ մէջ ամեն բան խորհրդով կգործուէր. վասն զի ամենուն վնասածն էր արդարութիւն, բարեկարգութիւն եւ Աստուծոյ կամքը. . . . իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսը մէկ նշաւաւոր գործ մը չէր ընէր՝ առանց իւր վիճակին քահանաներուն, սարկաւագներուն եւ ուրիշ գլխաւոր անձանց խորհուրդ հարցնելու. շատ անգամ

— այս սգովմի աս ասովմիմիմ գովսց ցո չմի

(*) Կանոն Է, տես Պատմ. Ժ. Լապպէ, հատոր Ե:

նաեւ բոլոր ժողովրդին խորհուրդ կը-
հարցընէր՝ երբոր գործը ժողովրդեան
հետ աւելի կապակցութիւն ունէր, ինչ-
պէս ձեռնադրութեան ժամանակը։ Ա-
սոր օրինակները կտեսնուին սրբոյն
Կիպրիանոսի վրայ, եւ ձեռնադրութեան
ձեւին մէջ մինչեւ հիմա կերեւի։ Յայտ-
նի է թէ որպիսի անկեղծութեամբ եւ
ինչ հայրական վստահութեամբ սուրբն
Օգոստինոս կպատմէր իւր ժողովրդեան՝
թէ իրեն եւ թէ իւր քահանայներուն
բռնած ընթացքը *)։ Սարգիսկեայ ժո-
ղովրդ եկեղեցւոյ կառավարիչ կանուանէ
եպիսկոպոսները, քահանաները եւ սար-
կաւագները, որոց ամենուն մէկ տեղ
կէր կամ կղերիկոս անունը կուտայ **)։
Թոմասսէն աստուածաբանը կըսէ թէ
ինչ որ ըսինք Սիրիկիոս ու Փելլքս պա-

(*) Հառ թ ի վերայ պատմութեան եկեղեցւոյ։

(**) Կանոն ԺԳ։

ոյերուն համար՝ յայտնապէս կցուցընէ
թէ հռովմէական եկեղեցւոյ քահանա-
ներն ու սարկաւագները ներկայ կգըտ-
նուէին Հռովմայ ժողովներուն այն ե-
պիսկոպոսացը հետ՝ որ դիպուածով կը-
պատահէին ի Հռովմ, եւ պապին հետ
մէկտեղ խորհրդակցելով կորոշէին պ-
մեն կարեւոր խնդիրները։ Նոյն-
պէս հասկընալու է նաեւ ուրիշ թէ
Մետրապօլտական եւ թէ եպիսկոպո-
սական եկեղեցեաց համար հոգեւորա-
կան եւ աշխարհական խնդիրները այն
ժողովոց մէջ կքննուէին ու կորոշուէ-
ին՝ բոլոր եկեղեցականաց այս ինքն քա-
հանայից միաբանութեամբը իրենց ե-
պիսկոպոսին հետ մէկտեղ։ Եթէ
քահանայք եւ սարկաւագունք կկան-
չուէին եպիսկոպոսներէն մասնաւոր
ժողովոց մէջ քննելու եւ որոշելու դը-
ժուարին խնդիրները, ու նաեւ տիեղե-
րական ժողովոց մէջ մասնակցութիւն

մը ունէին, տարակոյս չկայ որ եւս առաւել իւրաքանչիւր վիճակի սովորական գործերը նոցա խորհրդովը կ'իւրաւարտէին՝ եպիսկոպոսին նախագահութեամբը: Կարծազինեայ չորրորդ փոքրովը կ'աւտուիրէ որ եպիսկոպոսը հրաման չունենայ դատաստան մը կրտսերելու՝ մինչեւ որ անդ բոլոր եկեղեցականները ներկայ չգտնուին, եւ նորա տուած դատաւիճիւր ոչինչ է կրտսէ՝ եթէ չհաստատուի եկեղեցիներուն հաւանութեամբը*):

Ձեմ գիտեր թէ ասկից աւելի ինչ պարզութիւն հարկաւոր է որ իմացուի՝ թէ այս վարդապետութիւնը բոլորովին հակառակ է այժմու հռովմէական վարդապետութեան:

Ե. — Հարեւանցի ակնարկութեամբ մը տեսնեմք թէ հռովմէականք ինչ

կերպով կամ ինչ հնարքներով այլափոխեցին քահանայի նշանակութիւնը:

Առաջ դպրոցական զանազանութիւն մը բրին ընդ մէջ իշխանութեան Կաթի եւ իշխանութեան Երասիմէան: Այս բանը յայտնապէս օգուտ էր եպիսկոպոսներուն, վասն զի այդ զանազանութիւնը հնարողներուն միտքը այն էր որ քահանաները իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը եպիսկոպոսներէն ընդունին: որով բոլորովին եպիսկոպոսաց հաճոյիցը կ'մատնուէին՝ նաեւ իրենց կարգի իշխանութիւնը ի գործ դնելու համար: Վասն զի այդ իշխանութիւնը չէր կրնար օրինաւոր եւ վաւերական համարուիլ՝ առանց առաջուց իրաւասութեան իշխանութիւնը ունենալու: Այս զանազանութիւնը ծնաւ միջին դարու մէջ, եւ արդէն 1357ին կրօնաւորին մէկը գործածեց զայն Աւետիոնի մէջ, որպէս զի մուրացիկ կրօնա-

ւորներուն իրաւանցը ջատագով լինի ընդդէմ չափարոտութիւն արքեպիսկոպոսին Սրմակայ՝ որ ժողովրդապետաց՝ պաշտպանն էր *) : Սակայն նոյն ժամանակները այնքան յաջողութիւն չգտաւ՝ որքան որ յետոյ վասն զի տակաւին Գերսոն կխոստովանի՝ որ ոչ թէ միայն եպիսկոպոսները, այլ եւ ամենայն եկեղեցականք իրաւունք ունին ժողովոց մէջ վճռողական ձայն ունենալու, եւ եկեղեցւոյ կառավարութեան ուղղակի խառնուելու **) : Նա ինչ սահման որ կուտայ եկեղեցւոյ, անոր մէջ ալ կհասկըցուի նախնի դարուց վարդապետութիւնը, եւ կըցուցնէ մեզի՝ թէ նաեւ ԺԸ դարուն սկիզբները ճշմա-

(*) Մովսէս, ճառ յադ. հաւանութեան խոստովանակարգ. էջ 4:

(**) Տես Յաղագս եկեղեցական իշխանութեան հորհրդած. ԺԱ:

րիա գաղափարը բոլորովին վերջուած չէ, եւ յիրաւի է կէդէջէ բառը կնշանակէ՝ կըսէ, ամեն բանէ առաջ հաւատացելոց ընդհանուր հաւաքումը, եւ անով է որ կաթոլիկ ըսուած է, այս ինքն ընդհանրական. ոսկայն ու ամական սովորութեամբ մը այս բառով կըհասկըցուի այժմ միայն կըբըր, եւ միթէ քան զայս յայտնի խօսք պէտք է ցուցընելու համար՝ թէ որքան խանգարուած է եկեղեցւոյ այն գաղափարը՝ զոր մենք վերը բացատրեցինք, եւ որքան ամիսփութուած է ի վնաս հասարակ հաւատացելոց: Այսու ամենայնիւ մինչեւ Գերսոնի օրերն ալ քահանայք պատուոյ մէջ են, եւ նոյա իրաւունքները կճանչցուին՝ եւ այս բանիս վրայ նորա մտածութիւնը այնքան յստակ է որ քանի՜ քանի ձեւերով նոյն բանը կկրկնէ. « Թէպէտ եւ եկեղեցին ընդհանրապէս կսահմանուի, կըսէ, հաւաքումն ամե-

նեցուն որ կհաւատան ի Քրիստոս մի եւ նոյն հաւատով, բայց սովորութիւն եղած է եկեղեցի ըսելով հասկընալ դանոնք զորս գերագոյն տանուտէրն հատատած է անոր մէջ առաջնորդ, պահպան եւ վերատեսուչ. եւ անոր համար շատ անգամ մենք եկեղեցական անունը կուտամք նոցա. *)

Այս կարգի իրաւասութեան իշխանութիւններուն զանազանութիւնը կը գտնեմք նաեւ Աւենիոնի կանոնադրութեանցը մէջ (1449 ին **): Ասոր նախընթաց տարին ֆրանկիսկեան կրօնաւորին մէկը Թուռնէ քաղաքին մէջ քարոզ տալով՝ ժողովրդասպետաց իրաւունքներուն հակառակ առաջարկութիւններ ըրած էր. Փարիզու աստուածաբաններէն Ժիլ Շառլիէ վարդապետին

տին յանձնուեցաւ որ նորա վարդապետութիւնը հերքէ: Սա կարգի եւ իրաւասութեան իշխանութեանց զանազանութիւնը ընդունելով՝ երկուքն ալ կը համարէր իբրեւ հետեւանք ձեռնադրութեան, եւ իրաւասութեան իշխանութիւնը կարգի իշխանութենէն չկըրնար բաժնուիլ կրսէր: Հասկըն (Հաբերտ) Փարիզու եկեղեցւոյն աստուածաբանը, որ յետոյ Վապրի եպիսկոպոս եղաւ՝ ուրիշներէն աւելի ուղիղ կերպով մտածեց այս նիւթիս վրայ, ամենէն լաւ ընդդիմացաւ այս երկու իշխանութեանը. զանազանութիւնը . . . կամ այն է որ իրաւասութիւնը եկեղեցական դասակարգութեան հետ ներքին կապ մը ունի, կամ այն է որ այդ կապը արտաքին ու պատահական է: Եթէ արտաքին է կապակցութիւնը, կարգի դասակարգութիւնը ըստ ինքեան կատարեալ է առանց որ եւ իցէ իրաւասու-

(*) ճառ ԺԹ ի Կիւր. որ յետ Պենտէկոստէի:

(**) Գանձարան մանրամիտաց. հատոր Գ:

թեան. շատ կսխալի ով որ անկատար կհամարի կարգի իշխանութիւնը: Ընդհակառակն, եթէ իրաւասութիւնը ներքին կապակցութիւն մը ունի կարգի իշխանութեան հետ յաստատածային իրաւանց, ուրիշ տեսակ իրաւասութեան իշխանութիւն մը հաստատելը անհիմն բան է *):

Աւելայի եպիսկոպոսը Տօգտառոս՝ կըսէ՝ թէ կարգի իշխանութիւնը եւ իրաւասութեան իշխանութիւնը հաւասարապէս ի Քրիստոսէ եկած են. բայց որպէս զի անկարգութիւն եւ շփոթութիւն չլինի, եկեղեցին այդ իրաւասութիւնը ամփոփած է, զանագանելով հպատակները իրենց բնական երկրէն: Քահանայ մը որ ձեռնադրուեցաւ, նոյն իսկ ձեռնադրութեան զօրութեամբը

եւ Քրիստոսի կարգադրութեամբը կրնդունի իշխանութիւն կարգի եւ իշխանութիւն իրաւասութեան ի վերայ ամենայն հաւատացելոց աշխարհի ունի նաեւ դատաւորանական իրաւասութիւն ընդ ամենայն երկիր, եւ կարող է կապել եւ արձակել՝ բայց եկեղեցին իւր օրէնքներովը կապած է նորա ձեռքերը բոլոր այս կէտերու վրայ: Երբոր եպիսկոպոս կամ առաջնորդ մը հրաման կուտայ այն քահանային բան մը ընելու՝ կըսուի թէ իշխանութիւն կուտայ անոր, բայց ճշմարիտը այս է որ նա չտար անոր իշխանութիւն՝ զոր արդէն ունէր ճառագորութեամբ, հապա միայն կրկնողն է այն արգելքը՝ զոր դրած էր եկեղեցին *): Նաւարրոս կհաստատէ՝ թէ աստուածային իրաւանց նայելով՝ քահանաները կարող են

(*) Պորտան — Տը Մուլէն, Գրուածք, Հատ. Բ, էջ

(*) Ի Զատագովոսեան, մասն Բ, զլ ԿԳ, եւ ԿԴ:

արձակո՞ւմ տալ որ եւ իցէ մեղաւորի
ամեն տեսակ մեղքերուն. եւ եթէ նո-
քա ի գործ չեն դներ այս իշխանութիւնը,
անոր համար է որ մարդկային
օրէնքները կարգիլ են իրենց. քայց այդ
օրէնքները չեն կրնար առնուլ նոցա
ձեռքէն այն իշխանութիւնը՝ զոր ընդու-
նած են յԱստուծոյ՝ ամեն տեսակ մե-
ղաւորները անխորաքար արձակելու:
Ինքն իսկ Ագրիանոս Զ պապը նոյն վար-
դապետութիւնը կը արողէ *): Նմանա-
պէս Ժողովրդապետը ամենեւին իրա-
ւասութիւն մը չտար օտարական քա-
հանային՝ երբ թոյլ կուտայ որ նա խոս-
տովանանք լսէ իւր ծուխին մէջ. նորա
ըրածը պարզ թոյլտուութիւն մի է,
որով հրաման կուտայ իւր Ժողովրդա-
կանաց՝ խոստովանելու անոր, կամ թէ
մի բողոքող զգմամբ ազ իր իշխանութեան

(*) Պորտաս — Տը Մուլէն, հատոր Բ, էջ

աւելի պարզ ըրեմք՝ նորա ըրածը լոկ
բարեկարգութիւնը կամ վայելչական
կարգադրութիւնն է: Ինչպէս իշխանութեան
Գաղղիական եկեղեցւոյ ազատութեան
թեան պաշտպանողները ԺԶ դարուն մէջ
կջանային եպիսկոպոսութիւնը մեծցը-
նելու հասարակ քահանայութիւնը
ցածցընել, որպէս զի աւելի լաւ կարե-
նան պապական իշխանութեան ընդդի-
մանաւ. անդրաւեռնականք նոցա հետ
միաբանելով՝ բանը մեծցուցին ու երկ-
րորդ զանազանութիւն մ' ալ ըրին
ընդ մէջ հարցադրական ձայնի եւ վեճ-
ականական ձայնի: Այս բանիս մեղի աւան-
դողն է Հռովմայ քահանաներէն մէկը՝
Միքայէլ Թոմասիոս, որ կըսէ իւր եկե-
ղեցական Վիճաբանութիւնը անունով
գրքին մէջ որ ի Հռոմ իսկ տպուած է
1565 ին, « Մենք ամենեւեւ տարակոյս
չունինք կըսէ՝ թէ ատենով անճանօթ
էր այս հարցողական ձայնի եւ վճռո-

դաւան ձայնի զանազանութիւնը, որում մեր օրերուն մարդիկը չափազանց բարակնալով չափէն աւելի կարեւորութիւն տուած են ։ Եւ վրայ կբերէ . « Ստենուի խնդիրները կորուզուելն եւ պիտկոպոսներուն կարծիքովը եւ ուրիշ գիտուն քահանաներուն խորհրդովը եւ ինչ որ ժողովականաց մեծ մասը որոշէր՝ այն կհաստատուէր » ։

Այդ հռովմէական զանազանութիւնը, որոյ գէմ Թոմասիոս կը ողորդէ պատմութեան վկայութեամբը, վերոյիշեալ նպատակին պատճառաւ ընդունելի եղաւ Տրլա Լիւգեոն կարդինալին, որ յիրաւի կպահանջէ որ երկրորդ կարգի եկեղեցականները ներկայ գտնուին ժողովներուն ընդ սպառնալեօք պատժոյ իրենց անկարգութեանը համար քայքայ միայն հարցոդական ձայնի իրաւունքը կընծայէ անոնց, եւ միտքը դրած է թէ խորհրդակցութեան ձայնը շնորհումն

է միայն . թէ նոցա ներկայութիւնը ժողովոյ մէջ ամենեւին հարկաւոր չէ գտնոնք վաւերացընելու համար, եւ թէ վիճակային սիւնհոգոսները կամ ժողովները անոր համար չեն դրուած՝ որ քահանայք եպիսկոպոսին հետ մէկ տեղ առաջնորդութիւն ընեն, այլ որ պէս զի այն ժողովներուն մէջ զան եպիսկոպոսին հրահանգները ընդունելու ։

Սակայն Պօսիւէ, որ Լալիւգեոնին կարծիքէն էր, կըսէ տակաւին . « Չկայ այն առածին չափ անտեղի եւ այլանդակ բան՝ որ կըսէ՝ թէ տիտղոսը կամ իշխանութիւնը տուողը իրաւատւութիւնն ալ կուտայ, եւ թէ այս իրաւատւութիւնը՝ կուգայ առաքեալներէն եւ նոցա յաջորդներէն՝ որ վիճակաց սահմանները որոշեցին, եկեղեցիներ հիմնեցին, հովիւներ հաստատեցին, եւ ամեն մէկուն առանձին հօտ մը նշանակեցին ։

Ո՛չ չգիտեր թէ առաքեալները յիրաւի կանոնաւորեցին վիճակաց սահմանները, եւ եկեղեցեաց առաջնորդներ ընտրեցին. բայց իրաւասութիւնը ի Քրիստոսէ տրուած էր այն եկեղեցեաց առաջնորդներուն 1) » :

Այն ժամանակի աստուածաբաններուն մէջ՝ որ քահանայից իրաւանցը պաշտպան կեցան՝ կարելի է յիշատակել Սէնպրիէօք քաղաքին աստուծաբանը Նոէլլօ 2), Փարիզու աստուծաբանական ժողովոյն երիցագոյնը՝ Պոլարիօ 3)

(1) Զատագովուծիւն յայտարարութեան, զիրք Ե, զլուխ ԺԵ :

(2) Յաղագս եկեղեցական բարեկարգութեան, 1605: Հեղինակը կպահանջէ որ եկեղեցական ծերակոյտներ հաստատուին նորէն:

(3) Յաղագս նախնի իրաւանց երիցանց յեկեղեցական տեսչութեան, 1674:

Տիւկէ 4), Տրափիէ 2), Լըկրօ 5): Այս ետքիւնը կքարոզէ նաեւ ոչ միայն քահանայից իրաւունքները, այլ եւ սարկաւազներուն, հաւատոյ խնդրոց վրայ դատողութիւն ընելու 4) :

Հռովմէականութեան հետեւող Գաղղիայի աստուծաբանները կասկածանգամ չունին՝ թէ իրենց նախնի հարբը ինչ քննութիւններ ըրած են այս մեծ խնդրոյս վրայ, որ նոյն իսկ եկեղեցւոյ սահմանադրութեանը հետ այնքան սերտ կապակցութիւն ու-

(1) Խորհրդակցութիւնք եկեղեցականք, 1679:

(2) Յաղագս կառավարութեան վիճակաց ի ծեռն եպիսկոպոսաց եւ ժողովրդապետաց միանգամայն, 1707:

(3) Յիշատակագիր յաղագս իրաւանց երկրորդ կարգի եկեղեցականաց:

(4) Ճառ յաղագս եկեղեցւոյ. զլուխ Գ:

նի*)։ Ո՞վ կայ Նոցա մէջ որ գիտնայ՝ թէ
ինչ վիճաբանութիւն բացուեցաւ Ռէնս
քաղաքին մէջ 1717ին։ Ռէնսի արքե-
պիսկոպոսը նոյն տարւոյն մարտի 12ին
հրատարակած (հրամանագրոյն մէջ ըսեր
էր. « Նոքա որ քահանայական աստի-
ճան առած են՝ գիտեն թէ իրաւունք
չունին հաւատոյ վարդապետութեան
վրայ դատաստան ընելու։ Ահարցուի
երբեմն անոնց խորհուրդը՝ որ ուրիշ-
ներէն աւելի հմուտ թիւն ունին. բայց
նոքա ժողովոց մէջ այն ատեն միայն
խորհրդակցութեան ձայն ունին, եր-
բոր եպիսկոպոսները բարեհաճին հրա-
ման տալու իրենց։ Միայն եպիսկոպոս-
ները որոշուած են հաւատոյ խնդիր-
ներու վրայ վճիռ տալու, եւ կարծա-

(*) Տես վիճաբանութիւն, յաղագս Թէ եպիսկո-
պոսներն իցն միայն դատաւորք եւ միակ վկայք
վարդապետութեան հաւատոյ, 1714։

չեն քահանայից վկայութեանը։ Քաղ-
կեդոնի ժողովոյն մէջ եգիպտոսի եպիս-
կոպոսները, որոց վրայ քանի մը եկե-
ղեցականները այնպիսի յանցանքներ
կդնէին՝ որոց պատճառը իրենք էին
(կամ թէ իրենք ալ նոյնպէս յանցա-
ւոր էին), աղաղակեցին. « Միայն ե-
պիսկոպոսներուն գործն է ժողովոց
մէջ գտնուիլ, եւ ոչ թէ երկրորդ կար-
գի եկեղեցականաց դուրս թող ելլեն
նոքա որ իրաւունք չունին հոս գտնուե-
լու . . . »։ Երբոր այս հրամանագիրը
գուրս ելաւ, Ռէնսի աստուածաբանա-
կան ժողովը արքեպիսկոպոսին վար-
դապետութեանը դէմ յիշատակագիր
մը հրատարակեցին, յորում այսպէս
գրուած է. « Սիննայի, Փիզայի, Կոստանդուպոլսի եւ
Բաղիյայի ժողովներուն մէջ ոչ միայն
վճռողական ձայն ունեցան երկրորդ
կարգի եկեղեցականները, ինչպէս որ

ուհեցած էին միւս ժողովներուն մէջ, հապա երբոր քանի մը անձինք վէճ բացին այն իրաւանց վրայ, մեծամեծ կարգինալներ զօրեղ գրուածքներով ու ճառերով ջատագով ելան այն իրաւանց: Քամայրէի կարգինալը այն անձանց կարծիքը կհերքէ՝ իբրեւ անտեղի եւ իբրեւ ծնունդ յամառութեան կամ տգիտութեան: Գուլիէլմոս քահանայն որ կարգինալ էր յանուն սրբոյն Մարկոսի, կհերքէ նոյն կարծիքը՝ հին ժողովոց սովորութիւնը մէջ բերելով: Բայց ամենէն գեղեցիկը ան է՝ զոր Բասիլեան ժողովոյն մէջ խօսեցաւ սրբաւիաց եւ իմաստուն կարգինալն Նուդովիկոս արքեպիսկոպոս Արեւատայ եւ քահագլուխ ժողովոյն: Յուցուց յայտնապէս՝ թէ քահանայից վճռողական ձայն տրուելով՝ արհամարհանք մը չէր լինէր եպիսկոպոսաց, որք միշտ առաջին կարգի պատիւը եւ առաջին հեղինակու-

թիւնը ունին, եւ ոչ երբեք առանց հետեւողի կման. բաւական է որ ճարտարութեամբ եւ անկեղծութեամբ խօսին. թէ ամենայն նախնի ժողովոց մէջ քահանայք եպիսկոպոսաց հետ մէկ տեղ բազմած են. թէ քահանայք դատողութիւն ըրած են առաքելոց ժողովոյն մէջ, Նատերանու, Փիզայի, Կոստանդիոյ եւ ուրիշ տեղերու ժողովոց մէջ. թէ բաց յայնմանէ՝ ընդունած են նոքա ի Գրիստոսէ փականաց իշխանութիւնը, եւ դատաստան կարելու հեղինակութիւնը. թէ նոցա պարտքն է՝ եկեղեցին կառավարել, եւ չթողուլ որ ժողովուրդները վարդապետութեան ո՛ր եւ իցէ քամիներէն տատանին . . . Ատենով քահանայք զաշխարհականները կբանազրէին, եւս եւ իրենցմէ վարդոզ եկեղեցականները, եւ միշտ եպիսկոպոսին հետ դատողութիւն կընէին: Խոստովանահայրը դատաւոր է ի ներ-

քին ատենի, եւ կկապէ նոյնպէս զա-
նոնք՝ որ կմեղանչեն ընդդէմ հաւա-
տոյ եւ բարի վարուց, Պաշտօնատէրը
արտաքին ատենի վճիռ կուտայ անոնց
դէմ՝ որ մոլոր կարծիքներու վրայ յա-
մառեալ կը կենան. մայր եկեղեցեաց
քահանաներուն ժողովները կամ նոցա
փոխանորդները՝ երբոր եպիսկոպոսական
աթոռը պարապ է՝ արգելքներ կդնեն
ուրիշ եկեղեցականաց վրայ՝ կոնդակներ
կընդունին ու հրատարակել կուտան.
կալատուիրեն որ ուրիշներն ալ ընդու-
նին զանոնք, եւ ամեն մարդ պարտա-
կան է անոնց հպատակելու. Աստուա-
ծաբանական ժողովները հաւատոյ վար-
դապետութեանց վրայ դատողութիւն
կընեն՝ ոչ թէ իբրեւ մէկ մէկ փաստա-
բաններ՝ որ կարող չեն իրենց կարծիքը
չընդունողներուն պատիժ մը սահմա-
նել, հապա իշխանութիւն ունին նաեւ
բոլորովին դուրս հանելով պատժելու

իրենց ձեռքին տակը գտնուողներէն
զանոնք՝ որ իրենց ասոյգ եւ կարեւոր
վճռած վարդապետութեան կէտերէն
կխոտորին. վերջապէս քահանայք
եկեղեցւոյ ծերակոյտն են, ուստի հար-
կաւ մասնակից են դատաստանի. Դա-
տալճիւր տալը՝ եպիսկոպոսին գործն
է. բայց միթէ կարելի չէ՞ ըսել՝ թէ նա
պէտք չէր որ մինակ հրատարակէր դա-
տալճիւր, կամ թէ գէթ պարտական
էր դատալճիւր տալ յայտնի կամ դո-
րողութեանական հաւանութեամբ կղերին,
երբոր այն կղերին դատողութիւնը ու-
ղիղ է. Ուրեմն ի՞նչպէս կրնայ գերա-
պառիւ արքեպիսկոպոսը ենթադրել՝
թէ քահանայական աստիճան ունեցող-
ները գիտեն որ իրաւունք չունին հա-
ւատոյ վարդապետութեանց վրայ դա-
տողութիւն ընելու. եւ միթէ աւելի
իրաւունք չէ՞ր ըսելը՝ անոր հակառակ՝
թէ դատողութեան իրաւունքը կա-

պուած է քահանայութեան հետ, որովհետեւ քահանայութիւնը եկեղեցւոյ դատաւորութիւն է՝ որ ի գործ պիտի դրուի ըստ ընկալեալ կանոնաց եւ ըստ սովորութեան եկեղեցւոյ. թէ եպիսկոպոսները՝ որ քահանայութեան առաջին աստիճանը եւ լրումն ունին՝ ունին նաեւ իշխանութեան առաջին աստիճանը եւ լրումը. բայց անով չեն կրնար պակսեցընել այն իշխանութիւնը՝ զոր տուած է Քրիստոս երկրորդ աստիճանի հեղինակութեան, որ է քահանաներունը, եւս եւ երրորդին՝ որ է սարկաւազներունը:

«Բայց առանց նայելու այս սկզբանց՝ զորս մեր աստուածաբանիցս ժողովը չէր կրնար բոլորովին վերցընել, որ մի գուցէ գերապատիւ արքեպիսկոպոսին սկզբանցը համեմատ սորա լրութիւնը հաւանութիւն չկարծուի, կըսեմք թէ գոնէ այս բանս անտարակուսելի ճշ-

մարտութիւն է՝ թէ երկրորդ կարգի նուիրակները ժողովոց մէջ հարցուկան ձայն ունին, եւ ունին նաեւ խորհրդակցական ձայն, երբոր եպիսկոպոսները կը արեհաճին տալ զայն նոցա: Ուրեմն ի՞նչպէս կկամենայ գերապատիւ արքեպիսկոպոսը՝ որ նոքա ժողովներէն դուրս հանուին: Ի՞նչպէս կընդունի նա յայսմ մասին այն խօսքերը՝ զոր բարկութիւնը ըսել տուաւ քանի մը ապստամբ եպիսկոպոսաց, որք անոր համար միայն կլախնային քահանայիցներկայութենէն որ վկայութենէն՝ որ այն քահանայը կրնային եկեղեցւոյ ատենին մէջ համոզել զիրենք՝ թէ մեծամեծ բռնութիւններ եւ զզուելի խաղախութիւններ բանեցուցեր են նոքա, որպէս զի հարկադրուին իրենք ձեռք դնելու նոցա կարծեցեալ ժողովոյն աւերիւր եւ մոլորական դատողութեանցը: Ո՛ր կհամարձակի ըսել՝ թէ քահանայը

չեն կրնար զկայ կանչուիլ այնպիսի
անձնական դործողութեանց՝ որոց վրայ
հետեանոսներն անգամ կրնան վկայու-
թիւն տալ։ Եւ ի՞նչ ոյժ ունին այն ե-
պիսկոպոսներուն խառնաշփոթ աղա-
ղակները։ Կկանչուըռտէին նոքա որ
ժողովներէն դուրս ձգուին հրկրորդ
կարգի եկեղեցականները։ Բայց մի եւ
նոյն դումարման մէջ այս ալ կաղաղա-
կէին՝ թէ պէտք է ողջ ողջ այրել եւ
կտոր կտոր ընել զսուրբն Եսեբիոս Դո-
րիզացին՝ որովհետեւ նա երկու բնու-
թիւն կրաւանէր ի Քրիստոս։ Եւ
Տրիդենտեան ժողովոյն մէջ մինչեւ որ
աստուածաբանները մէկ նիւթոյ մը
վրայ չմիաբանէին՝ եպիսկոպոսները չը-
նաւ մը չէին տար։ Եւ զի միայն զի
Ս. Հա այսպէս ժէ դարուն մէջ քմա-
տուն եւ առաքինի քահանայք չէին
վախնար պատասխան տալու իրենց
արքեպիսկոպոսին ինքնահաճոյ մեծա-

բանութիւններուն։ Ռէնսի վիճակին 200
ժողովրդապետները հաստատեցին ի-
րենց աստուածաբանից այս վարդապե-
տութիւնը։ որ Փարիզու ժողովրդա-
պետաց ժողովոյն ալ վարդապետու-
թիւնն էր։ Զէին մոռնար այն ժամա-
նակը՝ թէ նոյն իսկ Հռովմայ մէջ գո-
մարուած ժողովներուն մէջը քահա-
նայք ալ դատողութիւն արած եւ ըս-
տորագրած էին նոյն խօսքերով՝ ինչ-
պէս որ պատը եւ ուրիշ եպիսկոպոս-
ները *)։ թէ Տոլէգոնի ժողովոյն մէջ
յորո՞ւմ նախագահ էր սուրբն Իսիդո-
րոս՝ հրամայուեցաւ որ Մետրապօլի-
տը քանի մը քահանաներ ընտրէ՝ ժո-
ղովմանս խառնաշփոթ այս ժողովոյն

(*) Ստորագրութեան ընդհանուր ձեւը այս էր
Հռովմայ ժողովոյն մէջ որ եղաւ Գրիգոր Բ պապին
ժամանակը։ « 1). յամ սահմանադրութեան հրատարա-
կելոյ առ ի մէնջ ձեռնադրեցի (Huic constituto a
nobis promulgato subseripsi). Ժող. հատոր 2, էջ 455:

զորոյն մէջ ներկայ լինելու՝ եւ անոր
հետ դատելու՝ ուսման համար*):
եւ թէ արդէն Երուսաղէմի ժողովոյն
մէջ ամենայն քահանայք առաքելոց
հետ մէկտեղ դատողութիւն ըրած առ-
մանաձեռն ստորագրած էին: (Դործ,
ԻԱ, 25): Եւ իսկ իսկ իսկ իսկ իսկ
Երկու իրեն նամակներուն մէջ՝ որ
գրած է Սուսոնի եպիսկոպոսին՝ այս-
պէս կ'իտայ. «Ո՛ր եւ իցէ եպիսկոպոս՝
որ չպարծենար թէ ինքը Պօղոս առա-
քեալ մի է, եւ չհամարձակիր ըսելու
ձեզի պէս, գերաստիւ տէր, թէ զի
Քրիստոսէ ընդունելու անմիջապէս իւր
քարոզած հաւատքը, իւր տկարութիւնը
այնպէս լաւ կը հասկանայ՝ որ ամենեւին
չկամենար որ իրեն ի Հոգւոյն սրբոյ
միջոցով զորով որ զիս միջոցով լինի
աղաատած մամուլով մանաւանդ նոյն՝ յիսուսին
հետ:» (Դործ, ԻԱ, 25): «Որք աստիճան ընդ նոյն դատելին եւ ապա-
մանել մարթասին» 5

յան ձեռքով լինի մէջ ուսուցիչ եկե-
ղեցին աւելի ուրիշ լաւ րանձին միայն:
Որովհետեւ իւր եղբայրներն ալ Քրիս-
տոսի փոխանորդներն են: ինքը նոյա
առաքելութեան եւ ընդունած ձիրքե-
րուն պատիւը կ'աւհէ: Հարկ չկայ
քննելու՝ թէ արդեօք մինակ էին առա-
քեալները՝ երբ որ Տէրն Վեր ըսաւ ա-
նոնց. «Դնացէք աշակերտեցէք զամե-
նայն հեթանոսս»: Եւ քայքայ տարակոյս
չկայ որ մինակ էին երբ որ իւր մարմինը
ու արիւնը սրբագործելէն ու բաշխելէն
ետքը ըսաւ անոնց. «Զայն արարէք առ-
իմոյ յիշատակի»: Եւ սակայն տարա-
կոյս չկայ որ այս խօսքը ամենայն քա-
հանայից ըսուած էր որոց իշխանու-
թիւն կուտար սրբագործելու եւս եւ
աւելի ամիով մտքով առնելով՝ ամե-
նայն չափահաս հաւատացելոց որոց
կհրամայէր ընդունել յսուրբ հաղոր-
դութիւնը ի յիշատակ իւր մահուանը: —

Առաքեալները մինակ էին երբոր ընթերիւքէն ետքը այն սքանչելի խօսակցութիւնը ըրաւ նոցա հետ. եւ սակայն ամենայն հաւատացեալք այն խօսքերը կարգացած ժամանակները պէտք է համարին՝ թէ անոնք ըստած են իրենց մէ ամեն մէկուն. Մինակ էին առաքեալները երբոր յարութեմէն ութ օր ետքը ըսաւ անոնց. «Առէք հոգի սուրբ. որոնց որ մեզքերը թողուք՝ թողուած լինին, եւ որոնց որ մեզքերը կապէք՝ կապուած լինին». եւ մասն է հաւատոյ՝ թէ այս իշխանութիւնը քահանաներուն կուտար, զորս՝ ինչպէս որ Տրիդենտեան ժողովն ալ կըսէ՝ կհաստատէ իրեն փոխանորդ, դատաւոր խղճի մտաց եւ ըստ այսմ յաջորդ առաքելոց: Ապա ուրեմն կխնդրեմք որ չըսէք, գերապատիւ տէր, թէ առաքեալները մինակ էին՝ երբոր ըսաւ նոցա Քրիստոս, «Ես ընդ ձեզ եմ», որպէս զի հետեւցը-

նէք այն խօսքէն՝ թէ եպիսկոպոսներուն ըստած է Առաքեալները թէ հաւատացեալք էին եւ թէ քահանայք՝ ինչպէս որ էին նաեւ առաջին հոգիւք. ուստի ինչ որ նոցա ըստած էր, կրնայ համարուիլ երբեմն ըստ քահանայից ըստած, երբեմն եպիսկոպոսաց միայն »:

Լաշամպր քահանայն իւր եկեղեցւոյ վրայ գրած ճառին շարունակութիւնը ըրած լինելով, որ տպուած է 1743-ին, երկար ճառախօսութեամբ կապացուցանէ՝ թէ քահանայք զօրութեամբ իրենց աստիճանին՝ օրինաւոր դատաւորներ են հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ եղած վէճերուն. թէ սուտ է այն խօսքը՝ որ կըսուի թէ այս արտօնութիւնը եպիսկոպոսներուն միայն պահուած է, եւ թէ քահանայական աստիճանը ըստ ըստին նուաստացուցած կլինի՝ ու որ կամենայ զրկել զայն

յայտնեալ վարդապետութեանց վրայ
եղած խնդիրներու մէջ խորհրդակցա-
կան եւ վճռողական ձայն դնենալու
իրաւունքէն: Այս առաջարկութեանը
առաջին ասպարհաց մէջ կը երէ-
նասուն ու երկու աշակերտաց առաքու-
մը, եւ այսպէս կ'սօսի — նախագ
«Բաւական» չհամարեցաւ Բրիտանոս
տանդերկու առաքելներ ընտրելը՝
իւր հաւատքը ամենայն ազգաց քարո-
ղելու համար: այլ այն վսեմ պաշտօ-
նին մէջ օգնական տնտէսն ու շա-
շակերտ: Ասորքն Ղուկաս այս կտորին
վրայ յայտնապէս խօսելով՝ իւր աւե-
տարանին իններորդ գլխոյն մէջ տեղն
ի տեղը կ'ապառմէ տասներկու առաքե-
լոց առաքելութիւնը, եւ ժ գլխոյն մէջ
72 աշակերտաց ընտրութիւնը: Ով որ
այս երկու կտորները ուշադրութեամբ
քաղգատէ՝ կտեսնէ որ ինքն իսկ Բրիտ-

տոս ընտրեց որոշեց եւ յուղարկեց թէ
առաքելները եւ թէ աշակերտները
Աւելին ալ ըսեմք: Կտեսնէ այնպիսին
որ Բրիտոս իւր ունեցած իշխանու-
թիւնը նոցա աւանդած ժամանակը մի
եւ նոյն խօսքերը կը անեցնէ: Ինչպէս
որ տասներկու (առաքելոց) տոճաւ
Բրիտոս կ'արողութիւն եւ իշխանու-
թիւն ի վերայ ամենայն գիւացի եւ զօ-
րութիւն հիւանդները բժշկելու, եւ
յուղարկեց զանոնք քարոզելու Աստու-
ծոյ արքայութիւնը եւ հիւանդները
առողջացնելու (Ղուկ. Թ. 1), նոյն-
պէս կտեսնեմք որ նոյն պաշտօնը յանձ-
նեց նաեւ ուրիշ 72 աշակերտաց, եւ
յուղարկեց զանոնք իւր առջեւէն երկ-
երկու հոգի այն ամենայն քաղաքները
եւ տեղերը՝ ուր որ ինքը պիտի երթար,
եւ ըսաւ անոնց. «Ինացէք՝ ահա գայլե-
քուն մէջ գառներ արձակելու պէս կը-
յուղարկեմ՝ զձեզ, հիւանդները բժշ-

կեցէք, եւ քարոզեցէք ամենուն՝ թէ
երկնից արքայութիւնը մօտ է. ով որ
ձեզի մօտիկ ընէ՝ ինծի մօտիկ ըրած կլինի.
Եւ որ զձեզ արհամարհէ՝ զիս արհա-
մարհած կլինի, եւ որ զիս կարհամար-
հէ՝ զիս յուղարկողը արհամարհած
կլինի. (Ղուկ. ԺԶ, 3, 9, 13). Այս
պարզ եւ յստակ խօսքերը յայտնապէս
կցուցընեն՝ թէ տասուերկու առաքեալ-
ները եւ 72 աշակերտները հաւատա-
րապէս ի Քրիստոսէ որոշուած են, եւ
իրմէ ընդունած են անմիջապէս իրենց
առաքելութիւնը եւ իշխանութիւնը.
Իսկուր է ըսելը՝ թէ 72 աշակերտները
չէին կրնար իրենք իրենցմէ տեղեկանալ
աւետարանին ճշմարտութեանցը, եւ
թէ նոքա իրաւունք չունին իշխանա-
բար քարոզելու ամենայն ազգաց երկրի՝
թէ ինչ բանի պիտի հաւատան կամ
պիտի չհաւատան. յայսմ մասին նոցա
իշխանութիւնը այնպէս իրական՝ այն-

պէս սրբազան բան էր՝ որ Փրկիչն աշ-
խարհի ամենայն մարդկանց վրայ ան-
հրաժեշտ պարտականութիւն դրաւ՝
նոցա խրատները մօտիկ ընել. եւ այս
պարտականութիւնը դրած ժամանակը
բանեցուցած խօսքերը ամենագորաւոր
եւ սաստիկ խօսքեր են . . . Արդ-
երկրորդ կարգի հովիւները 72 աշա-
կերտաց յաջորդած են, եւ Քրիստոսի
իրենց յանձնած պաշտօնը կկատարեն.
Եւ այս ճշմարտութիւնը կհաստատուի
բովանդակ եկեղեցւոյ աւանդութենէն
. . . Քահանայք նոցա յաջորդներն
են, նոցա տեղը կըռնեն, եւ նոցա պաշ-
տօնը կկատարեն. Իսկ արդ 72 աշա-
կերտները իշխանաբար կքարոզէին աւե-
տարանը, եւ իրաւունք ունէին դատե-
լու՝ թէ ինչ վարդապետութիւններ
պէտք է քարոզել եւ հաւատալ, ապա
ուրեմն ստոյգ է՝ թէ նոցա յաջորդող

քահանաներն ալ նոյն արածնութիւններն ունին»*) :

Գուցէ մէկը այս առարկութիւնս բնէ՝ թէ ապացուցուած չէ որ 72 աշակերտները քահանայ էին՝ երբոր հրաման ընդունեցան ի Քրիստոսէ աւետարանը քարոզելու ամենայն ազգաց. այն ալ ապացուցուած չէ՝ թէ յետոյ քահանայ եղան, եւ թէ հետեւաբար՝ կարելի չէ քահանաները նոցա յաջորդ համարիլ այն սրբազան պաշտօնին մէջ՝ զոր Աստուած յանձնել էր աշակերտաց :

«Մտեմք թէ, կրնէ նոյն Աշաւուր քահանայն, դնեմք թէ ապացուցուած չէ 72 աշակերտաց քահանայ լինելը, բայց չեմք ընդունիր՝ թէ նոցա իշխանութիւնը իրենց հետ վերջացած լինի :

(*) Հատոր Ա. էջ 506 :

եւ քահանայք ի նմին իսկ ի Քրիստոսէ որոշուած չլինին աւանդապահք այնր իշխանութեան . 72 աշակերտները օրինակ էին քահանայից. այս է բովանդակ հին առենի վարդապետութիւնը : Քահանայք յաջորդեցին 72 աշակերտաց, նոցա անտիճանին ժառանգորդ լինելով՝ մասնակից են նաեւ նոցա պաշտօններուն, եւ նոյն իշխանութեամբ կ'աշխատեն զանոնք . . . Մեր խօսքը այն չէ որ բազմաթիւ քահանաները 72 աշակերտաց հետ այն սրբազան աստիճանին կ'ողմանէ՝ զոր քահանաները ունին, որովհետեւ կարելի չէ գիտնալը՝ թէ 72 աշակերտները քահանայ ձեռնադրուած էին թէ ոչ : Ինդիրը ապօր վրայ է միայն՝ որ զանոնք իրարու հետ բաղդատեմք քարոզութեան սրբազան պաշտօնին կողմանէ : 72 աշակերտները իշխանութիւն ունէին ուղղափառ վարդապետութիւնը :

քարոզելու, ուղիղ վարդապետութիւնները ծուռ վարդապետութիւններէն զատելու, եւ իրենց դատողութիւնն ընելու այս նիւթիս վրայ վիճաբանութեանց մէջ: Արդեօք կարելի՞ է ըսել՝ թէ քահանաներն ալ նոյն իրաւունքը եւ նոյն կարողութիւնը ունին. — ոչ միայն կարելի է այս ըսել, հապա նաեւ անպատճառ հարկաւոր է այսպէս ընդունիլ. ապա թէ ոչ՝ քահանայական կարգին անպատուութիւն ըրած կլինիմք, եւ քահանաներուն ձեռքէն նոցա սրբազան իրաւունքները կյաւրջտակեմք»^(*):

Այս ճշմարտութիւնները այնքան յայտնի էին եկեղեցւոյ պատմութենէն որ շատ եպիսկոպոսներ անգամ ասոնց ջատագով եղան, Այսպէս Քոլպէռ

(*) Հատոր Ա, էջ 545:

Մոմիէլէի եպիսկոպոսը կրօն՝ թէ «Լըկրոյի աստուածաբանութիւնը եկեղեցւոյ նիւթին վրայ նոյնչափ անարատ է՝ որչափ որ Սանսի արքեպիսկոպոսինը հեռի է ճշմարտութենէն^(*)»: Այն ամենայն եպիսկոպոսները որ Մէժլէ բառով սկսած կոնգակին դէմ բողոքեցին, սոյն վարդապետութիւնը կգաւանդին^(**): Սէնկլոտ քաղաքին եպիսկոպոսը Մուսէս եւ Սք քաղաքին եպիսկոպոսը Պարթ՝ քահանայից իրաւանց դէմ խօսած լինելով՝ Ֆռափիէ եւ Թոռէ անուանով երկու քահանայք հերքեցին նոցա խօսքերը, եւ Կրընոպլի եպիսկոպոսը Ռէյմոնտ նոցա հետ միաբանեցաւ ընդդէմ իւր եպիսկոպոսակիցներուն: Տես թէ ինչ խօսքերով կվերջացընէ Կրընոպ-

(*) Հրահանգ, ի 14 հոյեմբերի 1756:

(**) Տես Պօրոաս — Տըմուլէն, հատ. Բ, էջ 166

լի եպիսկոպոսը իւր գրուածքը. « Հիմայ
ընթերցողին կթողումք որ ինքը գատե-
թէ ինչ ըսելու է այս խօսքին դէմ. »
եպիսկոպոսները յաւտուածային իրա-
ւանց միակ դատաւորք են վարդապե-
տութեան հաւատոյ . . . Քիչ կան հա-
ւատոյ ճշմարտութիւններ որ այս մեր
պաշտպանածէն աւելի որոշ եւ հաստատ
լինին, ինչպէս որ տեսանք: Բոլոր սրբա-
ղան յիշատակարանները կվկայեն ստոր:
Սուրբ գիրքը յստակ եւ որոշ կերպով
կքարոզէ այս բանս. ժողովները, նմա-
նապէս պապերը ու եկեղեցւոյ հայրա-
պետները նոյնպէս կվկայեն. ժողովոց
մէջ գտնուող քահանայից ստորագրու-
թիւններէն յայտնի կերեւնայ թէ սո-
վորութիւնը եւ թէ իրաւունքը. այն
վսեմ տիտղոսները կամ պատուանուն-
ները զոր կուտան քահանայից սուրբ
գիրքը, աւանդութիւնը, ժողովները,
պապերը, եւ հարք եկեղեցւոյ, այս ին-

քըն փոխանորդ եւ տեղապահ Քրիստո-
սի, հովիւ, վարդապետ, երիցակից, գոր-
ծակից եպիսկոպոսաց, եւս եւ եպիսկո-
պոս եւ ընկերակից, այս տեսակ ապա-
ցողներու մէջ. այնպիսի անժխտելի
փաստեր են՝ որ կարելի չէ այն ամենայն
պայծառ եւ պատուական ճշմարտու-
թեանց դէմ մարդուս մտքը փակել:
Միայն իշխոսն խաւարի՝ իշխանն վա-
ռամոյ՝ կարող է ծնանիլ այսպիսի վար-
դապետութիւն մը թէ ունեւցիչ եկե-
ղեցի ըսելով միայն եպիսկոպոսները
կհասկըցուին. *)

Մեր հակառակորդները պարտական
են իրաւունք տալու մեզի եթէ չափա-
ղանց խիստ երեւնանք իրենց այժմու
այն մարդկանցը դէմ որ չափէ գուրս
տգէտ են եկեղեցական իրաց, եւ բոլո-
րովին ապականուած. մանաւանդ որ

(*) Տես իրաւունք ժողովրդապետաց, էջ 552:

մեր ըրածը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ նախ-
նի եպիսկոպոսաց վարդապետութեանը
վրայ կենալ, Յիշատակեմք նաեւ այն վի-
ճաբանութիւնը որ ելաւ դարձեալ նոյն
նիւթին վրայ 1774 ին Նիզիէօ քաղաքին
Քոնտորսէ եպիսկոպոսին մէջ եւ նորա
քահանաներէն շատերուն մէջ. որով-
հետեւ նա կալնդէր՝ թէ միայն եպիս-
կոպոսները ունին իրաւունք եկեղեցին
կառավարելու, իսկ նոքա կալնդէին թէ
իրենք ալ մասնակից են նոյն իրաւանց։
Սօլթրոյ իմաստուն գրուածքի մը մէջ
քահանաներուն կողմը բռնեց *) , եւ
ուրիշ շատ աստուածաբաններ նոյնպէս
ջատագով եղան անոնց։

Այս մեր քննութիւնը վերջացընեմք՝
յիշեցընելով Թամպուրինիին խօսքը.

(*) Աստուծային կարգադրութիւն յաղագս ժո-
ղովրդապետաց, եւ իրաւունք ընդհանուր տեսութեան
եկեղեցւոյ, 1778, երկհատոր։

«Երկրորդական կարգի քահանաները
ամեն ժամանակ համարուած են դա-
տաւորք նաեւ ի խնդիրս հաւատոյ՝ ե-
պիսկոպոսաց հետ ի միասին։ Ստոյգ է
որ ըստ օրինակի առաքելոց միշտ եկե-
ղեցւոյ սովորութիւնը եղած է քահանա-
ներ ընդունիլ ժողովներու մէջ, ոչ մի-
այն մասնաւոր ժողովներ, այլ եւ տիե-
զերականաց մէջ, եւ դատաւոր համա-
րել զանոնք եպիսկոպոսներուն հետ
մէկտեղ։ Բաւական է որ մէկը եկեղե-
ցական պատմութեան վոքը ի շատէ
տեղեկութիւն ունենայ, իսկոյն կհա-
մոզուի այս ճշմարտութեան . . . Գի-
տեմ՝ որ քահանայից նախնի իրաւունք-
ները պակսեցընելու համար հնարեցին
հարցադական ձայնի եւ խորհրդական
կամ վարդապետական ձայնի գանազանու-
թիւնը, եւ թէ ասոնցմէ երկրորդը ե-
պիսկոպոսներուն ձգելով՝ միայն առա-
ջինը կուտան քահանայից, ճշմարտու-

թեան այժմ չթողուր որ իրեն դէմ պատերազմիլ ուզողը համարձակի յայտնապէս պատերազմելու։ Եւ ո՞վ որ անոր դօրու թիւնը տկարացընել ուզէ՝ պարտական է դանազան իմաստակութեանց դիմելու։ Հին ժամանակները ոչ երբէք այդպիսի գաղաղար եղած է քահանայից վրայ։ Եպիսկոպոսները լաւ գիտնալով՝ թէ քահանայք ալ մասնակից են իրենց հետ նոյն ձեռնարկութեան, միանգամայն այս բանիս տլ համոզուած էին՝ թէ նորա մասնակից են նաեւ իրենց դատաւորական իշխանութեանը, թէպէտ եւ իրենց ձեռքին տակը կը գտնուէին *):

Ապա ուրեմն մենք որ կայնդեմք ընդդէմ Աստիկանեան ժողովակին՝ թէ պապը ոչ մի միայն գաւաւոր է, ոչ մի

միայն օրէնսդիր, ոչ մի միայն գլուխ եկեղեցւոյ, եւ թէ իրեն յետհակառակ ոչ անսխալականութեան արտօնութիւն մը ունի վարդապետութեան մէջ, եւ ոչ ամենակարողութեան արտօնութիւնը կառավարութեան մէջ, մենք որ կը դռնդռնք ոչ միայն ընդդէմ պապին, այլ եւ ընդդէմ հռովմէական եպիսկոպոսաց, ու կախահանջեմք հասարակ քահանայից իրաւունքը, ուրիշ բան չեմք ըներ՝ եթէ ոչ նորէն հաստատել այն մոռցուած ճշմարտութիւնները՝ զորս հարքն մեր յայտնապէս քարոզած են։ Եւ երբոր հռովմէականք նոր կառուցանուենը կուտան մեզի, կարելի է հասկընալ թէ որքան է իրենց պատմական տեղեկութիւնը կամ իրենց բարեմտութիւնը։ Մենք բաւական կհամարիմք պարզապէս բողոքել որ եւ իցէ անկողմնասէր մարդ՝ որ կարդալ գիտէ։ Եթէ հինը այդքան նոր բան կերեւի

(*) Սոյց տեղեկութիւն Գարոյ արքայի, էջ 54։

— Տես եւ Անիսիսեանի ինքնուրոյն կարգի։

այժմուհ հռովմէասիրաց, պատճառը
այն է որ իրենք զայն բոլորովին մոռ-
ցած են. բայց թող նոքա փոխանակ
հնութիւնը մեղադրելու՝ իրենց տգի-
տութեանը դէմ միայն գանգատին:
Մենք նոյա առջեւը արդէն եղած գոր-
ծեր ու վկայութիւններ կ'ընեմք. իրենք
ինչո՞ւ համար նախատինքներ տալով
կ'պատասխանեն մեզի: Ճշմարտութիւ-
նը Աստուծոյ պէս է, ոչ արհամարհի: Ե-
թէ ճշմարտութիւնը շուտ կամ ուշ
յազթանակ կ'կանգնէ ծուռ դատողու-
թեանց վրայ, պարզ նախատինքները
ի՞նչպէս կ'ընան յազթել անոր: Նայիմք
ուրեմն որ համբերութեամբ սպասեմք,
եւ քաջութեամբ աշխատիմք, եւ երանի
տամք մեզի որ այսպիսի մեծ գործողու-
թեան կ'ընամք գործակից լինել. «ճըշ-
մարտութիւնն ազատեսցէ զմեզ»: ճըշ-
մարտութիւնը պիտի տայ պէտք եղած
ազատութիւնը:

Պատմիկ Գր. Կոմիտե.

Թէ ինչպէս հարմարեալն է կէղեցին խանութ-
ըստ է ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ Բարսեղ Նշանաւոր-Մի-նը:

Ա. — Եպիսկոպոս անունին ու եպիսկոպոսութեան գաղափարը կապուած է հասարակ հաւատացելոց, ժողովի, հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ գաղափարներուն հետ. ուստի կարելի չէ որ անոնց խանգարուած ժամանակը այն անարատ մնայ:

Այժմուհ հռովմէասիրաց բազմու-
թեանը նայելով՝ եպիսկոպոս ըսածդ
մարդ մի է որ մանուշակագոյն (Ժոյ)՝
հագուստներ կհագնի: Եւ իրաւունք
չունի ոչ կարմիրներ հագնելու եւ ոչ
ճերմակներ: Մանուշակագոյն հագուստ
հագած լինելովը՝ յայտնի բան է որ
շատ վեր է հասարակ քահանաներէն
որ սեւեր կհագնին: Եւ մանաւանդ հա-

օտարակ աշխարհականներէ՝ որ երկայն
 կապայ եւս չեն հազնիր: Բայց որովհե-
 տեւ իրաւունք չունին ոչ կարմիր հա-
 քուստ հազնելու եւ ոչ ճերմակ՝ հար-
 կաւ կարդինալներէն վար են, որոց
 պահուած է կարմիր գոյնը, եւս ամա-
 լել վար են պապէն՝ որ ճերմակ կապան
 իրեն պահած է: Եւ յիրաւի, եթէ վեր-
 ցընես գոյներու զանազանութիւնը, որ
 մեծ նշանակութիւն ունի ժողովրդոց
 բազմութեան առջեւ, եպիսկոպոսը
 ինչպէս որ բացարձակ տէր է քահա-
 նային ու հոսարակ հաւատացելոյն,
 նոյնպէս ալ ծառայ է պապին, բայց
 այնպիսի ծառայ՝ որ անոնք պապը ի
 սիրոյ կամ ի հպարտութենէ «բէ-
 լեւ» կանուանէ երբեմն, մինչդեռ իրօք
 իւր նուիրակն է, իւր փոխանորդն է,
 մէկ խօսքով՝ իւր ամենախոնարհ ծա-
 ւան է:

Ո՞վ կհամարձակի ըսել՝ թէ այդ չէ
 հռովմէականաց կարծիքը թէ ըստ տե-
 օականին եւ թէ մանաւանդ ըստ գործ-
 նականին, որոց մէջ յիշատակուող
 եւ ահա այսոր դէմ պէտք է հաս-
 տատեմք առաջիկայ վարդապետութիւ-
 նը: Նախ եւ առաջ հարկաւոր է զանա-
 զանել՝ մէկ կողմանէ ի Բրիտանոսէ դը-
 րուած դասակարգութիւնը, որ է յԱս-
 տուածային իրաւանց, եւ միւս կողմանէ
 Եկեղեցիէն դրուած դասակարգութիւ-
 նը, որ է Եկեղեցական իրաւանց: Պատրիարք,
 նախագահ, մետրապո-
 լիտ, արքեպիսկոպոս անունները մէկ
 մէկ տիրուոյններ են՝ պարզապէս եկե-
 ղեցական իրաւունքով դրուած: Այն
 միջոցին որ Եկեղեցին կամեցաւ հա-
 տադուիլ ամբնալ ու եպիսկոպոսաց,
 քահանայից ու օտրիաւագաց գործո-
 ղութեանց ոյժ տալ, հռովմէական կայ-

սերութեան կարգաւորութիւնը կար առջեւը՝ իւր ամենայն աշխարհագրական եւ քաղաքական բաժանմունքներովը, որ ամենքը մէկէն ընդարձակ կառավարութիւն մը կկազմէին, միանգամայն մի եւ բազմապատիկ. եւ այս կերպ կառավարութիւնը իրեն օրինակ առնելով՝ եպիսկոպոսներուն իրարմէ աւելի կամ պակաս պատուանուններ տուաւ՝ նոցա կառավարած քաղաքներուն մեծութեանը նայելով. եւ այսպէս պարբերական անուանեց կայսերութեան երեք մայրաքաղաքներուն եպիսկոպոսները, այս ինքն Հռովմայ, Աղէքսանդրիոյ եւ Անտիոքայ. նմանապէս Երուսաղէմ եպիսկոպոսը՝ այն քաղաքին ունեցած կրօնական յիշատակներուն պատճառաւ. ժամանակէ մը ետեւ նաեւ Կոստանդնուպօլսոյ եպիսկոպոսը՝ երբոր այն քաղաքը ճանչցուեցաւ երկրորդ մայրաքաղաք կայսերութեան:

Այսպէս ալ նախագահ կամ Էպիսկոպոս անուանեց կայսերութեան գլխաւոր քաղաքներուն եպիսկոպոսները. յետոյ երբոր կայսերութեան նահանգները գաւառներ բաժնուեցան, որոց ամեն մէկը գլխաւոր քաղաք մը ունէր, անոնց եպիսկոպոսները պարբերական կամ Բիսպօս անուանեց. իսկ հասարակ քաղաքներուն եպիսկոպոսները պարզապէս Էպիսկոպոս կոչուեցան:

Բազմութիւնը, որ սովորաբար վեր ի վերոյ կնայի այսպիսի բաներու վրայ, չափէ դուրս կարեւորութիւն կուտայ պարզ եկեղեցական տիտղոսներուն, եւ գրեթէ բանի տեղ չըներ այն պաշտօնները՝ որ յԱստուածային իրաւանց դրուած են: Ուրեմն իրաւունք ունիմք դարձեալ ըսելու եւ կրկնելու՝ թէ Քրիստոս մի միայն քահանայութիւն հաստատեց. եւ այս քահանայութիւնը առաքելական ժամանակներէն հետէ եւ

րեք կարգ բաժնորւած է, որ են եպիս-
կոպոսութիւն, քահանայութիւն, սար-
կաւագութիւն. այս է աւասիկ բոլոր
յաստուածային իրաւանց եղած դասա-
կարգութիւնը. այնպէս որ ըստ աստ-
ուածային իրաւանց՝ բան մը չկայ որ Ե-
կեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսութենէն վեր
լինի, « Եւ քան զեպիսկոպոսն որ յԱս-
տուծոյ կարգեալ է ի վրիկութիւն ամե-
նայն աշխարհի չիք ինչ մեծագոյն յե-
կեղեցւոյ » *) :

Հռովմայ պապը որովհետեւ պատ-
րիարք է արեւմտից, եւ հինգ պատ-
րիարքաց մէջ առաջինը, դիւրին է հառ-
կընալը՝ թէ իրօք ինչ բան է եպիսկո-
պոսը պապին առջեւը :

(*) Ա. Իդնատ. Թուղթ առ Զմիւռնացիս : — Ասէ
եւ ժողովն Տրիդենտեան. « Եպիսկոպոսներ որք
զառաքելոց կայան զանդի, սուսեկապէս ունին
զգաստարդութիւն յեկեղեցական քահանայապետու-
թեան » :

Պապութիւնը, ըստ որում պատրի-
արքական կարգադրութիւն, որ իշխան
չէ՝ եթէ ոչ եկեղեցական ծագումն ու-
նեցող կարգադրութիւն մը՝ մինչդեռ
եպիսկոպոսութեան ծագումը անուա-
ծային է. վասն զի եպիսկոպոսները հո-
գին սուրբ դրած է որ Աստուծոյ եկե-
ղեցւոյն առաջնորդեն (Գործ. Ա. 28) :
Ուրեմն եպիսկոպոսութեան ազբիւրը
պապական իշխանութիւնը չէ. ընդհա-
կառակն՝ պապական իշխանութեան
ազբիւր եպիսկոպոսութիւնն է. որով-
հետեւ պապը ամեն բանէ առաջ Հռով-
մայ եպիսկոպոսն է. Ինչպէս որ Իննով-
կենտիոն Ա. պապը գրած է, « Եպիսկո-
պոսութիւն եւ առաքելութիւն ի Քրի-
ստոսէ ընկալաւ զծագումն » . ուրեմն
պապը կրնայ լինել եպիսկոպոսներուն
առաջինը՝ առանց լինելու հեղինակ
կամ ազբիւր եպիսկոպոսութեան *) :

(*) Տես Լօմուա, հատոր Գ, էջ 548 — 550 :

Արդ եթէ եպիսկոպոսները յԱստուածային իրաւանց կարգեալ են, ըսել է թէ վեր են կարգինալներէն, որք՝ ըստ որում կարգինալ՝ պապէն գրուած են։ Նոցա նշանակողը Քրիստոս էր, իսկ սոցա՝ պապը, եւ տարբերութիւնը մեծ է, թէպէտեւ կարմիրը մանուշակագոյնէն աւելի պայծառ է։ Այս ճշմարտութիւնը ատենով նոյն իսկ Հռովմայ մէջ ընդունուած էր, ուր կարգինալները միշտ եպիսկոպոսներէն վերջը ձեռք կդնէին, եւ անոնց ետեւէն կերթային, իսկ այժմ, մանաւանդ Հռովմայ մէջ, եպիսկոպոսը հազիւ թէ պատիւ ունի հասարակ սարկաւազի մը առջեւ՝ երբոր այն հասարակ սարկաւազը կարգինալ է։ . . .

Իարձեալ ուրիշ հետեւանք։ Եթէ եպիսկոպոսութիւնը յԱստուածային իրաւանց է եւ ի Քրիստոսէ ծագումն ունի, ուրեմն եպիսկոպոսները ոչ թէ

պապին որդիքն են, հապա եղբարք ի Քրիստոս՝ որ հայր է հասարակաց։

Այս ճշմարտութեանց վրայ հակաձառութիւն անգամ չլինիր, որովհետեւ ըստ ինքեան յայտնի են ամենայն ոգջամտաց։ Եւսակայն հռովմէականք կըսեն՝ թէ պէտք է զանազանել կարգի իշխանութիւնը իրաւասութեան իշխանութենէն, իսկ արդ եպիսկոպոսները ի Քրիստոսէ առած են իրենց կտրգի իշխանութիւնը, իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը պապէն եւ միայն պապէն ունին. ապա ուրեմն՝ եթէ կարելի է ըսել ըստ իմիք՝ թէ նոքա եղբարք են պապին, կարելի է ըսել ըստ այլում իմիք՝ թէ նորա որդիքն են։

Այդ առարկութեան մեք այս պատասխանն կուտամք։

1. Ինչպէս որ արդէն ցուցուցինք, այս կարգի եւ իրաւասութեան զանազանութիւնը բոլորովին ինքնահաճոյ

հնարք է. ասոր ամենեւին խօսքը չկայ
 ոչ սուրբ գրոց մէջ, ոչ առաքելական
 շարք մէջ, եւ ոչ իսկ նախնի դարձեց
 հայրապետներուն մէջ: Սորա ծագումը
 բոլորովին դարձեցական է. միայն անոր
 համար հնարուած է որ մեծաւորները
 շահուն, եւ կարողանան իրենց ուղա-
 ծին պէս իրենցմէ վարիններուն պա-
 տիւր եւ կեանքը իրենց օգտին բանեցը-
 նել. այլ եւ ոչ միայն բնական խելքի
 դէմ է. հապա նաեւ նախատինք կը ե-
 րէ կարգի իշխանութեանը՝ որ նաեւ
 հակառակորդաց վկայութեանը նայե-
 լով ի Քրիստոսէ կուգայ:

Եւ յիրաւի, իրաւասութիւնը կամ
 բացարձակապէս հարկաւոր է՝ որպէս
 զի կարգի իշխանութիւնը լինի ճշմա-
 րիտ եւ օրինաւոր իշխանութիւն, եւ
 կամ ոչ. եթէ բացարձակապէս հար-
 կաւոր է, ուրեմն կարգի իշխանութիւ-
 նը՝ զոր եպիսկոպոսները ի Քրիստոսէ

առաջ են՝ բոլորովին խաբէական իշ-
 խանութիւն է. եպիսկոպոսութեան բո-
 լոր զօրութիւնը պապէն է եւ ոչ ի Քր-
 իստոսէ, եւ հեռեւաբար պապն է
 ճշմարիտ հեղինակ եպիսկոպոսութեան,
 եւ իսկական աղբիւր եպիսկոպոսական
 իշխանութեան. եւ այս ոչ է ամենեւին
 ընդունելի, որովհետեւ եպիսկոպոսու-
 թիւնը յԱստուածային իրաւանց է եւ
 աստուածային ծագումն ունի. — Եթէ՝
 ընդհակառակն՝ իրաւասութիւնը բա-
 ցարձակապէս հարկաւոր չէ կարգի իշ-
 խանութեան իրական եւ վաւերական
 իշխանութիւն մը լինելուն, ուրեմն ի՞նչ
 բանի հարկաւոր է իրաւասութիւնը:
 Յայտնի բան է որ կմնայ պարզ հասա-
 րակ արարողութիւն մը՝ վիճակ մը տա-
 լու, եւ եկեղեցական կառավարութեան
 մէջ բարեկարգութիւն ընելու համար,
 բայց ոչ թէ պայման մը՝ որ անով միայն
 կարենայ ի գործ դրուել եպիսկոպոսա-

կան իշխանութիւնը: Եւ եթէ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ պարզ արարողութիւն տեղական նշանակութեան եւ եկեղեցական բարեկարգութեան: Ի՞նչ բանի համար պիտի տրուի անոր իւր չունեցած կարեւորութիւնը:

2. Բայց դեմք թէ այս կարգի իշխանութեան եւ իշխանութեան ղանադանութիւնը պատճառով է ու խելքի յարմար. դարձեալ հարկ կլինի ցուցնել՝ թէ եպիսկոպոսները յիշաւի պապէն կառնուն իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը, եւ ոչ թէ ի Բրիտոսէ: Արդ հռովմէականք չեն կրնար այս բանս ապացուցանել. եւ պատճառը յայտնի է:

Վասն զի եպիսկոպոսները Բրիտոսի փոխանորդ եւ առաքելոց յաջորդ են թէ ոչ: Եթէ մէկը պատասխանէ թէ ոչ, կ'իշխեցնեմք անոր՝ որ եթէ Որմիդը

պապին դատողութեամբը *), հասարակ քահանաները †) են Բրիտոսի, այս պատուանունը եւս առաւել պիտի տրուի եպիսկոպոսներուն, եւ ինքր ալ յայտնապէս տրուած է: Մեղդաց ժողովներէն մէկուն եպիսկոպոսները կրսեն. «Մեր ամենքս ալ փոխանորդք եմք Բրիտոսի»: Իվ կարթուսացին կրսէ. «Եպիսկոպոսը անոր համար մասնաւորապէս իւր գլուխը կրնգունի օծումը՝ որպէս զի հասկընայ թէ փոխանորդ է նորա՝ որոյ համար քսուած է սաղմոսին մէջ. «Օճ զքեզ Աստուած քո իւղով ուրախութեան առաւել քան զընկերս քո» **): Մինչեւ ԻՊ դարուն մէջ անգամ կ'իլեօմ՝ Փարիզա-

(*) Թուղթ Իե առ եպիսկոպոսունս Սպանիացոց:

(**) Ճառ Գ. Յդ. Աշխարհաբանական Գործնական

դուժեան սր վաւերական վկայութիւն-
նը կայ որ կարենայ ոչ թէ ասպացուցա-
նել, այլ պարզապէս նշոյլ մը տալ՝ թէ
այնպիսի կախում մը ունեցած են ա-
ռաքեալները ի սրբոյն Պետրոսէ։ Ոչ այն-
պիսի խօսք կայ, եւ ոչ այնպիսի վկայու-
թիւն։ « Հոգին սուրբ եպիսկոպոսներ
գրած է՝ Աստուծոյ եկեղեցին կառա-
վարելու համար։ « Եւ Հոգին սուրբ տե-
սուչս՝ հովուել զեկեղեցի Աստուծոյ »։
Սրբոյն Պօղոսի այս խօսքին մէջ չէ ը-
սուած՝ թէ Հոգին սուրբ կիսկատար
կերպով գրաւ զանոնք, կամ թէ սրբոյն
Պետրոսի եւ կամ պապին թողուց իրա-
ւասութեան իշխանութիւնը տալ նո-
ցա։ Այս միայն ըսուած է՝ թէ գրաւ
հաստատութեամբ, եւ ինքը միայն գը-
րաւ, եւ թէ նոցա եպիսկոպոսական իշ-
խանութիւնը ի Հոգւոյն սրբոյ է, եւ
միայն ի Հոգւոյն սրբոյ։ Դարձեալ, եր-
բոր պէտք եղաւ նոր առաքեալ մը զնեղ

Յուդային տեղը՝ ո՞վ տուաւ անոր այդ
իշխանութիւնը. միթէ սուրբն Պետրոսն։
Սուրբն Պետրոս ոչ միայն չընտրեց զին-
քը, այլ եւ ոչ առաջարկեց։ Նա այսքան
միայն յիշեցուց՝ թէ տասուերկուքին
մէկը պակաս է. ինքն իսկ ժողովը ա-
ռաջարկեց Բարսաբան ու Մատաթիան,
եւ վիճակով Մատաթիան ընտրուեցաւ։
Իսկ սուրբն Պետրոս ոչ հրատարակեց եւ
ոչ կոնգալ տուաւ անոր։

Կոեսնէս թէ ինչպէս պարզ տրամա-
խօհութեամբ եւ անժխտելի ապացոյց-
ներով տակնուվրայ կլինին հետվմէա-
կանաց բոլոր հնարագործութիւնները,
որ հաստատուած են ոչ միայն ինքնա-
հնար խօսքերու վրայ, այլ եւ այնպիսի
բաներու՝ որ հակառակ են աւետարա-
նին եւ նախնի դարուց աւանդութիւն-
ներուն։

Եթէ եպիսկոպոսները պապին ոչ թէ
որդիքն են, հետո՞ւ եղբայրները, եթէ

իրենց աստիճանը՝ իշխանութիւնը՝ ոչ
թէ պապէն առած են, այլ ի Քրիստո-
սէ՝ եթէ վիճանորդք են ոչ թէ պա-
պին, այլ Քրիստոսի, եթէ ճշմարիտ
յաջորդք են առաքելոց, միթէ յայտ-
նի բան չէ՞ որ նոցա հեղինակութիւնը
կամ իշխանութիւնը սեպհական բան
մի է, եւ ոչ թէ ուրիշէն առնուած, եւ
թէ նոքա կանոնաւոր կամ կարգաւոր-
եալ եւ ոչ թէ արտաքոյ կարգի հովիւք
են իրենց հաւատացելոց: Եւ այս այս-
պէս լինելէն ետեւ՝ ոչ ապաքէն յայտնի
է որ եթէ պապը՝ ըստ որում պատ-
րիարք արեւմտեց՝ ունի մէկ իշխանու-
թիւն մը իւր սեպհական վիճակէն
դուրս, ուրիշ իշխանութիւն չկրնար լի-
նել այն՝ եթէ ոչ միջնորդական, եւ ոչ
թէ կանոնական եւ պատահական: Վա-
սըն զի եպիսկոպոսութիւնը յաստուած
ծային իրաւանց լինելով՝ չկրնար լինել
պարզ յանձնարարական իշխանութիւն,

եւ որովհետեւ յանձնարարական չէ,
հարկաւ կանոնական է: Դարձեալ, ե-
թէ եպիսկոպոսութիւնը որ եւ իցէ կեր-
պով պապէն յանձնուած իշխանութիւն
մը լինէր, պապը եպիսկոպոսութեան
տէրը կլինէր. բայց որովհետեւ այդ
իշխանութեան հեղինակը չէ, անոր տէ-
րը լինել ալ չկրնար:

Այս վարդապետութիւնը, որ առա-
ջին դարերուն մէջ մի միայն վարդա-
պետութիւն էր, խիստ երկար ժամա-
նակ նաեւ գալրոցներու մէջ մնաց իր-
բեւ հասարակաց վարդապետութիւնը:
— Սուրբն Հերոնիմոս այսպէս կգրէր
եւ կըսէր. «Եթէ իշխանութիւն կիրնո-
ւես, բոլոր աշխարհս աւելի մեծ է քան
թէ քաղաքն: Ի՞նչ բանի կուգայ առ-
ջես գրուիլ միայն մէկ քաղաքի սո-
վորութեան: Ամեն տեղ ուր որ եպիս-
կոպոս մը կայ՝ թէ՛ Հռոմ՝ թէ՛ Կոս-
տանդնուպօլիս՝ թէ՛ Հռեգլին՝ թէ՛ Ա-

դեքսանդրիա՝ թէ Տանիս՝ այն եպիսկոպոսը նոյն արժանաւորութիւնը եւ նոյն քահանայութիւնը ունի, *)։ Կոնստնէն այս խօսքերուն բացատրութիւնը կոնսնէն ինչպէ՞ս ասոնցմով նոյն կարգի վրայ կդրուին քահանայութեան կողմանէ ամենայն եպիսկոպոսները, եւ անոնց հետ նաեւ Հռովմայ եպիսկոպոսը։ Այն ալ թողումք՝ ոչ ապաքէն այդ խօսքերը յայտնապէս կքարոզեն՝ թէ բոլոր աշխարհիս եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը Հռովմայ եպիսկոպոսին իշխանութենէն վեր է։ — Յայտնի է պատմութենէն որ նախնի դարերուն մէջ եպիսկոպոսներուն իրաւապետութիւն կամ վիճակ տրուելը ոչ երբէք բաժնուած էր անոնց ձեռնադրութենէն։ Այս բաժանումը յետոյ եղաւ. եւ այն՝ նաեւ ժ. Գ դարուն մէջ անգամ՝ իրաւա-

(*) Թուղթ ճնշ։

սութիւն ըսուածը ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ մետրապօլիտն պարզ հաւանութիւնը, եւ ոչ բնաւ պապական իշխանութեան մէկ գործողութիւնը *)։ Վաւերական վկայութեանց նայելով՝ եպիսկոպոսը երբեմն պարապ մնացած օթոռոյն ժողովրդէն կընտրուէր, եւ գաւառին եպիսկոպոսներէն կհաստատուէր, եւ երբեմն գաւառի եպիսկոպոսներէն կընտրուէր ու պարապ մնացած եկեղեցւոյն ժողովրդէն կընդունուէր. յետոյ մետրապօլիտը կըկատարէր ձեռնադրութիւնը, եւ միանգամայն կհաստատէր. հուսկ յետոյ նոր ձեռնադրեալը (լատին եկեղեցւոյ մէջ) կգրէր պապին ոչ թէ աղերսա-

(*) Ամենէն առաջ Նիկողայոս Գ պապը 1280-ին ըսաւ՝ թէ եպիսկոպոսներուն հաստատութեան իրաւունքը այսուհետեւ մետրապօլիտաց մեռըր չմնայ, ալ միայն պապին պահուի։

գիր մը, ոչ թէ հպատակութեան թուղթ մը, հապա պարզապէս թուղթ հալորդակցութեան: Արդ այսպիսի գործողութեանց մէջ միթէ շուքը անգամ կտեսնուի՞ պատական անմիջական ու կանոնական իշխանութեանը վիճակներուն վրայ:

Գուցէ մէկը ըսէ՝ թէ մետրապօլիտին հաւանութիւնը պապին հաւանութիւնըն էր անուղղակի իբր թէ ասոր համար որ ինքը մետրապօլիտն ալ պապէն կախեալ էր, եւ մետրապօլիտական իշխանութիւնը միայն Պալիստինը ընդունելէն ետեւ կրնար ի գործ դնել: Ասոր պատասխանը գիրքին է: Նախ՝ պապն ըսուածը զարգ էր միայն, եւ ոչ թէ նշան մետրապօլիտական իշխանութեան, որովհետեւ հասարակ եպիսկոպոսաց ալ տրուած է: Երկրորդ՝ մետրապօլիտներուն պալիուն յուղարկուելը՝ միայն ուշ ատեն սկսած է, այս ինքն Ը դա-

րուն ժամանակները: Երրորդ՝ նաեւ այն ատեն շատ մետրապօլիտներ չկամեցան պալիունը ընդունել Հռովմէն՝ դրուած դրամական պայմաններուն պատճառաւ: Եւ սակայն իրենց մետրապօլիտական իշխանութիւնը ձեռքէ չհանեցին: Ասոնք այնպիսի գործողութիւններ են, որ բաւականէն ալ աւելի կապացուցանեն եպիսկոպոսաց ու մետրապօլիտաց Հռովմայ աթոռէն բոլորովին անկախ լինելը: Որքան որ հռովմական պալատը աշխատեցաւ մետրապօլիտի եւ եպիսկոպոսի իշխանութիւնները պակսեցնելու, այնչափ այնպիսի մարդիկ որ ուրիշներէն աւելի հարազատ էին եկեղեցւոյ եւ անոր սահմանադրութեանը, մանաւանդ Գաղղիոյ մէջ, բողոքեցին հռովմական պալատին օրէ օր աւելցուցած յանդուգն ձեռնբրիցութեանց ու պահանջմանցը դէմ: Պալատը Հռովմայ մէջ Ժ. Գա-

րուն այնպիսի քահանաներ ձեռնադրած լինելով՝ որ չէին կրցած ձեռնադրութեան արժանի տեսնուիլ իրենց վիճակացը մէջ, Գաղղիացի եպիսկոպոսները բողոքեցին Փարիզու 1528ին եւ Մըլէօնի 1518ին ժողովներուն ընդդէմ այսպիսի անկարգութեանց, որոց հետեւանքն էր պապական իշխանութիւնը դարձընել անմիջական եւ կանոնական իշխանութիւն վիճակներուն վրայ: Ո՞վ չգիտեր՝ թէ ժէ եւ ժԲ դարերուն եպիսկոպոսները թէպէտեւ արդէն պապին չորս կողմը պտըտող քանեակներ դարձեր էին՝ դէմ կեցան հռովմէական պալատին այս վարդապետութեանը *): Ինքն իսկ Պիլուարտ չնայելով իւր անդրալեռնականութեանը՝ կըսէ տակաւին. « Եպիսկոպոսը իւր

վիճակին մէջ բացարձակապէս ունի կանոնական իշխանութիւն »: Ապա գրեմն պէտք է մէկը բոլորովին տգէտ լինի պատմութեան եւ աստուածաբանութեան՝ որ կարենայ պընդել՝ թէ Վատիկանու ժողովը բոլորովին նոր՝ եւ հին դաւանութեան դէմ ընդդէմ հակառակ դաւանութիւն չըհնարեր՝ երբ կըսէ թէ նգովեալ լինի ով որ կպնդէ « թէ պապին իշխանութիւնը ոչ է կանոնական եւ անմիջական թէ ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց եւ թէ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, թէ ի վերայ ամենայն հովուաց եւ ի վերայ ամենայն հաւատացելոց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ »: Այսպիսի մասն հաւատոյ բոլորովին բաժանումն կձըգէ ընդ մէջ գիտութեան եւ հռովմէական կաթողիկոսութեան. վասն զի ով որ կողգէ այժմու հռովմէական կաթողիկոսութեան մէջ գտնուիլ՝ պէտք է որ

(*) Լօնուա, հատոր Գ, էջ 652:

կամաւորապէս աչքը փակէ ու չտեսնէ
պատմութեան մէջ իրօք գտնուած բա-
նը, եւ ով որ գիտութեան հաւատա-
րիմ չլուզէ մնալ՝ պէտք է անպատճառ
հերքէ ու մերժէ այժմու հռովմէա-
կան կաթողիկոսութիւնը: Կարելի չէ այ-
սուհետեւ այս երկու բանը իրարու
հետ միաբանել: Բայց եթէ մասով որ
հռովմէական եկեղեցին հաւանի ըսե-
լու՝ թէ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը
ոչ է եպիսկոպոսաց ու պապին համա-
ձայնութեանը վրայ, եւ սրբագրէ իւր
բոլոր գործողութիւնները ըստ կանո-
նաց նախնի կաթողիկէ եկեղեցւոյ:
Բ. — Տեսանք ուրեմն թէ ինչ բան է
եպիսկոպոսը՝ պապին հետ բաղդատե-
լով: Հիմայ տեսնեմք թէ ինչ բան է՝
քահանային ու հաւատացելոց հետ
բաղդատելով: Շատ անգամ կջանան
ովանք, նաւաստացիներ զեպիսկոպոսը
պապին առջեւը, եւ նոյնչափ քարձրա-

ցնել քահանայէն ու հասարակ հա-
ւատացեալներէն վեր: Երկուքն ալ հա-
ւատարապէս մէկ մօրորութիւն է:
Սենք արդէն ցուցցցինք՝ թէ իրա-
կան տարբերութիւն կայ ընդ մէջ ե-
պիսկոպոսին ու պապ քահանային,
բայց այս ըսել չէ թէ եպիսկոպոսը
իրաւունք ունի քահանային վրայ կամ
հասարակ հաւատացելոյն վրայ որպիսի
եւ իցէ տիրապետութիւն բանեցնելու:
Ոչ երբէք: Սուրբ Պետրոս եպիսկոպո-
սին ու քահանային մի եւ նոյն անունը
տալով կըսէ անոնց յայտնապէս. «Մի
տիրապետէք հօտին, հապա օրինակ ե-
ղէք անոր. Բ՛ իբրեւ Կիւսկացն,
այլ ինչեւ օրինակ հօտին» (Ս. Պետրոս, Ե. 1. 2):
Արդ եթէ եպիսկոպոսական իշխա-
նութիւնը տիրապետական իշխանու-
թիւն մը չէ, հապա ինչ բան է կա-
ռավարչական իշխանութիւն մի է: Սուր-
բն Հերոնիմոս յիրաւի կը բանեցնէ այս

խօսքը, բայց արդէն տեսանք որ նա այդ իշխանութիւնը քահանայից ընդհանուր ժողովոյն կուտայ, եւ ոչ եպիսկոպոսին միայն. իսկ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը ճիշտ կերպով բացատրող Պօղոս առաքեալն է, որ «**Եւ** այսինքն կառավարող կանուանէ զինքը. «**Հոգին** սուրբ եղ տեսուչս հոյսուել զեկեղեցին Աստուծոյ»:

Ուրեմն բոլոր խնդիրը ասոր վրայ է որ հասկցուի՝ թէ արդեօք որքան է ճշգիւ այն իշխանութիւնը՝ զոր սուրբն Պօղոս կուղէ հասկնել այդ խօսքովը: Ինքն իսկ կսովրեցնէ մեզի առ հռովմայեցիս գրած թղթին մէջ, երբ եկեղեցւոյ վերակացուն վրայ կխօսի (ԺԲ, 8). «**Ի**ման զի այն վերակացուն, այն ամենէն առաջինը, անշուշտ ուրիշը չը կրնար լինել՝ եթէ ոչ եպիսկոպոսը. թէ պէտ եւ ուրիշ տեղ կըսէ սուրբն Պօղոս թէ եպիսկոպոս չեղած տեղը հասարակ

քահանայն նախագահ կլինի: «**Եւ** քառը ամենայն կերպով կյարմարի սրբոյն Պօղոսի դիտաւորութեանը, որովհետեւ կցուցընէ թէ այն բառով կը հասկցուի ուրիշներուն վրայ կեցողը՝ իբրեւ առաջին:

Բայց որովհետեւ կարելի է այդ բառին աւելի ընդարձակ նշանակութիւն մը տալ՝ քան թէ ինչ որ իրօք կնշանակէ, սուրբն Պօղոս ամենայն դժուարութեանց առջեւը առնելու համար ինքը կբացատրէ իւր ըսածը: Եկեղեցւոյ մէջ վերակացութիւն կայ ըսելով կհասկնայ վերակացութիւն **Է**ւնայ կամ **Է**ւնայ, եւ ոչ թէ վերակացութիւն ինքնիշխան հրամանատարութեան. «**որ** վերակացու լինին՝ **Է**ւնայ»:

Տեսնա՞ր որքան բացայայտ՝ որքան յըստակ է զուրցուածքը:

Ապա ուրեմն ըստ սրբոյն Պօղոսի՝ եպիսկոպոսը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ եկե-

դեցւոյ վերականգնւն կամ նախագահը
եւ քահանայական ծերակուտին առա-
ւաջին անդամը: Տեսուչ է նա հօտին
այս մտքով՝ որ կառաջնորդէ անոր
ոչք ունի վրան եւ կ'արծեցնէ զինքը
իբրեւ զհօտ Աստուծոյ: Բայց հօտ ըսե-
լով պէտք չէ կարծեմք թէ հաւատա-
ցեալներն ու քահանաները բանակա-
նութենէ ու ազատութենէ զուրկ ոչ-
խարներ են, եւ անոնց մէջ միմիայն բա-
նական արարած եպիսկոպոսն է: Ո՛վ որ
այս բաղդատութիւնը այսպէս հասկե-
նայ՝ կսխալի: սխալ մտածութիւն է ը-
սելը՝ թէ քահանայք եւ հաւատա-
ցեալք լոկ կրօնական քրիստոնեաներ
են, եւ ներգրգռական քրիստոնեայ միայն
եպիսկոպոսն է: Կրաւորական քրիստո-
նեայ չկայ, այլ ամենայն քրիստոնեայք
ներգործական են: Անբանից առաջնոր-
դող հովիւը կարող է պէտք եղած ա-
տենը անոնց վրայ ոյժ բանեցնել, բայց

մեր ընած բանական հօտին բանը այն-
պէս չէ: Բռնութիւն մի բանեցնէք
կրթէ սուրբն Պետրոս, այլ պատկառե-
ցէք եկեղեցւոյ իւրաքանչիւր անդամին
ունեցած յօժարամտութենէն զոր Աս-
տուած տուեր է անոր: արածեցէ՛ որ է
յեւ հօտ է Աստուծոյ, վերականգն-
ի՛ իբրեւ ակամայ (բռնութեամբ), այլ յօ-
ժարութեամբ ըստ Աստուծոյ: Եթէ սուր-
բն Պետրոս իւրաքանչիւրին յօժարա-
մտութիւնը կուզէ որ պահուի, յայտնի
բան է որ ամենուն յօժարամտութիւնն
ալ կիւմենայ: արդ ի՞նչ բան է այս յօ-
ժարամտութիւնը որ կապահանջուի ե-
կեղեցւոյ իւրաքանչիւր անդամէն, եւ
նոյն իսկ ամբողջ եկեղեցիէն, եթէ ոչ
իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ ինքնադուլու
կառավարութիւնը՝ ոչ թէ միայն եպիս-
կոպոսին ձեռքովը, եւ ոչ միայն քահա-
նայից ձեռքովը, հապա ամբողջ եկեղե-
ցիէն: Աստուք են ահա եպիսկոպոսին

Հովուական եւ նախագահական իշխանութեան սահմանները. իշխանութիւն մը՝ որ ոչ բռնադատական է եւ ոչ ինքնիշխանաբար հրամայողական, այլ իշխանութիւն փութոյ եւ խնամոյ, առաջնորդութեան եւ ազդեցութեան:

Անտարակոյս կան դիպուածներ՝ որոց մէջ այս ազդեցութիւնը պէտք է մեծ լինի. օրինակի համար, երբօր վարդապետութեան մը վրայ ելած վէճերը կամ շահու եւ կրից պատճառաւ ծագաց կռիւները շփոթութիւն կձգեն եկեղեցւոյ անդամներուն մէջ, եւ ամեն մարդ կցանկայ որ մէկ ժամ առաջ խաղաղութիւն ու սէր միաբանութիւն լինի. վասն զի այնպիսի ժամանակ որո՞ւ դիմելու է՝ եթէ ոչ անոր որ իւր պաշտօնովը ամենէն վեր է իբրեւ նախագահ եւ իբրեւ առաջին հովիւ, եւ կամ նաեւ երբօր եկեղեցւոյ մը եպիսկոպոսը ուրիշ քաղաք մը կ'յուզարկուի որ

այնտեղ նոր եկեղեցի մը հաստատէ. որովհետեւ հիմնադիր պատուանունը կատանայ, հարկաւ այն նոր եկեղեցւոյն դեռ անփութ անդամոցը վրայ մեծ ազդեցութիւն մը կ'ունենայ. եւ այս բանս շատ բնական է: Սակայն որչափ ալ օրինաւոր ու մեծ լինի այդ ազդեցութիւնը, ոչ երբեք պիտի դառնայ ինքնահաճոյ հրամայողական կամ բռնաւորական իշխանութիւն: Այս է ահա այն վտանգը՝ որոյ մէջ խիստ շատ անգամ կընկնին մարդիկ, թէպէտեւ խոհական ու խղճմտանգաւոր քրիստոնեաներն ալ միշտ կարողացեր են անոր դէմ կենալ:

Այս վարդապետութեան դէմ մէկ առարկութիւն մը միայն կարելի է ընել, որ է այս:

Սուրբն Պօղոս կ'պատուիրէ, կըսեն, Տիոտսի՝ որ պակասութիւնները շտկէ, եւ քաղաքներու մէջ քահանաներ դնէ (Ս. 5): Նմանապէս Տիմոթէոսին կա-

պօղորէ պատուիրել՝ որ ամեն մարդ ա-
նարատ լինի: « Զայս պատուիրեա զի ա-
նարատք իցեն (Ա. Տիմ. Ե, 7): Իրա-
ւունք կուտայ անոր քահանաները դա-
տելու, բաւական է որ արդարութեան
օրէնքները պահուին (Եփ. 19): Արդ-
ո՞չ ապաքէն կնշանակէ այս բանս՝ թէ
եպիսկոպոսը այնպիսի գերագոյն եւ
բացարձակ իշխանութիւն ունի՝ որոյ
առջեւ քահանայք եւ հաւատացեալք
անպատճառ պէտք է խոնարհեցնեն ի-
րենց խելքը եւ կամքը:

Անոր պատասխանը գիւրին է:
Նախ՝ յայտնի է որ եպիսկոպոսը իբ-
րեւ կառավարիչ եկեղեցոյ՝ պարտական
է յանդիմանութեան արժանի գործո-
ղութիւններն ու ա՛ն ձինքը դատաւար-
տելու. ապա թէ ոչ՝ ինքը անձամբ պար-
տական կլինի եղած անկարգութիւննե-
րուն. բայց կարելի է իրաւունք ունե-
նալ դատաւարտելի բանը դատաւար-

տելու՝ առանց անուր բացարձակ իշխա-
նութեան մը ահլը լինելու:
Երկրորդ՝ սուրբ Պօղոս երբոր կա-
տուիրէ Տիտոսի որ քաղաքներուն մէջ
երկցունք հաստատէ, վրայ կբերէ թէ
« Ի՛նչ կեբալով որ ես քեզի պատուիրած
եմ »: Ուրեմն ինքը այս միայն կապալդէ
որ նա՝ իբրեւ հիմնադիր՝ նայի որ իւ-
րաքանչիւր հիմնած եկեղեցիներուն քա-
հանաները ունենան իրեն պահանջած
կատարելութիւնները, զորս նորէն կը-
յիշէ, բայց բնաւ ամենեւին իրաւունք
չտար իրեն նշանակելու զանոնք ինքնա-
հաճոյ կամօք, բանի տեղ չգնելով ա-
ւանդութիւնը, եւ բռնաւորական իշ-
խանութեամբ: Վասն զի նաեւ սուրբն
Ղուկաս կը հասկցընէ մեզի՝ թէ « Իբրեւ
է առաքելոյ, եպիսկոպոսի եւ երկցու
իշխանութիւնը եկեղեցւոյ ընտրութեա-
նը հետ միտցած՝ երբոր կըսէ թէ Պօ-
ղոս եւ Բառնաբաս քահանաներ ընտրել

գուտային եկեղեցեաց մէջ (Գործ. ԺԳ, 22): Արդէն դիտուած բան է որ առաքելաբայն ընտրութեան նախագահ կլինէր, բայց ընտրութիւնը չէր ոչնչացներ: Այս ընտրութեան իրաւունքը, զոր հաւատացեալք կրնէին, անժխտելի բան է: Աղեքսանդրիոյ Ղփտիներուն եկեղեցական սահմանադրութիւնը կը վկայէ ասոր՝ նոյն իսկ երկրորդ դարուն մէջ *): Սուրբն Մատթայիս եւ անոր հետ Բարսաբա ամբողջ ժողովէն նշանակուած էին առաքելաբ լինելու Յուդայի տեղը: Սարկաւազները ընտրողը երոշտագէմի եկեղեցին էր (Գործ. 2, 5 եւ 6): Նաեւ այրին անգամ պէտք էր ընտրուէր (Ա Տիմ. Ե, 9): Եկեղեցւոյ մէջ կառավարութեան գլխաւոր կերպը ընտրութիւնն էր ամեն տեսակ պաշտօն-

(*) Զեպիսկոպոսն ամենայն ժողովուրդն ընտրեաց, Կանոն. Բ, 31,

ներու (Բ Կոր. Ը, 19): Այսպէս ահա ամենայն եկեղեցի ինքզինքը կկառավարէր՝ իւր եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը, եւ անով կարգարանար եպիսկոպոսին այս սահմանը որ հիմա գրեթէ բոլորովին մոռցուած է. «եպիսկոպոս լինելն է գլուխ լինել մէկ եկեղեցւոյ՝ որ իւր սեպհական կենօքը կապրի ի մեծի միութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ, *):

Բայ յայնմանէ, սուրբն Պօղոս Տիմոթէոսի պատուէրներ տուած ժամանակը որոշ կերպով կցուցնէ՝ թէ ինչ է պատուիրածը «Ջայս պատուիրեա՝: Իսկ արդ երբոր բացատրութիւնը կարգայ մէկը՝ գիւրաւ կտեսնէ որ խօսքը միայն այնպիսի պարտաւորութեանց վրայ է՝ որ արդէն հրամայուած են ի բնական օրինաց: Այսպիսի պատուէրներ տալու

(*) Պօտրի եպիսկոպոս Փէրիկէօ քաղաքի:

Համար Հարկ չէ որ մէկը օրէնդրական
բացարձակ իշխանութիւն ունենայ, վա-
սըն զի պարտաւոր խօսքը այստեղ աւելի
կհասկցուի իբրեւ քարոզութիւն կամ
խրատ. « Զայս պատուիրեսցիր եւ ու-
սուցիր »: ահա սրբոյն Պօղոսի նոյն խոսքերը,
« Զծերն մի պատուհասեսցես »
այլ աղայեսցիր իբրեւ զհայր, զերիտա-
սարգս իբրեւ զեղբարս, զպառաւունս
իբրեւ զմարս, զմանկամարդս իբրեւ ըզ-
քորս » (Ա Տիմ. ե, 1, 2): Շիտակն ը-
սեմք, միթէ այս եպիսկոպոսին բացար-
ձակ ինքնահաճոյ եւ անսահման իշխա-
նութիւն տալ է:

Ահրջապէս՝ երբոր քահանայի մը վը-
րայ ամբաստանութիւն լինի, ոչ ապա-
քէն բնական է որ նորա դատաստանին
գահագլուխ եպիսկոպոսը կլինի: Սուր-
բն Պօղոս իրաւունք չտար Տիմոթէո-
սին ինքնակամ դատաւարտելու այն
քահանաները՝ որ իրեն յանցաւոր կե-

րեւան. ընդ հակառակն պարտական է՝
կրսէ՝ անոնց դէմ յարախօսութիւն չըն-
դունելու « առանց երկու կամ երեք վը-
կայի » (առ. 15): Սրբոյն Պօղոսի խօսքը
ամբաստանութեան վրայ է, ոչ թէ դա-
տաստանի. դատաստանը ի նմին իսկ
Քրիստոս պահած է ոչ թէ եպիսկոպո-
սին, հապա եկեղեցւոյն, « Ասասցիր յե-
կեղեցւոյն »: Եպիսկոպոսը պիտի լինի ա-
ռաջին դատաւոր, բայց ոչ միմիայն դա-
տաւոր. դատաստանն ալ պիտի լինի
ըստ օրինաց, ոչ թէ ըստ քմաց եպիս-
կոպոսին:

Եպիսկոպոսական իշխանութիւնը քա-
հանայից եւ հաւատացելոց վրայ այս
կերպով որ հասկնամք՝ բոլորովին հա-
մաձայն կգտնեմք եպիսկոպոսներուն
տրուած գլխաւոր տիրոջին, որ է նո-
ցա առաքելոց յաջորդ լինելը: Վասն զի
առաքեալք յիրաւի յապարհաւ մար-
դիկ էին, այս ինքն ընտրուած իբրեւ

նուիրակ քրիստոնեաներ՝ որոց պաշտօնն էր երթալ քարոզել Քրիստոսի վարդապետութիւնը, շնորհքը տարածել, եւ սովորեցնել մարդկանց՝ թէ ինչպէս պէտք է պահեն նորա պատուիրանները *): Առաքեալներն էին նաեւ անկաշկաւ վկայք Քրիստոսի. բայց այդ յատկութիւնը հասարակ աշակերտներն ալ ունէին, եւ նոցա լոկ անձնական յատկութիւնն էր. ուստի չէր կրնար առաքելութեան սեպհական յատկութիւնը լինել: Առաքելութեան իսկութիւնը յայտն է՝ որ առաքեալը լինի գերագոյն վկայ Քրիստոսի ի պաշտօնէ, եւ ընտրեալ ամենայն աշակերտաց մէջէն՝ ոչ թէ իբրեւ օրինակ Աւետական ցեղին

(*) Առաքելոց ընտրութիւնը միշտ նոյն կերպով չէ եղած: Պէտք չէ մոռնալ սրբոյն Պօղոսի եւ սրբոյն Մատթիայ ընտրութիւններուն մասնաւոր պարագաները:

եւ հրէական քահանայութեան, այլ մանաւանդ նոյն իսկ տառուերկու ցեղից, այս ինքն ամբողջ ժողովրդեանն Աստուծոյ, որպէս զի անով բովանդակ եկեղեցին ներկայացընէ, եւ ի պաշտօնէ վկայութիւն տայ բոլոր եկեղեցւոյ մէջ Քրիստոսի վարդապետութեանը, շնորհացը եւ բարոյականին: Առաքեալները բոլոր եկեղեցին չէին, բայց գեկեղեցին պաշտօնական ու գերագոյն կերպով կեներկայացնէին: Վասն զի գերագոյն վկայք էին Քրիստոսի: Նոյնպիսի էին եւ նոյնպէս են նոցա յաջորդները, այս ինքն եպիսկոպոսները:

Վ. — Այժմ՝ որ տեսանք՝ թէ ինչ յարաբերութիւն ունի եպիսկոպոսը պապին հետ, եւ ինչ յարաբերութիւն ունի քահանայից եւ հասարակ հաւատացելոց հետ, իրին վերայ ամբողջ գաղափար մը ունենալու համար՝ հարկ է քննել նորա բուն իսկութիւնը:

Արդ այսու նկատմամբ՝ եպիսկոպոսը՝
 ինչպէս որ քսինք, եկեղեցւոյ ամենէն
 վեր ներկայացուցիչն է. վասն զի գե-
 րագոյն վկայ է Քրիստոսի: Եպիսկո-
 պոսին ամենէն կատարեալ սահմանը
 Քրիստոսի այն խօսքն է՝ զոր ասաց ա-
 ռաքելոց եւ որոց յաջորդն է եպիսկո-
 պոսը. « Գնացէք՝ աշակերտեցէք զամե-
 նայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յա-
 նուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ.
 ուսուցէք նոցա պահել զամենայն զոր
 ինչ պատուիրեցի ձեզ »: Այս խօսքէն
 կիմանամք որ երեք զօրութիւն կամ
 կարողութիւն ունի եպիսկոպոսը. կա-
 րողութիւն վարդապետական, աշակեր-
 տեցէ՛. կարողութիւն խորհրդակատա-
 րութեան, Վրդեցէ՛. կարողութիւն կա-
 ռավարչական, «-»-ցէ՛ նոցա պահել:

Հռովմէական եկեղեցին այս երեք
 տեսակ կարողութիւններուն մէկ մէկ

անուն դրած է. Վարդապետութիւն, պաշ-
 տօն եւ հրամանադատութիւն:

Արդէն տեսանք՝ թէ որքան չափա-
 զանց եւ որքան սուտ է ասոնց տուած
 բացատրութիւնը. թէ ինչպէս վար-
 դապետութեան անունով վկայութեան
 գաղափարին տեղը դատողութեան գա-
 ղափարը կդնէ. թէ ինչպէս կընծայէ
 եպիսկոպոսներուն, մանաւանդ Հռով-
 մայ եպիսկոպոսին, հաւատքը սահմա-
 նելու իրաւունքը՝ աւելի կամ պա-
 կաս հաւաքաբանական տրամախոհու-
 թեամբ, ոչ թէ պատմական ստուգու-
 թեամբ. թէ ինչպէս զանոնք մէկ մէկ
 անկախ դատաւորներ կընէ, ոչ թէ վը-
 կայք իրենց եկեղեցիներուն. թէ ինչ-
 պէս կքարոզէ՝ թէ հաւատքը եպիսկո-
 պոսներուն դատողութենէն կծնանի,
 ոչ թէ եպիսկոպոսաց դատողութիւնը
 հաւատքէն: Նոյնպէս մոլորական է
 նաեւ այն կերպը՝ որ կհասկընայ եպիս-

կոստոսին՝ կառավարչական կարողութիւնը, զոր կգարձընէ բաղարձակ հրամայական իշխանութիւն ի վերայ իւրդճի մօտաց մարդկան, Քրիստոս կպատուիրէ սովբեցընել մարդկանց՝ թէ ինչպէս պէտք է պահել իւր տուած պատուիրանները։ իսկ հռովմէական եկեղեցին կըսէ՝ թէ եպիսկոպոսները իրաւունք ունին իրենց ուղածին պէս օրէնքներ դնելու բարոյականի եւ բարեկարգութեան, եւ չտեսներ թէ որքան որ աւետարանին բարոյական օրէնքը պարզ՝ համառօտ եւ հոգւոց ուղղութեանը համար ազդու է, նոյնչափ ալ հռովմէական բարոյականին՝ մանաւանդ թէ բարեկարգութեան օրինաց գիրքը խառնափնդոր ու ծանրաբեռնած է, եւ մէկ խօսքով՝ աւելի վնասակար քան թէ օգտակար։

Նոյնպէս եւս եպիսկոպոսական պաշտօնը փոխանակ անուանելու գործադ-

ըութիւն խորհրդակատարական կարողութեան, դարձուցեր է ինքնիշխան կառավարութիւն։ Ասան զի այժմ՝ եպիսկոպոսները ոչ խորհուրդ կկատարեն, եւ ոչ իսկ Աստուծոյ խօսքը կքարոզեն, բաց ի ձեռնադրութենէ զոր կկատարեն տարին մէկ երկու անգամ։ միւս խորհրդոց կատարումը, նմանապէս քարողութիւնը, քահանայից կթողուն։ Մինչդեռ նոցա նախորդները, այս ինքնառքեալները սարկաւապներ կընարէին, որ իրենք ազատ մնան իրենց պաշտօնին նիւթական կտորներէն, եւ միայն անոր հոգեւոր մասին ուշ գնեն, մեր օրերուն՝ եպիսկոպոսները բոլոր հոգեւորական պաշտօնը մէկդի կգնեն, եւ իրենց կպահեն միայն կառավարչական եւ նիւթական աշխատանքը։

Ահա ճիշդ այսպէս կհասկընայ հռովմէական դպրոցը եպիսկոպոսական իշխանութիւնը։ Այս ալ աւելցընեմք՝

մեր խօսքը ամբողջացրնելու համար, որ հռովմէական դպրոցը այս իշխանութիւնը կհամարի իբրեւ ըստ ինքեան վիճակային կամ առաջնորդական իշխանութիւն, այս մտքով որ ինչպէս պապը իրաւունք ունի սովրեցնելու, եւ բոլոր եկեղեցին կառավարելու, նոյնպէս ալ եպիսկոպոսները պարտական են իրենց աշխատութիւնը ամփոփելու միայն իրենց սեպհական վիճակին վրայ:

Ամենեւին տարակոյս չկայ որ սուրբն Յովհան Ոսկեբերան ուրիշ կերպով կը մտածէր համարձակ՝ երբոր Անտիոքայ պատրիարքին սրբոյն Եւստաթէոսի վրայ խօսելով՝ կրսէ. « Եպիսկոպոսը աչք պիտի ունենայ ոչ միայն Աստուծոյ իրեն յանձնած եկեղեցւոյն վրայ, այլ եւ միւս ամենայն եկեղեցեաց վրայ. եւ ինչպէս որ աղօթքը կմատուցանէ առ Աստուած ոչ միայն իւր վիճակին համար, այլ եւ բոլոր աշխարհիս երեսը

տարածուած եկեղեցւոյ համար, նոյնպէս ալ իւր խնամքը՝ իւր եղբայրսիրութիւնը պիտի տարածէ եկեղեցւոյ վրայ ամեն տեղ, եւ անոր ամենայն հաւատացելոյը վրայ »: Սուրբն Գրիգոր Աստուածաբան նոյնպէս կհամարէր եպիսկոպոսութիւնը ընդհանրական իշխանութիւն, եւ ոչ թէ միայն վիճակային. վասն զի սրբոյն Բարսղի վրայ խօսելով կրսէ՝ թէ նա աշխարհիս ամենայն քրիստոնէից քարոզած էր, եւ բաւական չէր համարած իւր հսկողութիւնը եւ մտածութիւնը ամփոփել իւր վիճակին անձուկ սահմանին մէջ. այլ երկրէս վեր բարձրանալով՝ իւր հոգւոյն եւ սրտին աչքերը դարձուցեր էր այն ամենայն տեղերը՝ ուր տարածեց Քրիստոս իւր շնորհաց եւ վարդապետութեան լոյսը: — Այս տեսակ վկայութիւններ շատ կան բովանդակ եկեղեցական պատմութեան մէջ, եւս եւ ԹԲ

դարձն մէջ, յորում Կիլիկոմ տը Շամփօ, օրինակի համար, սեղանի մը համար պարզ հրաման տալու ատենը այս կերպով կ'սօսի հրամանագրին մէջ.
« Մեք Գուլիէլմօսը՝ ողորմութեամբն Աստուծոյ եպիսկոպոս Շալոնի, ընդհանուր ամենայն որդւոց սրբոյ եկեղեցւոյն Աստուծոյ »:

Արդէն բացատրեցինք՝ առաքելոց խօսքերուն նայելով՝ թէ եպիսկոպոսներուն առաջնորդական կարողութիւնը ի՞նչ բանի վրայ էր: Այն բացատրութիւնը ամենայն կերպով կ'հաստատուի Երուսաղէմի Ժողովոյն սահմանադրութեամբը. որովհետեւ այն Ժողովոյն մէջ վարդապետական՝ բարոյական եւ կանոնական վճիռները դրուեցան ու հրատարակուեցան ի դիմաց նոյն իսկ առաքելոց, եւ այն վճիռները ոչ միայն ամենեւին ինքնիշխանական ձեւ մը չունէին, այլ եւ այսպիսի յաւելուածով

մը յուղարկուեցան Անտիոքայ քրիստոնէից. « Ասոնք որ պահէք՝ լաւ կրնէք »: Նոցա վարդապետական կարողութեանը գալով, արդէն ցուցուցինք՝ հաւատոյ գաղափարը բացատրելու ժամանակ՝ թէ ինչպէս արմատական դանադանութիւն կայ ընդ մէջ հաւատոյ եւ բացատրութեան հաւատոյ. ընդ մէջ հաւատոյ՝ որ ըստ ինքեան աւանդ է միայն, եւ այս պատճառաւ կրնայ ստուգուիլ միայն. եւ ընդ մէջ բացատրութեանց հաւատոյ, որ են առաւել կամ նուաղ ուսումնական մեկնաբանութիւնք, եւ այս պատճառաւ դատողութենէ առաջ կուգան: Եպիսկոպոսներու դատողութիւնը հաւատոյ բացատրութեան մէջ անշուշտ արժանի է մեծարանաց, մանաւանդ որ եպիսկոպոսները ի պաշտօնէ պարտական են հսկելու եկեղեցւոյ վերաբերեալ ամեն բաներու վրայ. բայց այս դատողութիւնը

չկրնար արգելել՝ ոչ քահանայից եւ
 ոչ հաւատացելոց դատողութիւնը, որք
 բանական քրիստոնեայք լինելով՝ իրա-
 ւունք ունին տրամաբանելու, եւ իրենց
 դաւանութիւնը բացատրելու: Եւ յի-
 րաւի միթէ չեմք տեսներ թէ նախնի
 եկեղեցեաց մէջ ինչպէս սոսկական հա-
 ւատացեալք կիսօսին ու կբացատրեն
 քրիստոնէական վարդապետութիւնը
 նաեւ առաքելոց առջեւը: Միթէ սուրբն
 Պօղոս չճանչնար այս իրաւունքը՝ թէ
 առ Կորնթացիս գրած թղթոյն մէջ (Ա.
 Կոր. ԺԲ, 28-31), եւ թէ առ Եփե-
 սացիս գրածին մէջ (Դ, 11): Այս տար-
 քերութիւնս միայն կայ որ հասարակ հա-
 ւատացեալք իրենց բացառութիւնը կըր-
 նան զօրեղացընել միայն իրենց գիտու-
 թեան ուժովը, մինչդեռ եպիսկոպոսը
 բաց ի գիտութենէն զոր կրնայ ունե-
 նալ՝ կիսօսի իսպաշտօնէ իբրեւ նախա-
 դահ եւ վերատեսուչ իւր եկեղեցւոյն:

Էւ ահա այս մտքով է որ կկոչուի դա-
 տաւոր հաւատոյ:

Հաւատքը այնպիսի վարդապետու-
 թիւն մի է՝ որ պատմական կարգով
 կստուգուի, եւ ստուգուելէն վերջը
 վկայութեամբ կհաստատուի. ուրեմն
 եպիսկոպոսները նոյն իսկ պատճառաւ՝
 որ անոր պահապանն են՝ կրնան միայն
 անոր վկաները լինել, եւ իրօք ալ վկայ
 են երեք կերպով. իբրեւ հաւատա-
 ցեալք, իբրեւ քահանայք եւ իբրեւ ե-
 պիսկոպոսուհիք. եւ ասով է որ գերա-
 գոյն վկայք կհամարուին. բայց յայտ-
 նեալ ճշմարտութեան վկաները լինե-
 լով անգամ՝ ուրիշ բան չեն կրնար լի-
 նել եթէ ոչ լոկ վկայք:

Եպիսկոպոսական իշխանութեան այս
 գաղափարը, այս ինքն թէ եպիսկոպոսն
 է վկայ Քրիստոսի վարդապետութեանը,
 հիմնական կարեւորութիւն ունի, եւ
 այս բանս մոռնալուն պատճառաւ է

որ հռովմէական եկեղեցին ընկած է
այնպիսի մոլորութեանց մէջ՝ որ հեռ-
զհեռ տարին ձգեցին զինքը հերետի-
կոսութեան ու հերձուածի մէջ:

Երբոր սկսուեցաւ ըսել արեւմուտ-
քին մէջ՝ թէ այն անսխալականութիւ-
նը զոր Քրիստոս իւր եկեղեցւոյն խոս-
տացած է՝ ուսուցիչ եկեղեցւոյն վրայ
է, այս ինքն պապին ու եպիսկոպոսաց
համաձայնութեանը վրայ, տակաւին
այնպէս կհասկըցուէր՝ թէ եպիսկո-
պոսները պարտական էին իրարու հետ
միաբան լինել՝ ոչ միայն իբրեւ առան-
ձին վարդապետներ՝ իրենց անձնական
կարծիքներովը հաւատոյ նիւթերը դա-
տող, հապա իբրեւ եպիսկոպոսունք,
այս ինքն իբրեւ իրենց իւրաքանչիւր ե-
կեղեցեաց հաւատքին պաշտօնական
վիաներ: Այնպէս կհասկըցուէր՝ թէ
իւրաքանչիւր եպիսկոպոս պարտական
է թէ ժողովոյ մէջ եւ թէ դուրսը

պաշտօնական կերպով՝ հաստատել՝ իւր
եկեղեցւոյն մէջ պահուած դիւաններ-
բուն եւ պատմութեանը նայելով՝ թէ
որ բանը հաւատացուած է ամեն ժա-
մանակ այն եկեղեցւոյն ամենայն ան-
դամներէն իբրեւ յԱստուածային յայտ-
նութենէ առեալ, եւ ոչ թէ միայն իբ-
րեւ պարզ կարծիք, կամ իբրեւ պար-
զապէս ուսումնական ճշմարտութիւն:
Այնպէս կհասկըցուէր՝ թէ երբոր ընդ-
հանրական եկեղեցւոյ բոլոր եպիսկո-
պոսները միաբան էին յայտմ մասին՝
պատմական վկայութեանց նայելով, եւ
կվկայէին թէ այս ինչ ճշմարտութիւնը
իբրեւ հաւատոյ մասն ճանչցուած է
ամեն տեղ, ամեն ժամանակ եւ ամե-
նէն, ինչպէս որ կըսէ սուրբն Վինկեն-
տիոս Լիւրենացին, այն ատեն այն վկա-
յութիւնը իրօք մասն էր հաւատոյ՝ իբ-
րեւ ընդհանրական եկեղեցիէն ընդու-
նուած: Այս վարդապետութեան նայե-

լով՝ յայտնի բան է որ անսխալականութիւնը հաստատուած է ամենայն մասնաւոր եկեղեցեաց, այս ինքն բովանդակ եկեղեցւոյ միաձայնութեանը վրայ, եւ այն ատեն միայն կարելի է ամփոփել զայն ամենայն եպիսկոպոսաց միաձայնութեան վրայ՝ երբոր եպիսկոպոսները իրենց եկեղեցիներուն նուիրակներն են, եւ ոչ թէ նոյն եկեղեցեաց ինքնիշխան տէրերը. պատմական նիւթոյ մը վրայ տեղեկութիւն տուող են, եւ ոչ թէ հաւատացելոց դաւանանքին վրայ ինքնահաճոյ ճառատողներ. իրենց եկեղեցիներուն անցեալ եւ ներկայ հաւատքին վկաներն են, եւ ոչ թէ իրենց յատուկ կարծիքները սովորեցընող վարդապետներ. մէկ խօսքով՝ աւանդապահք են ի Քրիստոսէ յայտնեալ վարդապետութեան, եւ ոչ թէ այն աւանդութիւնը ըստ քմաց իրենց շահուն բանեցընողներ, եւ աներկիւղ վստա-

հութեամբ անոր վրայ բաներ աւելցընողներ՝ իրենց գաղափարաց գրութեանը համեմատ. զի իրենց մայրամբան խոյց եպիսկոպոսութեան այս գաղափարը ուրիշ շատ գաղափարներու պէտ ալլանիտեցաւ հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ, եւ անոր հետ այլալեցաւ նաեւ անսխալականութեան գաղափարը. Սկսան քարոզել թէ եպիսկոպոսաց եւ պապին հաւատոյ մասանց վրայ ըրած որ եւ իցէ դատողութիւնը անսխալական է բացարձակապէս, առանց ամենեւին ուշ դրուելու քահանայից եւ հաւատացելոց անցեալ եւ ներկայ դաւանութեանցը. Այ վատիկանու ժողովակին մէջ եւ ոչ յետոյ հռովմէական եպիսկոպոսները ամենեւին չարժեքան իրենց եկեղեցիներուն անցեալ եւ ներկայ դաւանութեանը վկաներ. ոչ ոք հարցմունք չբրաւ նոյն իբրեւ այնպիսի վկայից եւ ոչ մէկ տեղ

մը այսու մնօք Վիայու թիւն տունն
 նոքա անդադար իրենց կսլմանէ՝ իրենց
 անձնական կարծիքովը՝ իրենց մտա-
 ծութեամբը շարժեցան, եւ ոչ թէ ի-
 րենց եկեղեցեաց դաւանանքովը՝ թէ
 ժողովոյն մէջ եւ թէ ժողովէն յետոյ՝
 իրենց գրած հաւանութեան թղթե-
 րուն մէջ։ Փոյթերնին չէր ամենեւին
 որ հաւատարիմ արձագանք լինին ի-
 րենց վիճակի ժողովրդոց հաստատուն
 դաւանութեանը։ ուստի միայն իրենց
 անձնական օգուտը մտածեցին՝ մոռ-
 նալով որ ոչ թէ պաշտօնը մանաւանդ
 եպիսկոպոսական պաշտօնը պիտի գո-
 հուի անձին, հապա անձը պիտի գո-
 հուի պաշտօնին։ Նոքա կնդովեն զաշ-
 խարհ, եւ սակայն աշխարհի սովորու-
 թեան հետեւելով՝ իրենք իբրեւ անա-
 րատ մարդիկ՝ օգուտը առաքինութե-
 նէն վեր դրին, եւ աթոռոյն եկամուտ-
 ները պաշտօնին պարտականութենէն

վեր։ Ամենքեան զանձանց խնդրեալ
 եւ ոչ զԲրիստոսի Յիսուսին
 Կորեթի չէր ասկից աւելի կատարեալ
 կերպով հեռանալ բաժնուիլ՝ ոչ միայն
 արեւելեան եկեղեցեաց, այլ եւ արեւ-
 մտեան եկեղեցեաց կաթողիկէ վար-
 դապետութենէն, որ հաստատուն պա-
 հուած էր առաջին ութը դարերուն
 մէջ։ Բայց ի՞նչ վատը կեցաւ արդեօք
 արեւմուտքը այսպիսի նոր վարդապե-
 տութիւն հնարելով։ Նուրմայ ազդե-
 ցութեանը տակ, Թող քիչ մը միայն
 մտածէ այն ողորակ Վիճակը՝ յորում
 մնացած է տառը դար հոռովմեականու-
 թեան հետեւելէն ետքը՝ թէ կրօնա-
 կան թէ քաղաքական եւ թէ ընկերա-
 կան հանգամանաց կողմանէ, Ազատու-
 թեան վրայ այնպիսի գոգոզութեամբ
 մը կխօսի որ կարծես թէ ունի զայն
 Բոլէ, ոչ ապաքէն պէտք էր նախօրէ-
 տի ընտանեացութեան եւ գերութեան վր-

բայ՝ եթէ անկողմնասէր՝ աչքով նայէր
 Հռովմէական եկեղեցւոյ ոչ միայն այժ-
 մու վիճակին, այլ քրտածն ի նոր
 նոյն իսկ ակրածնոյ վրայ։ Արդ՝ մինչդեռ
 Հռովմէական եկեղեցին այս պատկան
 անսխալականութեան եւ ամենակարգ-
 դութեան նուազագոյն չլիք վարդապե-
 տութիւնները կրնէ՝ ահաւասիկ արե-
 ւելեան եկեղեցին՝ այն եկեղեցին որ դե-
 րիւ եւ ծառայ կկարծուի՝ եւ իրօք հա-
 զարանգամ աւելի ազատ է՝ քան թէ
 Հռովմէական եկեղեցին, նաեւ այսօր-
 ուան օրս կսովրեցընէ այն վարդապե-
 տութիւնը՝ զոր արեւմտեան հարքն
 մեր կգաւանէին։ Հռովմէականութեան
 ծագմանէն առաջ յազարաց չի մայ
 «Այս երեք խօսքերուն մէջ (վարդա-
 պետութիւն, պաշտօն, հրամանադրութիւն)
 միայն մէկը, այս ինքնպաշտօնը՝ իրա-
 ւացի է։ Եթէ անով հասկըցուի ծառ-
 անութիւն, միւս երկուքը՝ հակառակ են

աւետարանին։ Վարդապետու-
 թիւնը սովրեցընողը՝ Քրիստոս է։ Նա
 միայն է անոր տէրը, վասն զի ճշմար-
 տութիւն ինքն է միայն։ Կհրամայէ
 իւր առաքելոյ՝ որ իւր վարդապետու-
 թիւնը ամենայն ազգաց մէջ տարա-
 ծեն առաջին պարտք։ Կհրամայէ ա-
 նոնց որ ժողովուրդները քրիստոնէական
 վարուց վարժեցընեն՝ մկրտութեամբ
 երկրորդ պարտք։ Կհրամայէ որ իւր
 պատուիրանները սովրեցընեն՝ երրորդ
 պարտք։ Ուրեմն Քրիստոսի խօսքերուն
 մէջ երեք տեսակ պարտք կայ դուած
 առաքելոյ եւ նոցա յաջորդացը վրայ։
 Իսկ իրաւունք ամենեւին չեմ տեսներ։
 Հապա վարդապետութիւն, այն նոցա
 բանը չէ։ Հապա պատուիրաններ՝ նոցա
 բանը չէ։ Հապա խորհուրդներ՝ նոյն
 պէս նոցա բանը չէ։ Աստուծոյ ամենա
 Աստուծոյ կվերաբերին՝ զի ոչ իրաւունք
 ունի ասոնց դպչելու, ոչ առաքելալը

ոչ մարդարեք, ոչ հրեշտակք։ Առա-
քեալ այս ինքն յո՞ղալիք։ մարդկանց
պարտքը՝ զիրենք յուզարկող տիրոջը
վարդապետութիւնը քարոզել է։ արդ-
այս վարդապետութիւնը ո՞ր կգտնուի
եպիսկոպոսաց գլխոյն մէջ արդեօք։ ա-
մենեւ ինչ ոչ։ հապա ո՞ւր։ առաքելական
քերանացի կամ գրաւոր քարոզութեա-
նը մէջ։ եւ այս քարոզութիւնը ո՞ր
կգտնուի։ այն ամենայն եկեղեցեաց
անդոփոխ եւ միաբանական ձայնին մէջ
որք յառաքելոց աւետարանեցան։ եւ
Աստուածային խօսքը պահեցին՝ առանց
վրան բան աւելցնելու։ եւ առանց վը-
րայէն բան մը պակսեցնելու։ Այս
յոտակ աղբււրէն պէտք է ըմպել։ ե-
պիսկոպոսաց պարտքն է անկից չբաժ-
նուիլ։ վասն զի միայն ասով կրնան
յայտնեալ ճշմարտութիւնը ճանչնալ
եւ յստակ կերպով քարոզել։ Ուրեմն
եպիսկոպոսաց իրաւունքները երկու

պարտականութիւն վրառնան, որ են
պարտք ճշմարտութիւնը սովորեցնելու
այս ինքն հաւատարմութեամբ վկայե-
լու թէ այս վարդապետութիւնը ըն-
դունում եւ եկեղեցւոյ ձեռքովը ա-
ւանդում է վկայելու իւրաքանչիւրը
իրենց եկեղեցւոյն կողմանէ՝ թէ այս
ինչ բանը իսկզբանէ հետէ միշտ այս-
պէս հաւատացում է։ պարտք խոր-
հուրդները մատակարարելու եկեղեցւոյ
մէջ ամեն թաւանակի պահում վա-
նոնները պահելով։ պարտք աստուա-
ծային պատուիրանները պահելու ինչ
կերպով որ եկեղեցին զանոնք ընդու-
նեւ ու աւանդեր է։ *

Ապա ուրեմն այժմու հռովմէակա-
նութիւնը նախնական եւ ճշմարիտ կա-
թոլիկէ եկեղեցւոյն զաւանու թենէն

(*) Պապական անխալոթիւն եւն, էջ 47 —
53. Փարիզ, 1870:

բոլորովին տարբեր բան է։ Միայն կրօնամուլ մարդիկ չեն հաւանիր այս բանին։ սորա իրենց գրութենէն զատ ուրիշ գիտութիւն չաեսնելով՝ օրինաւոր վիճաբանութեան տեղ թանձր նախատինքներ կբանեցնեն։ նմանապէս տրգէտները՝ որ ամենեւին չեն մտածեր՝ թէ կարելի է զիրենք խաբել՝ երբոր կերոն վառել կուտան իրենց։ եւս եւ անտարբերեայ մարդիկ՝ որք պաշտօնական հռովմէականութեան մէջ ծնած եւ սնած լինելով՝ չեն կարծեր թէ աստուած պաշտութիւնը այնպիսի բան է՝ որ կարժէ աշխատել զայն պահելու կամ փոխելու համար։

Ապա ուրեմն մենք որ կհաւատամք կաթողիկէ հաւատոյն ճշմարտութեանը՝ եւ կուզեմք ինչպէս ատենով՝ նոյնպէս եւ այսօր անոր հետեւիլ, համաձայնեցնելով զայն գիտութեան եւ խոհական աղատութեան հետ մենք պաշտ-

պան կենամք աստուածաշնորհութեան ընդդէմ՝ երրակի փաղանգաց կրօնամուլից, տգիտաց եւ վատ անտարբերեայց։ Ամեն բանէ աւելի չմոռնամք երբէք՝ թէ տեսականապէս եւ ոչ գործնականապէս սիրելը զաստուածաշնորհութիւն, զգիտութիւն եւ զաղատութիւն՝ զանոնք սիրել չէ, հապա դաւաճանել է։ իսկ սրբութեամբ պաշտպան կենալը սրբազան բաներուն այն է գլխաւորապէս՝ որ մարդ պաշտպան կենայ անոնց անկեղծութեամբ եւ քաջութեամբ։ Ուր որ իւր անձնական հանգստութիւնը աւելի վեր կդնէ՝ քան թէ ճշմարտութեան պաշտպանութիւնը, աչ թէ պաշակերտ է ֆրիտոսի, հապա անձնասէր է, անձնապաշտ է, կարող է ինքզինքը յայտն մտնիլ խաբել, բայց չկրնար ծածկուիլ յաչացնորա՝ որ քննէ գտնարս եւ գերիկամանաւ։ Եւ որդեակ վիանփոյթ աւանք զխրատու Տեառն զի

Պատասխան.

1. Քրիստոս կրօնէ՛ թէ՛ Գալիլեանն
 ու փարիսեցիները կուգեն որ մարդիկ
 չաբբէ՛ այս ինքն վարդապետ անուանեն
 զիրենք. բայց դուք վարդապետ մի կոչուիք՝
 վասն զի ձեր վարդապետը մի
 միայն է, եւ դուք ամենքդ իրարու եղբայր
 էք. Լայն անունն ալ մի տաք մէկսն
 աշխարհիս երեսը, վասն զի դուք մի
 միայն Հայր ունիք՝ որ երկինքն է. Զձեզ
 ալ վարդապետ թող չանուանեն. վասն
 զի ձեր վարդապետը մի միայն է, այս
 ինքն Քրիստոս. Զեր մէջէն ամենէն
 մեծը ձեր ծառան պիտի լինի (Մատթ. ԻԳ,
 7—11). . . Զանադան ազգաց թաղաւորները
 կտիրեն նոցա վրայ, եւ նոցա վրայ
 իշխանութիւն ունեցողները բարերար
 կկոչուին. ձեր մէջը այնպէս պիտի չլինի.
 Հապա մէջերէդ ամենէն մեծը պիտի
 լինի ամենէն փոքր, եւ կառավարողը
 պիտի լինի ծառայողին

պէս. Վասն զի մըր աւելի մեծ է. իւր
 տեղը բազմողը թէ՛ ծառայողը, ոչ ապա
 քէն բազմողը. իսկ արդ ես ձեր մէջը
 ծառայողի պէս եմ. (Դուկ. ԺԲ, 25—28).
 եւ ուրիշ տեղ Քրիստոս տեսնելով
 որ Զաւար բառը բաւական չբացատրե-
 ր իւր միտքը՝ ըսաւ. «այսուհետեւ
 տեւ ծառայ չեմ անուաներ զձեզ, վասն
 զի ծառան չգիտնար թէ ինչ է իւր
 տիրոջը ըրածը. հապա զձեզ իմ բարեկա-
 մներս անուանեցի» (Յովհ. ԺԵ, 15).
 Արդ եթէ կրօնական գործոց մէջ
 մենք Քրիստոսի ծառաներն անգամ չենք,
 հապա բարեկամներն ենք, ո՞վ կհամար-
 ձակի ըսել թէ նոյն գործոց մէջ
 կրնամք առանց զմեզ բոլորովն նուա-
 ստացնելու մարդկանց ծառայ լի-
 նել:

Կրսէ Պօղոս առաքեալը. Զեմք ուզե-
 ր տիրել ձեր հաւատքին վրայ. (Բ. Կոր. Ա,
 23):

« Եղբարք, կգրէս առ ընն Յակոբոս, զգուշացէք վարդապետ լինելու ցանկութենէն. գիտցէք որ ծանր դատաստանի տակ կընկնիք » (Յակոբ. Գ., 1):

« Եւ սուրբն Պետրոս եկեղեցւոյ մէջէն դուրս հանելով ու մերժելով բռնութիւնը եւ զոշարդութիւնը, վրայ կը բերէ: « մի տիրապետէք Աստուծոյ ժառանգութեանը վրայ, այլ սիրով որինակ եղէք հօտին, որպէս զի երբոր երեւնայ հովուապետը (Քրիստոս ոչ թէ պապը), ընդունիք փառաց անթառամ պապը »: (Ս. Պետր. Ե, 2—4):

Այս ուրեմն Քրիստոսի եկեղեցւոյն մէջ ոչ տէրեր կան եւ ոչ ծառաներ, ոչ հայրեր եւ ոչ որդիք, այլ միայն բարեկամներ ու եղբայրներ. վասն զի անոր մէջ գրուած իշխանութիւնը ոչ թէ տիրապետութիւն է, եւս առաւել ոչ բռնապետութիւն, այլ պարզ ճառագործութիւն:

Սրդ Քրիստոսի եւ առաքելոց այս վարդապետութիւնը մէջ ապաքէն դէմ ընդդէմ հակառակ է այժմու հռովմէական վարդապետութեան. եւ մի թէ հռովմէականութեան մէջ պապը չէ հօտապետ, մինչդեռ Քրիստոնէութեան մէջ հօտապետը միայն Քրիստոս է:

2. Հոգին ամեն բան կ'ընէ, նաեւ Աստուծոյ խորին խորհուրդները, կըսէ սուրբն Պօղոս. « Աստուծոյ հոգւոյն գործերը հոգեւորապէս կ'ընենք: Հոգեւոր մարդը զառաքստան կկորէ ամեն բանի վրայ »: Աստուած հոգի է, եւ ուր որ Աստուծոյ հոգին կայ, հոն է ազատութիւնը:

Այս է ահա ճշմարտապէս քրիստոնէական եւ ընդհանրական ազատականութիւնը. Սրդ այս ազատամտութիւնը ոչ ապաքէն խաբէութիւն է հռովմէականութեան մէջ. վասն զի հռովմէականութեան մէջ ինչ կերպով կ'ընեն

Աստուծոյ հոգւոյն գործերը միթէ
հոգեւորապէս ոչ այլ պապականո-
րէն: Հռովմայեցւոց համար մի միայն
հոգեւոր մարդ կայ եւ այն է պապը:
Աստուած հոգի է իրենք ալ կիսատո-
վանին. բայց այս պայմանաւ՝ որ պապին
մէջ այն հոգին սրիտի յինի իսկ սր-
պէն գուրս Աստուծոյ հոգին չկայ, եւ
երբոր կըսէ սուրբն Պօղոս՝ թէ հոգին
ամեն բան կըննէ, հասկնալու է թէ
հոգին պապն է կըսեն հռովմէականք-
վասն զի միայն պապը իրաւունք ունի
ամեն բան քննելու: Իսկ ազատութիւն
ըսածդ այն ատեն միայն կճանչնան
երբոր կոյր ու կրաւորական հնազան-
դութիւն է պապին: Ասկից կհետեւի՝
թէ հռովմէականութեան մէջ մի միայն
իշխանութիւն՝ պապին բացարձակ կամ-
քըն է՝ ինչպիսի կամք ալ յինի այն
մինչեւ եւ ըստ սրբոյն Պօղոսի՝ կրօնական
իշխանութիւննոյն իսկ Աստուծոյ կամ-

քըն է՝ յայտնեալ ի ձեռն Քրիստոսի
միակ գլխոյն եկեղեցւոյ:
3. Ըստ Թովմայի Ագուլնացոյ՝ օրէն-
քը ամեն բանէ առաջ բանականութեան
թեան թելադրութիւնն է. «կարգումն
ուղիղ բանի առ բարին հասարակաց»:
Հռովմէականութեան մէջ՝ անոր հա-
կառակ՝ բանականութիւնը ոչինչ է:
մի միայն բանը օրէնսդրին՝ այս ինքն
պապին կամքն է. հասարակաց բար-
ւոյն համար ալ մտածել չկայ, այլ մի-
այն պապին ու նորա պալատին օգու-
տը կմտածուի:
4. Մարդկային բնութեանը նոյեղով,
եւս եւ ըստ աւետարանին, հպատակ-
ները իրենց հպատակ լինելուն պատ-
ճառաւ՝ իրենց մարդկութենէ զուրս
չեն ելներ, հետեւաբար ոչ իրենց խել-
քէն կհրաժարուին, ոչ իրենց իղձմը-
տանքէն, ոչ ազատութենէն եւ ոչ պա-
տախտանաւորութենէն. եւ Աստուծոյ

որ Աստուծո՞ւ է՛ն կյարգէ՛ն այս խելքը, այս խղճմտանքը, այս աղափռութիւնը, այս պտտասխանատուութիւնը, ինքն իսկ լինելով բան կամ խմայականութիւն, չկամենար բանականութենէ ետ կենալ:

Հռովմէականութեան մէջ ընդհակառակն այժմու հպատակները լոկ-վը-րաւորական մեքենաներ են: Բաւական է որ պապը կոճակը հրէ միայն, իսկոյն հաւատոյ ներգործութիւն մը կժագի նոցա մտքին մէջ, եւ հպատակութեան ներգործութիւն մը նոցա կամքին մէջ: ապա թէ ոչ՝ իսկոյն անկարգութիւն կպատահի, եւ ամեն բան կկորսուի: Ի՞նչ բանի կուգար պապը, կըսեն հր-ռովմէականք, եթէ լինէր եկեղեցւոյ ծառայն. ո՞չ ապաքէն կաթոլիկութիւնը կկործանէր, եւ այն եկեղեցին որուն խոստացեր է Քրիստոս իւր օգնականութիւնը՝ անշուշտ կխանգարէր Աստու-

ծոյ գործը, եթէ պապը չկառավարէր զայն ըստ իւր հաճոյիցը:

5. Ճշմարիտ կաթոլիկէ հաւատոյ մէջ ամեն մարդ օրինաց միայն կհնազանդի, եւ ինքն իսկ պապը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ օրինաց առաջին պահագա-նը. իսկ հռովմէականութեան մէջ օրէնքին խօսքը անգամ չլինի. ամեն խօսք պապին վրան է. վայ այն մարդուն՝ որ օրինաց հաւատարիմ մնալու համար չհնազանդիր պապին:

6. Հռովմէականաց կարծիքովը՝ թէ եպիսկոպոսաց եւ թէ պապին ինքնա-հաճոյ գործողութեանցը գէ՛մ բողոքելը Եղեղեան լինել է, եւ հետեւաբար ոչ եւս կաթոլիկ կամ ուղղափառ: Բայց միթէ սուրբն Պօղոս չբողոքեց սրբոյն Պետրոսի գէ՛մ: Վեցերորդ տիեզերական ժողովը, որ նշուեց զՆորիս հերետիկոս պապը, միթէ չբողոքեց ա-նոր գէ՛մ: Բեռնարդոս, որ պապական

պտղատիւն անկարգութիւնները նշաւա-
կեց, միթէ բողոք չէ՞ր բռնածք: Այն ա-
մենայն ժողովները՝ որ զպապերը իրենց
աթոռէն ձգեցին՝ ոչ ապաքէն բողո-
քած եղան անոնց դէմ: Ահա քեզի բո-
ղոքականներ. եւ այն հին կամ վաղեմի
կաթողիկները՝ որոց հռովմէականք ա-
նոր համար բողոքական անունը կոտան
որ հռովմէական անոր հերետիկոսութեանց
դէմ՝ իբրողքեն այնչափ վատ
ընկերութեան մէջ չեն գտնուիր:

Ջարմանալի բան, Հռովմէականք որ
գանգատ կընեն բողոքականաց դէմ՝
թէ ինչո՞ւ ազատ դատողութեան կղի-
մեն հաւատոյ նիւթերուն մէջ, չեն
տեսներ որ իրենց ըրածն ալ նոյն բանն
է. թէ այն մեկնութիւնը զոր կոտան
իրենք սուրբ գրոյ, մանաւանդ այն վը-
կայութիւններուն՝ որոց մէջ խօսքը սրբ-
բոյն Պետրոսի վրայ է, երեւակայեալ
մեկնութիւն մի է՝ բացարձակապէս

հակառակ նախնի ութ պարոնց ամե-
նայն հայրապետաց փոռած մեկնու-
թեանը. եւ թէ հաւատացելոց քահա-
նայից, եպիսկոպոսաց վրայ իշխել ու-
զելով՝ իտիրապետեն հաւատոյ վրայ,
կըռնանան մարդկանց խղճմանքին վը-
րայ. Քրիստոսի ազատած հոգիներուն
հետ այնպէս կվարդեն ինչպէ՞ս որ հե-
թանոս կայսերը կվարդեն իրենց հը-
պատակներուն անարգեալ մարմնոցը
հետ:

Աւրեմն իշխանութիւնը հռովմէական
եկեղեցւոյ մէջ սրտի իշխանութիւն է,
խոնգարուած իշխանութիւն է, որով-
հետեւ բացարձակ իտիրապետութիւն
դարձեր է. մեծաւորաց ինքնահաճոյ
կամքը սրբազան բանի տեղ կընէ, եւ
հպատակաց խելքը, խղճմանքը, ազա-
տութիւնը, պատասխանատուութիւնը
տակն ու վրայ կընէ. մէկ խօսքով՝ փո-
խանակ այնպէս ընելու որ մեծաւոր-

սովրեցողցէք անոնց որ պահեն ինչ որ
պատուիրեր եմ՝ ձեզի։ Առէք ըզ-
հոգին սուրբ որոնց որ մեղքերը թո-
ղուք՝ թողեալ լինի նոցա, եւ որոնց
մեղքերը որ բռնէք կամ արգելէք,
արգելուած լինի։

Այս խօսքերը պարզ ու յստակ են։
Ասոնք կրօնական մեղի նախ՝ թէ՛ Քրի-
ստոսի տուած իշխանութիւնը ոչ թէ
միայն Պետրոսի տրուեցաւ, այլ ամե-
նայն առաքելոց միանգամայն՝ առանց
Պետրոսը զատելու, եւս առաւել առանց
Հռովմայ ապագայ եպիսկոպոսը որոշե-
լու (որովհետեւ սուրբն Պետրոս ոչ եր-
բէք եղած էր Եպիսկոպոս հռովմայ)։ Աս-
կից կհետեւի որ այդ վկայութեան մէջ
խօսք մը չկայ՝ որոյ զօրութեամբը Պե-
րոս դրուած լինի պապի գլուխ եկեղե-
ցոյ, եւս առաւել բացարձակ եւ գե-
րագոյն գլուխ, եւ եթէ սուրբն Պետրոս
իշխանութիւն ունի կապելու եւ արձա-

կելու, միւս առաքելներէն ամենեւին
աւելի չէ ունեցած իշխանութիւնը, այլ
բոլորովին մի եւ նոյն։
Այդ վկայութեան մէջ կբացատրէ
Քրիստոս իւր առաքելոց տուած իշխա-
նութեան իսկութիւնն՝ ուստի արած ու-
թիւնը, ըսելով թէ՛ «ամենայն իշխա-
նութիւն տրուած է ինձի երկինքն ու
երկրիս վրայ», վրայ չբերեր թէ՛ «ուստի
ես ալ ձեզի կուտամ այս ամենակարո-
ղութիւնը», այլ բաւական կհամարի
ըսել. «զօրութեամբ այս իշխանութեան
որ տրուած է ինձի երկինքն ու երկրիս
վրայ՝ գնացէք պատհել, աշակերտե-
ցէք, մկրտեցէք, իմ պատուէրներս
պահել սովրեցողցէք»։ Տարակոյս չկայ
որ ասով երեք տեսակ կարողութիւն
կուտայ նոցա, եւ այն որոշ եւ յստակ
կերպով մէկը՝ մարդկանց սովրեցընել
իւր սովրեցողցած վարդապետութիւնը՝
միւսը՝ մատակարարել նոցա իւր սահ-

մանած խորհուրդները՝ եւ երրորդը՝
 սովորեցնել նոցա պահել իւր գրած
 պատուիրանները։ Եւ իսկ այն կապելու եւ արձակելու իշ-
 խանութիւնը՝ զոր խոստացաւ Պետրոս
 սիւ կրայատրէ նա աշխտեղ՝ նոյնը ա-
 մենուն տուած ժամանակը։ Եւ յայտ-
 նապէս կիմացընէ՝ թէ խօսքը արձակե-
 լու կամ չարձակելու մեղաց լրայ է։
 Ուրեմն այն նշանաւոր զոր Յիսկիմիս
 քը կնշանակէ պարզապէս՝ զոր ինչ մե-
 զըս միանգամ։ Ինչ մեղք որ դուք թո-
 զուք՝ այս ինչ եւ այս պայմաններով։
 Եթէ զոր Յիսկիմիս խօսքը պէտք չլինէր
 բացատրել աւետարանին ուրիշ անոր
 նման խօսքերովը։ Եթէ պէտք չլինէր
 մեկնել զայն նոյն վկայութիւններէն
 դուքս։ Եւ հակառակ անոնց։ Եւ
 ատենը հարկ կլինէր բացարձակ խառն
 մը ընծայել անոր։ Եւ ահա այդպէս
 կընեն հռովմէականք։ Նոքա միոյթ չեն

ըներ որ սուրբ գրոց վկայութիւնները
 ուսումնական կարգով մը շարեն։ Եւ
 որ եւ իցէ կերպով՝ իրենց մտքին ու
 կարծեացը նայելով՝ կբաժնեն կգտնեն
 ուստի եւ կպնդեն՝ թէ պապը զօրու-
 թեամբ այն խոստման որ եղած է սըր-
 բոյն Պետրոսի անձին՝ իրաւունք ունի
 ամեն բան կապելու եւ ամեն բան ար-
 ձակելու ամենայն կարգի գործողու-
 թեանց մէջ։ Թէ նա բացարձակ տէր է
 ամենայնիւ թէ կրօնական։ Թէ ընկերա-
 կան եւ թէ քաղաքական խնդրոց մէջ։
 Եւ թէ նորա իշխանութեանը սահման
 մը դնելը՝ աւետարանին գրած աստուա-
 ծային իրաւանցը դէմ ելթալ է։ Պրի-
 գոր է սրապին ժամանակէն սկսած՝ այն
 մտքին վրայ է։ Եթէ յանկարծ կամե-
 նային հռովմէականք մինչեւ այն տեղը
 չերթալ։ անտարակոյս կխոստովանէին
 թէ զոր Յիսկիմիս խօսքը առնելու է վերբե-
 րական մտքով։ Եւ ատեն իսկոյն իրենք

ցիրենք կ'դատապարտէին: Եթէ կուզեն
 որ իրենց անհատապէս կարծիքը տրա-
 մաբանութեան դէմ չլինի, պէտք է որ
 զոր Բանգամ խօսքին կարծեցեալ բա-
 ցարձակ նշանակութիւնը ամուր բըռ-
 նեն: Ինչ որ պարզէն այս նշանակու-
 թիւնը բաց ի իւր ներքին այլանդակու-
 թեանէն՝ դէմ ընդդէմ հակառակ է
 Քրիստոսի միւս խօսքին զոր կըսէ: «Տուք
 զկայսերն կայսեր»: Երբոր առաքեալնե-
 րուն վրայ պարաք կ'դնէ որ կայսեր իշ-
 խանութիւնը եւ իրաւունքը ճանչնան
 ու պահպանեն, ոչ ապաքէն մեծապէս
 կամփոփուի զոր Բանգամ խօսքին նշա-
 նակութիւնը: ոչ ապաքէն յայտնապէս
 կ'դատապարտուին անոնք՝ որ կրօնական
 իշխանութիւնը կրօնական բաներէն
 անդին կուզեն տարածել: Եւ որովհե-
 տեւ անպատճառ հարկաւոր է սյդ զոր
 Բանգամ խօսքը վերբերական եւ ամփոփ
 մտքով հասկընալ, ոչ ապաքէն ամենայն

կերպով խելքի յարմար է եւ հարկա-
 շոր է հասկընալ զայն այս մտքով՝
 զոր Քրիստոս սահմանեց՝ երբոր բա-
 ցաորեց առաքելոց իւր նոցա տուած
 երեք տեսակ իշխանութիւնը. միթէ
 բնական պարզ խելքը զայս չըմբռնէր:
 Դարձեալ, ոչ ապաքէն ըսաւ Քրիս-
 տոս իւր բոլոր աշակերտացը մէկ տեղ:
 «Ինչ որ արձակէք երկրիս վրայ՝ ար-
 ձակուած լինի երկինքը»: Կոր Բանգամ
 արշակէ՛ք յերկինքէն արշակէ՛ք յերկինք
 (Մատթ. ԺԸ, 18): Անտարակոյս՝ Տէրն
 մեր այս խօսքերը ըսելով՝ կ'հասկնար
 գլխաւորապէս եկեղեցւոյ հովիւները:
 մանաւանդ եպիսկոպոսները, ինչպէս որ
 կ'մեկնէ սուրբ Յովհան Ռոկեբերան.
 բայց այս ալ ստոյգ է որ այս պարագայիս
 մէջ նորա խօսքն էր ամենայն աշակեր-
 տաց մէկ տեղ, այս ինքն իւր եկեղե-
 ցւոյն ըսուած: Սրդ եթէ նա իւր եկեղե-
 ցւոյն տուաւ իշխանութիւն արձակե-

լու աճոր վերաբերեալ գործերը, յայտ-
նի քան է որ Պետրոսի միայն չսպ-
հեց այն իշխանութիւնը. հետեւաբար,
երբոր հռովմէականք կրսեն, թէ այս
իշխանութիւնը յատկապէս սեպհական
է միայն Պետրոսի, միայն պապին, եւ
սրապէն կանցնի եպիսկոպոսներուն ու
քահանաներուն, կատարեալ մոլորու-
թեան մէջ են, եւ առանց ամենեւին
տարակուսելու կրնայ ըսուիլ՝ թէ աւե-
տարանին դէմ կիսօտին:

Պ. — Հռովմէականք յետ խանգարե-
լոյ կրօնական իշխանութիւնը յինքեան
եւ յառաջիկային իւրում, կխանգարեն
զայն նաեւ ի հաղորդութեան իւրում:
Շատ բնական է որ վաւերական կեր-
պով իրական ձեռնադրութեամբ տը-
րուած իշխանութիւնը՝ ըստ ինքեան
վաւերական իշխանութիւն է, եւ վաւե-
րական կերպով կարող է ի գործ դը-
րուիլ: Դիւրին է հասկընալը՝ թէ ըն-

դարձակ ընկերութեան մը մէջ բարե-
կարգութիւնը կպահանջէ որ գտնուին
զանազան նահանգներ, գաւառներ, վի-
ճակներ, ծուխեր եւլն, եւ այս ինչ պաշ-
տօնեան պաշտօնական կերպով նշանա-
կուի այս ինչ նահանգին մէջ, եւ հոն
բանեցընէ այն իշխանութիւնը՝ զոր Բը-
րիտոս՝ մի միայն հեղինակն խորհրդ-
դոց՝ ինքնին տուած է աճոր իւր պաշ-
տօնէին ձեռքովը՝ ձեռնադրութեան
խորհրդովը. բայց այս նահանգի մը
վրայ տրուած իշխանութիւնը ուրիշ
քան չէ՝ եթէ ոչ պարզապէս արտաքին
կարգադրութիւն:

Հռովմէականք ժամանակէ մը հետէ
մտքերնին դրած են որ վոխեն այս ա-
մենայն կարգերը. որովհետեւ եթէ չը-
վոխեն՝ քահանայից կարողութիւնը ե-
պիսկոպոսաց ձեռքէն կելլէ, եւ եպիս-
կոպոսներունը պապին ձեռքէն կելլէ:
Ուրեմն հարկաւոր էր իրենց նպատա-

կին հասնելու համար, որ քամեն քան
 պապին վրայ կեդրոնացնելէ եւ քա-
 ցարձակ իշխանութիւն տալ անոր, հը-
 նարք մը երեւակայել՝ որով քահանա-
 յից կարգի իշխանութիւնը պարզապէս
 անկախ իշխանութիւն մը դառնայ՝ ա-
 ռանց եպիսկոպոսներուն հաւանու-
 թեան, ինչպէս որ եպիսկոպոսաց իշխա-
 նութիւնն ալ անկախ իշխանութիւն մը
 կդառնայ առանց պապին հաւանու-
 թեան։ Այնպէս որ պապը միայն իւր
 ձեռքին մէջը առած կլինի ընդհանուր
 կառավարութեան ամեն թեւերը, ոչ
 միայն այս կամ այն նահանգին մէջ
 պատահած գործողութեանց օրինաւո-
 րութեանը նկատմամբ, այլ եւ նկատ-
 մամբ անոնց վաւերականութեանը ա-
 ռանց ամենեւին նայելու քահանայից
 եւ եպիսկոպոսաց ձեռնադրութեան վա-
 ւերական եղածին։ յայտնի ընդհանուր
 Արդ այս հնարքը գտնուեցաւ։

Եպիսկոպոսներուն համար այս ճարը
 հնարեցին՝ որ եպիսկոպոսական իշխա-
 նութեան վաւերականութիւնը կապեն
 կանոնական հաստատութեան հետ, թէ-
 պէտեւ եպիսկոպոսը այն իշխանութիւ-
 նը միշտ ունի իւր ձեռնադրութեան
 զօրութեամբ։ Ատենով երբոր եպիս-
 կոպոսը կամ արքեպիսկոպոսը իւր գա-
 ւառին մէջ գտնուող ընկերներէն ըն-
 տրուած ու ձեռնադրուած կլինէր,
 բաւական կհամարէր պարզ հազորդակ-
 ցութեան գիր մը գրել պապին, եւ պա-
 պին կողմանէ ոչ կանոնական հաստա-
 տութիւն կար եւ ոչ իշխանութիւն տալ-
 իսկ այժմ այն կործեցեալ կանոնական
 հաստատութիւնը՝ զոր պապը իրեն պա-
 հած է, ոչ միայն պարզապէս արտաքին
 կարգադրութիւն մը կհամարուի, հա-
 պա իսկական աւանդումն եպիսկոպո-
 սական իշխանութեան, այն աստիճանի՝
 որ առանց այն կանոնական հաստատու-

Թեան՝ որ եւ իցէ եպիսկոպոս Թէոփէտ
եւ լիւերական կերպով ձեռնադրուած՝
կլինի՝ հերձուածող եպիսկոպոս, որոյ
եպիսկոպոսական գործողութիւնները
ոչինչ կլինին իրօք յաջս Հռոմայ:

Դարձեալ, այս ալ կըսեն՝ Թէ եպիս-
կոպոսական իրաւաւորութեան իշխանու-
թիւնը զոր պապը կուտայ եպիսկոպո-
սաց կանոնական հաստատութեամբ,
կրնայ պապին ձեռքովը ետ առնուիլ
կամ շարունակուիլ՝ ըստ հաճոյից պա-
պին, այնպէս որ եթէ եպիսկոպոս մը
պապին մօքին ու գիտաւորութեանցը
դէմ կանգնի, Թէպէտ եւ եպիսկոպոս է
յատուածային իրաւանց, եւ իւր կար-
գի իշխանութիւնը ընդունած է ի Քրի-
ստոսէ, իսկոյն կգտապարտուի, եւ
իշխանութենէն կգրկուի՝ եթէ պապը
պատշաճ համարի ձեռքէն առնուլ զե-
րոյիշեալ իրաւասութիւնը:

Քահանայից գալով՝ մի եւ նոյն հը-
նարքը քանեցուցին: Թէպէտ եւ կարգի
իշխանութիւնը քահանայն ի Քրիստո-
սէ կընդունի ձեռնադրութեան Ժամա-
նակը, կըսեն Թէ չկրնար իւր պաշտօնը
լիւերաբար գործադրել, զոր օրինակ
պապիւսական խորհրդոյն մէջ, ե-
թէ իւր եպիսկոպոսէն չընդունի իրա-
ւասութեան իշխանութիւնը, զոր եպիս-
կոպոսը նոյնպէս կարող է ըստ հաճո-
յից առնուլ նորա ձեռքէն կամ շա-
րունակել տալ:

Այս դրութեան նայելով՝ այն իշխա-
նութիւն կարգին զոր Քրիստոս տուած
է խորհրդով ձեռնադրութեան՝ ոչինչ
է. ուրեմն Գործնականապէս՝ առանց ի-
րաւասութեան իշխանութեանը: Ուրիշ
կողմանէ՝ իրաւասութեան իշխանու-
թիւնը որ պապէն կուգայ քահանային,
նոյնպէս պապէն կուգայ եպիսկոպո-
սին, այնպէս որ ըստ Գործնականի՝ պա-

սը իբրեւ աղբիւր ամենայն իրաւասութեան՝ տէր է ո՛ր եւ իցէ կարգի իշխանութեան, եւ հետեւաբար ինքն իսկ Քրիստոս՝ որ միայն կարգի իշխանութիւնը կուտայ, այնպիսի իշխանութիւն մը տուած կլինի, որ ըստ գործնականին պապին տուած իշխանութենէն վար է։

Ի՞նչ ըսելու է այս հնարքին. եւ մենք իրաւունք չունէ՞ինք արդեօք ըսելու, թէ պապը այժմու հռովմէականութեան մէջ Քրիստոսի ոչ թէ փոխանորդը՝ հապա տէրն է։

Սակայն այս հնարագործութիւնը դեռ պակասաւոր էր. մէջը խօսք չկար ~~հռովմէական~~ իշխանութեան վրայ։ Յիրաւի եթէ նախնի վարդապետութիւնը պահուած լինէր՝ թէ եկեղեցւոյ մէջ ուսուցչական իշխանութիւնը յայտն է միայն՝ որ յայտնեալ վարդապետութեան աւանդը պահուի առանց վրան բան մը աւելցնելու, եւ թէ այս յայտ-

նեալ վարդապետութեան աւանդին պահպանութիւնը թէպէտ եւ գլխաւորապէս հովիւներուն յանձնուած է, բայց եւ ամենայն հաւատացելոց կը պատկանի. յայտնի բան է որ պապը ոչ երբէք կրնար իւր ձեռքը միայն ամփոփել բոլոր եկեղեցւոյ ուսուցչական իշխանութիւնը, եւ նորա անսխալականութիւնն ալ շատ կամփոփուէր։ Հարկ էր ուրեմն այս բանն ալ փոխել, եւ փոխելու համար նախ ուսուցչական իշխանութեան ընծայեցին ոչ եւս յայտնեալ աւանդութեան պահպանութիւնը, հապա նոյն իսկ աւանդութեան վրայ դատաստան ընելու իրաւունքը, եւ անոր վերաբերեալ ամենայն դատողութիւն իբրեւ մասն հաւատոյ Վճռելու իշխանութիւնը. երկրորդ՝ այն իշխանութիւնը կամ հեղինակութիւնը այնուհետեւ ոչ թէ բովանդակ եկեղեցւոյ ընծայեցին, եւ ոչ իսկ հովուաց

բազմութեանը, եւ ոչ իսկ եպիսկոպոսաց
Ժողովոյն, հապա միայն պապին՝ իբրեւ
գերագոյն բացարձակ անօխալ գլխով
Թէ վարդապետութեան եւ Թէ կառա-
վարութեան:

Եւ ահա այն ատենը ամեն բան կա-
տարուեցաւ. նեռին գործոյն պարտա-
տութիւնը տեսնուեցաւ, եւ պոռ-
թիւնն ու աւերակը հաստատուեցաւ ի
տեղւոյն սրբութեան:

Բայց գոհութիւն Աստուծոյ, երբոր
մարդկանց դաւաճանութիւնները մինչեւ
այս ծայրը եւ այս աստիճանին կհաս-
նին՝ դիւրին է դաժոնք խայտառակելը:

Եկեղեցւոյ եւ հաւասոյ գաղափար-
ները բացատրելու ժամանակ՝ արդէն
տեսանք Թէ հռովմեական վարդապե-
տութիւնները որքան հակառակ են
կաթոլիկէ վարդապետութեան:

Իսկ կարգի իշխանութեան եւ իրա-
ւասութեան իշխանութեան հռչակա-

ւոր զանազանութեանը միայ խօսելով
նոյնպէս տեսանք Թէ կարելի չէ Ժ.Ի
դարէն անդին հանել դայն, եւ Թէ նա-
եւ այն միջոցին այժմու նշանակութե-
նէն բոլորովին տարբեր նշանակութիւն
ունէր այն զանազանութիւնը:

Բայց որպէս զի ոչ ոք չտարակուսի
մեր խօսքերուն միայ, որպէս զի լաւ
հասկըցուի՝ Թէ մեր վարդապետութիւ-
նը նոյն իսկ անցեալ դարերուն վար-
դապետութիւնն է, հետագայ վկայու-
թիւններուն կգիմեմք:

Աստուածաբանին մէկը՝ զոր արդէն
յիշեցինք՝ այսպէս կըսէր 1769ին. «Ե-
պիսկոպոսաց շնորհալի երաւոյնի-
լոնչ կնշանակէ այս խօսքը: Գործոց
առաքելոց մէջ այսպիսի խօսք չեմ տես-
ներ. եկեղեցական պատմութեան մէջ
կվնտռեմ, չեմ գտներ. Ժողովոց կա-
նոններուն մէջ ամենեւին ատոր յիշա-
տակութիւնը չկայ: Գուցէ այդ շնորհալի

խօսքով այն իրաւասութիւնը կհասկը-
ցուի՝ որ եպիսկոպոսները ի գործ կգնեն
ըստ հաճոյից. եւ անտարակոյս այդ
պիտի լինի իմաստը, որովհետեւ կամ-
այն ալ կկոչեն զայն. այս ին-
քըն մտքերնին դրած են թէ եպիսկո-
պոսները ապաշխարութեան խորհուրդը
կատարելու համար՝ ինքնահաճոյ ան-
կախ եւ անսահման իշխանութիւն մը
ունին: Ես չեի ըսեր թէ չունին նորա
այդ իշխանութիւնը՝ եթէ անսխալական
լինէին. բայց զանոնք անսխալ կար-
ծել ու միանգամայն անկախ համարի-
լը՝ անտանելի անկարգութիւն է . . .
Մի գուցէ պապերուն կոնդակագրոցը
վրայ հաստատուած է այդ շնորհալի
իրաւասութիւնը: Շատ կարելի է. բայց
որքան ալ պատկառելի լինին պապերը,
որովհետեւ նորա իրենք անսխալական
չեն, նոցա գործերն ալ չեն կրնար ան-
սխալ լինել, եւ եթէ կանոնական իրա-

ւագիտութեան մէջ չարութեամբ մշտ-
ցուցեր են ոմանք սրբազան կանոնաց
հետ չհամաձայնող քանի մը հռոմէա-
կան հրովարտականք, ի՞նչ գայթակղու-
թիւն կրնայ արդեօք ծագիլ զանոնք
զոհելու տարակուսանքէն անգամ: Կոն-
դակագրոց ահագին մատեանը ի՞նչ կը-
շիւ կամ ի՞նչ ծանրութիւն կունենայ
սրբազան կշռորդին մէջ այս խօսքիս
առջեւը՝ թէ «Մի իբրեւ տիրելով վի-
ճակայն»: Ուրեմն ինչէ՞ն է որ շնոր-
հալի իրաւասութեան գոռոզ ամբար-
տակը այդպիսի խախտւո հիման վրայ
դրուած լինելէն ետեւ՝ վախ կուտայ
այնքան մարդկանց: Դարձեալ, ի՞նչ բա-
նի համար այնքան արժէք պիտի տրուի
պապերուն քանի մը կոնդակագրերուն,
որոց վառամոլութիւնը՝ մանաւանդ
ԺԲ դարէն ետեւ՝ սաստիկ կասկածելի
կընէ նոցա դիտաւորութիւնները. եւ
ի՞նչ բանի համար մէկդի ձգելու է այն-

քան սուրբ Ժողովոյ՝ եւ քահանայապետաց պատուական լիճիւնները, որոնք կ'արտոգեն եպիսկոպոսաց՝ թէ նոքա տէր չեն, այլ մատակարարք խորհրդոցն Աստուծոյ. իշխանք չեն, այլ հայր են. լոկ աւանդապահք են իշխանութեան մը՝ որ մեծ է բարիք ընելու համար, եւ ոչինչ է օրինաց դէմ. եւ թէ եկեղեցական պաշտօնները նոցա կամքէն կ'ստեղծուին. . . . Ապա ուրիշն այդ երեւակայեալ կամաւոր իրաւասութիւնը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ սնոտի խրտուիլակ մը, որ ձեւացած տարածուած ու բարձրացած է ի նախապիստ ուղիղ բանականութեան, եւ յանարգութիւն նոյն իսկ եպիսկոպոսական իշխանութեան՝ կանոնաց աւերակներուն վրայ. . . . Բայց թէ որ եպիսկոպոսները յափշտակութիւն ու տիրապետութիւն կ'ընեն, եթէ անկարգութիւնները կ'ըզմանան, եթէ օրէնքներ

ը լուռ կ'ընեն, եթէ դատաւորները տարակոյս կ'ընեն, եթէ արգելադրեալ որեւից քահանաները ծակէ ծակ կ'ըմոնեն, դերձապէս՝ եթէ ինծի խոստովանահայր կուտան միայն տաքդուխ կոնդակապաշտներ՝ որ իմ խոստովանութիւնս լսելու համար առաջուց կ'ըզմանեն որ իրենց կոնդակին հալաւ տակիմ, միթէ տարտախան եմ խղճահարութիւն ընելու, եւ չգիմելու այն ծակամուտ խոստովանահարցի որոց գանգաւները եկեղեցոյ լաւ ժամանակներուն մէջ բաւական կ'ընէին Ժողովներով ձգելու իրենց իշխանութեանէն այն եպիսկոպոսները՝ որոց անկարգութիւնն ու տնօրէնութիւնը հաւատարմութիւն կ'ընեն, հարկը չ'ըզմանեն այն բանս, *) . . .

(*) Խորհրդածրոյթիմի ի վերայ Բանակադրեան՝ եպիսկոպոսաց 42, 44, 45, 49: . . .

Բաղմահմուտն Մօլթրոյ 1784ին հե-
տագայ վարդապետութիւնը կընէր:

«Երկու ճշմարտութիւն կայ գործ-
նական: — Ա. Առաջին դարերուն մէջ
ամենայն հասարակ քահանայ խոստո-
վանութիւն կըսէր՝ առանց ամենեւին
նոր թոյլտուութեան: — Բ. Ժողովրդոց
զանազան ծուխեր բաժնուելէն ետեւ՝
հասարակ քահանայն խոստովանու-
թիւն կըսէր՝ Ժողովրդապետաց հաւա-
նութեամբը՝ առանց եպիսկոպոսին
թոյլտուութեանը կարօտելու:

«Այս սկզբունքը երեք կողմանէ ճշ-
մարիտ է: — Ա. Ամենայն քահանայ
ձեռնադրուած Ժամանակէն կընդունի
խոստովանութիւն լսելու պէտք եղած
իրաւասութիւնը, ինչպէս նաեւ պա-
տարագ մատուցանելու կարողութիւնը:
— Բ. Եթէ իւր իրաւասութիւնը ի գործ
դնելու համար բան մը կպակսի իրեն,
Ժողովրդապետները կուտան զայն: —

Դ. Ժողովրդապետները ըստ ինքեան
ոչինչ չեն տար քահանային, հապա ի-
րենց տուածը թոյլտուութիւն մի է՝
զոր կընեն իրենց Ժողովրդ ողորդող քա-
հանային խոստովանելու: *) :

Նոյն Ժամանակի մէկ ուրիշ աստուա-
ծաբանը այս կերպով կըացատրէ այդ
վարդապետութիւնը:

«Ամենայն քահանայ ձեռնադրուած
Ժամանակէն կընդունի արձակելու իշ-
խանութիւնը, փականաց կարողութիւ-
նը, արձակելու եւ կապելու իրաւունքը.
եւ խօսքերն իս աւելի սլարզ հասկըցուե-
լու համար, իրաւասութիւն ըսուածը՝
զոր ոմանք կուզեն զանազանել յիշխա-
նութենէ կարգին, որպէս թէ այդ կար-
գի իշխանութիւնը այն ատեն միայն
կունենայ օրինաւորապէս ձեռնադրել

(*) ճառ յաղագս հրամանի խոստովանանք-
էջ 77:

եւ յիրաւի որովհետեւ եկեղեցին քահանայ մը ձեռնադրած ժամանակը իշխանութիւն կուտայ անոր կապելու եւ արձակելու: Ըսել է թէ դատաւոր կդնէ զինքը խղճի մտայ մարդկան: Արդ դատաւոր ըսածդ այնպիսի մարդ է՝ որ դատաւորութիւն մը տալու իրաւատութիւնը՝ իրաւունքը ունի. ուրեմն ինչո՞ւ կըսեն ոմանք՝ թէ խղճմտանքի ատենին մէջ դատաստաններ կտրելու ատեն բան մը կպակիսի իրեն: Այդ ըսել կլինի թէ ձեռնադրութենէն աւելի բան մը հարկաւոր է քահանային՝ պատարագ մատուցանելու համար, որովհետեւ պատարագ մատուցանելու եւ արձակում տալու իշխանութիւնը հաւասարապէս տրուած են. ըսել է թէ երկուքն ալ հաւասար են:

«Ասոր համար առաջին դարերուն մէջ ամենայն հոսարակ քահանայ խոս-

տովանահօր պաշտօնը կկատարէր՝ առանց ամենեւին նոր թոյլտուութիւն մը առնելու: Այն նախնի ժամանակաց մէջ հետքը անգամ չեմք տեսներ այն զանազանութեան՝ զոր կընեն ընդ մէջ հասարակեալ եւ հասարակեալ քահանայացից, ընդ մէջ օրինաւոր եւ յանձնարարական իրաւատութեան: Ընդ մէջ առաջնական եւ ներգործական իշխանութեան: Ընդ մէջ հապեալ եւ պարկաւրէյն կարողութեան: Իսկ գաղտնի արձակման գաղտնի՝ Եվկրեան ժողովէն եւ ուրիշ ժողովներէն յետոյ՝ ամենայն քահանայ դարձեալ կըսէր հաւատացելոց խոստովանութիւնը, ապա իշխարանք կդնէր նոցա վերայ, եւ արձակում կուտար անոնց, առանց կարօտ լինելու մասնաւոր թոյլտուութեան: Եթէ Ը դարուն ժամանակները գրունուեցաւ եպիսկոպոս մը, ինչպէս Մեց քաղաքին Գրոտկանկ եպիսկոպոսը, որ քահանաները իշխանութեանց օրէնքի

տակը ձգեց, այդ կարգադրութիւնը ոչ
ընդհանուր էր եւ ոչ հաստատուն (*):

Նոյն աստուածաբանը կաւելցնէ նա-
եւ շատ խելացի դիտողութիւն մը, որ
մեր օրերը աւելի եւս հիմնաւորէ՝ քան
թէ ինչ որ էր Թ. դարուն մէջ:

«Թոյլ տրուի ինծի, կըսէ՝ գանգատ
ընել յայտմասին՝ որ անցեալ Ժամա-
նակի հեղինակաց գրածները կարգա-
ցող չկայ: Սովորութիւն գարձեր է՝ ո-
րովհետեւ աւելի դիւրին է դնականա-
լը՝ քան թէ գրքեր խառնելը, ամեն մար-
դու իւր դարուն մէջ պատահած գոր-
ծերը համարիլ այնպէս՝ որպէս թէ
նախընթաց դարերուն մէջ ալ նոյն կեր-
պով կկատարէին: Եւ ոչ որ չմտածե-
ր գործածականը գիտնալու՝ թէ այն ինչ

(*) Պրզօնը քահանայ (Labbé Besogue), ծառ
յդ ինքնահանդարգիւնաց խոսովանահարց, եւն-
էջ 9—17. 1759:

կարգադրութիւնը՝ որ շատ անգամ չե-
ղիտեր ինչ կերպով մտած է մեր մէջ
եւ ի գործ կդրուի, ոչ է մասն հաւա-
տոյ, ինչպէս որ կըսուի թէ այն ոչ է
անփոփոխելի կարգադրութիւն, եւ թէ
երբեմն հին սովորութիւնները կրնան
աւելի վեր դրուիլ՝ քան թէ նորերը:

Այո, յիրաւի հռովմէականաց մի միայն
վաւերական եւ ճշմարիտ պատմութեան
ունեցած սովորութիւնն է՝ որով ա-
նոնցմէ շատը հռովմայ անուղղափառ
դրութեանը կապուած կմնան:

Նոյն աստուածաբանը՝ Նաւարրոսի
խօսքը մէջ բերելով կըսէ (*): Ամենայն
քահանայք ունին արձակում ապու ու-
նական կարողութիւնը, որ եւ ներ-
գործական կարողութեան կիսփութի՝ ա-
յաջիւրողին օրինաւոր կերպով նոցա
ոտքը խոնարհելովը: արդ խիստ շատ

(*) Հատոր Ա. ի դուին Հանդէպէն:

աստուածաբաններ կուսուցանին՝ թէ
 հասարակ քահանայն կլինի օրինաւոր
 պաշտօնեայ՝ խոստովանութեան՝ միայն
 ապաշխարողին ղինքը խոստովանահայր
 ընտրելովը։ իսկ զայս քանիս վրայոյ յո քո չը
 տարակուսուի։ Մօլթրոյ դարձեալ յը-
 րայ կրեքէ։ Ամենայն աստուածաբանք
 համաձայն են այս բանիս՝ թէ ըստ սահ-
 մանելոյն Քրիստոսի՝ որ եւ իցէ քահա-
 նայ իրաւունք ունի արձակում տալու
 ամենայն մարդկան։ Այն նիւթը՝ որոյ
 վրայ պիտի գործադրէ քահանայն մե-
 ղաց թողութիւն տալու իշխանութիւ-
 նը։ Բայց աշխարհս է։ Իւրաքանչիւր
 քահանայ կատարեալ եւ ազատ իշխա-
 նութիւն ունէր արձակում տալու ա-
 մենայն մեղաւորաց՝ որ առջեւ կուգա-
 յին։ Միայն վիճակներուն եւ ծուխե-
 րուն բաժանմունքը պատճառ եղաւ
 այս փականաց իշխանութեան ամփո-

փութելուն։ Երկիրներուն այդպիսի բա-
 ժանումը պարզապէս մարդկային կար-
 գադրութիւն է։ որ ամենեւին արգելք
 չլինիր այն իշխանութեան՝ զոր ամե-
 նայն քահանայ ձեռնադրութեան ժա-
 մանակը ամենայն իրօք կընդունի ամե-
 նայն մարդկան մեղաց թողութիւն տա-
 լու։ Բարեկարգութեան օրէնքները կըր-
 նան երբեմն ամփոփել այդ իշխանու-
 թեան գործադրութիւնը եւ սակայն
 զօրութեամբ խորհրդոյ կարգին՝ այդ
 իշխանութիւնը ամենայն քահանայ ու-
 նի։ Ճշդութիւն չունի այն խօսքը՝ զոր
 կըսեն ոմանք՝ թէ քահանայք ձեռնա-
 դրութեամբ կընդունին միայն անկա-
 տար՝ կապեալ անորոյ իրաւասութիւն
 մը։ առաջնով ներգործութեամբ, կըն-
 քեալ ներգործութեամբ, եւ թէ կկա-
 րօտին մէկ ուրիշ իրաւասութեան իշ-
 խանութեան մը, որով առաջինը ի գործ
 դրուի։ Այս զրուցութեամբ թէ բարբա-

րոսական է եւ թէ լի սխալանօք: Ճըշ-
մարիտը այս է՝ որ ամենայն քահանայք
հաւասարապէս կրնդունին ձեռնադ-
րութեան ժամանակ հարկաւոր եւ քա-
ւական իրաւասութիւնը ապաշխարու-
թեան խորհուրդները մատակարարելու,
եւ սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը
կատարելու համար: Իրական եւ գոր-
ծունեայ իշխանութիւն կրնգունին ի
վերայ բնական մարմնոյ եւ ի վերայ
խորհրդական մարմնոյն Քրիստոսի: այս
խորհրդական մարմնոյ վրայ եղած ի-
րաւասութիւնը կրնայ ամփոփուիլ կա-
նոններով գործադրութեան ժամանակ՝
թէ նկատմամբ ամենայն խորհրդոյ, եւ
թէ նկատմամբ ապաշխարութեան խոր-
հրդոյն ի մասնաւորի: բայց այս գոր-
ծադրութեան ամփոփումը որ կլինի ե-
կեղեցական բարեկարգութեան կանոն-
ներով՝ արգելք չլինիր որ իշխանու-
թիւնը տրուած չլինի ամենայն իրօք:

ամենայն ամբողջութեամբ, ամենայն ա-
ղաւորութեամբ, եւ ամենայն կերպով
յարմար լինելով՝ իսկոյն ի գործ գրուե-
լու: Ապա ուրեմն շատ անհիմն մանա-
ւանդ եւ մոլորական բան է՝ կարծեցեալ
կարգի իշխանութիւնը՝ բոլորովին տար-
բեր իրաւասութեան իշխանութենէն:
որ իբր թէ ձեռնադրութենէն չգար
եւ յետոյ միայն պիտի տրուի կամ ոչ:
Անհաւատալի բան կերելի՝ թէ որքան
անճոռնի վարդապետութիւններ ու գը-
րեթէ յիմարութիւններ ըրած են այս
կարգի եւ իրաւասութեան իշխանու-
թեանց կուսակիցները *):

Յետոյ խօսելով Հաբեթոի դէմ՝ որ
Շալոմի անառնածաքանութեան հեղի-
նակն է, կաղաղակէ. « Ի՞նչ կըսէ, մի-
թէ Քրիստոս անկատար անօգնէ տ ան-

(*) ձառ յաղագս հաստատրեալն խոսովանա-
հարց. էջ 119—121:

դօր իշխանութիւն մը կուտայ քահանայից։ եպիսկոպոսը իբրեւ նորա պաշտօնեայն եւ գործիքը կը տէր քահանային։ Որուն մեղքերը որ թողուք թողուած լինին, եւ միթէ ճշմարիտ չէ այս խօսքը։ եւ արգեօք քահանային արձակել կամեցած մեղքերուն թողու թիւն չըլինիր։ միթէ հարկաւոր են անոր համար իրեն կողմանէ անօգուտ աշխատանքներ։ Միթէ հարկաւոր է իրեն ուրիշ իշխանութիւն մը որ Անտոնի մէջ գայ, եւ ունեցած կարողութեանը զօրութիւն կամ ոյժ այն քայլ առանց անոր՝ իւր իշխանութիւնը լինի մեռեալ եւ անկտար։*)

Այս է ահա առիկ այն անճոռնի են թագրութիւնը՝ որ հռոմէականութեան տեսական եւ գործնական վար-

դակետութեան հիմն է։ Խորհրդոյ մտաւարարութեանը մէջ մը Ապոլոն ուրիմն կրնամք հետեւեցնել թէ այժմու հռոմէական վարդապետութիւնը, որ կհամար ձախիկանել կարգի իշխանութիւնը իշխանութեամբ իւրաւարութեան, եւ անով կմտնէ քահանայն եպիսկոպոսաց հաճոյիցը, եւ եպիսկոպոսները պապին հաճոյիցը, այնպիսի վարդապետութիւն է որ հակառակ է ատուածաբանութեան եւ պատմութեան, եւ որքան ալ անոր օկիղը չին համարուի հռոմէայ եկեղեցւոյն մէջ, սակայն համեմատաբար նոր բան է, եւ մինչեւ Թ. դարուն վերջերն անգամ սաստիկ ընդդիմութիւն կրեց իբրեւ անդրալեւնական բարեկարգարանին (փօլիցիային) հնարք մը, իբրեւ խորհուրդները պապին ձեռքը կեդրոնացնելու միջոց մը, եւ այնպէս նորա անձնական եւ ինքնահաճոյ տիրապե-

(*) Անդ. էջ. 125:

տութեան գերի ընելու Քրիստոսի փրկ-
կած խղճմտանքները, գորս նա սահմա-
նած է յազատութիւն սուրբ որդւոցն
Աստուծոյ:

Ուրեմն երբոր երկիւղած հաւատա-
ցեալներէն ոմանք կարծեն՝ թէ հռով-
մեական եպիսկոպոսները եւ պապը կըր-
նան բանագրել նախնի կաթողիկէ
գաւանութեան հաւատարիմ մնացող
քահանաները, երբոր կերեւակայեն՝ թէ
այսպիսի պարզապէս հռովմեական բա-
նագրանքը կրնայ միանգամայն անվա-
ւեր ընել այն քահանայական իշխանու-
թիւնը, զոր քահանայք իրենց ձեռնա-
դրութեամբ ընդունած են ի Քրիստոսէ
մշտնջենաւորապէս, եւ այս անքակտե-
լի իշխանութեան գործողութեանցը կը-
րօնական զօրութիւնը պակսեցնել, բո-
լորովին կխաբուին:

Թող ուրեմն մէկզի ձգեն իրենց նա-
խապաշարմունքը եւ տղայական երկիւղ-

ները. թող վերջապէս արեւաբար խելք
բանեցնեն, եւ ողջամիտ կերպով դա-
տաստան ընեն հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ
վերաբերեալ գործոց վրայ: Թող բա-
նեցընեն իրենց խելքը՝ ոչ թէ իրենց
պատմուած բաներուն վրայ, հապա-
ճմարտութեան վրայ. — Թող յիշեն ան-
դադար սրբոյն Պօղոսի այս կարեւոր
խրատը: Զգոյշ կեցիր այլանդակ եւ
սրառաւական առասպելներէն, եւ ինք-
զինքզ աստուածաշուտութեան մէջ կըր-
թէ: (Ա Տիմ. Դ, 7): Իրենք պիտի փրկ-
կուին ճշմարիտ աստուածաշուտու-
թեամբ, ըստ հոգւոյ աստուածաշուտու-
թեամբ. իսկ ճշմարիտ աստուածաշու-
տութիւնը չկրնար յարմարիլ այն այ-
լանդակ ու պառաւական առասպելնե-
րուն՝ որոնց կուգեն զանոնք հաւատաց-
նել: Այսպիսի յիմարական առասպել-
ներով է որ Աստուծոյ հոգւոց վրայ ու-
նեցած իշխանութիւնը վերցուած, եւ

անոր տեղը մարդկանց իշխանութիւնը
բռնած է: Ասոնցմէ առաջ եկող երե-
ւակայեալ վախերէն է: որով հռովմէա-
կանը կարողացած են միամիտ հոգեոց
վրայ տիրապետել: մէկդի դնելով ամե-
նայն ուղիղ բանականութիւն: Ապա
ուրեմն հարկ է որ մարդ դառնայ գայ
ողղիղ բանականութեան, գիտութեան,
ողջամիտ աստուածաբանութեան, վա-
ւերական պատմութեան, եթէ չկամե-
նար մնալ յաւիտեան այն սուտ դգա-
յական ջերմեռանդութեան մէջ՝ որ
գիտէ միայն մարդուս միտքը ջլատել,
սիրտը թուլցնել, եւ խղճմտանքը թե-
թեւցնել:

Իսկ մեր՝ նախնի կաթողիկէ՝ հաւա-
տոյ վրայ ամրացած, մեր քահանայա-
կան պաշտօնը ի գործ պիտի դնենք ա-
ռաջուռն պէս: ամենեւին ուշ չդնելով
հռովմէականաց արգելանքներուն ու
բանադրանքներուն: վասն զի չկայ վա-

ւերական իշխանութիւն մը ընդդէմ ի-
րաւանց: իսկովի մարտնչաւի բռնի
Ուր թողումը որ նոյն իսկ հռովմէա-
կանք կիսոստովանին՝ թէ հարկ եղած
ժամանակը՝ երկրի եւ տեղոյ դաճողա-
նութիւն չկայ, եւ թէ ամենայն քահա-
նայ այնպիսի ժամանակ օրինաւոր կեր-
պով կկատարէ իւր պաշտօնը: Սրգըստ
մեր նախնի՝ կաթողիկեայցս կարծեաց
այժմ ամենահարկաւոր պարագայ կայ,
մանաւանդ Գաղղիոյ մէջ, որովհետեւ
բստ մեզ՝ հռովմէական քահանաները
հերձուածող ու հերետիկոս են, եւ նո-
ցա պաշտօնը կամ ծառայութիւնը այս-
պիսի պայմաններով ոչ երբէք պիտի
կարենայ ճշմարտապէս կաթողիկեայ
հոգեոց պիտոյքը լեցնել: ուսեցայ րդս
Այս ամենայն պատճառներով, եւ
մինչեւ որ կաթողիկեայ եպիսկոպո-
սունք հաստատուին Գաղղիոյ մէջ՝ մեք
հին կաթողիկեայ հաւատոյ հաւատա-

րիմ մնացած քահանայքս կհամարիմք
զմեզ վաւերական կերպով իշխանու-
թիւնն ունեցող՝ մատակարարելու ամե-
նայն հոգւոց մեր քահանայութեան
օգնութիւնները:

ԺԳ.

Լուսինայո՛ւն: — Դե՛հ, պէ՛տք է Եւթ-
նուել հրով Լուսինային եկեղեցիէն:

Մինչեւ ցայժմ ըսածներէս կրնամք
հանել յետագայ երկու ձեռնարկու-
թիւնները:

1. Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին
չորս էական նշաններով կճանչցուի՝ որ
են միութիւն, սրբութիւն, ընդհանրա-
կանութիւն, առաքելականութիւն: Վաղ
արդ՝ այժմու հռովմէական եկեղեցին
ոչ մի է: Ընդհանրապէս ընդհանրական,
ոչ առաքելական, այլ՝ գրականապէս
հերձուածող եւ հերետիկոս: Ինչպէս
որ ցուցնուցինք:

Ապա ուրեմն այժմու հռովմէական
եկեղեցին ինչ անուն ալ տայ ինքնի-
րեն՝ ոչ եւս է ճշմարիտ եկեղեցին Յի-
սուսի Քրիստոսի:

2. Եկեղեցի՝ միութիւն, ընդհանրա-
կանութիւն, հաւատք, տիեզերական Ժո-
ղով, քահանայ, եպիսկոպոս, իշխանու-
թիւն բաւերուն գաղափարները կա-
թոլիկէ վարդապետութեան մէջ այն-
պիսի էական գաղափարներ են՝ որ կա-
րելի չէ խանգարել՝ առանց միանգա-
մայն խանգարելու սուտ հանելու նոյն
իսկ կաթոլիկէ վարդապետութիւնը,
եւ հետեւաբար առանց հերետիկոսու-
թեան մէջ ընկնելու: Իսկ արդ՝ հռով-
մէական եկեղեցին բոլորովին խանգա-
րած է այդ ամենայն գաղափարները,
եւ ուրիշ շատ նոյնպէս էական գաղա-
փարներ, ինչպէս որ ցուցնուցինք:

Ապա ուրեմն հռովմէական եկեղե-
ցին ոչ միայն զուրկ է ճշմարիտ կա-

Թուղիկէ վարդապետութենէն, այլ եւ
կաթուղիկէ եւ քրիստոնէական վար-
դապետութեան իսկապէս հակառակ
վարդապետութիւն կքարոզէ, եւ որ-
քան ալ պնդէ, որքան ալ պարծենայ,
նախնի եւ ճշմարիտ կաթուղիկէ եկե-
ղեցւոյն այնքան միայն կնմանի՝ որչափ
որ կապիկը կնմանի մարդուս: Ո՞չ ա-
պաքէն սատանան ալ իւր ամենայն հը-
նարքները վրանեցնէ՝ որ կապիօրէն նը-
ման լինի Աստուծոյ: Եւ որքան որ
Ուրեմն ո՛ր կուզէ յիրաւի եւ հը-
րապարակաւ հաւատարիմ մնալ կա-
թուղիկէ եկեղեցւոյ, պէտք է ճշմար-
տապէս եւ հրապարակաւ քաժնուի հը-
ռովմէական եկեղեցիէն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0337434

